

Б. ГРИГОРЧЕНКО

ПІДРУЧНИК
ПЛЕКАННЯ й ЛІЧЕННЯ
ДОМАШНИХ ЗВІРЯТ

В-цтво „РЕКООРД“

БОГДАН ГРИГОРЧЕНКО.

ПІДРУЧНИК
ПЛЕКАННЯ Й ЛІЧЕННЯ
ДОМАШНИХ ЗВІРЯТ.

(189 РИСУНКІВ В ТЕКСТІ І 33 ТРИБАРВНИХ МАЛЮНКІВ)

ПЕРЕГЛЯНУВ ВЕТЕРИНАРНИЙ ЛІКАР
К. КУЧУРАК.

ЛЬВІВ — КОЛОМІЯ 1928.
НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА „ТРЕМБІТА“ В КОЛОМІЇ.

Всі права застерігається.

Copyright 1928., by M. Kowaluk, and Z. Kyrylowich, Kolomya, Pol.

З друкарні М. Бойчука в Коломиї.

Кліші з робітні Шлесера (Заведення „Кліш“) у Львові, Сикстуська 10.

Від видавництва.

Випускаючи отсю книжку бажаємо їй, щоби дійшла під кожду українську стріху та, щоби кожному господареві принесла якнайбільше хісна.

Деякі Громадяни часто жадають у нас таких книжок, які досі в українській мові ще не появилися. Коли-ж дізнаються, що таких не має, нарікають, що в нас видається мало книжок. І цей заміт правдивий, але вина тут не так видавців, як відборців. Коли книжка, призначена для ширшого загалу, буде доходити до кожної такої української сімї, в якій вона коначна, то їй видавці на всякі книжки знайдуться.

Ся книжка безперечно дуже причиниться до поширення практичного знання серед тих Громадян, що будуть з неї користати. Однак вона сповнить своє завдання тільки тоді, як знайдеться в кожному українським господарстві, де плакають домашні звірята.

Отсею книжкою ми започаткували видавання практичних господарських книжок; за громадянством черга поширити в найдальші закутини зрозумінне користи з практичних книг. Коли господарська бібліотека буде необхідністю кожного українського господаря, то се уможливить нам видання неодної книжки, цінної в новітнім господарстві. А в приготуванні маємо кілька цінних праць

Вважаємо, що коначним в кінці якнайбільше поширити серед широких мас загальне практичне знання. Тому розпочинаємо важку видавничу працю і сподіємося, що серед ідейних одиниць зискаємо симпатії та, що вони будуть з нами співпрацювати. Тому просимо до нас звертатися з всякими заввагами і порадами, до яких радо примінемось.

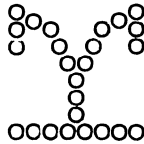
Може комусь дивним видається, що якраз наше видавництво перше взялося за видання такого твору, бо — звісно,

IV

у нас деякі фірми мають свій питомий видавничий монополь. Однак держимося засади, голошеної при всяких збірках: хто зараз дає, складає подвійно; а у нас: два рази тільки робить той, хто менше говорить, а постійно працює по своїм силам.

Мет.

Передмова.

Від давна відчувалося недостачу більшою ветеринарного підручника в українській мові; хто міг, користувався такими підручниками у чужих мовах. Сю прогалину в нашій популярно-научній літературі старався я доповнити отсею працею.

Опрацьовуючи такий перший український обширний підручник приходилося поборювати деякі труднощі, головню в доборі фахової термінології, яка у нас частинно неустійнена, а частинно покищо взагалі ще не вироблена.

При цьому був мені помічним б. шеф. ветеринарного шпиталю в Кермент, ветлікар гром. К. Кучурак, який ласкаво переглянув манускрипт, а також облекшив мені працю через зладженне одної частини підручника, а саме — недуги у коней (стор. 327—392). За це все складаю йому на сьому місці щирю подяку.

Цілю сього підручника допомогти власникам домашних ужиткових звірят, головню селянству, охоронитися від втрат, нераз дуже діймаючих, в їхньому живому інвентарі. Через те в цьому підручнику звернено голєвну увагу на гігієну при хові домашних ужиткових звірят, на ліченне лекших випадків занедужань та конечну поміч в наглих випадках тяжких занедужань. В тяжких випадках занедужань, де ліченне вимагає вправної помочі ветеринарних лікарів, зазначено се виразно. Тому то й уважаю помилковим погляд декого, що віддаючи до рук ширшого загалу більший ветеринарний підручник, можна спричинити зменшенне засягання фахової поради.

Противно через значнійшу віддасть сіл від міст, певний кошт при засяганню фахової поради, через незнання, яка недуга грізна, часто наші власники домашних звірят, головно селянство, поносять діймаючі втрати в живому інвентарі. Се тому, що часто недуга в початках видається негрізна, а через незнання селянство або легковажить її, або здається на знахорів, а опісля, коли недуга розвинеться — всяка, хочби найкраща фахова порада, стається безуспішною, бо припізнена.

На такі справи звернено в підручнику більше уваги і тому, я переконаний, що сей підручник стане неодному в великій пригоді.

Сей підручник по можности обширний, всежтаки не вичерпує всіх можливих недуг; зате, обговорює недуги, що їх частійше подибується. Можливо, що в дальших виданнях дасться підручник дещо поширити та справити деякі фахові вислови, евент. може не всюди зовсім влучно підібрані, тимбільше, що наше ветеринарне слівництво покищо ще в пеленках.

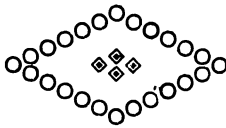
Ті, що будуть з сього підручника користати, повинні мати те на увазі, що тільки докладне використання порад сього підручника може дати успіх в ліченню і плеканню. Хто буде виконувати з порад тільки десь щось, а инше зовсім ні, або лиш частинно — той успіху не може мати.

Так само уважаю, що підручник плекання і лічння домашних ужиткових звірят повинен стати конечною книжкою кожної селянської хати, де плекають якусь худобу. Одна така книжка на спілку для кількох господарств, се тільки, що прим. одна пайка сіна для одного коня — розжичена для двох-трох коней. Звісно, пайкою одного коня не наїється двох, чи більше коней. Те саме з необходимою господарською книжкою. Бо нераз може вийти таке, що коли

одному треба книжки, то й другому знадобиться за чимось поглянути. І тоді через книжку, замість поради, вийде колотнеча. Тому плекання худоби і взагалі рільництво стане у нас тільки тоді на належній висоті, коли загал селянства зрозуміє, що кожне селянське господарство мусить мати до користання власну господарську бібліотеку.

Однак відомо, що й худобина не вічна; помимо найкращого догляду може загинути від незвичайного випадку, пошести або й старости. Тому селянству треба більше звернути увагу й на товариства забезпечення худоби. Декуди такі товариства повстали, віддають добрі прислуги, та ще загалу селянства далеко не обнімають.

Автор.

Голівкове пол. лежма стр.	114	За вузка лоханя	стр.	121
Задкове пол. лежма	"	Водна пухлина те-		
Сидяче положення	"	ляти	"	122
Замкненне матичної		Порід близнят	"	122
шийки	"	Цісарський перекрій	"	123
Перекрученне піхви				
і матиці	"			
<i>Недуги поповодові</i>			стр.	124—136
Затриманне місця	стр.	Поронення	стр.	134
Випад матиці	"	Кровоплив матиці	"	135
Горячка поповодова	"	Неміч поповодова	"	136
Запалення матиці	"			
Полове життя рогатої худоби			стр.	136
<i>Зовнішні недуги рогатої худоби</i>			стр.	137—150
Задавлення	стр.	Задержання сечі	стр.	343
Запалення ротової		Стовчення підшв	"	143
ямини і язика	"	Зломання, випад рога	"	143
Зранення язика	"	Боляк ратичний	"	144
Стверднення язика	"	Груда	"	145
Курдюк	"	Гедз худобячий	"	146
Гудзи на голові	"	Пропуклина черевна	"	147
Зломання костей	"	Надавлення спини		
Запалення плоти	"	у волів	"	148
Звихнення і хромання	"	Відлежання	"	149
Гудзи і нарости від		Висушення піхви	"	149
упряжі	"			
	375			
<i>Внутрішні недуги худоби</i>			стр.	151—198
Запалення вимени	стр.	Запалення легенів		
Хиби молока	"	у телят	стр.	175
Перлиця	"	Пошесний нежит піхви	"	176
Як берегти худобу пе-		Нежитова горячка		
ред зараженнем ча-		в худоби	"	177
хоткою	"	Зараза легенів	"	178
Мотилиця	"	Кровава сеч у худоби	"	179
Чума худоби	"	Віспа в коров	"	180
Карбункул	"	Зодма в худоби	"	181
Пошесть худоби і ди-		Забурення кормового		
ких звірят	"	проводу	"	187
Шелестільниця	"	Нестравність в худоби	"	188
Прищія, слинавка	"	Острі предм. в шлунку	"	189
	172			

Отроєне лубіном	стр. 191	Скаженаина	стр. 195
Виголюючий лишай	„ 191	Очні недуги	„ 327
Лишай звичайний	„ 192	Лизавка	„ 196
Біла бігунка у телят	„ 192	Рани, лічення	„ 375
Звичайна бігунка телят „	194	Охорона худоби перед мухами	„ 197
Пошесний лишай у телят	„ 195		
Кастрованне бугаїв	стр. 199		
Лихі навички, нариви, налоги в худоби	„ 201		
Познаки недуг	„ 203		
Часть III., Вівця	стр. 205—256		
Раси овець	стр. 207	Догляд розплодових маток	„* 223
Будова тіла	„ 208	Правильний порід	„ 224
Парованне	„ 210	Тяжкий порід	„ 225
Догляд овець	„ 211	Цісарський перекрій	„ 226
Плекання овець	„ 213	Покиди	„ 226
Митте і стриження овець	„ 216	Пошесне покидання	„ 227
Зовнішній вигляд вівці „	219	Випад матиці	„ 228
Воші у овець	„ 220	Догляд по породі	„ 228
Вівцям потрібна сіль „	222	Значення овець	„ 230
Обхід баранів	„ 222	Кастрованне	„ 230
<i>Зовнішні недуги в овець . . . . .</i>	<i>стр. 232—240</i>		
Пропуклина черевна і пупцева	стр. 232	Зломанне, випад рога	стр. 143
Запалення ратиць	„ 232	Запалення вимени	„ 236
Зараза ратиць	„ 232	Запалення очей	„ 237
Звих. ліктьового сугаву „	234	Запалення плоти (піздря)	„ 238
Звихнення в зап'ястку „	235	Рани	„ 239
Зломання ніг	„ 235		
Зідання вовни	„ 240		
<i>Внутрішні недуги овець . . . . .</i>	<i>стр. 241—256</i>		
Попородова горячка	стр. 241	Пошесть ягнят	„ 245
Запалення матиці	стр. 241	Пружниця ягнят	стр. 245
Бігунка	„ 241	Пошесть овець	„ 246
Біла бігунка у ягнят „	241	Овечий гедз	„ 246
Запір шлунка	„ 243	Крутіяка овець	„ 247
Зодма овець	„ 243	Мотилиця	„ 248
Затроєння лубіном	„ 244	Віспа овець	„ 249

Шлункові недома-	
гання	стр. 250
Пошесть стяжникова	
ягнат	„ 250
Пошесть шлункових	
глист	„ 251
Легеневі глисти	„ 251
Слилавка	„ 252

Часть IV., Кінь

Раси коней	стр. 259
Розвій коней	„ 261
Вигляд коня	„ 265
Голова	„ 265
Шия	„ 269
Тулуб	„ 270
Ноги	„ 273
Годівля коней	„ 280
Познаки здоровля	„ 281
Догляданне коней	„ 283
Обхід коней	„ 289
Кормленне	стр. 291

Хиби коня на торзі	стр. 319
Як продавати коня	„ 325
Полове життє коней	„ 326
<i>Недуги у коней</i>	стр. 327—392

Внішне запаленне ока	стр. 327
Запаленне рогівки	„ 328
Місячна сліпота	„ 328
Охолони. Підпухле під-	
небінне	„ 329
Прищиця. Запаленне	
приушних залозів	„ 329
Ротовиця. Запаленне	
рота	„ 330
Горловиця	„ 331
Застряганне корму	
в пролику	„ 333
Нежит шлунка і кишок	„ 334
Бігунка. Пронос	„ 335
Кольки	„ 336

Носатина овець	стр. 252
Скаженина	„ 254
Кольки	„ 254
Полова неміч	„ 255
Затровнення від уку-	
шення	„ 255
Пораженне від грому	„ 256

стр. 257 - 394

Пайкові виміри	стр. 296
Обхід коней підчас	
праці	„ 297
Парованне	„ 298
Календар жеребности	„ 302
Правильний порід	„ 303
Поміч при породах	„ 304
Догляд по породі	„ 307
Задержанне плодового	
місяця	„ 308
Догляд лошат	„ 310
Годівля і хов лошат	„ 312

Запаленне шлунка	
і кишок	стр. 338
Глисти в коней	„ 339
Черви гедза у коней	„ 339
Стверднінне печінки	„ 340
Жовтяниця	„ 340
Запаленне очеревної	„ 340
Ниркові камінці	„ 341
Запаленне нирок	„ 342
Задержанне сечі	„ 343
Запаленне сечового	
міхура	„ 343
Чорна сеч (охват)	„ 344
Ревма мязів	„ 345
Кровавленне носа	„ 345

Нежит гортанки	стр. 346	Пропуклини	„ 378
Нежит дишок	„ 347	Випад відходової	
Наплив крові до ле-		кишки	„ 378
генів	„ 347	Запалення припрутня „	378
Запалення легенів	„ 348	Валашання жеребців „	379
Запалення олегочної „	348	Розпізнання причин	
Дихавиця	„ 349	храмання	„ 380
Запалення мозку	„ 350	Сплечення	„ 381
Оглум, дурійка, колер „	351	Нагніт на ліктію	„ 382
Соняшний удар і ого-		Рани, набої та опухи	
ломшення з горяча „	352	на зап'ястку	„ 382
Поразення від грому „	353	Пипчак	„ 383
Норовистість	„ 353	Накостені на путі „	383
Сверблячка	„ 354	Запалення сухожилків „	383
Кропивка	„ 355	Рани на згиначах пу-	
Осіпка. Екцема	„ 355	та і көпита	„ 384
Лишай у коней	„ 357	Наливчики	„ 384
Короста. Пархи	„ 357	Запалення путового	
Комахи. Воші. Воло-		систава „	384
соїди	„ 360	Запалення вінцевого	
Пошесні недуги	„ 361	сустава „	385
Углик. Марен. Телій „	361	Засіка вінка. Затрат „	385
Запалення суставів		Стегнєве кульгання „	385
у лошат	„ 363	Запалення колінного	
Інфлюєнца	„ 365	сустава „	386
Грудна недуга	„ 366	Звиз наколінка	„ 386
Тиф. Пятниста го-		Шпат	„ 387
рячка	„ 367	Груда	„ 388
Золзи	„ 368	Черкання	„ 389
Заразливе запалення		Опої (Ревматичне	
рота	„ 370	запалення копит) „	389
Простець. Тетан	„ 371	Наколи і заковка на	
Сап. Носатина	„ 373	копиті „	390
Відзаразнення стайні „	374	Нориця копитного	
Рани	„ 375	хрища „	391
Опарення	„ 376	Гниттє стрілки	„ 391
Переломи кісток	„ 377	Рак стрілки	„ 391
Намул. Набій клуба		Розколини рога „	392
і хребта	„ 377		
Познаки недуг у коней	„ 393		

XIV

Часть V., Свиня	стр. 395—436		
Раси свиней	стр. 396	Вигляд свиней	стр. 399
Розвій свиней	„ 398	Познаки здоровля	„ 401
Годівля свиней			стр. 402—414
Хлівці їх урядженне	стр. 402	Поміч при тяжких	
Вибір розплодовиків	„ 404	породах	стр. 410
Парованне	„ 404	Догляд по породі	„ 412
Кормленне свиней	„ 405	Догляд поросят по	
Догляд розплодовиків	„ 408	відлученню	„ 414
Порід	„ 409		
<i>Недуги у свиней</i>			стр. 415—435
Зовнішні недуги			„ 415—419
Звихненне	стр. 415	Сверблячка	стр. 417
Зломання кости	„ 415	Осіпка у поросят	„ 4 8
Шкірні прищі	„ 516	Пропуклини. Кила	„ 4'8
Внутрішні недуги			стр. 419 - 430
Попородова горячка	стр. 419	Гнилець	стр. 423
Випад матиці	„ 420	Прищія	„ 424
Бігунка (пронос)	„ 420	Глисти	„ 424
Нежит шлунка і кишок	„ 421	Волосниця (трихіна)	„ 425
Запаленне горла	„ 421	Решетина	„ 427
Соняшний удар	„ 422	Недуга легенних глист	„ 429
Ревма сугавів	„ 422	Туберкули	„ 429
Охват	„ 423		
Пошесні недуги			стр. 430—435
Бігунка у пбросят	стр. 430	Чума	стр. 434
Віспа	„ 431	Пошесьть свиней	„ 435
Червінка	„ 431		
Перевоженне свиней			„ 436
Часть VI., Дріб			стр. 437 - 484
Раси курей	стр. 438	Догляд курей	стр. 446
Плеканне курей	„ 441	Насаджуванне квочок	„ 458
Добір курей	„ 444	Штучні квочки	„ 460
Урядженне курника	„ 445	Кормленне курят	„ 461
Пасовиско	„ 449	Догляд курят	„ 462
Очищуванне	„ 450	Значенне курей	„ 453
Кормленне	„ 452	Розплодове стадо	„ 464

Зовнішні недуги у курей	стр. 465— 470		
Запалення сугавів стр. 465		Запалення яєчника стр. 468	
Звапнення на ногах „ 466		Запір яйця . . . „ 469	
Відгнети на ногах „ 466		Зломання кісток . „ 469	
Гребінниця . . . „ 467		Запалення ловового	
Відмороження гребінця „ 467		залоза „ 470	
Зранення гребінця . „ 468			
Внутрішні недуги	стр. 470 - 473		
Глисти в гортанці стр. 470		Запір . . . . . стр. 473	
Стяжник у курей „ 471		Жовтачка . . . „ 473	
Запалення волів . „ 471		Ревма . . . . . „ 473	
Нежит носа і дихавиці „ 472			
Попешні недуги	стр. 474—482		
Сухоти . . . . . стр. 474		Тиф . . . . . стр. 479	
Білий пронос у курят „ 476		Холера . . . . . „ 480	
Обклад . . . . . „ 477		Чума . . . . . „ 482	
Ліхі навички у курей	стр. 483—484		
Зідання пер . . . . . стр. 483		Гублення яєць . . . стр. 484	
Зідання яєць . . . . . „ 483			

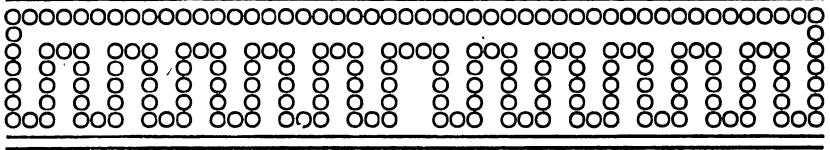

Помічені похибки.

Перед читанням книжки проситься справити отсі похибки, які залишилися в частині накладу :

Стр., рядок,	надруковано,	має бути:
13 10	з гори Афутки.	Африки.
33 5	з долини півбіль	підбіль
140 13	з гори як меркуріяльно-йодова, йодак потасовий.	як йодак потасовий, або тин- [ктура йодова.
140 12	з долини і спричинює обильне.	і обильне сли- [нення.
140 9	„ карболевої.	креолінової.
158 6	з гори болюсової глинкаї.	белюсової [глинки
170 9	„ на карбдикул	на карбункул
174 20	„ тераногену	тераногену
317 18	„ Запряганне лощат.	Запряганне [лошат.
331 9	„ Семє запаченне	Само запач- [енне
335 9	„ Пропос.	Пронос.

ЧАСТЬ ЗАГАЛЬНА.

Значіння гігієни.

Вдержанне чистоти і правильности або гігієни, є услівем здоровля.

Лекше пильнуватися, щоб не захоріти, чим лічитися з недуги. Кожний з нас пересвідчив се на власній шкірі, а важне се не тільки для людей, але тимбільше для тварини. Бож тварина не скаже нам, що їй хибує; і лише по ознаках недуги треба відгадувати рід недуги.

Тому найважнішою річею для вдержання тварини при здоровлю є вдержуванне чистоти, добрий корм і напій та правильність в їх подаванню.

Щоби звіря не захорувало, треба стало дбати про те, щоб уникати всього, що моглоб спричинити занедужанне. Щоби вдержати чистоту, треба передовсім примістити тварину відповідно. Стайні мусять бути теплі і сухі, уряджені так, щоби мали добрий вплив на сеч, а збірник впливів, щоби був критий. Підстілку часто зміняти, давати суху і подостатком. Притім шкіру худоби треба правильно і часто чистити. Паша мусить бути здорова, бо паша зігнила або сплісніла чи стухла є дуже шкідливою. Звірята поїться водою чистою з ріки або вистояною з криниці. Зазимна вода спричиняє легко простуди, а у вагітних самиць навіть покид пледу. Поєнне гнилою водою (де скидається стерво, або мочиться коноплі), у воді стоячій, т. є у всяких багнах — є дуже шкідливе. — Кормити і поїти худобу треба все в одній порі. Через се худоба має охоту до приримання корму. Се впливає на вдоволення звірять і піддержує їх в здоровлю. Неправильність спричинює переповнення шлунка; а се є найчастішою причиною всяких недуг.

Саме подавання доброго корму без чистоти не запевнить звірині здоровля. В наслідок нечистоти звірята нидіють, стають податливі на всякі недуги, а їй поданого корму не пережовують належито. Змивання звірять повинно бути також належите. Скіра звірять в вкрита малесенькими дірочками так зв. порами, яких голим оком не видно. Поруами виходить зі шкіри піт і товщ, а входить воздух. Як що пори заткані порохом і брудом, то се унеможливяє природне віддихання шкіри та видавання поту і товщу, що спрочиняє занедужання. Тому не тільки треба худобу змивати, але й мити чистою водою. Бував, що купається прим. коня в сажавці, де на дні повно намулу. По такій купелі звіря виходить ще бруднійше як було.

Належить звертати увагу також на те, щоб звіря не перестуджувалося. Стайні мають бути без протягу, а безрогам треба дати звичайну підлогу, не камяну або вогку, бо від неї простуджують вони шлунок і ноги. В наслідок простуди тратять звірята відпорність проти недуг. На торговицях і постояях уважати, щоб зігрите звіря не перестудилося. Треба його витерти соломною (віхтем), не залишати на протягу, прикрити чим і дати паш', але поїти аж після пів години і то вистоялою водою.

Добрий обхід худоби не тільки підносить людяну цінність господаря, але й побільшує вартість звірят.

Здорова й хора худоба.

Чи звіря здорове, чи хоре, можна пізнати з його вигляду, себто чи воно веселе чи сумне, чи звертає увагу на те, що діється навкруги його, як держить голову, із вигляду шкіри, чи має охоту до їжі, чи подостатком видає відходів, яка теплота його тіла (температура) і кількість ударів бючки, який його віддих.

Звіря є здорове, як що всі його органи правильно працюють, а воно правильно рухається, відживляється, та розвивається і бисто звертає увагу на своє окруження.

Здорова худоба держить до гори голову і весело дивиться на своє окруження, а хоре звіря, змучене болями похиляє голову, сумно дивиться і не цікавиться окруженням. Часто уважно приглядаючись, пізнаєте із рухів хорої худоби, де їй щось долягає. Коли звіря нагло паде, то се вказує на забу-

безроги 38 5° до 40° С, (у порясят вище),
пси 37 5° до 39 5° С,
коти 38° С,
крілики 38 25° С.

Нагле піднесення горячки іде звичайно в парі з дрежею. Всяке замігне відхилення в гору або в долину свідчить про недугу. Восока температура буває майже при всіх пошестних недугах. Тоді устає також охота до їжі, здержанне молочности (у молоч. коров), та замітне пригнобленне або зденервованне.

Міренне температури відбувається в той спосіб, що стовпик ртуті в тепломірі треба стрясти в долину, кінець тепломіра звогчити слиною або оливою. Опісля встромлюється тепломір на яких 10 см (центиметрів) до відхолової кишки або похви. Термометр остає там кілька мінут, аж поки ртуть, не перестане підніматися.

Наглий спад горячки, особливо понище правильного стану, є ознакою ослаблення й близької смерті. Се буває приміром при недусі легенів, чумі худоби, стеклизні. За те постійний і повільний спад горячки, є доказом поправи в недусі.

Зі зміною горячки, в тілі вьжеться також діланне серця. Се можна пізнати по кількості ударів бючки (пульса) на одну мінуту.

Ся справа вимагає певної вправи. Треба натиснути бючку у коня або корови найкраще на висках, у коня також в середині берега долішної щоки, або під лівою лопаткою. У малих звірят на внішню поверхню задного стегна. На 1 мінуту припадає приблизно ударів серця згл. живчика у:

народженого лошати	100 до 120	ударів
піврічного	64	72
річного	56	
дворічного	40	48
кобили	38	42
коня	35	38
жеребця	32	35
огера (старого)	23	30
осла	40	50
народж. теляти	92	132
піврічного	38	42
одрічного	56	68
дворічного	56	64
дброслої худоби	45	80

вівці-кози	„	70	„	80	„
пса	„	80	„	120	„
свині	„	60	„	80	„

Живчик повинен бути рівний і повний. Повільний живчик буває при пошестях, що витворюють пружак (їдь), при запаленню нирок (як що довго триває), також при отруєннях. Живчик зовсім слабне і є не помітний при близькій смерті, а також при кровотоках. Прискорене діланне живчика подибується при горячкових і заразливих недугах (прим. грудній недузї у коний, недузї легенів у рогатої худоби, чумі, карбункулові, запаленнях внутрішних органів, червінці у свиней).

На 4½ до 5 ударів живчика числиться оден віддих. Чим звіря старше, тим пов'льнійше віддихає. На 1 мінуту припадає віддихів у:

коня	8 до 14
рогатої худоби	15 „ 20
молодих телят	35
річних „	30
дворічних „	18 до 25
овець і кіз	12 „ 20
свиней	8 „ 15
котів	20 „ 30
псів	10 „ 25

Прискорений віддих подибуємо: при високій горячці, запаленню олегочної, недугах пошесних, серця, отруєннях, при вагітності (в наслідок тиснення на легені), в спеку, в душних стайнях, по тяжкій праці, по зігнанню, а також по прийняттю обильного корму і перед бурею.

Теплота, живчик і віддих є показчиком здоровля звірини. Коли всі, або одно з них є неправильні — то це вказує на захоріння.

Услівем здоровля худоби є також добра, здорова будова його тіла. Звірятам треба дати можливість здорово розвиватися і ніколи їх не мучити, щоби не ушкодити їх на тілі. Про се гляди обшернійше в розділі „Приписи для годовців домашніх звірят“.

Про способи лічення звірят.

Розпізнати чи звіря є здорове чи хоре, о много лекше, чим вирішити, що саме йому хибує. Залежно від того, з якою недугою маємо до діла, треба примінити відповідний спосіб лічення.

Щоби пізнати якою є недуга, треба розслідити всі можливі причини захоріння.

При недугах зовнішніх, треба оглянути докладно відповідне місце, порівнати його з противною, здоровою стороною, щоби пізнати різницю між одним а другим.

При недугах внутрішніх треба, памятаючи вище сказане, дослідити температуру, живчик, віддих, скількість відходів.

При многих недугах не тільки внутрішніх, але й зовнішніх важною річею є правильність праці шлунка і кишок. Тому все, що лежить в шлунку нестравлене, або задержалось в кишках, треба звідти прогнати. До сего служать т. зв. ліва тиви. Є се лійка на 2 до 3 літри води (також з гумовим вужиком) з тупим кінцем, або навіть звичайна деревляна чи бляшана сикавочка. Тупий кінець перед вложенням до кишки відходової треба на кінці намити. Обертаючи кінець, обережно впроваджувати до середини, щоби не зранити кишки. Вложивши кінець рурки, наляти літньої води (18° С.), до якої додається трохи милиння і соли 1 ложку на 3 літри води. Як що кал запре відходову кишку і вода задержується, треба вибрати кал рукою. При тому не можна нарушити слижниці, а руку треба намити. Коли є горячка, ліватива має бути з холодної води. Винших випадках буде про се мова окремо. Для коней і рогатої худоби, не менше як 4 до 5 кварт води.

Як що треба біль чи запалення витягнути з середини на вні, робимо всякі прикладання (катаплязми). Папір синапізмовий перед приложенням, треба звогчити літньою водою.

При запаленнях мязів, суставів, опаренню, відлежанню, стовченню, золзах у коней і т. д. робиться оклади з води зимної, води з ледом, води з оцтом і інші. Робиться се в той спосіб, що добре намочується кусник полотна, викручується, а приложивши на болюче місце, обвивається цератою, паперами, або хустиною. Мокре полотенце висихає огріваючись а тепла пара огріває також болюче місце. Тепло се держить-

ся певний час, бо не може вийти, тому, що шмата щільно обв'язана зверху.

Коли ходить о прискоренне круження крові, робиться масування. Береться солому, угнітається в руках добре, щоби не драпала, скручується у віхті і робиться розтирання. До розтирання береться прим. спирту камфорового, амоняку з олієм, і т. п. Такі масування добрі при кольках, запаленню легенів і інших, виганяють кров із середини на вні.

При хворобах легенів, носа, горла, добрі є вдихування (інгаляції). Береться стертого насінного порошку (т. зв. потеруха) сіна, всипається до довгої торби (з якої коні їдять обрік), додавши кілька фунтів добре пахучого сіна, скропити кількома кроплями терпентини і торбу добре зілляти квартою кип'ятку. Опісля заложити коневі торбу на голову так, щоби ніздря були сховані в торбині і в сей спосіб змусити його віддихати тою парою. Таке напарювання требає 10 до 15 мінут. Опісля не вільно коня виводивати на студений воздух, бо може легко дістати запалення горла.

Ліки завдається ріжним звірятам неоднаково. Коням і коровам можна подавати ліки плинні, як прим. всякі вивари зіль. Інші розпускається в зимній або літній воді. Такий лік вливається фляшкою з боку на язик, відтягнувши долішну губу. В сей спосіб треба вляти коневі лік до горла, і потягнути за язик, щоби пілкнув. Однак держати за язик не можна, щоби не задавився. Подаючи ліки коневі, треба уважати, щоби не відгриз шийки з фляшки. Корова приймає їх легко.

Коням найдогідніше подавати ліки в виді пігулок. В тій ціли береться трохи муки, додається відповідну кількість ліку, а води стільки, щоби се все замісити. Робиться подовгасті кульки величини волоського оріха (прим. для коня 2 см. грубу, 3 см. довгу; для свиний і овець $\frac{1}{2}$ см. грубу, для псів, $\frac{1}{4}$ см. грубу). Тоді витягається язик на бік, а з другої сторони вкладається якнайдалше на язик пігулку. Коли пустите язик, кінь пілкне пігулку.

Свиням плинних ліків давати не вільно! При заливанню таких ліків може свиня відразу згинуті. Ліки можна давати в тісті або з медом, смаруючи лопаткою на витягнений язик.

Вівці легко приймають ліки в тісті. В тій ціли береться їх поміж коліна і задається лік.

Деякі недуги лічяться не ліками, але вирізуванням злишних органів, новоростків, наростків, розрізуванням боляків,

Таке лічення називається хірургією. Назва походить з грецького і означає лічення при помочи рук. Сюди належить також уходжування за ранами. До лічення ран потрібні протигнільні середники. Уживаючи їх, рани перевязується, щоби запевнити успішність лічення.

Про уживання і переховування ліків.

Щоби на випадок потреби помочи нашим домашнім звірятам, кождий дбайливий господар мусить мати під рукою найконечнійші. Збір таких ліків називаємо аптикою для домашних звірят.

Коли звіря захорує, не треба ніколи покладатися на ніяких знахорів, бо знахорство може легко позбавити нас дорогої нам худоби. Треба у важких випадках звернутися за порадою ветеринарного лікаря.

З різних причин може поміч ветеринаря припізнитися, тому подаємо тут, як треба поступати, заки така поміч прийде. А що багато ліків можна зібрати між нашими зілями, тож виміри іноді подаємо також звичайні, як приміром: пригорща (около 15 gr.), на два пальці (около 2·5 gr.), і інші, як вони уживаються в народнім означуванню вимірів

Однак деякі середники годі самому здобути. Їх треба купити в дрогуерії*). Тому подаємо також тягарі в „грамах“. Мається тут на думці французькі тягарі, де оден кильограм (kg.) має 1000 грамів (gr.).

Щоби важити на грами, треба мати дуже малу вагу. А що не кождий має в дома таку важку, подаємо тут спосіб, як кождий може собі сам таку вагу зробити.

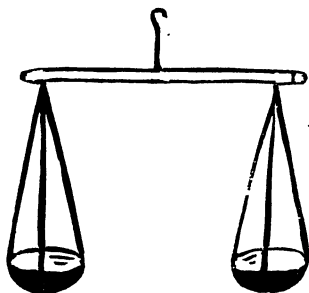
Возьміть дерев'яний патичок, або залізну штабку, довжини яких 20 см. Рівно в середині перевяжіть ниткою, або тонким шнурком. До обох кінців штаби присиліть по одній малій мисчині (тарільчики). Тепер шнурочком із середини штаби привяжіть сю важку до чогось (прим. до клинка вистаючого зі стіни), але так, щоби до нічого не зачіпала. Усталенне рівноваги по обох сторонах не справить вам трудности.

В сей спосіб Ваша мала вага вже готова.

Однак не в кожній хаті є такі малі тягарці, як грами. Звідки їх взяти? І се не так трудно. — Ви носите їх у кишені. Замість грамів можна ужити дрібних грошей.

*) Аптячний склад.

Понизше подаємо кільки кожний гріш приблизно важить.

1 одно-грошова монета	около	1·5	гр.
1 дво-грошова	„	2	„
1 пять-	„	4	„
1 десять-	„	2	„
1 двацять-гр.	„	3	„
1 пятьдесят-гр.	„	5	„
1 одно-золотівка	„	5	„
1 дво-золотівка	„	10	„

До лічення домашних звірят уживається ріжних ліків, зроблених: з ростин (зілля), мінералів та зі звірят (прим. товщі звіринні). Уживається їх в ріжних видах, як: зілля, напари, запари, витяги, відвари, порошки, пігулки (галочки), масти, повила.

Деякі уживається без перерібки (прим. товщі ростинні і звіринні), інші в перерібці (як шішанки, масти і т. д.)

Зілля приготавлиється з ростин. Відповідні лічнічі рослини сушаться, уживається цілі або покраяні. Одні кроїться перед, інші по сушенню. Потім їх запарюється киятком, або наварюється через кипіння на вогни, виварюється, або третється на порошок.

Відвари робиться з бадилля, кори, коріння, насіння. Заливається їх зимною водою і вариться на вогни. Через довше кипіння витягнемо з зілля ті складники, що дане зілля їх в собі має. Н. прим. з насіння льну — олій льняний, з ягід ялівцю — олійок ялівцевий і т. инше. Як перекипить зараз відцідити.

Напари робиться головно з цвіту. Заливається цвіт киятком, а пару вдихається. Уживається до того також пахучого бадилля.

Запари. Запарюється зілля киятком і відставляється на бік (малий вогонь), щоби натягнуло.

Наливка. Заливається зілля або мінеральні складники водою, вином, горівкою або спіртом, хай тягне 7—10 днів.

Витяги робиться в сей спосіб, що зілля з водою мусить довший час кипіти. Потрібні складники в сей спосіб виварюються з зілля, а дрібка густого чи сильного вивару буде бажаним витягом, або екстрактом. Можна також вперед зготовити напій, а потім поволи переварювати, поки плин добре не згусне.

Порошки з зілля робиться в той спосіб, що покровне і висушене зілля товчесья, а потім пересівається. Порошки

купується також готові в дрогуеріях (аптичний склад). Порошки подається звірятам найрадше з поживою. Дobre в змочити обрік і посипати порошком, тоді звіря не буде порошок роздувати. Вівцям подається порошок в грисі.

Пігулки (галочки) роблять в аптиках для звірят подовгасті. Се лічнічі плини або порошки, замяті в тісто, або мило і сляз. Часто коні не приймають інших ліків, тому подається їх коням в виді галочок.

Масті робиться з товщу рoстинного, або звіринного, додаючи оден або кілька ліків. З товщів найчастійше уживається несоленого масла, вепрового смальцю (несолоного) або васеліни.

Пасті робиться в той спосіб, що до масті додається муки (пшеничної).

Домашна аптика повинна бути в кожній хаті. У випадках наглого захоріння звірини треба мати найпростійші середники все під рукою, щоби якнайскорше лихові зарадити. Важне се головно там, де в місці нема публичної аптики. Скоря поміч часто може перервати недугу, або й вибавити звіря від смерті.

Повисше подано, як порадити собі з дрібними вимірами тягару. Дві монети тої самої вартости не будуть на волос рівні тягаром, бо на одній буде більше (через уживанне) бруду, а на другій менше, одна в довше в ужитю і більше буде стерта, а друга менше. Се не таке страшне, бож і в аптиці відважений порішок заки спожие звіря, то частинка його причіпиться до паперу, частинка розсипеться при завданню, так що малесенькі ріжниці в вазі загубляться.

За те з другої сторони всякі поради тут подані не на те, щоби самому лічити всякі недуги. Виж знаєте, коли чоловік хорий, то не може сам собі на всі недуги помочи, але нераз мусить звертатися за прадою до лікаря. Те саме треба мати на увазі й в лікуванню звірят. При небезпечних недугах треба покликати якнайскорше досвідченого ветеринарного лікаря. Так зване фушерование при ліченню, може спонукати діймаючі втрати в нашім живім інвентарі.

Зазначуємо ще раз, що ціллю сеї книжки не в спонукати власників домашних звірят до роблення небезпечних практик при ліченню звірят. Ціллю сеї книжки в звернути увагу господарів, як дбати про те, щоб підтримувати звірята при здоровлю, як розпізнавати зміни в стані їх здоровля, чим і як помочи їм в легких занедужаннях, та як принести їм першу поміч в наглих випадках також тяжшого занедужання.

Заки перейдемо до окремих випадків занедужань, звер-

немо ще увагу на те, які ліки треба мати під рукою в домашній аптеці.

При тім, кожний мусить звернути увагу на те, як переховувати ліки, що знайдуться в його аптечці.

Понижче подаємо приписи відносно домашньої аптеки, які належалоб відписати і карточку умістити на виднім місци між ліками.

1. Примісти свою аптеку в окремій шафі, або в окремім переділі шафи.

2. Скринку з аптекою держи все замкненою, щоб ліки не занечищувалися.

3. Плинні ліки держи все добре закорковані (також склянними затичками); порошки і зілля в замкнених коробках.

4. На кожній фляшочці і коробочці умісти напис, що в ній є, і дату, коли куплено, чи споряджено.

5. Середники трійливі зазначи відповідним знаком, прим. два хрестики.

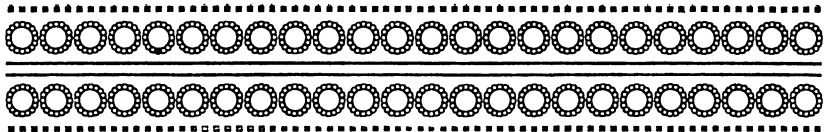
6. Старайся відновляти зілля що року, щоби не тратили на своїй властивости. Хемічні складники з часом також треба відновляти.

7. Не заповняй аптеки непотрібними ліками. То, чого не стане, вскорі доповни.

8. Тавмних середників нараджених ріжними знахорами не уживай, бо їх діланне є звичайно сумнівне.

9. Уважай, щоб аптека була все в порядку і уміщена в сухім місці.

Домашна аптика.

Дбайливий господар держить в дома найконечнійші ліки.
На пять штук худоби приблизно потрібно мати:

1. Антифебрини . . . . . 1/4 фунта,
2. Альоесу . . . . . 10 дека,
3. Галуну паленого . . . . . 10 „
4. Горицвіту жовтого (adonis vernalis) 15 „
5. Йодини . . . . . 10 „
6. Йодоформу . . . . . 20 грамів
7. Еметику . . . . . 10 дека
8. Квасу карболевого чистого . . . . . 1/2 фунта
9. Квасу борного . . . . . 10 дека
10. Квасу сільного 20% . . . . . 25 „
11. Креоліни . . . . . 1 фунт
12. Олію рицинового . . . . . 2 фунти
13. Нафталіни . . . . . 10 дека
14. Саліцилян соди . . . . . 1/4 фунта
15. Спіритусу чистого . . . . . 1/2 літри
16. „ камфорового . . . . . 1/4 „
17. Соли глявберської . . . . . 2 фунти
18. Хініңи . . . . . 10 дека
19. Таніни . . . . . 10 „
20. Терпентина . . . . . 1/2 фунта.

Діланне ліків.

Антифебрина дешевий середник проти горячки і проти охватів. Дається в галочках (пігулках) або в тісті, три рази денно коням і рогатій худобі по 30 гр.; менчим по 5—8 гр.; псам по 1 грамови.

Альоес дається на прочищення спорошкований в галочках, тісті, або розпущений у воді змішаний з солею глявберською (англійською), додавши трішечки мила, коням по 30 гр., худобі по 40—80 гр., вівцям по 20 гр., свиням по 10 гр., псам по 2—4 гр. Є се висушений сок з дерева, з Афутки. До набуття в порошок (зеленої краски) або в кусниках. Має смак гіркий. Змішаний з напаром полину, чистить кров. Добрий також проти гниючих боляків; тоді уживається розпущеного в воді.

Галун уживається 4%, спорошкованого до присипування боляків, дикого мяса, даючи на 5 гр. галуну — 10 гр.; крохмалю; на стовчення і опухи — оклади: 2 гр. галуну і 100 гр. води або оцту; як середник стягаючий — до переполікування матиці по породах.

Горицвіт жовтий уживається при затриманню мочи (гл. зільник).

Йодина служить як середник на відзакаження й на подразнення. Втирати кілька разів денно. До втирання в кісткові нарости — пів на пів з терпентиною. До ран — як протигнильний середник, уживати обережно (розпущений).

Йодоформ уживається як середник протигнильний до засипування ран, боляків, фістул, або самий, або з таніною (10 гр. на 2 гр. йодоформу) і крохмалем. Йодоформ є се жовтавий порошок, о сілнім запаху.

Еметик уживається лише для худоби, як середник на прочищення. Розпустити в горнятку води і додати 1/2 кварта вивару льняного насіння; давка по 10 гр. Еметик — порошок білий, трійливий. На затроєння еметиком — клейки, молоко.

Карболовий квас уживається розпущений як розчин водний 3—5% до промивання ран і до дезинфекції ставн головно в часі пошестий. Для псів, котів і дробу дуже шкідливий — тому для них не уживати.

Квас борний з додатком (трехи) креоліни до засипування ран. Ложка квасу борного на 1/2 кварта горячої води

до змивання ран очий, язика. Є се білий порошок, або безбарвні лусочки. Ділає лагідно і є нетрійливий.

Квас сільний до поліпшення травління, розчин 20% (1 кварта води), коням і худобі по одній ложці столовій 2—3 рази денно, менчим по 5 гр., дробові по 5—8 крапель. При зодмі худоби давати з горівкою. Скріпляє травління і уживається при недомаганнях жолудкових, а в часі пошестей як середник охоронний.

Креоліна уживається 3% розчин (2 ложки на літру води), до дезинфекції ран, а також загород та стаєн. Також до переполікування похви і матиці на случай задержання. Добра проти воший, пархів, бо нищить їх. Уживати добрих сортів. Є се густий, брунатний плин. Розпушена в воді молочніє.

Олій рициновий дається на прочищення коням і худобі дубре розмішаний з трохи соленою літною водою; давка 1 фунт, для лошат, телят, свиний 5 dk. Ділає лагідно, але для більшої худоби задорогий.

Нафталіна на відзаказнення (середник дезинфекційний). Уживають до присипування ран; 1 gr нафталіни і 10 gr квасу борного (розведеного). Також проти хробаків, ціпяка і на мотилицю. До споживання коням і худобі по 30 gr, малим 5—10 gr, псам 2—5 gr.

Саліцилян соди (*natrium salicylicum*) проти горячки. Дається в тісті, коням і худобі по 30 gr — 3 рази денно. Краще ділає розпушений в $\frac{1}{2}$ кварталі води

Спіритус чистий (горівка) розпушений до змивання ран, до окладів на запалення (вимен, суставів, опухи). При зодмі на поліпшення охоти до їжі. Дається в воді: коням, худобі по 25 gr, вівцям 15 gr, свиням 5—10 gr, псам 3—4 gr.

Спіритус камфоровий уживається до втирання в хорі місця при кольках, запаленню легенів, мязів, суставів, при ревматизмі. При ослабленню серця для коний і худоби по 5 gr. в галочках. До натирання: 10 gr. камфори, 90 gr. спірту. Як масть: 10 gr. камфори, 90 gr. васеліни. Камфора легко вивітрує, тому треба щільно замикати. Є се сік з камфорового дерева, що росте в полудневій Америці.

Сіль глявберська (*natrium sulfuricum*) як середник прочищуючий в воднім розчині:

для коний .	250—350 gr. на раз
для худоби .	300—600 gr.
для свиний і овець	20—70 gr.

для псів 15—40 gr. (з відваром полину).

Ділає протягом 24 годин. Заживана в малих кількостях служить на скріплення травлення. Змішана з оцтом (3 частини на 2 частини оцту) уживається на оклади для полекші в горячці, і при запаленнях.

До поліпшення травлення:

Соли глявберської	1 фунт
Двовуглян соди	3/4 фунта
Соли кухонної	1/2 фунта

змішати, по дві ложки два рази денно з obroком, для коний і худоби.

Проти кашлю:

Хльорок амоновой (Ammon. chlorat.) . . . . . 50 гр.
 Сірчан антимоновий золотистий (Stibium Sulfurat aurat) 30 гр.
 Сіль глявберська . . . . . 250 гр.
 порошок, змішати і давати три рази денно по одній ложці з obroком.

Хініна уживається проти горячки. Давка: коням і худобі по 30 гр. — 3 рази денно, в галочках або тісті.

Таніна (витяг з коридубової, або галівниць [galasówki]) уживається в кровавих оплавах, до гоєння ран:

Проти розвільнення в галочках, тісті або в воді. Давка: коням 5 гр., худобі 10 гр.

Як середник протигнильний, в порошок до присипування рани. Змішати:

Таніна	4 гр.
Крохмаль	10 гр.
Квас борний	2 гр.

Як середник стягаючий на рани:

Таніни	10 гр.
Води	100 гр.

Терпентина зі спіртом — пів на пів — втирається в мязи, опухлі залози.

Терпентина з йодиною — пів на пів — на згрубнення і кісткові нарости.

Терпентиновий олійок із креозотом уживають до напарів (вдихувать).

.....
 .....

Ветеринарійний зільник.

Ліки, які уживаємо, як відомо, є походження рослинного, звіринного і мінерального. Спершу уживано лише ліків походження рослинного бо інших не знано. Лічення таке для організму звіринного є корисніше, бо природне.

Як першими ліками були рослини, так першими лікарями були пастухи. Вони перебуваючи коло черед, приглядалися природі. А що звірята вміють самі інстинктивно вишукувати собі ліки, проте пастухи могли багато дізнатися про діланя зіль і перші почали приноровлювати їх до уживання. Пастухи, яких називали вівчарями - через довгі віки були одинокими лікарями.

З часом культурний світ перейшов на лічення аптичними медикаментами, а лічення зіллями майже вийшло з уживання. Заховалось воно лише по глухих закутках сіл, що їм далеко до аптик. Доперва в останніх десятиліттях деякі, головно німецькі, вчені звернули увагу на природне лічення зіллями. Вони доказують, що хоч хемічні медикаменти з аптик ділають скоро, однак затроюють організм. Зате ліки-зілля, хоча ділають повільнійше, але зміцняють організм. А що лічення повинно полягати не лише на усуненню болю, зглядно об'явів недуги, але повинно також і зміцняти організм, для скріплення відпорности, то зілля є безумовно найкращим середником у ліченню всяких занедужань.

Однак не всі рослини є достаточо розсліджені, не знаємо їх вартости в ліченню. Інші ліки рослинні призабуто тому, що вийшли з уживання. Через те на деякі недуги треба уживати ліків иншого, не рослинного походження. Однак, де можна, краще уживати лічних зілля.

Щоби привернути в пам'ять тим, що забули і подати до

цвіт

корінь

2. Арніка гірська.

21. Деревій кривавник.

85. Стокрівця.

71. Перів батіг.

42. Лен синій.

32. Кмін польовий.

53. Мята перечна.

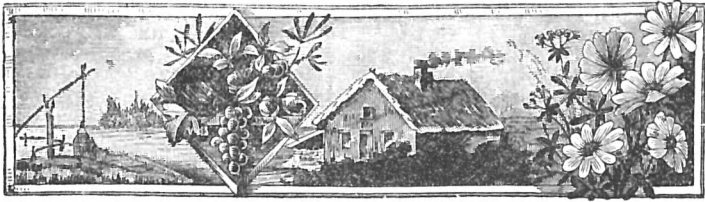

100. Ялівець звичайний.

вжитку тим, що цікавляться природним ліченням звіринного організму, подаємо тут різні зілля з такими назвами, які найчастійше уживаються. В скобках подаємо також латинські назви, щоби на случай, як би не було їх дома, можна було під тими назвами набути в аптеці.

Щоби зрозуміти, як велика є вартість зілля, подамо, що хемічний склад рослин є ріжнородний: є там етеричні олії, які ділають зміцняючо, убивають бактерії (дрібно-сенькі животины, що викликають в організмі занедужання), усувають з організму нагромаджені там трутини і т. д.; є там вапняні соли, які достарчують організмові вапна, до зміцнення костей; є там рoстинні кваси, які видалюють з організму ріжну нечистоту, при переміні матерії, особливо в занедужаннях на гостець; є там сполуки вугілля, сірки, фосфору і ин., які ділають животворно на ріжні органи тіла.

ЛІЧНИЧІ ЗІЛЛЯ.

1. **Аниж**, ганиш, бедривець, *pimpinella anisum*, плеканий по городах для насіння — рости́на всім зна́на. Збирати в серпні і вересні. Має в собі квас бензоесовий, квас яблочний, залізо, гуму, цукор, живицю, а головню оліюк анижевий. Уживається як напар, або спорошковане насіння. Дається: коням 20 гр., худобі 40 - 80 гр., свиням 10—20 гр., як лік на скріпленне кормового проводу і проти черевних корчів, на згонюванне сечі і поту, зганяє зодму та збільшує молочність. Для малих звірят дається оліюк з оливою.

2. **Арніка гірська**, скусівник, *arnica montana*, росте в горах, на полонинах. Квіт помаранчево-жовтий. Цвите в червні і липні. Оживляє нерви і кровні посудини, прискішує віддих і круженне крови, прискорює відходи сечі та поти. Уживається напар з квіту і листків. Наливки з квіток з 1 гр. на гостець, потрясення мозгу, параліж хребетного стовпа. Наливки з коріння у спірті на недуги печінки. Уживають на рани в окладах. Наливки приготується так: 1 гр. коріння арніки на 20 гр. спірту поставити в теплім місці. По 6 днях перецідити через тонке полотно і наливка готова. Корінці збирати у вересні, а квітки в липні.

3. **Афинь**, чорниці, борівки, *vaccinium myrtillis* ростуть у наших лісах (головню гірських) цвиту́ть в маю і червні. Має цукор, вапняні соли, кваси горбовиновий і хіновий. Уживається напару з листків при ослабленню міхура сечового.

Листки лічуть гнилизну устної ями, як що удасться, щоб звіря тримало їх в роті. Плястер з листків і оливи рожі помагає на спухленину в ніжних місцях. Афини переховується або сушені, або робиться наливку. Наливку робиться в той спосіб, що до скляної бутлі сиплеться сирих афин, а верству за верстою пересипується цукром. Чим наливка довше стоїть, тим ліпше ділає. Можна також додати чистого спиритусу. Або: видусити сік з афин і сам сік засипати цукром. Проти проносів уживають відвару з сухих ягід.

4. **Бабка** ланцетовата, дорожник, язичок, *plantago lanceolata* охолоджує, висушує, і стягає рани. Росте по городах, подвірях, при дорогах, пасовисках. Має сіль звичайну, соли алькалічні, сірку, горбовину, слиз. Напар або наливка з 30 до 60 гр. листків на 1 кварту води ділає при недомаганнях шлунка, проносах, ослабленню сечового міхура. Листя намочене в зимній воді добре до окладів при запаленню, на рани, до полокання болючих очий.

5. **Батоги** гл. придорожник.

Рис. 2. — Бедринець, *pimpinella saxifraga*.

6. **Бедринець**, козлики, бодрець, *pimpinella saxifraga*. Росте між корчами на полях, на межах. Має мясистий корінь, нераз розгалужений до $1\frac{1}{2}$ ст. грубости, червоново-брунатний. Біло стояче, до пів метра висоти. Листє омошене або голе, яйцевате, берегом зубчасте. Квіти дрібні, білі, зібрані в дашки. Цвितе від липня до кінця серпня. Має олійок козликівий, kwas бензоесовий, товщ, соли мінеральні, гуму, цукор. Уживають при простуді на жолудок, на гоєнне сечі, на поти, кашель і дихавицю. Дається: коням 20—40 гр., худобі 20—50 гр., свиням 3—6 гр., псам $\frac{1}{2}$ гр. В часі пошестей обкаджують худобу сухими зелами.

6. **Береза біла**, *betula alba*, знане у нас дерево. Уживають відвару з молодих листків проти недуги сечевих провідів, в недугах нирок, гостця, проти водного опуху. Уживають також сік спущений з дерева на весні. Відвар робиться так: 50 гр. молодого висушеного листя заливається пів

квартою киплячої води, вариться 10 хвиць і проціджується крізь тонке полотно.

8. **Бзина чорна**, бузина, бозник, *sambucus nigra*. Цвите в червні і липні. Листє збирається на весні, квіти в червні, ягоди, кору і коріння в осени. Має сірку, kwas валеріяновий, живицю, цукор, слиз, горбовину і олійок базниковий. Чай з квіток на почення, листки варені в молоці, як також середна кора коріння добрі на прочищення, сухі ягоди на проноси. Розтерті молоді галузки з листками, а в зимі надерта середна кора бзини служить як оклади на запалені місця. Вар із коріння є добрим ліком на водну пухлину. Дається коням і худобі 30—40 гр., свиням 5 гр., псам 2—4 гр.

9. **Бодривець**, гл. аниж.

10. **Божі пальчики**, первенець лікарський, первоквіт, *primula officinalis*, росте по гаях, на луках, по садах і городах.

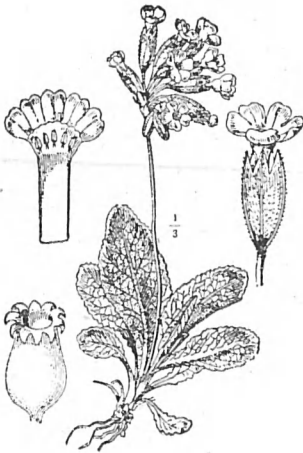

Рис. 3. Божі пальчики.
primula offic.

Било кінчиться китицею жовтого квіту, поруркованого. Цвите в квітні і маю. Сухі квіти мають запах меду. Збирати в березні і квітні. Уживається запару з квіту і листків, прочищує й поправляє шлунок. Успокоює болі в сугавах, помагає на гостець. Робиться чай з 10 гр. на кварту води. Квіти і листки прикладається в окладах проти болів сугавів і пухлини.

11. **Блават**, волошка, *centaurea cyanus*. Знана ростинка, що росте серед збіжа і цвите синім квітом. Запар уживають до промивання очий при запаленню, відвар проти задер-

жання сечі. Збирається від червня до серпня.

12. **Братки польові**, зозулька, сирітки, *viola tricolor*, росте по полях і городах. Цвите від мая до вересня. Має білок, слиз, гірчичку, саліцину і олійок братковий. Уживається запару 10 гр. на кварту води із квітних голівок. Лічить запори сечі і чистить кров. Уживають запару з 10 гр. на 1/5 квартаи води при окладах проти скірних недуг, як струпів і т. п.

13. **Буркун жовтий**, команиця, окладник, боркун, бурковина, чимирник, *melilotus officinalis*. Росте на сіножатах, степах, полях, зарінках, коло доріг, а часом буває його у збі-

Рис 4 Буркун жовтий
melilotus offic.

жу так багато, що „приходиться збирати самий буркун, замість збіжжя“. Цвіте в літі і осени. Квіт жовтий кукурудзкуватий. Три листки подібні до конюшини, лише вузші, подовгасті і остро зублені.

Уживається в окладах проти всяких внутрішніх недуг, як: золзи, опухи, які розмягчує. Його товчуть і роблять оклади до запалених очей. Варений у вині і прикладений до черева втихомиряє шлункові болі. Розпарене зілля вживають на оклади при запаленню і опухах сугавів.

14. Валер'янка, гл. козелок.

15. **Верба біла**, *salix alba*. Має живицю, гуму, саліцилевий квас. Кори з молодого галузя уживають проти пропасниці. Дешевий середник замість дорогої хінової кори. Дається: коням 15—20 гр., рогатій худобі 25 - 40 гр., вівцям і козам 5—8 гр. Попелу з верби вживають на вигублення бородавок. Потовчену кору прикладають на свіжі рани; це їх стягає.

16. **Вовчі ягоди**, мадрибан, погане зілля, *atropa belladonna*. Росте по наших лісах, її чорні, круглі ягоди подібні до афин. З ягід і коріння витягають атропіну. Є це дуже трійливий середник. У ветеринарії уживається атропіни до поширення зіниці в оці при сліпоті у коний. Проти болів (випаду) відходової кишки і матичних болів уживають окладів із цілої рослини Ділає усмиряючо.

17. **Гавяз**, живокість, костолом, гавезь, воловий язик, *symphytum officinalis*, росте громадно на вогких сіножатах, в ровах, на берегах рік і потоків. Корінь розгалужений, зверху чорний, в середині бурий. Квіт темно багряної краски, китичковатий, звисає поміж листки в долину. Корінь викопується осінню, крається на кусники і сушиться. Коріння розтовчене прикладається в окладах до ран, при зломанню ноги, як притиснетись або потовчеться якусь часть тіла, як масть при ушкодженню костей або шкіри на костях. Запар проти червінки і проносів. Плястер з масти приложений до свіжої рани, стягає рану.

18. **Гірчиця чорна і біла**, *brassica nigra* (*sinapis alba*). Росте по городах і полях між бурянами. Насіння чорної, по-

товчене на порошок, розроблене теплою водою на тісто, прикладається — тонкою верствою на полотенці — на місця, де коле (кольки, лихородка). Відводить кров з запалених місць в глибину. Дається коням 50 гр., рогатій худобі 100 гр., свиням 30 гр. денно. Гірчиця потовчена і змішана з оцтом і приложена на вкушені місця витягає з рани тріло. Насіння білої гірчиці вживається на прочищення і зміцнення апетиту.

19. Гладушник гл. зелемозень.

20. Гориквіт весняний, жовтий цвіт, *adonis vernalis*.

Рис. 5. Гориквіт весняний, *adonis vernalis*.

Буває на маргльоватій землі (мішанка гіпсу з глиною). Листє ігольквате, темно-зелене, гладке. Цвите в квітні і травні. Овоч сухий, подібний до шишки. Збирається перед розцвітом і в розцвіті, стинаючи дещо понад землею. Сушити в тіні. Гориквіт ужитий до лічення ділає не надто сильно, зате добре справляє діланне серця, бо збільшує тиснення в артеріях (жилах). Уживають його також проти опуху і на побудження виділювання сечі. Береться жменю (20 гр.) коріння і заливається квартою кипячої води, по натягненню переціджується, а остудивши дається випити коневі; можна по годині давку повторити.

21. Деревій крівавник, кровник, кашка, крячка, кровавник, *achillea millefolium*, росте громадно по полях, під плотами, при дорогах. Цвіт білий, кружковатий, на верху біла. Смак коріння гіркий. Цвите від червня до вересня. Має олійок, гірчичку, квас аконітовий. Збирати в серпні. Стягає і осушує. Вживається до ран внішніх і внутрішніх. Чай з молодого листя (15 гр. на кварту води) зміцнює шлунок і кишки. Свіжий сік уживають на свіжо врізані рани, які від того чорніють і скоро гояться. Розтерті свіжі листки уживають як окладів на болючі опухи.

22. Дерес, гл. дрясень.

23. Диня, гарбуз, *cucurbita pepo*. Диньок (зернят) уживають на згонення солітера (ціпяка), як також інших шлункових хробаків. Ділає як середник прочищуючий. Дається су-

шені диньки (зернята) без лушпинок, розтираючи їх з молоком. Діланне настапує до 12 годин.

24. **Драпак**, гл. ожина.

25. **Дрясен подорожник**, дерес, спориш, курятник, куряча-гусяча трава, *polygonum aviculare*, звичайно званий „сви-

Рис. 6. Дрясен подорожник, *polygonum aviculare*.

няча трава“, бо свині радо його пасуть. Ростає всюди, крім мочарів. Листя дрібне, рожеве, по кілька разом, творить густі муравники. Біло колінковате. Насіння тригранне — буре; миші і малі птиці за ним пошукують. Смак острий. Збирається в червні і липні стинаючи біла при самій землі. Сушити в тіні і хоронити від миший. Дрясен пташачий дуже вживаний в Німеччині під назвою „Russische Knöterich“. Чай добрий проти дихавиці. Уживається відвар з ложки зілля на

склянку води, даючи кілька разів денно. Проти недуги каміннів нирок, печінки, міхура, при катаральнім запаленню мочово-полових органів та боляках в шлунку і на кишках. Властивість його є розпускати складники нагромаджені в організмі, через те, прочищує, а також гонить сеч.

26. **Дуб**, *quercus species*. Вивар з миски молодих галузок, служить до полокання в запаленню матиці, в запаленню по породі, при отроєннях, проносах. Жолудь з дуба, палену вживають у проносах, і при гнильцю у овець. Дається: коням 25 до 30 гр., худобі 30—50 гр., свиням і вівцям 8—10 гр., псам 3—5 гр.

27. **Дягель** аптикарський, рева, дзенгель, дудошник, *anchangelica offic.* Велика, м'ясиста дволітна билина. Її корінь ясно бурий, в середині білявий, молочний. Листя пірнасте, яйцевате. Квіт зеленковато-білий. Цвiete від червня до липня. Ростає на вогких місцях і на берегах рік та потоків. Дволітне коріння збирається весною, біло і листя — в маю і червні. Дягель має горбовину, квас валеріяновий і яблочний. Уживається відвару з коріння при ослабленню після проносів і при кольках. Лічить і зміцнює шлунок. Листки вживається до лікування ран. Дягель з живицею лічить також отрійні

рани. Дається: коням і рог. худобі 30—80 гр., вівцям, козам і свиням 5—10 гр., псам 2—4 гр.

Проти вітрів і лихого травлення добрий в наливці із:

дягеля	60 гр.
насіння кропу	8 „
насіння анижу	8 „
насіння колендри	6 „

і доброї горілки $\frac{1}{2}$ кварта. По вісьмох днях додається 1 фунт цукру, розпушеного в 1 до 2 кварт води.

28. Зелемовень звичайний, глекопар, гладушник, ластівоче зілля, чистець, жовтий чистик, стародуб, *chelidonium maius*, росте в тінистих місцях між бурянами, над потоками і т. д. Збила розтертого витікає темно-жовте молочко, яке є трійливе. Листя довго спинкове, пятилисткове, зі споду синьо-зеленої барви і покрите волосками, а зверху ясно-зелене, наге. Цвіте від травня до вересня чотироплатковим, жовтим квітом. Вар з коріння і листя помагає на пропасницю. Свіжим соком смажують бородавки і лишай. Коріння з зернятками анижу переварене в вині отварає печінки і виганяє жовтачку.

Рис. 7. Зелемовень звичайний, *chelidonium maius*.

29. Зозулька, гл. братки.

30. Кальмус, гл. татарське зілля.

31. Капуста. Оклади з квасної капусти при опаренню, стовченню, відмороженню, дуже помічні. Листків з квасних крижівок уживають в окладах при запаленню вимен.

32. Кмін полевий, кмінок, *carum carvi*. Росте по лугах пасовисках сіножатах та при дорогах. Уживається в кухні до страви. Усуває здуття і вітри і ділає проти кольок в животі, робить апетит (охоту до їжі), гонить міч, поправляє молочність, спинює зодму. Уживається jako порошок і запар. Дається: коням 15—25 гр., худобі 30—50 гр., свиням 5—10 гр., псам 2 гр. Також мочать насіння в горілці і подають коням в галочках.

33. Кобиляк кінський, шавій, *rumex acutus*. Росте на болотнистих сіножатах, ровах, над берегами вод, однак не там,

де квасна земля. Корінь зверху бурий в середині жовтавий, мало розгалужений. Біло доходить до 80 см., з бороздами, без мошку, розгалужені. Листе остро закінчене, до гори дрібніше. Цвіт зеленкавий, зібраний в довгі китиці. Цвите в червні та липні. Збирається квіти і корінь, який береться вчасно весною, а також в осени, вимивається його та сушиться. При дезинтерії (червінка), зодмах, кольках, дається відвар квіту або коріння. Листя в запарі обнижує горячку і поправляє охоту до їжі. Корінь ділає сильніше. 15 грамів на склянку води служить на два рази до пиття. Можна мішати з іншими зіллями о подібнім діланню. Часто викопуєсь замість коріння кобиляка, коріння інших т. зв. кінських щавів, яких діланне слабше, хоч зближене.

34. Ковлики, гл. бедринець.

35. Конвалія, маївка, *convallaria maialis*. Росте у нас по лісах, на вогких місцях. Свіжі листки прикладають до ран. Запару вживається до гонення сечи, також скріпляє серце. Уживається обережно, бо витяг (екстракт), що помагає на скріпленні серця є трійливий (гляди наперсник).

Рис. 8. Козелок лікарський, *valeriana offic.*

36. Козелок лікарський, валеріанка, смердючка, чортове зілля, *valeriana officinalis*. Росте по вогких і болотнистих околицях, в ровах над берегами вод, по сіножатах, в лісах і гущавинах; не росте на торфовисках, та кваснім ґрунті. Оплачується його плепати в городах, бо запотребованне є велике і в многих краях плекають його в великих кількостях. В дикім стані має малий корінь, але при добрій управі розростається та має вигляд сухого кропила. Біло в дикім стані вище, а управляване в городі значно нищє. Біло нерівномірно карбоване, в середині порожне, листе довге, гладке, зелене, кінцем охоплюється біла, 4—11 пар листків і оден листок. Квіти

пахучі медом, білі або тілісті. Овочі плоскі, видовжено-збановаті, дозрілі жовтаво-сірі. Цвите в червні та липні. Є кілька підвидмін. Ціла рослина без запаху; свіжий корінь чути болотом, за те як висохне набирає аромату (запаху). Запах той сильний (для одних милий, для других противний). Смак з початку солодкавий, пізніше гіркавий, остро-корінний. — Збирається ціле зілля з корінням, вимивається з болота і сушиться в продувнім і тісним місці. Висушений корінь держиться в закритій коробці. Корінь має т. зв. квас валеріановий, який має квасний, пекучий смак та запах згливілого сира.

Корінь валеріановий уживається в запарах, виварах (есенціях), порошку, наливці спиртовій і спиртово-етеричній, та в ріжних хемічних полученнях. Кроплі валеріанові часто при вчаснім їх зажиттю можуть охоронити навіть від передчасної смерти, тому повинні знаходитися в кожній хаті. Напар коріння козелка робиться в такий спосіб: грубо потовчений корінь наляти кипятком, докладно накрити, лишити на теплім (не на огні) місці на 25—30 мінут, потім зцідити. На склянку води вистане 5 грамів коріння, однак до ліватив 2—3 рази більше. Чай з козелка вживається при всяких терпіннях, яко середник успокоюючий, проти корчів і конвульсій, як корчах жолудкових, горляних, матичних, при падачці (епілепсії), при ослабленім діланню серця та зменшенню сил, прим. запаленню легенів (в тифі коней дуже небезпечно його подавати, бо може спричинити смерть ізза недуги кровних судин). Дається: коням 25—60 гр., худобі 30—100 гр., малим 5—10 гр., псам 1—3 гр. Подавати в порошок, галочках, запарі, в чирі.

Уживати треба лише в міру потреби, т. в переривати, коли потреба мине, бо козелок ділає відемно на травлення. Худобі надто нервовій, надмірно боязливій краще давати козелок в сполуці з іншими зіллями, як квітки кривавника, протачник (вероніка). До ліватив і ин. добре додати до валеріани мяту і румянок, або румянок і меліссу (матешник), тоді вони краще ділають.

37. Кривавник, гл. деревій.

38. Кріп, купрій лікарський, *foeniculum offic.* Збуджує охоту до їди, ділає на зодму, збільшує молочність — особливо споршкований і змішаний з ялівцем і слизовим корінням. Пити запар в болях шлунка (кольки), або замочений в спирті — в галочках.

39. Крокис лікарський, ногітки, *calendula officinalis.* Як рослину квітову держать його по городах. Біла і листе со-

чисте, густо покрите міхурчиками етеричного оліюку. Листе ріжне, то відворотно яйцевате, то повздовжне з круглими берегами. Квіти білі, або яскраво червонові. До вжитку добрі тільки темно-яскраві, так повноквітові як і повдинчі. Збирається листки квіту до кінця червня, рідко розстелюючи на сонці, треба його докладно сушити. Листе і тонші галузки сушиться в тіни; по висушенню тратять запах.

Олійок ділає проти гниття, а зілле викликає поти і чистить кров. Олійок робиться так: дрібно покровний квіт дається до фляшки. Добре закорковану фляшку поставити на вікно до сонця. По кількох днях пічне осідати олійок. Уживають на лишаї, бородавки і рани. До свіжих ран уживають також наливки з 2 частей квіту на 10 частей спірту. При вживанню розпустити водою.

40. **Кропива звичайна**, жаруха, *urtica dioica*, росте всюди. Уживається запару з коріння і листків з 30—60 гр. на кварту води. Хоронить від опуху при запаленню нирок, злагідняє горячку, чистить кров і жене сеч.

41. **Ластівоче зілле**, гл. зелемозень.

42. **Лен сійний**, льон, *linum usitatissimum*. Олій з насіння на рани і напарення. Лен розтертий і запарений у мололоці або у воді вживають в окладах проти сильних опухів, і ропіння боляків. Відвар з насіння лагодить болі шлунка, гонить сеч. Дим із паленого на вугликах насіння вдихуваний ділає проти простуди.

43. **Липа**, *tilia plathyphyllos*, напар з квіту уживають як лік проти кашлю, перестуди, кольок, горячки, а спорошкованого вугілля з липи проти зодми. Дається коням і худобі 25 до 40 гр. свиням 2—6 гр. Вар із листя гонить сеч.

44. **Лопух**, репій, *lappa maior*. Росте дико по полях і городах. Цвите в липні і серпні. Збирається в осени. Відвару уживають до переполікування ротової ями у худоби в часі прищиці. Запар з коріння чистить кров, викликає поти, тріхи розвільнює.

45. **Люкrecioя**, солодкий корінь, *glycyrrhiza glabra*, у нас управляють в городах. Уживається корінь крайний, спорошкований і перероблений на згущений сік. Ділає проти нежиту, кашлю, а додають його до всяких ліків, коли самі не помагають.

46. **Маївка**, гл. конвалія.

47. **Майран городовий**, майоран, маберан, *maiorana hortensis*, приспішує травлення, розпускає флегму, викликає поти. Помагає також при перестуді, пухлин^і, шлункових корчах, кольках кишочних, ослабленню матиц^і по породі. Петься напар з квіту і листя. На вні вживається його до розгрівальних окладів.

48. **Матешник**, медовник, ройник, меліса, *melissa offic.* Плакають по городах для пчіл, декуди росте дико. Має запах меду, а смак гіркий. Уживають до окладів при запаленню вимен. Запар з листків зміцнює серце, покріпляє, зміцнює шлунок і лагодить кольки. Дається: коням і худобі 30—50 гр.; свиням 5—10 гр.; псам 1—2 гр. Свіжі листки прикладають до повік, як очі болять. Коли пчола вжалить, добре натерти розтертим листком, устає біль і не пухне.

49. **Мелісса**, гл. матешник.

50. **Миляник лікарський**, або терлич звичайний, *saponaria officinalis*, знана рослина, що росте по полях, межах, під плотами, тинами, та по городах. Листе яйцевате, з рівними берегами, при насаді обвиваєсь коло біла, квіт досить великий, о чотирох платках, або повний, краски білої або тілистої, пахучий. Цвите від червня до серпня. Насіння чорне, подібне до чорнушки. Коріння сильно розвинене, краски ясно брунатної, в середині біле, о многих підземних білах. Смак коріння спершу солодкавий і клийкий, опісля гіркаво-терпкий. — Збирається коріння і біла підземні від серпня до зими і на весні як тільки виходить з під землі. Корінь добре вимити,

Рис. 9. Миляник лікарський, дуже дрібно покроїти як що свіжий, *saponaria offic.* і висушити. По висушенню стає

він дуже твердий і тяжко дається кроїти. (Корінь має властивости змилюючі; се було вже знане Дінократови в V. ст. пер. Хр. і від тоді вживають його в промислі ткацькім до відтовщування вовни). Вивар з коріння тільки в сполуці з іншими, дібраними зіллями вживають до прочищення

крови, проти ревматизмові; ділає на болони слизові доріг від-
 дихових і травлення. Мішанка зіль має бути дібрана так,
 щоби миляник становив $\frac{1}{4}$ часті прочих зіль. Прим.: по одній
 часті коріння: милянику, суниці, люкреції, лопуху, по дві
 часті братків пільних і осоки (*carex arenaria*) і 4 часті пе-
 рію. Се ділає на очищення крови заварюючи ложку сеї мі-
 шанки зіль на склянку до питя по 2—3 рази денно по склян-
 ці; для малих по пів склянки 2 р. денно. — На гостець і ре-
 вматизм: по 1 часті: коріння — милянику, лисячого хвоста
 (*anopis spinosa*), листя березового, кори вербової; квіту таву-
 лі, квіту терену, по дві часті — коріння чорного бозу, зіля
 полевих братків, і насіння анижу. Аниж потовчи; коріння
 і кору дуже дрібно покроїти і перетовчи в моздірі, проті дріб-
 но покроїти і все змішати. 3 рази денно одну склянку відва-
 ру, заварюючи по них 3—4 ложки цієї мішанки на кварту
 води.

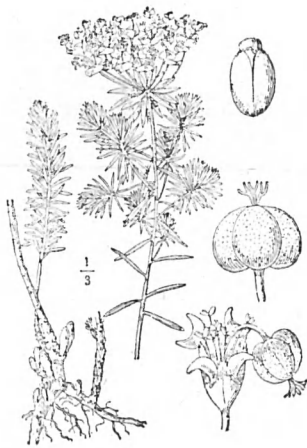

Рис. 10. Молочій, *euphorbium cyparissias*.

51. **Молочій**, землезіль, песяче
 молоко, *euphorbium cyparissias*. Рoste
 на пісках. Свіжого зілля потовчено-
 го вживають як трійло на риби.
 В аптиках роблять з зілля плястри
 проти відлежань, мертвих наростів.
 Подекуди вживають молочного соку
 проти бородавок.

52. **Морква**. При золзах коней
 давати їсти. Покріпляє ослаблений
 шлунок по недугах шлунка (як коль-
 ки). Також прикладають на боляки;
 тоді робиться теплі оклади з пере-
 тертої моркви.

53. **Мята перечна**, мятка, *mentha piperita*. Плекають
 у нас по городах, часом росте здичіло. 10—15 гр. листків
 мятки на кварту води, дає знаменитий чай — лік на серце,
 шлунок (кольки) і проти здуття. Дається: коням 30—50 гр.;
 худобі 50—60 гр.; свиням, вівцям 3—10 гр.: псам 2—5 гр.
 Збирається в липні і серпні.

54. **Намелень**, гл. спориш.

55. **Наперсник червоний**, напальки червоні, *digitalis purpurea*, плекають його по городах, має дворічний корінь,

а било до 1 м. високе. Лянцетуваті листки є сподом, як й било, волоскуваті. Било доходить до одного метра. Цвите в червні

Рис. 11. Наперстник, *digitalis purpurea*. 1, 2, зело; 3 пиляк; 4 чаша, стовпчик; 5 перерізаний овоч; 6 насіння.

і липні; цвіт зібраний в китиці по одній стороні. Корона вигляду наперстка, краски багряної або білої з темними жилочками. Походить з західної Європи. Належить до найбільш трійливих рослин. До лікарського вжитку збирається листе осінню першого року і в часі квіту другого року. Сушиться в тіни. Уживається при недугах серця, як середник, що збільшує тиснення крови, також при горячці, запаленню легенів, водних опухах. Дається при недугах серця. Коням 2—3 гр.; худобі 3—5 гр.; меншим $\frac{1}{2}$ гр.; при горячці в напарах: коням 3—5 гр.; худобі 5—10 гр.; вівцям 1—1 $\frac{1}{2}$ гр.

Діланне його сильне; можна подавати лише з перервами. Тому лікарі стараються заступити його іншими, прим. конвалією.

56. Ногітки, гл. крокис.

57. **Ожина, чорниця, дряпак, *rubus fruticosus*.** Листки з ожин мають силу стягаючу. Лише мо оді, ніжні листки добрі до збирання і сушення. Вивару вживають на лічення червінки і бігунки. Коріння викопане в лютім і марті переварене з медом, після *Boerhave*, є знаменитим ліком проти водної пухлини. При опухах і запорах подають також сік із зілля.

58. Окладник, гл. буркун.

59. **Омела біла, намелина, імела, *viscum album*,** півгалапасний куш, кулистого виду, все зелений. Кора зелено-жовта, галузки виласті, листки протилежні і скіристі, а тривають 18 місяців. Виростає на пни різних дерев або в галузках. Бачимо її на тополях вербах, кленах, яблінках, грушах, соснах, ялицях, березах та тягне з них соки. Коли осінню

облітять листки тих дерев, бачимо кулисті корчі омели, які подабають на гнізда птахів. Жовтаві квіти бувають вже від марта купками по 3—5, на одних корчах самі пилякові, а на других стовпикові. Овочі ягоди є білі, однонасінні, повні клейкого соку, і дозрівають зимою; їх поїдають радо птиці. Однак птиці травлять лише часть м'ясисту, а нестравлене насіння складають враз з відходами на галуззю різних дерев. Там насіння кильчиться і входить під кору, де запускає своє коріння. — Збирається галузки з листям через цілу зиму. Треба за свіжа покроїти дрібно, а потім доперва висушити, прим. в печі. З ягід робиться леп на мухи і птиці, а овочів уживається як ліку, на що треба омелу збирати що року свіжу. Ягоди висушені і потерті добрі проти хробаків. Омелу вживається при конвульсіях, при корчах, недугах ниркових. Уживається або наливку зготовлену на горівці (або міцнім вині 40° (відношення 1:5); або відвар з 30 гр на кварту води (3 р. денно по склянці і більше для коней і худоби; для менших відповідно менше); або порошок 3—5 гр. для коний і худоби; для менших 1/2—1 гр. кілька разів денно.

60. **Оріх волоський**, *juglans regia*. Збирається листя в червні. Запар з 10 гр. листя на кварту води — зміцняє організм, чистить кров, виганяє хробаки. Вивар з 30 гр. листя на кварту води стягає, і скріплює при розвільненнях.

61. **Осотий**, гл. хрестовий корінь.

62. **Папороть** глистник, *aspidium filix mas*, росте на долах і в городах, по тінистих лісах та гущавинах. Листки зібрані в вієр. Цілий платок доходить до 70 см. довжини. Перед одержанням листків молоді платівки звинені, а потім розвиваються. Ані ся, ані ніяка инша папороть не цвисте, а переказ про квітнення у Свято-Іванську ніч є тільки поетичною казочкою. Розмножується при помочі міхурчиків, що по другій стороні листків. — Збирається било з молодих куців, так що малиб в цілости вигляд цибулі; старі біла без вартости. Молоде било по повздожнім розкровненню в ціле гарно зелене (старі брунатні). Збирається від липня до жовтня, однак чим скорше, то краще, бо біла тяжко висохають. Є знаменитим середником проти солітера або ціп'яка, (рід довгого хробака, що живе в кишках). До сего загально вживається в медицині витягу з коріння папороти глистника на етері. В торговлі зі зліями носить назву *Rhizoma Filicis maris*. Треба памятати,

що витяг етеричний папороти глистника в помішанню з товщами може бути легко причиною затроєння, бо в такому організмі легко його всисає.

Тому по папороти не вільно подавати рицинового олію, зате добре є дати на прочищення глянберську сіль (гірку сіль). Проти глист уживається порошок з корняка. — Дається: коням 100–200 гр., худобі 150–250 гр., вівцям 30–80 гр., свиням 10–40 гр., псам 5–25 гр., дробові 1–4 гр.

З історії папороти цікаво згадати те, що король Людвик XV заплатив вдові по швайцарським хірургові Міфлеровій 18 тисяч франків за таємний середник проти солітера, а тим таємничим середником було спорошковане біло папороти. — Біло папороти глистника доти тільки захує своє діланне, доки в розкрою не затратило зелености; а тому, що спорошкований скоро тратить свою вартість, тому треба його в цілости перехувати.

63. **Первенець лікарський**, гл. божі пальчики.

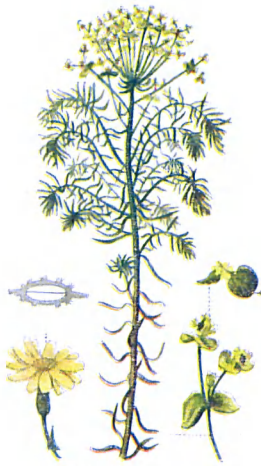
64. **Перець білий і чорний**, *peper*. Білий є се зрілий овоч сеї рослини, а чорний зірваний ще незрілим. Дається по кілька зерняток на прочищення і скріплення відpornости шлунка звичайно в початках недуг. Шкодить безрогам і псам, а відвар уживають яко трійло на мухи.

65. **Перій**, *agropyrum repens*, є нещастєм управних піль та городів; дуже тяжкий до вигублення. Можна його порівнати з солітером в організмі

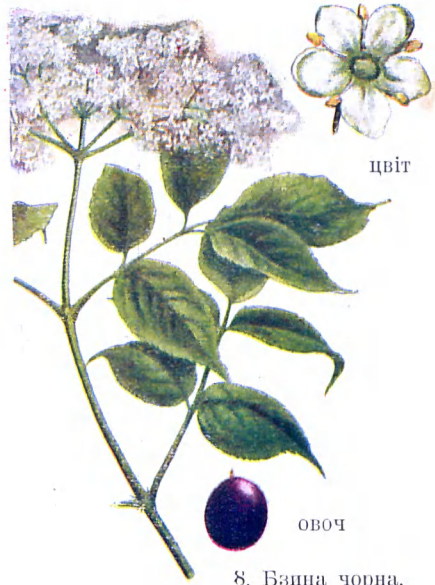

Рис. 12. Перій,
agropyrum repens.

людським, бо висисає найліпші соки з рілі і в сей спосіб виголоджує шляхотні рослини, що їх людина плекає. Колиб однак всюди знали, що перій старанно вимитий і добре висушений, а опісля потятий на січку і запарений, дає добру пашу для дійних коров та покорм для свиней, то певно господарі старанніше очищувалиб свої поля, через що зискалиби багато вартостеву пашу і кращі збори з піль. Перій треба добре вимити до білости в зимній воді, однак скоро, що-

51. Землезіль.

цвіт

овоч

8. Бзина чорна.

3. Афніц.

16. Вовчі ягоди.

13. Боркун жовтий.

6. Береза біла.

би вода не луговала перію. Покроїти дрібно і висушити. Уживається сильний відвар при кашлях, недугах міхура, нирок, опухах. На викиди шкірні (чираки, що стало віднавляються) добре дати пити сильний вивар перію через кілька тижнів по пів кварта денно; тоді чираки гинуть і не повертають. Чистить кров і зміцняє. Збирається на весні і в осені.

66. **Петрів батіг**, гл. придорожник.

67. **Петрушка**, *petroselinum sativum*, гонить сеч і помагає при водяних опухах, зодмі, проти галапасів (воший) удробу. Робиться вивар з коріння; дається: коням 15—25 гр., худобі 30—50 гр., свиням 5—10 гр, псам 5 гр. Розтерте свіже бадилля пегрушки прикладають при недугах залоз і при запаленню вимен. Петрушку покровну в довгі, тонкі платки і перемішану зі свіжою булкою прикладають до хорого шлунка; втихомирює болі і витягає горячку.

68. **Підбіль звичайний**, *tussilago farfara*, стрічається над берегами рік, над ровами, на глинястій почві, появляється

Рис. 13. Підбіль звичайний, *tussilago farfara*, (а) зело з квітами; б) рослина з листками, $\frac{1}{3}$ природної величини; в) кошичок з 2 квітами лувевими і одним щитовим; д) крайній квіт (жіночий); е) квіт середній (мужеський).

вже в марті. Листв дістає доперва як відцвите. Корінь глибоко в землі, з него виходить кілька гонів, вкритих лусками. Відземні листки є круглаво серцеваті, зверху гладкі, зі споду білоповстисті. Збирається листе літом і сушиться розстиляючи тонко під дахом. Ділає при нежитах прирядів віддихових, а також недугах печінки. При кашлю уживають півбіль звичайний в напарі з 10 гр. на склянку води, однак ділає добре тільки

в змішанню з иншими зіллями вживаними в тих случаях

(як корінь слизовий, корінь люкредії, квіт діванни, аниж звіздковий).

Розтерті, зелені листки прикладають на боляки, втихомирюють горячку, лічать.

69. Полин звичайний, *artemisia absinthium*. Росте дико по кам'янистих і неуправних місцях

Рис 14. Полин звичайний, *artemisia absinthium*.

Листки і цвітучі верхки збирається в липні і серпні. 10 до 15 гр. листків або верхків квіту запарюється у кварталі води і дається пити рано і вечір при ослабленнях шлунка, тяжким травленню; поправляє охоту до їди, проганяє хробаки з кишок. Загально: чистить, гріє і зміцняє. Полин переварений з оцтом проти отрійних грибів. (Хто має щось гнилого в жолудку, від чого віддих смердить — повинен пити полин переварений з цитринсковою шкіркою). Полин переварений з вином, проти корчів матиці.

Проти блощиць мнеться ліжка (і все деревляне) виваром з полину з додатком нафти; частійше повтаряти. Свіже зілля нераз помагає проти бліх, але як в хаті і стайні часто вимітається.

70. Порічка чорна, чорна сморбидина, *ribes nigrum*, росте дико на вогких місцях в лісах, в зарісниках, коло потоків. Листки для лічництва збирається до кінця липня і сушиться в тіні. Вар з листків 30 гр. запарених квартою води ділає зміцнюючо, жене сеч, спричинює почення, втихомирює болі мочевого міхура. Сік із ягідок добрий проти розвільнення. Зміцняє шлунок і помагає в травленню.

71. Придорожник, петрів батіг, петрові батіжки, батоги, цикорій, *cichorium intybus*, росте на полях, межах, степах, і при дорогах. Листя, що виходить з коріння, глибоко тяте, зубчасте, пиловате. Біло гнеться в оден і другий бік, є густогалузисте. Квіт ясно-синій, прилягає до біла з боків поодинокі подвійно, а найбільше три разом, або на верхку галузки. Цвите від липня до вересня. Має цикорицину, хльоран, сіркан потасовий, азотан, кремінку, гірчичку, цукор, олій і живицю. Напар з придорожника добрий проти закатарення шлунка, чистить печінки,

Рис. 15. Придорожник,
cichorium intybus

селезінку, нирки. При тій слабій матерії жене з сечею. Проти давлення в шлунку, проти болючих запалень вживається оклади з перевареного придорожника з квітом. Відвар з коріння давати пити в недугах печінки, нирок, селезінки. Придорожник служить головно на додання охоти до їди.

72. **Рабарбар** (перекручена назва румбарбар), *rheum*, плакають по городах. Для лічництва найліпші рабарбар пальмовий (*rheum palmatum*) і р. австралійський (*rh. Emodi*) Добре росте в городах, коли викопати 9—10 літний корінь осінню, підсипавши досить звітрілої глинки або глинки вапняку. Викопується ціле коріння (щоб не покалічити), на сухо очищується з землі і кроїться на якнайбільші кусочки. Здіймається опісля наскірок. Потім наволічи на сильну нитку і розвісити в сильно продувнім місці, уважаючи, щоби дощ не намочив. (Сушений в печах або сушарнях тратить вартість.) Уживається на стриманне розвільнення в малих кількостях; тоді зміцняє травлення і побуджує апетит. В більших кількостях (коням 3—8 гр; худобі 8—15 гр; меншим 1—5 гр.) лагідно розвільнісе.

73. **Ріпак**. Олій з ріпаку додають до гіркої (глявберської) соли. Служить проти кольок в запарі.

74. **Розмайрин** лікарський, розмарин, *rosmarinus offic.* У нас плакають подекуди в городах і вазонках. Все зелений кущ, з листками вузкими протилежними, з верха темно-зеленими, а зі споду білопушистими. Квіт блідосиній або білий. Цвите в марті і маю, а часом в осени другий раз. Чай із галузок розмарину 10 гр. на кварту води знаменитий лік на бронхітний катар. Після Кнайпа, чай з розмарину є найліпший лік на шлунок; чистить шлунок від зафлегміння, вбуджує апетит і помагає в травленню. Коли зело розмарину вкинути до доброго білого вина на одну днину, то дістається розмаринове вино, яке добре на недомагання серця, ділає успокоюючо і випираючо міч при водянній слабости серця і взагалі водянній слабости. Цей напиток видалює непотрібні плинні матерії тіла, отвирає печінки і селезінку і їх зміцняє. Розмарин зміцнює мозок і змисли, помагає на нервові слабости, падачку,

параліж, дрожання і нечутливість. На гостець, гнійні боляки вживається розмарину в окладах.

Рис. 16 Петрів батів.

75. **Ройник**, гл. матошник.

76. **Румянець щирий**, румянок пахучий, ромашка, *matricaria chamomilla*, росте на полях, при дорогах, рілях і на незабудованих місцях. Цвіте біло від червня до серпня. Чай із листків квіток зміцнює шлунок, втихомирює здуття, лагодить корчі, помагає в поченню. Після Кнайпа вживається чай з румянку при перестуді з лихорадкою, корчах і ударах крові до голови. Найліпший лік на розвільнення і корчі шлункові,

головно для молодих штук. Цілющий олійок легко уходить, тому напарювати не надто горячою водою. Квіти румянку заварені у вині, женуть сеч і камінь, усувають вітри при здуттю, злагоджують болі шлунка, кишок, нирок, міхура і матиці. Зверха як оклади вживається румянець проти болів черева, матиці, нирок, міхура і каміння. До складів уживається запарений сухий, або мокрий румянець розігрітий в мішочку. Вар румянку втихомирює болі сліпих гемороїдів (лівативи). Румянковою оливою (*Oleum Chamomillae aethereum*) змішаною з доброю горівкою натирається болючі місця від гостцю і обв'язується теплою хусткою, і біль вскорі устає. Дається: коням і худобі 20—50 гр; вівцям 5—10 гр.; псам 3—5 гр.

77. **Святоіванське зілля**, гл. стокривця.

78. **Селер**, селера, *opium graveolens*, дволітна рослина, росте на солонковатих землях, а також плекають по городах до кухонного вжитку. Виростає на 30—100 см. висоти. Уживають висушеного, зрілого насіння, а також корінь. Уживається так як петрушку на гонення сечі.

79 **Сіно-потеруха**, уживають в окладах запар — на золзи, відмороження і зимні опухи. Роблять також т. зв. інгаляції — вдихування парою із запареної кипятком потерухи, додавши троха терпентинового олійку.

80. **Скрип пільний**, скрипій, сосонка, падиволос, *equisetum arvense*. Ціле зілля виглядає на малу сосонку. Зілля без запаху, смак солонаво-стягаючий. Збирається цілу рослину, сушиться в тіні, щоби не збіліла. Гонить сеч, стягає, спричинює худнення, то є служить проти надмірного затовщення. Відвар з зілля змішаний з хмелем, румянком, із корінем лопуха, здержує випадування волосся і ділає на його поріст.

81. Скусівник, гл. арніка

82. **Слизник**, альтей, цетки, *althea offic.* Росте по мокрих місцях, над берегами рік і потоків, однак доходить на $\frac{1}{2}$ до 120 метра висоти, корінь до 30 см. довгий, білий, м'ясистий. Цвите в липні і серпні. Квіт білий або рожевий (не міняти зі слизом звичайним, якого квітки мають червоно-білі пасмуги) Овочі терпкі, подібні до овочів слизу, тільки, що не є три-, а чотиродільні. Самий квіт збирається в липні і сушиться в тіні, а корінь (бодай дволітних) в осени. Корінь чиститься і скоро сушиться в печі, а потім переходується в замкненім начинню. В лічниці вживається спорошкованого коріння, як додатку до зароблювання галочок. Уживається напару з квіту проти кашлю. Дуже добрим є водний настій, зготовлений на зимно при сильнім катарі (нежиті) і кашлю.

Напар з ложки квіту слизового на $\frac{1}{2}$ кварта води, з додатком спирту камфорового (кілька краплин) уживають в зливаннях і окладах при запаленні очей (повік). На ячмінь на оці добре робить оклад з листя. Настій водний з коріння вживають також при запаленнях і опухах горла до переполікування.

83. Солодкий корінь, гл. люк्रेція.

84. **Спориш**, споринь, намелець, омилок, *claviceps purpurea*. Росте на колосках жита, головно на пісковатих землях, найбільш в мокрих роках. Сушити в тіні, лічничу силу тратить по 9 місяцях. Є трійливий; в случаях затроєння споришем, викликати воніти і дати пити чорну каву. Уживається, коли по породі місце не відходить (за слабі болі поповородові) в порошок: кобилі 15 гр.; корові 25 гр.; вівці 3—6 гр.; свині 3 гр. можна подавати також з відваром полину.

85. **Стокривця**, божа кривця, бождеревок, святоіванське зілля, *hypericum perforatum*. Росте на межах, при дорогах, між корчами. Має гладкі біла, гладке листе, повздожне,

оден проти другого. На листю багато міхурчиків прозорчих — виглядає гейби дірковане. Квіт з пяти платків, краски помаранчево-жовтавої. Цвите в липні. Смак зілля гіркий. Збирається як цвите, стинаючи біла в $\frac{1}{3}$ височині, т. є там, де пайгустище листя і сушиться в тіні. Має олійок етеричний, в листю і квіті червоनावий барвник. Зілле се в медицині не признане, в народнім лічництві дуже люблене. Має помагати на ріжні недуги. Можна ствердити, що намочене в горілці знаменито ділає при роздуттю шлунка і нежиті (катарі) кишок. Приготовляється так: ложку зілля на горня води і відвар давати на ніч, або перед їдженнем наливку з горілки, беручи 1 часть зілля на 5 частей горілки.

Після инших квіт намочений в оливі добрий в окладах при опареннях. Робиться так: до склянки дається листків квіту і заливається чистою оливою та ставиться на сонці. Так стоїть кілька днів. Олива стане червона, бо насякне живичним барвником і тоді лік готовий.

86. Татарське зілле, татарак, кальмус, шувар, *acorus calamus*. Росте над берегами саджавок, ставів, водних ровів. Знане зілле з пахучими мечикуватими листками. Цвите дрібним квітом в травні і червні. Насіння у нас звичайно не дозрівають. Збирається на весні або літом бадиле поземне, чиститься від корінців, вимивається, кроїться дрібно. Сушити, і переховувати в сухім місці, в замкненім начинню. Смак коріння гіркий. Має олійок, мучку, гірничку. Уживається в відварі або порошку проти зодми, кольок, горячки, недуг шлунка. Добре давати на половину з полином. В торгівлі носить назву rhimoza calami aromatici.

87. Терлич, гл. миляник.

88. Тернина, терен, терне, терки, *prunus spinosa*, знаний, кущ, доходить до 3 метрів висоти. Квіти білі, цвите на весні залежно від року, в марті, квітні або травні; в смаку гіркі, стягаючі, запах зі свіжих квітів пригадує міддали. — Збирається квіт і кору, головно з коріння вчасно весною, а також в осени. Квіт сушиться скоро на сонці, а кору поволи. Оцукрований напар добрий на розвільнення. Дається на дві склянки води: більшим 60—70 гр.; меншим 15—20 гр.

89. Тютюн, який знаний кожному, бо так багато його курять. Відвар з тютюну служить на винищення вошей у всеї худоби.

90. **Хміль**, хмель, хмелина, *humulus lupulus*. Ростає в га-ях, на мокрих місцях, при плотах, пнеться до гори, доходить до 7 м. висоти. Цвіте в квітні і травні. Має окремо мужеські пні, а окремо жіночі. Квітки мужеські в виді кисти, жіночі в гронах. Одні і другі жовто-зелені. Жіночі при дозріванню прибирають вигляд шишок. Збирається головки хмелю перед дозріванням, тоді мають вони бути зеленаво-жовті і мають мати примкнені луски. Мають острій і гіркий смак.

Сушиться квіт-шишки не перецвилий. Уважати, щоб не стратив зеленої краски і сильного запаху. Лічничка сила — майже оден рік. Відвар з квітів служить проти надмірного полового гону, (нічні полюції) також чистить кров і покріпляє.

91. **Хрестовий корінь**, осотий, *cnicus benedictus*. Ростає в середущій Азії і полудневій Європі, у нас плекають по городах. Біло сочисте, пятикутне, стояче, доходить до 40 см. висоти. Листе повздовжне, липке, зубками кінчає. Чаші квіту мають червоні кільці, квіт жовтий, цвіте в липні. Насіння мутно жовтаві, повздовжні, з рівцями. Збирається під час квітнення біло з квітом і відкидається грубе бадилля. Сушиться в тіні. Уживається яко середник до побудження охоти до їди і зміцнення шлунка, прим. при запорах. В аптиках знаний під назвою: herba spici benedicti. Напару вживають також в недугах печінки, нежиті шлунка, при фебрі (пропасниці) і на гонення сечі.

92. **Центурія**, *erythraea centurium*, росте по полях та луках. Квіт дрібний, рожевий; цвіте в липні і серпні — корона пятиплаткова, отворена лише перед полуднем. Біло стояче. Збирається як цвіте, сушиться ціле зілля без коріння, в тіні, щоби не зжовкло. Уживається як напар (около 15 г. на кварту води) в недугах печінки, гнилій фебрі, жовтачці і інших; побуджує знаряди травлення і збільшує апетит. В торгівлі продається під назвою: Herba Centaurii.

93. **Цибуля городова**, *allium sera*, кожному знана ростица. Загально вживана в домашнім лічництві, як цибуляні оклади на всякі нариваючі боляки та улешення відкинення флегми, при нежитях доріг віддихових. При окладах цибулю креється в платки, смажиться і на кусник полотна ще теплу накладається верствою на яких три центиметри до тіла. Коли оден оклад не вистане, треба змінити зі свіжої цибулі.

94. **Цитварове насінне**, *artemisia cinae*, росте в середній Азії. У нас дуже вживаний лік проти кишочних хробаків. Діланне його полягає в сантоніні, трійливім складнику, який міститься в насінню. Самої сантоніни без перепису ветеринарних лікарів не можна вживати.

95. **Чемериця біла**, чемір, чемерник, *veratrum album*, росте по сіножатях, доходить до 1½ м. висоти. Листє похвасто округене, квіти біло-зеленаві. Цвите від липня до вересня. Корінь дуже трійливий! У випадках затроєння подати сильну чорну каву з румом і викликати воніти. Уживають до окладів з наливки спіртової, до втирання на зменшення болів при гостці. Споршкований корняк змішаний з товцем, сіркою і сірим милом до натирання проти сверблячки.

Відвар корняка, довго варений вживають до мочення зерна перед сійбою, щоб не зідали його птиці і миші, як та кож, щоб охоронити його перед плісю.

Подокуди вживають відвару корняка проти пархів і вошей у рогатої худоби.

96. **Чісок**, *allium sativum*, знана городова ростина. Уживається при нежитях горішних частей віддихових. Саламаху з чіснику мішають з молоком і медом та подають пити. Також поправляє хіть до їжі і жене кишочні хробаки. Дається: коням і худобі 5—7 голівок; свиням 1 зубець; дробови ¼ до ½ зубця.

97. **Чорниця**, гл. афини.

98. **Шалвія лікарська**, *salvia officinalis*, росте в дикім стані, доходить до 80 см. в. Листє напротилегле, видовжене, на верхку з острим закінченнєм, боками зубчасте; горішна часть листків з мошком, і горошкувата. Цвите в червні і липпі квітом синьо-фіолетним. Листє з сильним запахом; смак гіркавий. Має етеричний (летний) олійок, гірчичку, горбовину. Збирається листє і мягкі вершки, заки появляться квіти. Свеже зілле розстелюється в тіни, на продуві, щоби скоро висохло, не стративши запаху. Переховувати в замкненім начинню. Жене сеч і вітри, стягає, ділає проти потів, проти гнилі, служить до переполікування ротової ямини при запаленнях слизниці (при прищиці), до переполікування матиці по породах, до окладів на гнійні рани.

Дається до відварів: коням і худобі 60 гр.; свиням і вівцям 20 гр.; псам 10 гр. — беручи на 10 гр. склянку води.

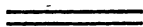
99. **Щавій**, гл. кобиляк.

100. **Ялівець звичайний**, яловець, жереп, можевельник, женіпер, *juniperus communis*, росте по лісах, соняшних убогах, головню в горах. Цвите в квітні дрібними китичками в кутах шпильок. Ягоди, спершу зелені, в осени темно-сині, мясисті, дозрівають лише в другім році. Уживається зрілих ягід, які збирається в осени, в зимі — як нема снігу, або весною. Зіпсуті ягоди викидається і сушиться в тіни лише добрі.

В ветеринарії дуже вживаний. Уживається відвар, або олійок з ягід — жене сеч (прим. при кольці сечевій), але давати в малих кількостях, бо може викликати запаленне нирок. Також можна ягоди дистилювати водою, поки не зійде запашний олійок, а тоді витяг (екстракт) з ягід добрий як напиток проти водної пухлини або задержки сечі. Олійок етеричний з ялівцю вживається до натирання при різних болях і ломаннях (гостець, пороження, зодма, корчі) уживаючи самий, або зі спиртом камфоровим, або амоняком.

До внутрішнього вжитку служить як напар, або самий, або з коріннем кальмусовим. Дається: коням 15 гр.; худобі 25—50 гр.; вівцям 5 гр.

Ялівець має велику кількість (до 40%) цукру, тому надається до перерібки на горівку. Такої горівки, вживають головню у франції (н. пр. Genievie) і в Англії під назвою „Gin“ (Джин).

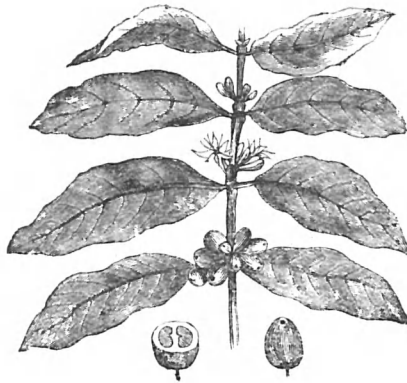
Спис зіль по латинським назвам.

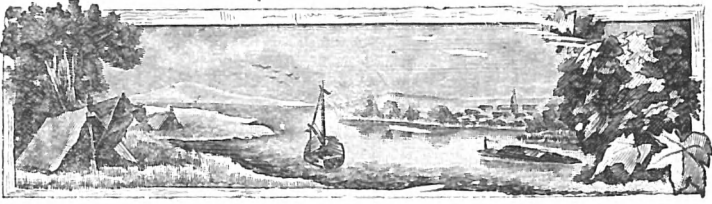
(Цифра побіч означає число порядкове у зільнику).

Achillea millefolium 21.
acorus calamus 86.
adonis vernalis 20.
agropyrum repens 65.
allium cepa 93.
allium sativum 96.
althaea offic. 82.
ariium graveolens 78.
archangelica offic. 27.

arnica montana 2
artemisia absinthium 69.
artemisia cinae 94.
aspidium filiks 62.
atropa belladonna 16.
Betula alba, 7.
brassica nigra, 18.
Calendula offic., 39.
carum carvi, 32.

- centaurea cyanus, 11.
 chelidonium maius, 28.
 cichorium intibus, 71
 claviceps purpurea, 84.
 cnicus benedictus, 91.
 convalaria maialis, 35.
 cucurbita pepo, 23.
Digitalis purpurea, 55.
 Erythraea centurium, 92
 euphorbium cyparissias, 51.
 equisetum arvense, 80.
 Foeniculum offic., 38.
Glycerhiza glabra, 45
 Humulus lupulus, 90.
 hypericum perforatum, 85.
Juglans regia, 60.
 juniperus communis, 100.
 Lappa maior, 44.
 linum usitatissimum, 42.
Maiorana hortensis, 47.
 matricaria chamomilla, 76.
 melilotus offic., 13.
 melissa offic., 48.
 mentha piperita, 53
Pimpinella anisum, 1.
 pimpinella saxifraga, 6.
 piper, 64.
 plantago lanceolata, 4.
 polygonum aviculare, 25.
 primula offic., 10
 prunus spinosa, 88
 Quercus species, 26.
Rheum, 72.
 ribes nigrum, 70.
 rosmarinus offic, 74
 rubus fruticosus, 57.
 rumex acutus, 33.
Salix alba, 15.
 salvia offic., 98.
 sambucus nigra, 8
 saponaria offic., 50.
 symphytum offic., 17.
Tilia platyphyllos, 43.
 tussilago farfara, 68.
Urtica dioica, 40.
Vaccinium myrtillus, 3.
 valeriana offic., 36.
 veratrum album, 95.
 viola tricolor, 12.
 viscum album, 59.

Загальні вказівки для годівців домашніх звірят.

Зі звірятами треба обходитися лагідно, а перш усього їх не бити. Страшенно дико поступають ті несовісні візники, що немилосердно катують звірята. Звичайно спадають на безборонне звіря серед поганих проклонів удари за ударами, а воно й слова не може сказати на свою оборону. Тай подумати собі лише, що булоб тоді, колиб сповнилися побажання отих недобрих людей, та колиб звірята поздыхали? Як виглядалиб вони, колиб їм нараз не стало тої коровини, чи коняки з якої живють. Тому які смішні ті безглузді злобання неповинній звірині! Бо звичайно ті люде самі є причиною того, що їхні звірята не повинуються їм і не сповняють свої служби. А при тім, через побої, вони безглуздо нищать свій масток.

Кожний член тіла має своє певне завдання, яке є для тіла менше або більше важне. Завданням серця є розносити кров по цілім тілі, а з кровю дістаються до найдалших частей поживні складники, які відживляють тіло. Завданням очей є приймати образи зі всего, що звірину окружає і се дає звірині самопевність, відвагу; лише добре видюча звірина, виконує свою службу. І так дальше. Однак, щоби кожний член тіла виповняв свою службу, він мусить бути зовсім здоровий, бож нездоровий не сповнить свої служби, просто тому, що є слабкий.

Тому також не вільно бити худобини, бо через биття можна ушкодити, а навіть зранити шкіру, можна також щось ушкодити в середині організму. Така худоба зачне занепада-

ти на здоровлю, гірше сповняти свою службу, а коли її бють нерозумно дальше, спричинюють то, що в тисячних проклинах їй бажали, себто смерть. І нераз аж тоді жалують своїє худоби.

Однак не тільки ушкодження внутрішніх органів через знуцання є шкідливим для здоровля худоби, але й ушкодження шкіри. При тім ушкодження шкіри настає не лише через побиття, зранення і т. д., але й через недогляд шкіри.

Шкіру найлекше доглядати, бо вона наверху, її видно, однак ми звикли звичайно на неї мало звертати уваги. А власне шкіра має для організму дуже важні завдання, як про се було вже по части сказано.

Шкіра між иншим служить до охорони тіла з зовні певед усяким лихом. Вона служить до задержання тепла в тілі, вона управильнює теплоту. Бо шкіра складається з дрібних судин, які, коли тепло, розширюються, а коли зимно, стягаються — тоді допливає до судин менше крові і звіря віддає на вні менше тепла. Шкіра сповняє також потрохи службу легенів, віддиhaє, т. є витягає з воздуха кисень, а видає з себе водну пару і квас вугляний. В шкірі є також залози потові і доєві, які видаляють з тіла піт, коли в тілі нагромадилось забагато тепла, і лій, який оливить шерсть, робить її лискучою і пруживою, а шкіру мягкою.

Здоровле шкіри стоїть у близькому звязку з иншими частями тіла, через що шкіра сповняє багато завдань, які є важним чинником здоровля цілого тіла. А через недогляд чи ушкодження шкіри, можна спричинити занепад инших частей тіла, а тим самим несподівано викликати недугу, якої не сподівалися. Отже шкіра, яка — здавалосьби на око — не має ніякого звязку з иншими органами тіла, є дуже важним чинником для вдержання здоровля.

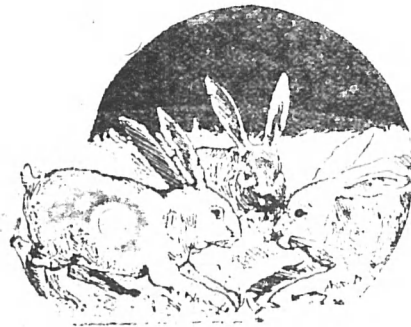
У нас на шкіру звертається дуже мало уваги. Ще коней чиститься як так, зате корови бувають такі обталапані, що зараз пізнати байдужого господаря. От в літі, коли худоба іде на пасовиско, вона має можливість сама подбати про себе, про свою чистоту. Вона сама вичіхується з нечистоти і виглядає ще сяк-так. Затє зимою, коли стоїть на припоні, а її господар здоровенно собі байдужий, хоча зимою у нього більше часу, тоді корова зі всіх боків обліплена гноєм. Така тверда шкаралуца гною і бруду буває навіть на кілька целів. Кожний уважний читач сам вже бачить, як великі шкоди для

шкіри і тіла приносить така недбайливість за свої звірята.

І нераз повстане якась недуга у звірини, здавалосьби, невідомо звідки. Однак часто причиною недуги є недбайливий господар, який навіть не чистить свої худоби. А плекання, то є вдержання шкіри звірини в здоровому стані — се найлекша справа, бо шкіру кожний бачить, і може легко побачити навіть найменші ушкодження і, без посторонньої поради, подбати про здоровле свого живого інвентаря. Господар, що любить свою худобу, неодного з тих порад не потрібує, бо сам якнайбільше дбає про звірину. Однак, щоби вище сказане ніколи не забувалося, зберемо все в кілька точок, які кожний приятель звірят мусить пам'ятати.

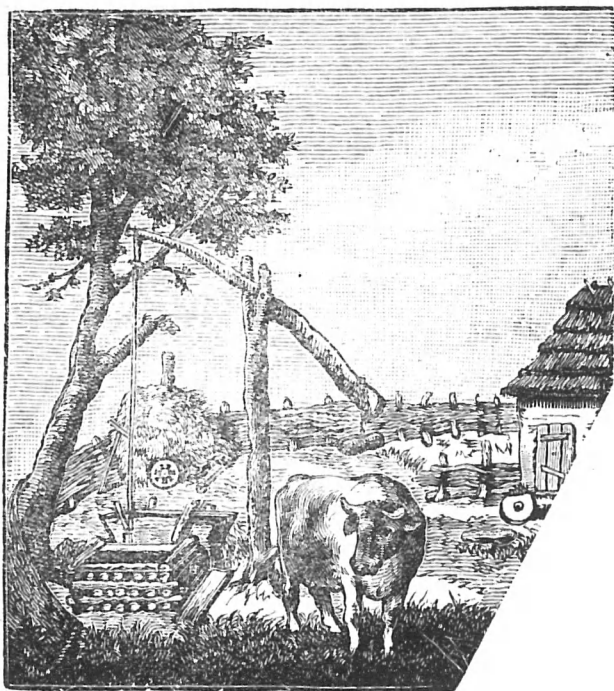
1. Не знущайся ніколи над звіринсю і не муч її, але будь їй приятелем.
2. Дбай за чистий воздух у стайнях і відповідний простір для кожної штуки.
3. Держи в стайнях чистоту і винищуй всяку погань!
4. Подавай звірятам поживу і напій все в одній порі. Дбай про здоровий корм і чисту, не зимну воду, та подавай однакову кількість корму, якаб була вистарчаючою.
5. Держи звіря у великій чистоті; се піднесе вартість худоби, та принесе тобі вдоволення. При очищуванню зверни увагу, чи може худоба часом не хора.
6. Жолоби і иншу посуду, головно таку, з якої подавеш худобі їсти, вчищуй що дня, а охоронишся перед багатьома недугами. Перед доїнням мий старанно руки, дійницю і дійки!
7. Не муч звірини, для постраху не побивай. Взагалі батога до худоби вживай як найменче; цим покажеш, що ти розумна людина, а звірина привяжеться до тебе, і вона легко буде виконувати твої бажання. Упряж перед запрягом випробуй, чи добра, щоб опісля звірини за неї не мучив, а упряжі забагато не стягай.
8. На ніч дай звірині подостатком підстїлки, щоби могла достаточо і спокійно відпочати.

9. Не роби звірині кривди, а тим більше не поводи-ся з нею жорстоко, бо сим зменшиш вартість худоби, т. є сам собі зашкодиш.
10. Навіть із звіриною неспокійною, боязливою, і злосливою поводи-ся спокійно. Так здобудеш довіру звірини, чим усунеш не одну її хибу.
11. Як що худоба захоріє, що можеш прикормлен-ню пізнати, скоро оглянься за доброю пора-дою, а не покладайся на знахорство, бо легко можеш збавити або й стратити звірину.
12. Стало добре і приязно відносися до звірини, а кожне добре діло, яке їй вчиниш, буде для тебе хосенне.

Часть II.

РОГАТА ХУДОБА.

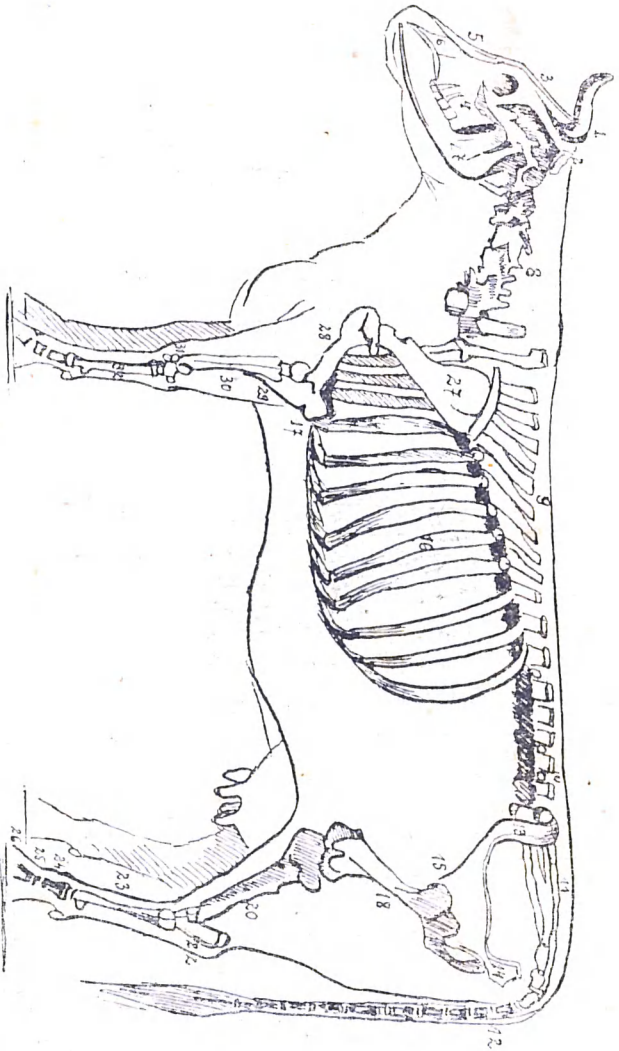
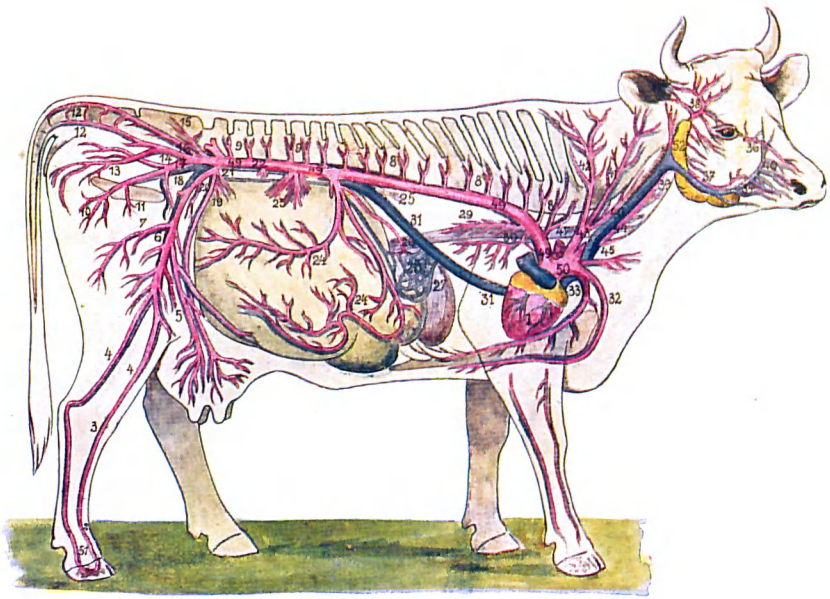

Рис. 18. Скелет корови 1. тімя. 2. кість потилична. 3. к. чолова. 4. к. горішньої шюки. 5. к. носова. 6. к. межшиючна. 7. долішня шюка. 8. кестя стовпа шийного. 9. кестя стовпа хребетного. 10. лідвичні хребн. 11. кестя крижу. 12. кестя хвоста. 13. кість клубу. 14. к. мідниці. 15. сполука локані. 16. ребра. 17. місток. 18. стегно. 19. келіно. 20. підстегне. 21. сугав запястка. 22. вирість сугаву запясткового. 23. кість стопи. 24. 25. кістки надратичні. 26. кість ратиці. 27. лопатка. 28. рама. 29. передрамя. 31. запясток. 32. кість долоні.

Уклад кровоносних судин у корови.

1. Серце.
- 2 - 4. Передні і задні артерії ніг.
5. Артерія впишеп.
- 6, 7. Артерії стегна.
- 8, 9. Артерії між звенами стовпа хребетного.
- 10, 11. Артерії лохані.
12. Артерія хвоста.
- 13—19. Артерії лідвичної частп.
- 20—28. Артерії кишок, шлуїнка, печінки.
- 29, 30. Осередні артерії.
31. Головна жпла, що збирає з тіла кров.
- 32, 33. Артерії пригрудні.
- 34—37. Прищочні артерії.
38. Пршкірні артерії головп.
39. Долішна шпївна артерія.
40. Головна жпла.
41. Передна шпївна артерія.
42. Задна шпївна артерія.
- 43, 44, 45. Прсерцеві артерії.
47. Проліковпїй провід.
49. Аорта задна.
50. Передна аорта.
51. Нервна сіть міжкопитних жпл

Віл і корова.

Маємо різні відміни рогатої худоби. Се залежить від її походження і від будови голови.

І так треба розрізнити такі раси:

1. Раса степова, яка походить із степів південно-східної і середньої Європи. Тому, що в тих околицях підсонне зимою є дуже зимне, ся раса рогатої худоби дуже витривала на зміни погоди, але для господарських цілей вона мало ужиточна. Є вона до роботи добра але молока дає всего 600 до 800 л. річно. Масть шерсти є сива, сірава, часом білаво-бура. Шкіра носа, язика і піднебіння все темна. Передна часть тулуба більше розвинена, а задна слабше. Роги сильно розвинені, в одній лінії з чолом, а дальше розвернені на боки. Найбільшою відміною сеї раси є порода угорська, а найменшою порода сербська. Гарною відміною сеї раси є порода українська, яку майже виключно годували в нас ще в минулому столітті. Ся худоба була незрівняною до роботи. Однак вимоги наших теперішних господарств потребують передовсім великої молочности. Через мішанне з іншими расами, головно в Галичині, сеї породи у нас мало залишалося.

2. Раса низова, яку виплекали головно над балтійським і німецьким морем. Голова її довга, вузка; роги середні — звернені боком в перед; очі уложені скісно; шия довга і вузка. У корів задня часть більше розвинена як передня; вимя добре розвинене, м'яке; шкіра і шерсть м'яккі. Шкіра

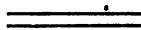

носова темно сива або червона. Шерсть сорокато-червона або сорокато-чорна, рідко одної краски. Така корова дає до 2.000 л. молока річно. Ся худоба привикла до обильної паші, вразлива на голод і лиху пашу та остре степове підсонне. Сю расу спроваджувано до нас головно з Німеччини і Голяндії, але у нас вона тяжко і з великими втратами припоровлювалася до обставин нашого підсоння. У нас набирається легко перлиці (сухит) та інших недуг, тому потребує пильного плекання, тоді з неї велика користь в господарстві. З сеї раси знані у нас найбільше відміни голяндська, орденбурська і шлеська.

3. Раса короткорогова. Є се головно гірські породи, як: худоба фюральберська, альтайська, стирійська. Голову має широку, коротку як у низової; сильно випуклі очі; хребет легко вигнутий, шия середно-довга з довгим підгорлем; передна і задна часть тіла широко розвинені. Шкіра груба, але м'яка, волос густий, лискучий, але короткий. Вимя добре розвинене. Молочність 2 500 до 3 000 л. молока річно.

4. Раса короткорогова походить з західної Чехії, Тиролю, Швайцарії. Має на висоті очей широку голову, а в горі звужену, очі стоять майже на боках. Черевко підтягнене, вимя мале. Молочність 2 000 л. молока

Дві останні повстали головно із змішання вище названих рас. Вони привиклі переважно до ріжного підсоння і тому спроваджені легко ховаються у нас. Раси сі мають багато всяких підвідмін. Деякі з них легко западають у нас на перлицю (сухоти).

Означеннє віку.

Худоба від народження до часу хіснвання з неї зветься молодник. І так: до скінчення першого року зветься — теля, опісля телиця або бичок.

Найскорше росте худоба в першім році. Коли в тім році старанно її кормиться, то вона стає добре розвинуеною і по першім році може осягнути половину своєї ваги, яку

може мати в дорослім стані. До паровання приходить вже з кінцем 2 року, коли була добре годована.

Від часу припущення до паровання бик називається бугай, а телиця, як породить теля — коровою первісткою. Корови, котрі не тільні і худоба, що її не допускається до розплоду — називаються ялівником.

Вік худоби можна пізнати по зубах до п'ятого року, а опісля не вистарчать самі зуби — треба звертати увагу й на инше.

Телята родяться вичайно із 2 середніми сікачами (в долинні, середна пара), по 4–6 днях показується слідуоча пара, по дальших 2 тижнях ще одна пара сікачів, і в четвертім тиж-

Рис. 19 Зуби долішньої щоки теляти в віці 3/4 року.

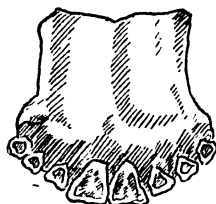

Рис. 20. Вік 1 1/2 року.

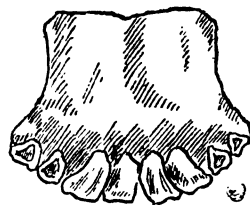

Рис. 21. Вік 2 1/2 року.

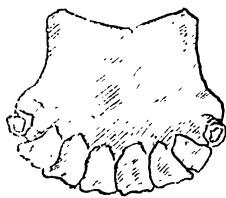

Рис. 22. Зуби худоби в віці 3 літ.

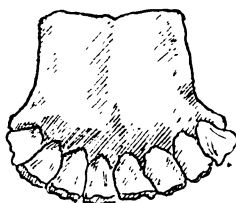

Рис. 23. Зуби худоби у віці 4 літ.

ні послідна пара сікачів. — Огже по 4 тижнях є вже всі 8 сікачів в долішній щоці (гл. рис. 19). Горішна щока не має сікачів, а замість зубів плиту. В першім році є ще вони близько разом, а що щока розростається, то й зуби розходяться.

Сі перші зуби або молочні, по 17–24 місяцях почина-

ють випадати, а на їх місце виростають властиві широкі зуби, зв. щипці, які є жовтавої краски, майже такої ширини як й висоти. Отже по 1^{1/2} року виростає перша середня пара, (гл. рис. 20), по 2^{1/2} року дальша пара зубів (4 зуби) (рис. 21). В віці до 3 літ знова пара (6 трівких) зубів (рис. 22), а в половині четвертого року випадає і виростає ще одна, послідна пара сікачів (рис. 23).

В віці 4–4^{1/2} року зуби творять ще густий ряд, т. в оден близько другого, і є незужиті. Всіх зубів у худоби 32. До сего часу можна пізнати майже точно вік худоби по зубах. Пізнійше се вже не певне.

Вправді дальше зуби стираються й по сім стараються пізнати вік, однак се не певне, бо швидкість стирання кусала залежне й від сили зубів і від твердості паші. Худоба, що в перших роках мала подостатком доброї паші, має опісля твердші зуби, які повільнійше стираються. Зате худоба, що весною пасеться на пасовисках і в зимі одержує мягку пашу або парену січку, стирає озубленне повільнійше, чим та, що в літі і в зимі держана на твердій паші.

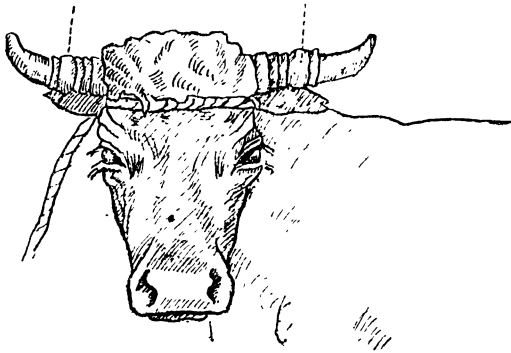

Рис. 24 Перстені на рогах в корови. Більші віддалення між перстнями означають, що корова рік перебігла (на рис. означено стрілками).

Однак до означення віку в корови попри стан стертя зубів служать роги. Отож, коли корова є тільна, ріг росте слабше, а коли корова ялова, росте міцнійше, через що повстає згрубінне в виді перстень. Обчислюючи на рогах такі перстені, можна обчислити досить певно вік корови. Звичайно корова отелюється в 2^{1/2} до 3 літ, отже: коли має оден перстень на рогах, буде мати 3 роки, коли має 2 перстені — 4 роки, а приміром 6 перстенів — буде мати 8 літ, і т. д.

Колиж між двома перстнями є більший відступ — зна-

чить корова була рік без теляти, як кажуть „перебігла“. Тоді цілий рік сильнійше ріг ріс і повстав подвійний відступ. Колиж таких ширших відступів на рогах є більше, то се означає, що корова родить телята неправильно. Таке часте перебігання є вже хибою корови, бо се може бути діичне у потомства, тому такої корови не належить набувати.

Як що поодинокі перстені є дуже близько себе і незначні, то се означає, що така корова покидує плід.

Протівно сильно виступаючі перстені — уважається за знак доброї молочности.

Крім того вік старшої корови можна ще пізнати по вимени, то є по довготі дійок.

Вигляд худоби.

Корова се є найпожиточнійше звіря в господарстві, й тому добрий господар старанно піклується нею.

З рогатої худоби може бути троякий пожиток: молочність, робучість і випас-тучення. Звичайно найкраще вибирати оден з них і для того лише пожитку держати відповідну худобу, бо у всіх трох напрямх ніяка раса худоби не дасть високого пожитку.

Вигляд худоби молочної, робучої або випасової буде дещо відмінний.

Голова. У коров загально голова повинна бути відносно легка. Повинна мати широке чоло, легкі роги, тонкі уха, цівкаві, бадьорі очі, пряму носову спинку, широкий рот, сильні щоки і гарну, ніжну шию.

У биків має бути голова широка, карк сильний, роги грубі. У волів вигляд голови залежний від того, коли наступило кастровання. Коли кастровання наступило скоро, то голова вола буде дещо подібна до коровячої. Колиж кастровання пізне, вигляд голови бика ніколи зовсім не щезає.

Шия. В одній лінії з хребтом повинна лежати шия. Спиная ший, то є гребінь, не повинна бути за худа. Старші бики

мають на гребені товстевий гудз. Коли бик перед третим роком має за сильний наріст на карку, то се означає малу пожиточність. Боки шиї у коров повинні бути умірковано м'ясисті, а шкіра повинна мати багато ніжних закладок.

Подібні закладки творяться також на долішній частині шиї. У декотрих рас на підгорлю або на гортанці, у інших зовсім у споді шиї.

Здвоєння шкіри з боків при долішнім краю шиї в виді ривця виступає у не дуже випашених штук. І коли в тім ривці, перед грудною кліткою, можна вичути биття напухлої, здвоєної жили, то се дуже важне. Се походить звичайно з того, коли в серці щось заваджає.

Тулуб. Клуб лопатковий, який творить перехід від шиї до спини, повинен у молочної корови дещо виставати понад лінію хребта, але не вище крижа.

Коли лопатковий клуб стоїть вище лінії хребта і шиї у рбучої худоби, то се не в хиба. Клуб вузкий, високий і мало м'язистий, є ознакою слабкої сили худоби, і на відворот: клуб добре заокруглений з обох боків і широкий є ознакою сили. (Пор. рис. 18.)

Хребет повинен бути рівний, м'ясистий і широкий. Нерівний хребет, запалий блище до крижа не повинен траплятися, хоча се не в великою хибою. Худоба не родиться з нерівним хребтом, а повстає він через лихе годovanje за молоду або від роботи. Частійше буває нерівний хребет у коров, що кілька разів родили.

Рідко буває хребет нерівний зі спадом до клуба.

Лідвична часть тягнеться від останнього ребрового звена хребта до крижової кістки і повинна бути рівна, м'ясиста і широка. Колиж ся часть худа, вузка і довга — то се означає малосильне звіря.

Криж повинен бути рівномірно широкий, м'ясистий, довгий і висший як клуб лопатковий. Дуже бажаний є криж плоско-широкий.

Як що криж з переду широкий, а до хвоста помітно вузкий, то се велика хиба, головно при породах. Колиж криж спадає до хвоста долів, або остро на боки, означає лиху будову костей, недостачу мускулів, а при тім погано виглядає.

Груди повинні бути широкої будови і відповідної довжи-

ни, а ребра гарно випуклі і добре оброслі мясом. -

Якщо черево помітно овисле, то се означає, що худоба від довшого часу хоріє або з припиненням корму щось не в порядку.

Хвіст повинен бути осаджений в рівній лінії з крижем. Якщо насада хвоста надмірно широка, то се вказує на грубі кости.

У звірят, які скоро дозр'яли, хвіст досягає тільки до стопової кости, а у пізно зрілих мітла хвоста сягає значно нижче.

Ознаки молочности.

При купні корови рідко можна вірити в те, що говорить продавець про молочність корови; се треба старатися пізнати по певних ознаках.

У молочної корови шкіра м'яка з лискучим волосом, а на шиї шкіра творить багато ніжних морщин (фалдів).

Другою важною ознакою молочности є ніжна, не загруба кість. Видно се головно на голові, яка повинна бути мала, суха, з мало розвиненими чоловими кістями. Роги повинні бути тонкі т. є легкі і короткі.

Вим'я повинно бути велике, повне — гейби чотиробічне. При тім важне, чи шкіра вимени така ніжна, щоб через неї можна бачити кровні суди. Великі молочні жили є ознакою доброї молочности. Вони вказують, що до вимени приходить і відходить багато крові, а тимсамим твориться багато молока.

Шкіра вимени повинна бути також гладка, за потертем рукою повинен сходити мягонький пилік, тобто стерті клітини шкіри. Вим'я має мати волос дуже м'який і ясний, а саме воно повинно бути велике, наче тяжке, опадисте, то значить, по видовенню вим'я повинно опадати наче порожній мішечок.

Нижній волос на вимени є звернений до гори і такий сам волос повинен обростати також шкіру між ногами, навіть аж до відходої кишки. Се творить т. зв. молочне зер-

кало. Звичайно приписують величині молочного зеркала велику вагу, уважаючи, що чим зеркало більше тим більша молочність. Однак сему не треба приписувати завелику вагу, бо се не все справджується.

За те більшої ваги є т. зв. молочні ямини: долішні і горішні. Молочні ямини повстають там, де жили, що допроваджують кров з вимени до серця, відходять у глиб тіла. В тих місцях повстає розширення жил, а попри них повстають ямки. Чим більші жили, тим більші молочні ямки, бо величина ямок залежить від кількості крові, що переходить в глиб тіла. Тонка шкіра і м'який волос молочного зеркала, які саме

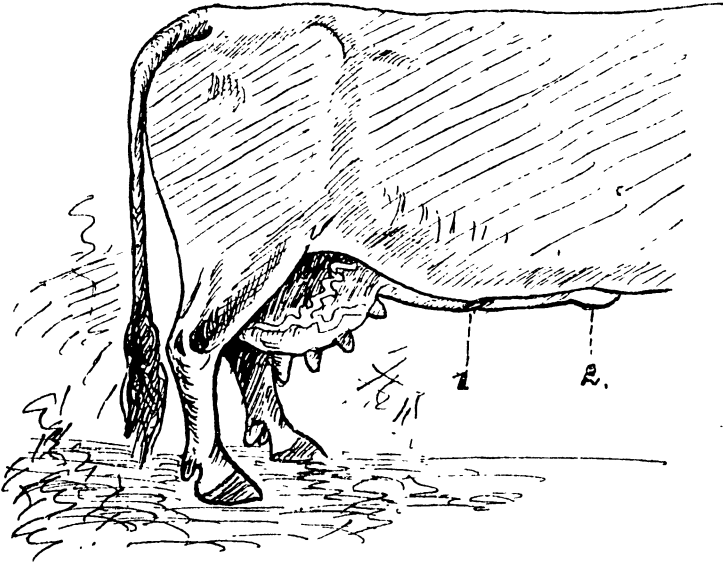

Рис. 25. Добре розвинене вимя молочної корови.

1. молочна бучка. 2. молочна яміна.

є доказом доброї молочности, дозволяють добре бачити жили і молочні ямини. Тому корова мусить бути добре молочною, коли у неї попри молочні жили виразно висгупають молочні ямини. — Долішні молочні ямини виступають при череві, а горішні по обох боках насади хвоста.

Загально задня часть молочної корови повинна бути більше розвинена чим передня.

Лихими ознаками молочности будуть: велика, бикового вигляду голова, із сильними рогами, груба шия з твердою

шкірою, завеликий передний клуб, а вим'я мале, сильно по-росле, грубі і округлі ноги.

Ознаки молочности повинні мати також бугаї. При тім треба виріжнити:

1. Мала, не заширока глова з виглядом більш ко-ровячим.

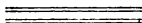
2. Легкі, ніжні роги.

3. Ніжна і м'ягка шкіра, з морщинами на шиї.

4. Добре розвинені морщини шкіри перед задними клубами.

Правильно повинна корова давати тільки молока, що відповідає її величині. А саме пересічно 8 кратно до своєї ваги. Числячи кругло 300 днів на рік, корова прим. 400 kg. ваги повинна дати 3.200 л. молока.

Однак всі позначки молочности не є нехивно певні. Зовсім „певних“ ознак молочности, що ніколи не заводилиб, нема. Треба при тім звертати увагу не тільки на поодинокі позначки, але й на будову та вік худоби.

Помір тіла і ваги худоби.

Худоба повинна бути правильно збудована і чим правильніша її будова, тим менше буде хиб, які впливають на ужиткову здатність худоби, а не раз і на її здоров'я.

До докладнішого пізнання правильности в будові служать поміри членів тіла, через що можна лекше оцінити хиб будови. До того служить тасьма, якою міряться худобу в шир і в здовж. Такі поміри служать також до означення живої ваги худоби. Тут однак не є нашим завданням сим докладніше займатися. Кому се потрібне, знайде про се вказівки в підручнику присвяченім хові худоби — у скотководстві. Тут зазначаємо тільки загально, які повинні бути поодинокі члени тіла.

До повисше сказаного (гл. стр. 53) треба додати:

Лопатки повинні бути широкі, довгі, умірковано спадисті. У худоби, що стало перебуває в стайнях, бувають лопатки мало м'ясисті, короткі і сильно спадисті.

Передрамя повинно бути досить довге, відповідно грубе, чи там широке, щоби могло мати добрий вигляд.

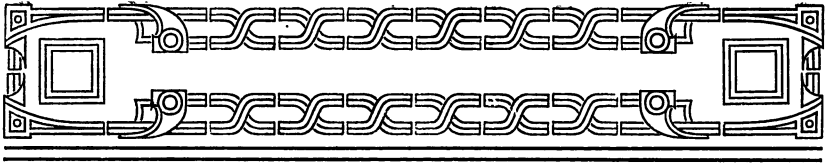
Коліно (запясток) має бути відповідно грубше, чим дальша, низча частия ноги. Коли дивитися з боку, має виглядати широке.

Частия ноги нижче коліна (долоня) повинна бути у коров не задовга і не груба. У волів сильна і широка.

Стегна повинні бути широкі і сильно мясисті. Між стегнами і черевом повстає згиб. У худих штук заходить він високо, а у товстих значно низче.

Підстегне повинно бути також добре і правильно умяснене, а стопа має мати прямовісну поставу. Коли стопа за сильно нахилена в поставі, то утруднює худобі ходження.

Познаки здоровля.

1. У здорових звірят шкіра в'мягка, ніжна і легко дається зсувати. Коли рукою шкіру стягнути в фалд, а опісля пустити, то фалд скоро розходиться. Навідворот, коли шкіра груба, тверда і фалди не скоро зникають, то се є ознакою або лихого відживлення, або довготривалої недуги.

Шерсть повинна бути лискуча, гладка, а зміна шерsti повинна відбуватися правильно. Ознакою укритої недуги є найжена і шорстка шерсть, а даліше пізна зміна краски шерsti.

2 По одержанню корму повинна худоба скоро пережувати, скільки полишити її в спокою. Жування повинно відбуватися з оживленням і без довших перерв. Здорова худоба, заки пілкне оден кусник, виконує 45 до 60 жувальних рухів. Якщо худоба таких рухів виконує заледви 11—15 та й то неохотно, то се означає, що їй щось хибує.

Хіть до їди і пережування не все є певним показчиком здоровля. Худоба заражена чахоткою, з чужим тілом у серці, та при богатьох тяжких і довготривалих недугах, відзначається досить доброю охотою до їжі, хоч грозить їй смерть.

Якщо ями голодові западуться і худоба стратить хіть до їди, то се для здоровля лиха познака. Колиж наступить нехіть до їди, а ями голодові повні — то се не є небезпечне.

3. Коли худоба наїсться, то виглядає здута; се видно головно тоді, як споживе багато прокорму. Се здутте переходить з хвилиєю, як зачнеться пережування, і то не є небезпечне. Однак сильне і нагле здутте може в короткім часі спричинити смерть.

Якщо в пролику застрягне щось, прим. картофля чи бу-

рак, тоді гази з тельбуха не можуть видістатися через горло до писка. Тоді також виступає сильне здуття.

4. Для здоровля худоби потрібна також правильність у відходах. Коли трава довший час бігунка, якої не можна ніякими ліками здержати, то се познака сухіт кишок.

Відходи самі, т. є кал, повинні творити папку, яка держиться купи. При прокомлюванню зеленою пашею іноді бував легка бігунка, якої не треба вважати за недугу.

5. При всіх легких нежитових занедужаннях, виступає мокрий і сильний кашель, який не є ще небезпечним. При відповіднім ліченню і догляді такий кашель уступає.

Коли кашель сухий і беззвучний, трава цілими місяцями і дається викликати через затканне носа хусткою, то треба на нього звернути пильну увагу, бо се познака чахотки (перлиці) легенів.

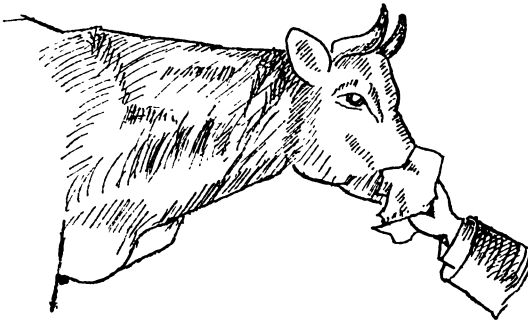

Рис. 26. Так закладається хусткою ніс сухітничої корови, щоби викликати кашель.

Коли худобу годувалося брагою, часто спостерігається довготривалий кашель. Однак такий кашель не є небезпечний.

6. Опух залозів під горлом, на шиї, перед грудьми і ямах голодових вказує на сухоти.

Коли виступає водяний опух на горлі, перед грудьми і череві, а при тім, по натисненню пальцями, позістають відтиски пальців, то се вказує на загальну водяну пухлину, або головно на недуги серцевого мішка, які повстають через приєвність чужого тіла.

7. Насада рогів і ух повинна бути помірковано тепла. Слизниця повинна бути вохка і також помірковано тепла.

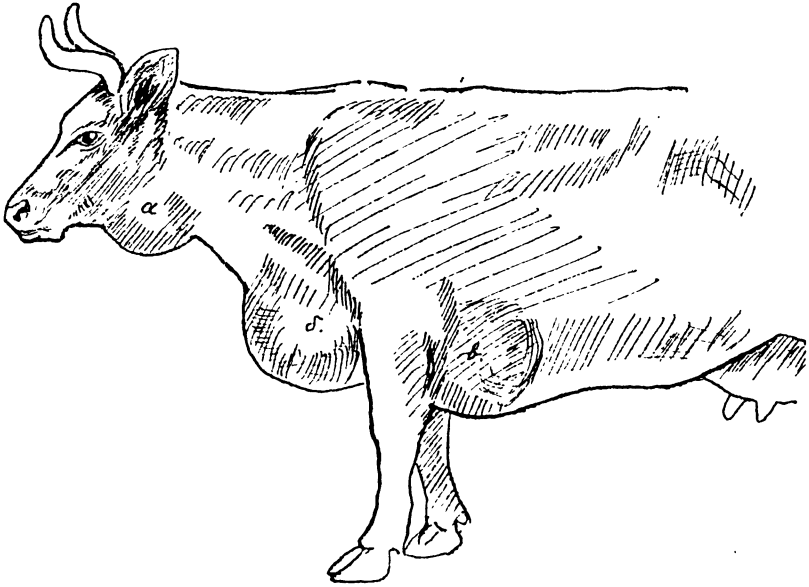

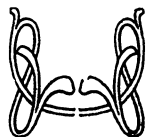
Рис. 27. Опухи [а, б, в] у корови в наслідок чужого тіла в серці.

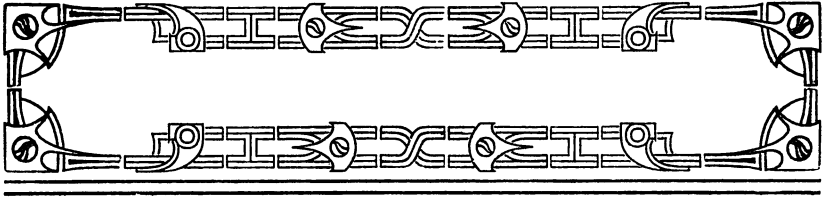
Якщо насади рогові і ушні є на перемену теплі і зимні, а слизниця горяча і суха, тоді треба побоюватися горячки.

8. Як худобу підженеться, а вона зараз встане і випростує хребет, то се означає, що худоба здорова. Коли здорову худобу візьметься за вухо, то вона живо потрясає головою.

9. Половий погін повинен повертати по 24—28 днях по отеленню і повинен повторятися що 3—4 тижні, як що не наступило запліднення.

Надмірно виступаючий і довготриваючий половий погін є ознакою звиродіння яєчників.

Догляд худоби.

Уладження стайні. До збереження здоров'я худоби важна річ — добра стайня. При будові стайні треба звертати увагу на те, щоби вона була суха, простора, тепла, ясна, з приладами до відсвіжування воздуха. Стайня повинна стояти вище, чим окружаюче повітря. Входу до стайні не треба звертати до півночі, бо зимою з північної сторони віють силькі і зимні вітри. Вхід стайні звернений до полудня також невідповідний, бо тоді літом в стайні горячо і тому забагато мух. Се треба мати на увазі головно тоді, коли доводиться худобу держати в стайні навіть літом. Тому найкраще старатися звертати вхід стайні до сходу або заходу.

Щоби худоба могла мати свіже повітря, не треба в стайні приміщувати заборгато штук.

В стайні повинна бути непромокаюча підлога, щоби сеч не заходила під підлогу, та щоби під підлогою не повставала гниль. Тому підлогу треба виложити чимось непромокальним, прим. боком уложену в пісок цеглу залити цементом, або дати бетон пожолоблений зверху, бо на гладкім бетоні худоба при ляганню і вставанню ховзається.

Деревляна підлога не практична, бо скоро гниє, а через те кошт її через постійну віднову значно прибільшується. По більших зразкових господарствах, закладають тепер для коров підлоги із штучних камінних плиток, які фабрики виробляють із вижолобленнями.

Підлога для коров не повинна мати завеликого спаду, бо тільні корови, держані на такій підлозі, часто дістають випаду похви. Волам спадиста підлога не шкодить.

Місце для постюю коров повинно бути досить довге, щоби не входили до рівців призначених на відпливи сечі. Рівці для відпливів повинні бути плиткі, а отвір на дворі — прикритий, щоби зимою не задувало до стайні.

В околицях, де подостатком торфу, добре торфом викладати відпливові рівці, а коли торф пересякне сечою, то його викидається, і дається свіжий. Тоді можна не робити відпливу на двір, бо все втягне торф. Се буде мати ту вигоду, що з відпливової ями не буде до стайні заносити вонею. Рівець повинен бути ненакритий, бо тоді лекше його чистити.

Жолоби і драбинки не повинні бути зависоко, бо через те худоба дістає вигнений хребет. Особливо се шкодить молодникові. Тому жолоби повинні бути так низко уложені, щоби худоба як лежить могла писком дістати до прокорму.

Добре є ставити жолоби не при самій стіні, але дещо подальше, або по середині, щоби при даванні паші не треба було непокоїти худоби через влаженне між неї. Се має й ту добру сторону, що все можна худобі приглянутися з переду, бо по слизниці і виразі очей, можна пізнати, чи вона здорова. Так годована худоба лекше звекає до людини.

Уживанне зашироких або зависоких корит шкідливе, бо там остають останки прокорму, який худоба нераз не може видістати, а натягаючись нераз калічиться. Добрі є жолоби цементові, получені з водотягом, щоби можна було в потребі легко вимити.

Драбинок не слід уживати, бо — через витяганне паші худоба запорошує собі очі.

Недобрі є жолоби деревляні, бо не можна їх легко і добре вимити, залишений корм квасніє і гниє, а спожитте такої гнилі може бути причиною занедужання, тимбільше, що на такій гнилі твориться всяка шкідлива зараза.

У нас в малих господарствах поять худобу з ведер. Тепер по більших господарствах заводять уладження до т. зв. самоповнення. Коли вони добре уладжені, то се дуже вигідне. Робиться се при помочі водопаду, уживаючи найрадше рур таких, як до дренавання. Залізні рури недобрі, бо насідає в них іржа. Всі більші молочні господарства повинні з сим познайомитися і завести у себе.

В добрій стайні повинні бути відповідні двері і вікна.

Двері повинні бути бодай два й пів метра високі. На

дверях не повинен виставати замок ані щонебудь остре. Двері добре поділити на дві часті, спідню й верхню, щоби для провітрювання отворити лише горішню, чим можна охоронитися від продуву.

Часто стрічаємо у нас стайні без вікон, або з одним дуже малим віконцем. Се дуже не вигідне, бо при замкнених дверях в стайні є темно. Щоби корову видоїти, чи щоби викинути гній — треба задля світла отворити двері. Коли се діється в зимі, худоба мерзне і легко перестуджується.

В стайні повинно бути видно і тому вікна повинні бути просторі. Однак вікна повинні бути так уложені, щоби світло не падало худобі просто на очі. На зиму добре закладати подвійні вікна.

Від свіжого воздуха в стайні багато залежить видайність молока в корови. Тому в стайні треба що дня також відсвіжувати воздух через отворанне вікон. Однак в зимі сього за мало. Для того уладжують тепер окремі продувники т. зв. вентилятори. До сього вживають або глиняних рур, або подвійних деревляних, уміщуючи їх в стінах або в стелі. При таких подвійних деревляних скринках — відхід теплого і зіпсованого воздуха відбувається рівночасно з допливом свіжого, зимнійшого. Щоби охоронитися перед зимним вітром, на кінці такої рури — на дворі — дається дашок з двох дощок.

Такі рури повинні бути на кожних 8 штук худоби.

Підстілка для худоби повинна все бути м'яка і суха щоби худоба вигідно і спокійно могла відпочивати.

На підстілку найрадше вживати соломи, покровної на довжину ліктя.

Доброю є також підстілка з моху, але сухого. Така підстілка є м'яка й тепла. Зате зі змерзлого моху зовсім не надається, бо може бути причиною всяких занедужань, як западенне вимени, поронення і т. д.

Добре заховує чистоту також підстілка з трачіння.

Гіршою є підстілка з галузок і листя, а підстілка з торфу головно для молочних коров зовсім не надається, бо худоба смарується від торфу, і через те годі вимя вдержувати в чистоті

Підстілку належить що дня змінити.

Декуди роблять т. зв. сталу підстілку, накладаючи верхом все свіжу. Через те худоба стоїть все вище і тому треба жо-

лоби все підносити. При такій підстилці худоба має тепле і м'яке леговиско і не ховзається, та одержується знаменитий обірник.

В кожному господарстві повинен бути тепломір для провірення теплоти в стайні.

Якщо теплота в стайні через довший час є за низька, то се дуже шкодить молочним коровам та молодникові. Внаслідок того наступають занедужання, головно бігунка, нежит, а молочні корови тратять на молочности.

Тому треба вважати, щоби теплота не була низча як 15 ступнів Цельзія.

В стайнях для робучої худоби теплота може бути низча.

Догляданнє шкіри. З вище сказаного знаємо, що тіло віддихає також шкірою. Досвід виказав, що коли в худоби половина або навіть третина поверхні всеї шкіри заліпилася якоюсь нечистотою так, що воздух не міг проходити, то худоба здохла серед познак удушення.

І на відворот замічено, що худоба часто чищена, дає багато більше молока, як нечищена.

Тому чищення шкіри у худоби се дуже важна річ. У нас найчастійше худоби не чистять, але вже чимраз більше можна подибати й у нас господарства, де худобу чистять. Та чищення нераз відбувається невластиво, до чищення вживають лише самої греблиці (згребла), яка повинна служити до витягання порошу. Через чищення худоби греблицею, стає вона злосливою і впертою, бо худоба — головно молочна таке напрасне чищення греблицею відчуває болучо.

Чистити худобу треба що дня, а найліпше до сього надається щітка.

Вперед чиститься худобу віхтем соломи, а опісля щіткою, якою треба вперед чистити проти волосу. Опісля береться в одну руку щітку, а в другу греблицю і чиститься щіткою, але сим разом за волосом (в долину), а порошок зі щітки ви-

бирається на греблицю. Порох з греблиці не стрясати на землю, щоби не занечищувати стайні; але зсипувати на щось, щоби відтак легко було висипати на смітник.

Худоба має нахил до наслідування, тому чиститься вперед штуки спокійні, а опісля неспокійні. Колиж робити на відворот, то вся худоба стає неспокійною і впертою.

Вимя належить змивати водою перед кожним довннем, але сього часто не можна виконати; тоді треба вимя бодай полотном стерти. Однак вимя не належить змивати зимною водою, бо вимя дуже ніжне. і се дуже шкодить.

Коли дбається за чистоту леговиска, а проти бігунки запобігається таки зараз з початку, то легко вдержати вимя в чистоті.

Чистити належить також квач хвоста, бо брудним квачем худоба дуже брудиться.

Також не треба впроваджувати коров з повним вимям до зимної води, і взагалі купання цілком молочних коров мало відповідне.

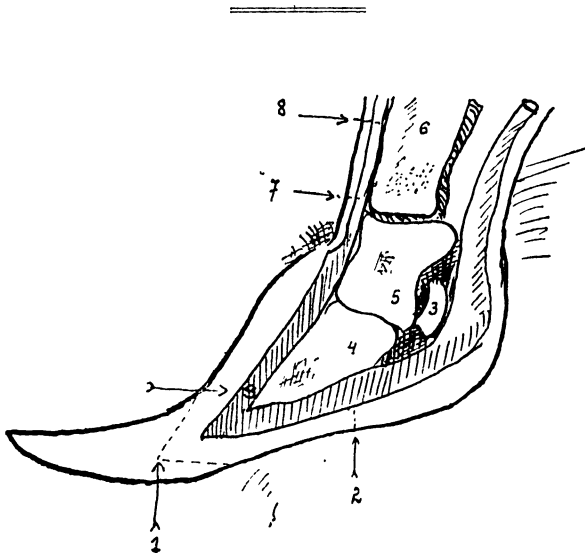

Рис. 28. Ратиця, яка за дуже і неправильно розрослася.
Стрілка 1 означає, доки можна рiг обтягти.

Стриженнє худоби. В деяких случаях стриженнє худоби є корисне.

Можна се примінити до випасової худоби. Коли остригти її і збільшити прокорм, то худоба може зискати на вазі. Відноситься се головно до випасових волів, які є дуже повільні.

З добрим вислідом можна стриження примінити до молодника, в якого грубий волос. Такий молодник скоро росте.

Доглядання ратиць. Якщо худоба стало перебуває в стайні, то в неї ратиці не стираються відповідно, а поростають — головно передна часть ратиці. Пор. рис. 28.

Занадто виролі ратиці треба притинати що пів року, бо: 1) часто повстає подвійна підшва, де можуть загіздитися галапаси, пр. заразники прищиці; 2) худоба тоді гірше їсть і худне, а се діється тому, що неправильно ставить ратиці, викривлює їх і стояти справляє їй муку.

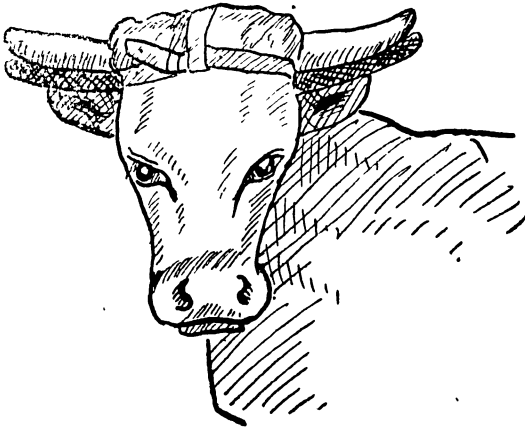

Рис. 29. Заложення правильника на роги.

Коли до обтинання худоба не хоче зігнути ноги, то найкраще підложити патик, який треба відповідно підперти.

Знову худоба, що багато ходить, надмірно стирає ратиці, які треба підкувати. Се відноситься головно до робучої худоби, яка працює на твердих шляхах. Віднова підків повинна відбуватися що 2 місяці.

Підкови повинні бути широкі і мати вигляд ратиць і при-

кривати цілу підошву, але до підошви не дотикати. Така підкова хоронить перед обтовченням підошви до каміння і перед стиранням підошви.

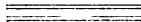
Підків не слід набивати надто горячих, а при струганню ратиць — підошви не треба нарушувати.

Доглядання рогів. Рідко буває, що рогами худоби треба окремо піклуватися. Звичайно вони виростають в належнім порядку. Однак часом роги виростають дуже криво, або заострі кінці колять иншу худобу.

Заострі кінці можна обтяти, а щоби роги криво не росли, треба наложити окремий прилад, який припинається ремінцями. Для скріплення ділання приладу добре насмарувати роги горячим воском. Пор. рис. 29.

Прилади до зрівнування рогів, які зішрубовується шрубами, не в добрі, бо при сильнім закрученню роги тріскають.

Худобу, якій наложено прилад, належить держати віддільно, бо буючися з другими може прилад поломити.

Кормленнє худоби.

Господар, що держить худобу, мусить заздалегідь обдумати, по що її держить. Чи на те, щоби з худоби була користь, чи от так собі, щоби в стайні був якийсь хвіст.

Певно, що кожний господар, що се прочитає, скаже, що держить худобу для пожитку. Однак не оден виголює худобу, особливо під кінець зими, що в дійсности вийде на те, що він держить худобу не для пожитку. Се тому, бо худоба, яка недоїдає, обертає одержану дрібку прокорму тільки на вдержання себе при життю. Отже з такої худоби господар не має належного або й ніякого пожитку. Таке прокормлюваннє худоби звється непродуктивним (безхосенним).

При такім безхосеннім прокормлюванню худоби, краще її зівсім не держати, бо щож се за господарюваннє — годувати худоби і не мати користи.

А користь буде лиш тоді, якщо худоба буде правильно наїдатися до сита. Щоби се добре перепровадити, треба пізнати загальні основи кормлення худоби.

Щоби позиточно кормити худобу, треба якнайліпше визискати всякі роди паші. При тім треба пам'ятати, що всякій худобі треба дати відповідну пашу, то значить иншою пашею кормити худобу молочну, иншою випасову, а иншою робучу.

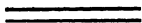
Коли добре знається добирати пашу, можна зужити з великим поживним зиском також пашу, що має низьку ціну.

Завданням сеї книжки є тільки вказати, що може худобі зашкодити і що вживати, щоби не шкодило. Тому не можемо тут займатися всіми родами паші, бо тут нема на те місця. За те добрий господар повинен зацікавитися також книжкою, що обговорює всякі роди паші та спосіб добирання пашних мішанок в кожній порі року для худоби молочної, випасової та робучої.

Для з'ясування важности сеї справи згадаємо, що прим. випасова худоба має зовсім инше м'ясо, коли її відповідно годується від маленьку і за таке м'ясо платять значно вищу ціну, як за худобу тої самої ваги, але годовану звичайною пашею. Як доказ най послужить таке:

В північній Америці платиться за фунт волового м'яса коло 20 центів. Але на одній господарській виставі в Канаді виставили фармері расову худобу, яку відповідно від маленьку годовано і за неї плачено від 10 до 20 доларів за фунт. Але ті фармері виказали, що се не тільки на око расова худоба, але і зразково годована. Фармері виставили також зразки 600 родів ріжної паші, яку вони виплекали для успішнішої годівлі своєї худоби.

В таким випадку можна говорити про продуктивне прокормлюванне худоби. Але ті фармері шукають помочі в книжках не тільки тоді, як худоба захоріє, але об'являються в хові і доборі паші та придумують над їх улпшенням, що власне найважнійше. І наші господарства лиш тоді дійсно піднесуться, коли господарі зрозуміють, що, щоби щось ліпшого досягнути, треба все прямувати до чогось улпшеного. — Можуть се инші, то можемо й ми. Мовляв: не святі горшки ліплять. Але треба також власний розум заставити до властивої праці.

Підстави кормлення худоби.

Раз запроваджений порядок, треба стало задержувати. Інакше худоба хоріє, поки наново не привикне.

Кожну штуку треба кормити окремо (переділені жолоби) даючи попри підставову пашу (прим. сіно чи солому) також відповідні мішанки.

Худобу кормиться два або три рази денно, залежно від кількості подаваної паші. Не треба подавати загато нараз паші, бо худоба мусить мати час на пережутте прокорму. Тому треба пашу ділити на порції.

Худобу належить кормити не однаково протягом цілого року.

Січки не слід різати за коротко, бо худоба не може її зовсім пережувати і така січка затикає опісля третю часть шлунка.

Суху пашу дається в такій кількості, що худоба може зїсти, а переходити від сухої до зеленої паші і навідрот треба дуже обережно.

Зелену конюшину худоба дуже любить і нераз зїдає загато. На се треба вважати, а конюшину подавати в малих порціях. Головно небезпечна є молода, червона конюшина, за те менше небезпечна є мішанка, де з конюшиною в суміш засіяно також кмін (3½ kg. висіву на морг). Колиж худоба загато зїсть конюшини, не дати їй пити, бо може здутися.

Якщо худоба від зеленої паші дістане бігунку, належить при прокормлюванні наперед подавати трохи сіна, а потім зелену пашу посічену з соломою.

Посічену зелену пашу треба сейчас подавати; не подавати такої, що лежала.

Свіжу конюшину подавати зараз. Як треба переховати, не складати на купи, але розкинути на землі.

Паша перемокла, змішана з землею або піском — не є відповідна.

Макухи і інші сухі додатки не подавати в пійлі, але розкрушити, легко скропити та змішати з січкою і, подати перед сухою пашею.

Картофля, що кільчиться невідповідна, бо може викликати затроєнне. Таксамо шкідливе бараболине, на яким є ще незрілі бульбінки; можна давати їсти, але доперва, як прижовкне.

Не подавати змерзлих бураків і картофлю, поки не відійдуть. Коли треба, щоби бураки або картофля скорше розмерзлися, уживати до того зимної, не теплої води, а щойно опісля спарити і так подати.

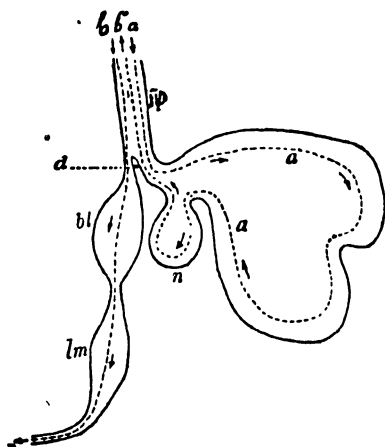
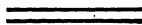

Рис. 30. Перекрій шлунка. Де стрілка а) корм входить до перших 2 частей шлунка й, де стрілка б) вертає до жування. По пережуттю вертає (стрілка в) до дальших частей шлунка.

До прокорму можна додавати брагу, лише не саму, але конче й сталу кількість підставової паші змішаної з відповідною кількістю іншої додаткової паші.

Ложку соли для худоби додавати до їди що дня, або кухонної кілька разів в тиждень, посипуючи подаваний прокорм.

Жолоби і ведра вдержувати у великій чистоті та вважати, щоби до їди не впустити чого дрібного, що мається при собі, як: голки, шпильки, дроти, шпильки до волося. Коли худоба такий предмет зість, то він може дістатися до шлунка, а звідти до серця, що викликає запалення серцевого мішка.

Поєннє худоби.

До поєннє худоби найкраще надається свіжа вода.

Вода повинна бути м'ягка, не зазимна, жерельна або річна. Тверда вода є часто причиною повстаннє мочеви камінів, головнє у самців, а вапняної води худоба не пє радо. Коли вода зазимна, то се може пошкодити: можуть повстати такі недомоганнє як, нежит кишок, тощо.

Теплота води повинна виносити бодай 10° С. Коли корова тільна напється забагато зазимної води, то се може викликати покиненнє, а окрім того зимна вода обнижує молочність.

Таксамо не треба через довший час давати худобі самого теплого пійла (брагу), бо се зменшує відпирність худоби та виніжує кормовий провід. Як подається худобі теплу брагу, бураки і инше, то всетаки треба подавати й холодну, але не зазимну воду.

Найкраще давати худобі пити води тільки, кільки хоче, лише не відразу забагато, але поділити на кілька разів і поїти частійше. Коли худоби довго не поїться, то вона, дїрвавши-ся до води, пє жадно й багато, а се може бути шкідливе.

Коли худоба стоїть у стайні, то до водопою добре впроваджувати її на подвіре, уважаючи, щоби себе не колола. Худоба, так само, як люде, потребує руху і відсвіженнє й такий прохід до водопою добре їй робить.

Обхід з рогатою худобою.

У живаннє до роботи.

Досвід виказав, що вдержати коня на малих господарствах дуже тяжко, хиба, що господар стало вживає його до фірманки. Инакше кінь в зимі зовсім непотрібний, даром поїдає пашу, а кільки то клопоту і труду ходити з одним тільки конем на літні нічліги в поле. А таких господарств можна у нас найти багато, бо господар держить коня „для гонору“.

Коли вже на те йде, щоби конче конем орати, то можна коня в осені продати, а на весні купити іншого.

Часто буває, що на малім господарстві тяжко вигодувати зимою коня й корову. А лекше булсби годувати лише корову, яка й в зимі принесе користь — молоко, і в літі попри молоко може послужити до роботи.

Досвід на заході виказав, що коров можна вживати до роботи, але відповідно, а при тім усе сходитися лагідно. Корова вживана до роботи, хочби дуже добре годована, тратить на молоці. Однак втрата не така велика, бо пересічно пів до $\frac{3}{4}$ кварта молока денно. А коли ще взяти на увагу те, що робучих днів в малім господарстві буде не більше як 45-55, то втрата на молочности не дуже значна.

Се зрозуміли малоземельні селяне на заході і приміром у Чехії майже у всіх дрібних господарствах до роботи вживається лише робучих коров.

Розуміється, що коровами в роботі не можна гонити як кіньми, не можна їх надмірно умучувати. Слабші корови добре запрягати лише через пів дня.

За те тільних коров в останніх шість тижнях не можна вживати до роботи.

Належить, на скільки лиш можна, не запрягати в час полудневої спеки, а худоба повинна спочивати в тіні.

Коли вживається худобу (також волів) до роботи, треба подавати змістову поживу (прим. макухи) і взагалі корми подавати подостатком. Робуча худоба, мало годована, скоро тратить на вазі.

Полудневу перерву треба робити досить довгу, бо худоба мусить мати час пережувати.

Упряж для худоби повинна бути відповідна, все в порядку; треба памятати, що зісохлі ремені гризуть худобу, тому висмаровувати їх вазеліною чи іншим товщем.

До роботи можна вживати також бугаїв. До того треба їх призвичаїти змалку і се не робить більшої трудности.

Одначе з бугаями слід обходитися лагідно й не бити їх без конечної потреби. Через биття бугаї стають більше злосливі.

Щоби бугая призвичаїти до праці, треба вже по першім році наложити колісце. В торгівлі в пружині колісця, які не перетинають болони носової, лише її стискають. Пробі-

ванне носа сталим колісцем не в добре, бо не можна його ніколи попустити, а таке стале колісце заваджає бугаві при їді. До того такі колісця не хоронять, коли бугай кине́ться на чоловіка. До пружинового колісця заложеного на ніс, причіпляється дручок, на яким можна бугая безпечно провадити. Дручок, тягне пружину колісця, а пружина стискає колісцем носову болону і бугай мимохіть став слухняним і спокійним.

Заки бугая запряжеться, треба його навчити ходити по твердій дорозі. Приучення молодих бугаїв до запрягу не таке трудне. Розуміється, треба трохи терпеливості.

В той час не треба молодого бугая виганяти на пасовиско разом зі стадом коров, бо, через часте вскакування на корови, бугай над міру вичерпується.

Привчити бугаїв до роботи приносить не тільки користь з роботи, але воно добре й для самих бугаїв.

Держання безнастанно бугаїв у стайні, тільки мучить звірину, яка все потребує руху. Як бугай довго стоїть в стайні, стає нездібним до скоку, бо тяжіє, стає тяжким, а до того дичіє, через що став небезпечним і для людей й для прочої худоби.

Тому конче треба при звичаювати бугаїв до праці. Той, що доглядає бугая, добре зробить, коли буде його при звичаювати до себе, поводячись із ним лагідно і подаючи йому час до часу улюблену бугаву пашу.

Обходження з коровами при доєнню.

Добре обходження при доєнню може спонукати збільшення кількості видоюваного молока, а лихе псує, або й зовсім нищить навіть добрі корови.

Щоби добре доїти, треба придержуватись відповідних правил. Тоді доєння справляє корові приемність і вона віддає все молоко. В противному випадку корова задержує молоко.

Асистент Української Господарської Академії Кость Михайлюк педає такі приписи для коров:

- 1) Корова — жива тварина, а тому не тільки з гуман-

ности треба поводитися з нею не круто, не суворо, а й пам'ятати, що при неласкавому поводженні вона затримує молоко й робиться норовистою.

2) Підчас доєння не можна корову турбувати й не можна давати паші.

3) Доїти треба раз-у-раз в одну пору.

4) Триматися при доєнню якнайбільшої чистоти.

5) При доєнню доярка повинна бути одягнена в чисту одягу.

6) Перед доєннем доярка повинна добре вимити руки милом, бо інакше з рук попаде в молоко бруд.

7) Перед доєннем треба обдивити вим'я, чи воно дуже.

8) Вим'я перед доєннем треба змочити літньою водою і витерти чистим рушником.

9) Доячи, не слід смикати за дійку, бо тоді можна обірвати стінку цівки, яка входить у дійку, куди витікає молоко.

10) Доїти треба сухими руками й у молоко не намочувати пальців.

11) Доїти всією долонею, а не двома пальцями.

12) Перші краплини молока не здоювати в дійницю, бо те молоко не добре, не чисте.

13) Намагатися видоювати молоко все до краплини.

14) Видоївши корову, витерти їй дійки та помастити свіжим маслом чи вазеліною (тільки не оливою).

15) Коли корова не пускає молока, то треба вим'я розтирати.

16) Коли буває осовище (запалення вимени), що часто трапляється зараз по отеленню, тоді треба доїти що дві години, а після доєння мастити вим'я камфоровим олієм та розтирати.

17) „Запускати“ корову треба перед 1½ місяцями до отелення.

18) Доярка повинна бути дужа, бо тільки дужа людина може швидко і справно видоїти корову.

19) Годилося б на якийсь час перед доєннем усі корови у хліві (стайні) позганяти, щоб мати змогу до доєння вичистити з під них кізяки та сеч.

Догляданне розплогової худоби.

Не треба бугаїв непотрібно дразнити.

Якби молодий бугай в віці 1 $\frac{1}{4}$ року не зачинав пабирати полового гону, то треба старатися побудити гін через подавання ріпаківих макухів або 2 kg. вівса денно. При тім ставити в стайні коло корови, яка літиться.

По відстановленню відвести бугая до стайні й подати трохи такої паші, яку він любить.

Якби бугай за скоро стратив половий гін, треба звернутися до ветеринарного лікаря, який запише відповідний лік. Однак сей лік не все помагає.

Звичайно в 1 $\frac{1}{2}$ року життя худоба вже здібна до розплоду. Тоді можна вже парувати добре розвинені штуки худоби, призначеної на молочну. Однак інших штук худоби, то значить робучої і випасової, не належить ще парувати.

Через за скорє парування худоба карловатіє недоростає і се дуже часто можна у нас запримітити. Загально беручи, причиною такого поступовання є пересуд, що коли телиця „бігає“ і сейчас не відлітиться, то опісля буде „перебігати“. Се неправдиве, бо коли телиця бігає, а її не допустите до бугая, то вона за 3 тижні знова буде бігати.

Треба памятати, що коли телиця отелюється перед другим роком життя, то звичайно приходять тяжкі породи. Причиною сього є недостаточне розвинення мидниці. Опісля така корова вже не розвивається і тому остає карловата.

Придержанне запліднення телиці в передовсім важне у робучої і випасової худоби, яку належить допускати до паровання не скорше як з кінцем 2 року життя.

Але буває, що телиця у свій час взагалі не літиться. Тоді треба звернути увагу на подаваний прокорм.

Звичайно причина буває двояка: або телиця дістає забагато і за ситний прокорм, або за мало.

Впершій випадку треба прокорм обмежити і дати їй більше руху. Найкраще вигнати на пасовиско, де скупа паша.

В другій випадку треба збільшити відживність прокорму, даючи більше макухів, вівса, то що.

Засадничо подається телицям лише трохи змістового прокорму з додатком трави, а в осени сіна, бураків.

Задержаний половий гін можна звичайно збудити також через уміщування у стайні телиць побіч бугаїв.

По отеленню половий гін у коров повинен виступити до чотирох неділь. Колиби однак не виступав, то причина звичайно та сама, про яку сказано при телицях; або занадто відживлеї, або ослаблені.

В першій випадку треба зменшити порції прокорму, за те додати на побудження гону, прим. що дня дві жмені льняного насіння.

В другій випадку треба збільшити порції. головню додатковий корм.

Поручається перепустити перший час літнення, бо корова по породі ще не зовсім прийшла до себе. Корова, яка раз в три тижні по породі стає заплідненою, має організм ослаблений. Така корова легко попадає в сухоти, бо в неї відпирність менша. Таке переступлення паровання належить примінити головню до коров добрих на молоко.

Задовге задержання паровання може бути шкідливе. Тому, коли теличка добре розвинена і гін правильно та виразно виступає, а теличці перейшло півтора року, треба допустити до паровання. В противнім разі телиця може стратити можливість запліднення, що лучається головню у добре годованих.

Якщо телиця дуже опирається при першій становленню, то лишити її в спокою, за те при слідуючій часі відстановити.

Час гону звичайно виступає у телиць і коров зовсім виразно і сильно. Пізнати се у телиць по піднесенім і неспокійнім поведенню; іноді скачуть на інші корови, або порикують як бички. Також обявляється зменшенне охоти їжі та опухненне на похві, звідки витікає змішана з кровю шклиста теч. Окрім того у коров замітне зменшенне молочности і зміна молока.

Часом однак виступає т. зв. тихий половий гін. Се буває у штук, які стало держитися в стайні і мають замало руху. Полягає лише на незначнім неспокою, легкім опухові виходу похви та впливі течі. Коли залежить на парованню, то треба той час добре допильнувати.

Час полового гону треба звичайно около півтора дня (24 до 36 годин). Сильні штуки добре є відстановляти доперва в около 12 годин по виступленню гону, а ті, що у них ви-

ступає тихий половий гін — треба зараз вести до відстановлення, бо опісля зовсім не допустять бика до себе.

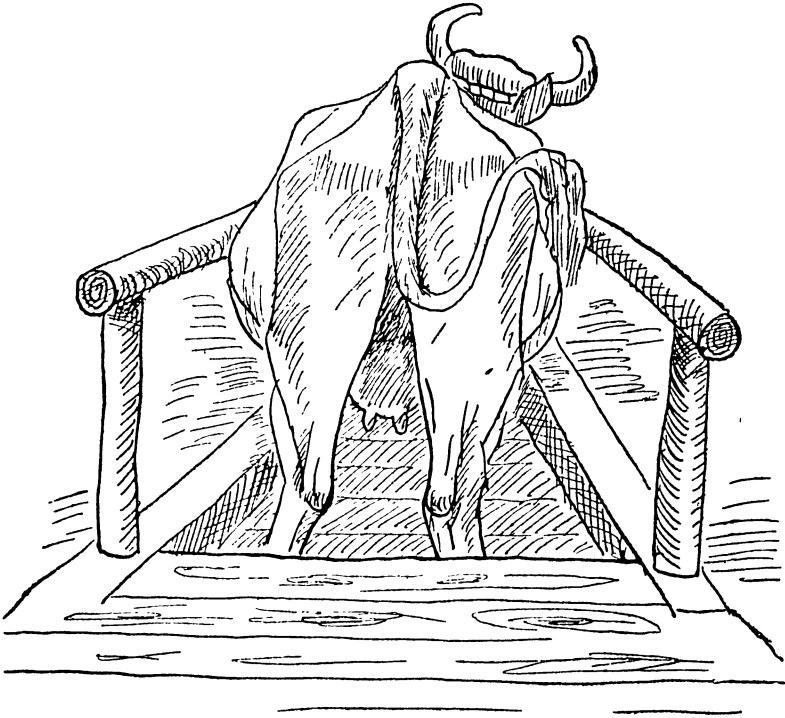

Рис. 31. Добре уладжене місце становлення.

На становлення треба вибирати відповідне місце. Найкраще урядити так: впровадити корову на місце, яке є дещо нище і від переду та півбоком заложене не високим поруччем. Поручче є на те, щоби бик міг добре опертися, і не повинно бути за довге, щоби не калічився.

Добре є легко ударити корову по рогах, щоби при становленню була спокійною.

Щоби по відстановленню телиця, чи корова, не перлася, можна пів години перед тим подати їй квартиру розпущеної горілки. По відстановленню треба корову спокійно відпровадити до стайні та подати улюблену пашу, щоби відвернути її увагу. Якщо опісля корова стає дуже неспокійна, горбить хребет як кітка, накладається на хребет мокрі мішки, або старається випростувати його через натирання рукою.

Часом при становленні корова надмірно преться і приходить до окалчення і кровавлення похви. Тоді добре заложити випробований у нас середник — дутку черевну і покликати ветеринарного лікаря. Кликання всяких сільських знахорів — дуже необезпечне.

Неплідність у самиць і у самців. Лучається, що помимо кількарязового становлення, корова остає незапліднена. Причиною того може бути: недуга яєчників; нежит матиці (по покиненню); скрученне матиці; замкненне матиці; заросленне губ матичних; нагромадженне ропи в матиці; нежит похви.

Найчастіше причиною яловости є або знидінне в наслідок лихого відживлювання, або перетовщенне, або розплодова нездатність бугая.

Часто помагає упуст яких 3—4 літрів крові.

Важне також не припізнити часу літнення.

Коровам, що покидують, добре є переполокати, перед провадженням до відстановлення, матицю розчином миляня, або цукру, або кухонної соли (на кварту перевареної води і ложку соли).

В тяжких випадках й коли ходить о расову худобу, належить порадитися ветеринарного лікаря, який мусить корову оглянути і приписати відповідне лічення. Ради всяких знахорів, які не знають внутрішньої будови тіла і ознак їх захоріння, є недоцільні.

Виснажені корови треба перш усього відживити, а перетовщені добре взяти до роботи, зменшити порції. Також треба перед відстановленнем довший час їх водити.

В багато випадках помагає зміна бугая; іноді належить провадити до бугая десь в дальшій околиці.

Недостача полового гону в бугаїв виступає в наслідок лихого прокормлювання, від якоїсь недуги, з уродження, або за частого гонення.

До лічення недостачі гону вживають:

Кантарид	2 dk.
Кміну , ...	30 „
Корняку шувариння	30 „
Ягід ялівцю	30 „

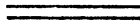
все змішати, дрібненько потовчи, а потім змелоти на малім

млинку і домішувати по 1 ложці до паші. Давати 3 рази денно.

З аптичних средств дають Yohambin'у. Уживається лише по приписам ветеринарних лікарів.

Добре є також змивати полові органи зимною водою (не надто зимною) та часто водити до ріки на купання.

Також треба змішати прокорм, задержати правильний час кормлення і дбати про те, щоб мав досить поміркованого руху.

Догляданнє тільних коров.

Тільну телицю найлекше пізнати по тім, що у вимені і дійках появляється лепкий і густий плин. Якщо сей плин є рідкий і водавий, тільність не є певна.

Корови звичайно дістають більшу хіть до їди. Коли при тім корова заховується спокійно, а половий гін більше не виступає, то можна сподіватися тільности. Однак то не все є певне.

В пятім місяці корова починає „значити“: обем тіла збільшується. Однак не треба сего мішати зі звичайним здуттем.

По пятім місяці можна вичути плід через вложеннє руки до відходової кишки. Тоді можна вичути побільшеннє матиці, а навіть вичути голову, або ніжку. Присутність плоду можна відчути також приложивши руку до бока вище вимени. В тім часі також похва поближче матиці повинна бути виповнена липкою мазю.

Такі досліди повинні відбуватися, коли корова не є наджена.

Тоді зменшується також молочність коров, а на яких 6 неділь перед отеленнем треба перестати корови доїти.

При кінці тільности важним є звертати увагу на рухи плоду. Можна замітити як плід в середині „скаче“. Є се також доказом того, що плід живий. Що теля завмерло — можна припустити, коли вимя нагло напухне. Рухи плоду

видні головно тоді, як корові подати пити зимної води перед самим прокормлюванням.

Коли корова перший раз родить, поручається підчас тільности часто дотикати вимя; тоді корова до того привикне і не буде боятись, як теля присадиться до дійок.

Сама тільність треває у коров 280 до 300 днів. Переважно треває около 285 днів, т. є 40 неділь і кілька днів. Найменше 240, а найбільше 311 днів.

Порід повинен відбуватися правильно. Провсякі випадки, що можуть бути при породах, є мова дальше.

Щоби не наразитися на всякі неприємности при породах, треба звертати увагу на слідує:

1. З коровою треба поводитися якнайлагіднійше.
2. Худобі треба запевнити рух, і ніколи її не бити.
3. Уважати, щоби худоби ніщо не непокоїло, прим. худобу непривиклу до псів, хоронити на вулицях і пасовисках перед нападами псів.
4. Приміщення в стайні повинно бути відповідне, т. є спокійне. Не допускати до того, щоби бугаї непокоїли корови.
5. Відповідне становиско. Не закоротке і відповідно широке леговиско.
6. Становиско не повинно бути надто спадисте, в наслідок чого може наступити випад похви і губ матичних.
7. Становиско не повинно бути загладке, а для усунення ховзкости і надто великої спадистости — накладати подостатком підстїлки, яка має бути м'ягка, тепла й суха.
8. Паша повинна все бути здорова і відповідна. Ніяких помилок в подаванню паші! Особливо такої, що викликає здуття.
9. Не подавати паші примерзлої, ані не провадити на пасовиска вкриті інеєм і взагалі ніякої паші зіпсутої або недоброї (прим. зі споришем).
10. За пійло можна вживати отруби, які ділають прочищаючо. Позатим холодна (бодай 10° С.) вода, чиста, здорова — з жерела або ріки.
11. Тільних коров не провадити на далеко віддалені пасовиска, не виставляти в лиху погоду на довге стояння по торгах і т. д.; не впроваджувати до зимних стаєн, щоби не застудилися.

12. Якщо корови добре кормляться, то через кілька днів перед породом зменшити порції і до паші додавати кілька жмень глявберської соли.

О т е л е н н ь .

По впливі властивого часу вагітності, то є, коли плід дійшов до зрілості, організм старається самий видалити плід з лона матері. Перебіг цього життєвого явища зветься правильним породом.

Коли плід виходить перед властивим часом, однак є настільки зрілим, що може жити, тоді говоримо про вчасний порід.

Коли плід виходить ще перед властивим часом і є недостаточо розвинений, т. є, коли не може жити, говоримо про поронення або покинення плоду.

Коли плід є доволі розвинений і властивий час минув, тоді маємо до діла з породом спізненим, а такий плід називаємо переносеним плодом.

При породі правильнім звичайно організм матері має досить сили, щоби плід видалити.

Однак буває, що сили корови не вистачають до видалення плоду, помімо правильного положення; такий порід зветься тяжким.

Причиною тяжкого породу буває:

1. Завеликий плід взагалі. Буває в наслідок переносення плоду, або коли відстановлюється малі корови великими бугаями.

2. Завеликі продинокі части тіла, прим. голова, зад. Тоді ті части не можуть самі перейти через перстень локані (мидниці).

3. Недостаточна будова мидниці у родючої. Тоді навіть

правильно розвинений плід не може пер йти власними силами родючої.

В таких випадках потрібна посторонна, людська поміч. Однак буває, що й людська поміч не вистачає, а худоба поглишена сама собі — гине враз з плодом. Тоді потрібна особлива поміч фахових сил. Такий порід зветься неможливим.

Причиною таких породів неправильне положення поодиноких частей тіла плоду, хоробливе розвинення або опух певних частей тіла, неправильна будова головно мидниці у родючої.

Правильний порід.

Наближення часу породу звіщають у коров такі позначки:

На 3 до 4 тижні перед породом починає кров чим раз більше напливати до молочних залозів, які через те побільшуються. Вимя виповнюється течію, спершу воднистою і прозірною, опісля густавою і липкою. В останніх днях кількість сеї течі збільшується і вона стає жовтава й мутна, вкінці біліє і замінюється на перше молоко, зване коляйстрою. Вона з'являється в коров на короткий час перед отеленням, звичайно кілька до кільканайцять годин. У декотрих коров головно у первісток, виступає дуже сильно. Тоді вказаним в трохи здоїти корову. Інакше може наступити запалення вимени.

Дальшою позначкою є збільшення полових частей, а саме опухлення губ і виділювання густої течі, про що вже була згадка вище. Є се ніщо інше, як тільки передпородове очищення матичної похви.

Вкінці на 2—4 дні появляються вглублення зверху по обох сторонах крижу. Се повстає в наслідок розширення перстення лохані, яка в занавісах зісувається дещо із кости крижової. Є се приготуванням на зближаючийся порід.

Як вже було сказано, плід приходить на світ через віддалення його з матиці. Відбувається се через корчі, які поступають від задної частги матиці, вздовж до переду. Корчі

сі викликають болюче почуття і тому називають їх болями. Однак сі корчі виконують своє завдання, а саме:

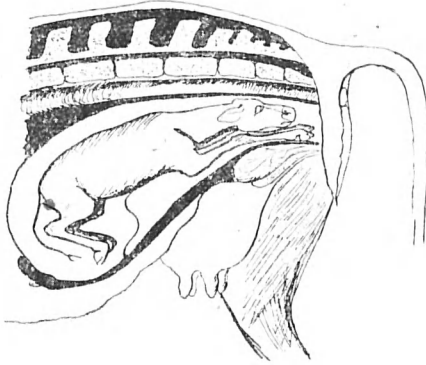

Рис. 32. Правильне голівкове положення.

1. приготують до породу, через уставилення плоду у властивім положенню до породу;
2. опісля отвирають шийку матиці і вкінці;
3. витискають плід на зовні.

Перші болі появляються в довших відступах і не є сильні. Між першими, а другими корчами чи болями є звичайно коротша або довша перерва. Другі болі приходять в коротких відступах і є сильні, а по них звичайно безпосередно ідуть зараз треті болі.

При перших болях корова перестає їсти чи пережувати, глядить на свій зад та старається передними ногами нагромадити більше підстилки під свій зад. Є се пригадка на потребу вистелення гнізда, якому корови давно в дикому стані певно більше присвячували уваги.

До сього часу, підчас цілої тільности, плід лежав у попереку черева, хребтом у долину, а ніжками до гори.

Через перші болі змінюється поперечне положення на повздовжне, при чім головка звертається до виходу з матиці.

Завданням дальших болів є обернути плід хребтом до гори. Рівночасно передні ніжки, досі зігнені, випростовуються.

Вкінці болі уставиляють плід так, щоби власними силами перейшов.

Коли вся та чинність відбувається правильно, а плід до-

волі добре уложився, тоді мавмо до діла з положенням голівковим, а пізніше з правильним породом.

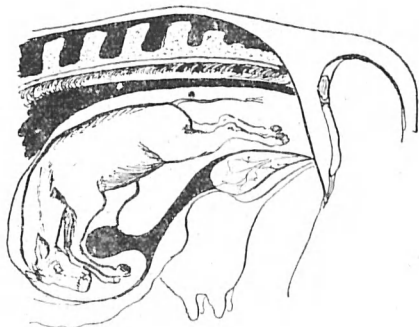

Рис. 33. Правильне задкове положення.

В такому породі вперед показуються ратички передних ніг, або при положенню задковім — ратички задніх ніг.

При других болях корчі стискають матицю та підсуюють плід wraz з плинами, які в мішку породовім знаходяться, блище до виходу матиці і через те розширяють шийку матиці, а дальше крізь шийку матиці до похви. Плід з плинами міститься в породовій пліві. Із плів у піхві утворюється міхур і крізь його стіни (коли підійде блище), вложивши руку до піхви, можна вичути передні або задні ратички. Опісля виходить в виді довгої тасьми згустіла, липка теч, яка досі затикала шийку матиці. Коли ся теч відійде, то се познака, що час других болів закінчився.

Другі болі висгупають правильно спершу що 10 минут, а опісля що 4—3 минути. Ї вони сильніші як перші і у корови тривають пів до двох годин.

В тім часі корова є неспокійна, оглядається на зад, вимахує хвостом, переступає з ноги на ногу, кладеться і зривається. Підчас того в малих кількостях видає кал і сеч.

В перервах болів корова їсть і пережуває.

Болі пізнати й на зверх через корчеве втягання полових губ, через підношення мязів заду.

Безпосередно по других виступають треті болі, які повтараються з дуже короткими перервами. При тім корова

помагає в той спосіб, що задержує вдих і тисне клубами на внутренности. Рівночасно всі черевні мязи пруть на матицю і спільно помагають випхати плід.

Тоді проривається міхур і виходить часть плодовых течей. Решта течей виходить при дальших болях та по виході плоду.

Корчі випихають плід чим раз дальше, в наслідок того ноги плоду входять в похву, а опісля показуються крізь полові губи. Дальші болі стараються перетиснути голову або зад крізь кости лохані, на це вистарчає 3—4 болі. При дальшій болю, звичайно передостаннім, голова або задок втискається через щілину соромову. Останній біль вже легко випихає решту тіла плоду, при чому проривається пупцевий шнур.

Плід від сеї хвилі розпочинає самостійне життя, а змушений окружаючим воздухом, робить перший вдих повітря, мимовільно приучуючись до віддикування. І від тепер маємо до діла вже з новородком.

Підчас третих болів корова звичайно лежить і стогне, бо болі є дуже сильні; іноді навіть хвилево омліває. Коли біль устає випружує ноги, розхилуючи їх широко.

Болі правильно наступають по собі, що яких 3 мінути, та тривають по 15 секунд до півтора мінути.

Цілий порід триває у корови 3—5 годин, іноді продовжується й на 6 годин, головно при положенню задковім.

Порід близнюків триває довше, при тім перший родиться протягом 3—4 годин, другий після одної до двох годин. Порід другого плоду проходить звичайно дуже коротко.

При правильнім породі звичайно не треба ніякої людської помічі і треба вистерігатися всякого злишнього помагання, бо можна через незнання тільки пошкодити.

Тому поміч при породах обговорюємо дальше в окремім розділі, а тепер займімся новородком і коровою по отеленню.

Догляданнє молодника.

Зараз по породі треба оглянути пупцевий шнур, який повинен бути не довший як долоня. Коли є задовгий, то ко-

рова може легко (при вставанню) наступити на нього і урвати.

Колиб шнур був задовгий, то треба його у віддалі на долоню від черева чистими ножицями перетяти. Рідко буває, щоби шнур кровавив. Однак, колиб таке лучилося, треба його при кінці перевязати чистою, білою стяжечкою (м'яким шовковим мотузочком).

По породі корова облизує теля, в той спосіб висушуючи його. При тім сильно віддихає, через що огріває теля. Колиби корова теля добре не облизала, то треба його витерти вовняним платком. Звичайно первістки не хочуть телят лизати. Тоді добре посипати по шкірі теляти з ложку отрубів, корова скорше возьметься до лизання. Не вживати до того соли, бо сіль обнижує теплоту тіла. По облизанню забирається теля до окремої клітки, звідки 4—5 разів на день треба його відставити до ссання.

Теля, по облизанню його, пробує встати, однак се не все відразу вдається. Добре є теля підтримати, доки не задержить рівноваги.

По встанню теля звичайно знаходить зараз вимя матері, а колиб не могло знайти, треба його приставити до вимени. Через те теля зараз висисає коляйстру, а рівночасно позбувається з кишок першого калу, званого смолою.

Сей кал повинен з тіла теляти вийти якнайскорше, тому прикладати теля до вимени матері аж по 12 годинах, як то декуди роблять, не є вказане.

В перших тижнях життя молодника найздоровшим кормом для нього є висисане молоко. Тому не є вказане поїти його видовеним молоком, з огляду на трудність у додержанню всяких вимог осторожности.

Коли при породі корова згине, то теля треба годувати молоком видовеним від іншої корови, по можності такої, яка недавно родила. Якщо такої корови не має, то молоко треба розпустити водою і пригрівати.

Новонароджене теля спершу не потребує більше денно як 2—3 кварта м'олока, бо більше не може перетравити. Як перессеться, то легко може наступити здуття.

В перших днях телята не вміють помірковано ссати, ссуть захланно, забагато, проликують забагато на раз. Тому краще, коли ссуть мало, зате частійше. У простих рас, які дають мало молока, нема сеї небезпеки. Коли дається ма-

ло ссати, то треба в першім тижні 5–6 разів денно припускати до ссання.

По кожнім разі, як теля ссало, треба решту молока старанно здоїти.

Часто можна чути питання: що ліпше — чи давати теляти ссати, чи поїти його?

На се питання важко відповісти з цілою певністю: так, а не інакше. Бо й одно й друге може бути добре, але й одно й друге може бути лихе!

Річ в тому, що й одно, й друге має свої хибі, чи недомогання. І тільки, коли вистрігатися тих хиб, то й перший спосіб годовання, й другий будуть добрі, хоч ми все таки поручаємо природний, то в ссання. Але треба заховати обережність, то в дивитися, щоби теля не перессалося.

Коли годується, треба пам'ятати, що начиння, в яким подається, повинно бути все дуже чисте, інакше телята скоро захоріють, прим. на бігунку і инше, від чого дуже помирають.

Відлучування повинно відбуватися поступово, не відразу й має скінчитися в 3–4 тижні.

Місце призначене для телят повинно бути так улагоджене, щоби було тепле, обширне, ясне. При тім не забувати на відповідне провітрювання.

Підстилка повинна все бути чиста, а головне тоді, як виступав бігунка.

З початку по відлученню добре в лишити телята вольно, щоби собі бігали. Однак, коли помітяться, що облизують з себе шерсть — треба присилити.

Телята повинні все мати можливість — вольно бігати, рухатися. Через можливість руху, вони краще розвиваються, що в дуже важне.

Догляданнє корови по породі.

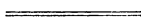
На тім місці, де корова родила, а яке повинно бути застигне, повинна вона позістати по відбутім породі бодай кілька днів до тижня.

Щоби при болях породових не випала матиця, радять спонукати корову до повстання.

Як перший прокорм належить подати корові тепле пійло з кварта отрубів на 4 кварта кипятку з додатком $1\frac{1}{2}$ ложки соли. Добре вимішати і прохолоджене подати корові.

Зимної води зараз по породі, хочби корова хотіла, не вільно їй давати. Всяких дораджуваних знахорами, зільних напоїв, є вказане в той час не давати.

Можна подати також доброго сіна, але дуже мало. Вказаним в цілу корову витерти солом'яними віхтями і накрити покривалом (коцом), хоча не конечне. Однак в зимних стайнях треба про се не забувати

Хоча найважніша часть породи перейшла, однак ще не все скінчене.

Плід в матиці був заслонений болонами, які сповняли свої особливі завдання. Сі болони називаємо плодовим місцем. По виході плоду — плодове місце є в матиці злишне і воно мусить вийти. Воно саме відклеюється в наслідок по породових корчів матиці, яка старається зменшитись.

У корови, відходять всі три мішки болонові разом, і таке попородове очищування наступає звичайно самостійно в 6—8 годин по породі. У декотрих коров пізніше, навіть до 24 годин.

Деякі, не чекаючи на природне відклеєння місця, самі відривають бородавки (матичні губочки, киртиці), якими місце причіплене до матиці. Сей страшний вчинок часто спричинює кровоплав, а й зараження крови, а в наслідках загибель звірини!

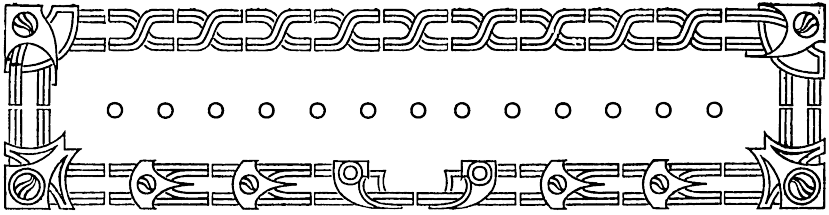
Часто корови мають хіть поїдати плодове місце по його відході. Се викликає в них довготривалу нестравність. Тому в тім часі треба корову пильнувати, і як плодове місце відійде, забрати його й закопати.

Опісля треба коло корови зробити порядок. Змінити, підстилку, т. є дати свіжу, чисту й суху, — поляпані сором, стегна і хвіст корови обмити $2\frac{1}{2}$ карболевою, літною водою.

В дальших днях витікають ще з матиці через піхву течі, але з кожним днем менше. В тім часі матиця чим раз більше корчиться і маліє. Звичайно матиця по 8 днях в зовсім очищена, а отвір матиці замикається. Однак по тяжких породах, коли ушкоджено стіни матиці, очищування протягається через кілька тижнів.

Поміч при тяжких родах.

Як вище було згадано, при родах іноді заходять тяжкі випадки, які вимагають людської помочі. Між ними розрізняється два головні випадки:

1.) Коли при вмілій помочі можна перепровадити порід без лихих наслідків для родячих коров;

2.) Коли порід засадничо є неможливий в наслідок хиб у будові родячої корови, або в наслідок надмірно і хибно розвинених частей плоду, або лихого положення плоду.

Такі породи переходять лекше або тяжше — залежно від випадку. Коли порід всетаки можливий, хоч тяжкий, добрий вислід залежить від умілої помочі.

Задачею помочі при тяжкім породі є піддержати сили родючої, щоби без її ушкодження видобути по можности живе теля. Або, щоби її урятувати, хочби прийшлося видобувати плід навіть покряний в середині.

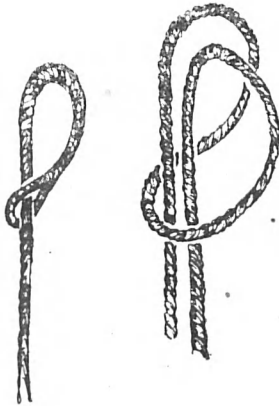

Рис. 34. Укладанне мотузків в петлі.

Коли потреба лекшої помочі, можна самому се зробити, колиж випадок дуже тяжкий, треба візвати помочі ветеринарного лікаря. Однак, колиб скоро поміч ветеринарного лікаря була неможлива, треба без проволочки корову зарізати. Тоді можна бодай мясо зужиткувати.

Однак ніколи не треба плоду насильно витягати, бо звичайно на-

ступають замотання і се спричинює загибель корови в наслідок тяжких поранень в нутрі матиці або пукнення похані і таке инше.

Бувають тяжчі випадки породів, та при вмілій помочі такі породи переходять звичайно не так то дуже тяжко і з добрим вислідом. Річ у тому, щоби розпізнати причини тяжкого породи і знати, як помочи.

Понизче подаємо різні випадки, в яких потрібно негайної й вмілої помочі.

Щоби при породі було все під рукою, належить заосмотритися всім, що може бути при породі потрібним. Окрім попередно згаданого треба мати певну кількість чистої оливи і два льняні, або конопляні мотузки, сильні, гладкі, і мягкі. Сі мотузки повинні бути все чисті, а перед ужиттвом вимочені в карболовій воді. Один з тих мотузків має бути грубший і бодай 1½ метра довгий, а другий тонший — 3 до 4 м. довжини.

Правильні положення.

Буває, що плодові води відійдуть, матичні болі пруть, а помимо того протягом кількох годин плід не виходить. Щоби переконатися про причину того, треба перевірити, яке є положення у нутрі. Для того треба посягнути рукою до середини.

Рис. 35. Заложення петлі на голову поза одно вухо.

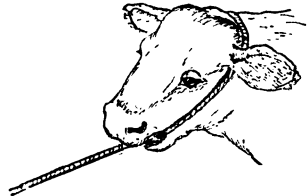

Рис. 36. Заложення петлі поза два вуха.

Перед посягненням треба пообтинати нігті, а руку вимити милом, а потім в воді з додатком лізолью або креоліни,

якої дається 1 ложку на 1¼ квартаи води. Дальше треба руку підкасати по лікоть і насмарувати оливою.

Опісля посягається тою рукою в часі болю в піхву. Тоді відчуємо передні ніжки, а на них уложену голову, втиснену в перстень лохані, через який плід не може перейти.

Мотузк, звинений в петлю, закладається на ніжки зараз коло ратичок в той спосіб, що на кожну ніжку наложити одну пеглю. Другою рукою, через потягнення кінця мотузка, зтягається петлю. Найкраще робити се підчас болю, бо тоді ніжки є найблизше виходу, або й вистають.

Виконується се в той спосіб, що переконавшись, яке є положення, посягається ще раз рукою, але вже вложеною в петлю так, як се показано на рисунку 38. Обхопивши рукою ратичку, зісунути на неї петлю і зтягнути її через потягнення другою рукою. Так закладається другу петлю на другу ніжку. Опісля закладається мотузок на голову в той спосіб, що треба відсунути голову трохи в зад, засунути петлю під щоку, а опісля пересунути понад чоло поза голову і другою рукою зтягнути петлю сильнійше (рис. 35 і 36). Опісля добре є насмарувати голову плоду оливою. В тій ціли складається долоню в черпак і так з оливою впроваджується в піхву.

Оба вистаючі кінці мотузків тримати в руках. Найкраще самому тримати мотузок від петлі головної, а мотузок від петлі ніжок дати тримати помічники.

Підчас найближчого сильного болю оба мусять тягнути рівномірно до себе, держачи мотузки дещо скісно до долини.

Як біль устане і корова не попирав, треба зараз перестати тягнути.

Підчас одного, двох болів звичайно, при такій допомі двох людей, голова перейде через лоханю. Іноді задержиться при виході піхви і тоді треба ще раз наоливити.

Памятати, що ужитий мотузок має бути м'який та мокрий, инакше в нутрі мігби спричинити поранення. Замість мотузка краще вживати тасьми з полотна, або купити готову тасьму, але сильну.

Подібно поступається при положенню задковім.

Перевівши всі приготування, як се вище описано посягається рукою, якою можна вичути наперед ніжки, а дальше скокові сугасти. Вже з сего можна догадуватися про задкове положення. Для запевнення посягаємо дальше. Коли при ло-

хані знайдемо задок і хвіст, то більше помилки не може бути.

Коли ми вже переконалися, що положення є правильне і задкове, приступаємо до наложення петлі на піжках. Як се робиться, було вище описане. Кінець тасьми чи мотузка держить помічник, як передше скісно до долини, а самому треба вхопити за хвіст.

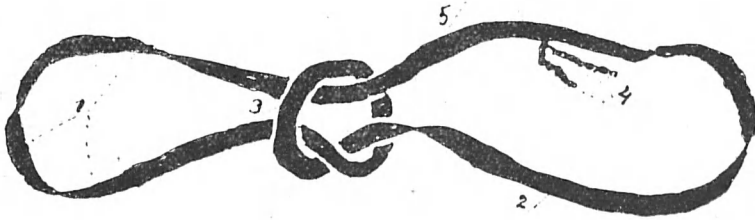

Рис. 37. Уложення тасьми в петлю. Де число 4, петлю за-тягається

При найблищим болю оба рівночасно і рівномірно тягнуть, коли біль устає — перестають тягнути.

Звичайно по двох, трох болях при такій допомозі з нашої сторони, задок переходить через лоханю, а дальша частина тіла перейде легко.

Колиб по кількох болях задок через лоханю не пересунувся, треба наоливлену руку із тасьмою всунути в піхву і трохи відіпхнути плід в глиб матиці. Скоро наложити тасьму на криж рівно розложену (не скручену), а потім пересунути з обох сторін пахвинами поза уда і поміж ніжками з'єднати оба кінці. Се треба виконувати скоро, щоби заки надійде найблизший біль, бути готовим з накладанням петлі.

При допомозі корови і двох людей по двох, трох поновних болях плід повинен перейти лоханю і отвір піхвовий, а тимсамим щасливо закінчується порід.

В вище описаних випадках мали ми до діла з тяжким породом, хоч положення було правильне. Причиною тяжкості породу було те, що плід був завеликий відносно лохані.

Поміч не повинна наступати заскоро, треба терпеливо виждати, аж поки поміч не ставиться потрібною. Тоді відзарезати руку, посягнути, переконатися про положення, наложити петлі, виолити породивий шлях і тягнути поволи, але

Рис. 38. Заложення петлі на руку.

міцно, однак не намагатись витягнути „за всяку ціну“.

Буває, що часом при тяжких породах ізза пересуду, що булоби гріхом, колиб корова згнула із плодом у нутрі, спричиняють загибель корови навіть в таких випадках, що не вимагали аж загибелі корови. В наслідок такого пересуду виходить таке дикунство, що корову за голову присилують ланцом до стіни, чи до стовпа, а наложивши плоді петлі, кількох людей тягне в противну сторону що сили. Це варварство спричинює безпотрібно загибель і плоду й корови.

Колиб се все не помагало, а був ще час, то завізваний ветеринарний лікар виконує у нутрі покровенне плоду.

Неправильні положення.

Положення плоду не все є правильним. Іноді завертається голова, або заложаться ноги, або й цілий тулуб плоду знайдеться в неправильнім уложенню. Тоді порід природним способом є неможливий.

Належить примінити відповідну поміч, щоби уможливити порід. Колиб навіть се було безуспішним, треба не гаючись худобу зарізати.

Низче описуємо важніші неправильности в положеннях і подаємо поради негайної помочі. Однак випадки неправильностей бувають такі різні, що тут не можливо вичерпати всіх випадків, які можуть лучитися. Можуть бути випадки подібні до одного, або до кількох тут поданих засадничих випадків неправильного положення. Тоді, на основі тут сказаного, треба самому швидко орієнтуватися і піднаходити відповідну поміч.

У всіх випадках неправильностей в положенні плоду треба при допомозі відповідного ділання привести до положення голівкового або задкового і, в той спосіб уможливити порід.

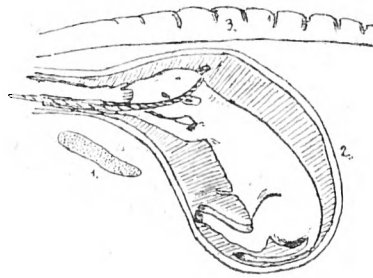

Рис. 39. Держачи за носову перегородку спрямовується голову на властиве положення.

Для лекшого перегляду подаємо поділ випадків неправильного положення:

- 1) неправильні положення голови;
- 2) неправильні положення передніх кінчин;
- 3) неправильні положення задніх кінчин;
- 4) неправильні положення цілого тулуба.

Треба зазначити, що такі випадки рідко бувають у коров добре збудованих і у тих, що перед породом мають досить відповідного руху. За те часто бувають у коров, які в часі тільности мають замало відповідного руху. Замічено також, що коли корова має неправильний порід, то такий звичайно повторюється у неї опісля хочби у зміненим виді.

Неправильні положення голови.

Завернення голови в зад. Таке положення буває дуже рідко, а повстає тому, що корчі випихають самі ніжки, а голова завадила до горішньої частини плодового міхура. Через те голова в ший перекутилася й лишилася позаду. В на-

слідок того голова породу задержує вихід плоду з матиці, значить порід стає неможливим.

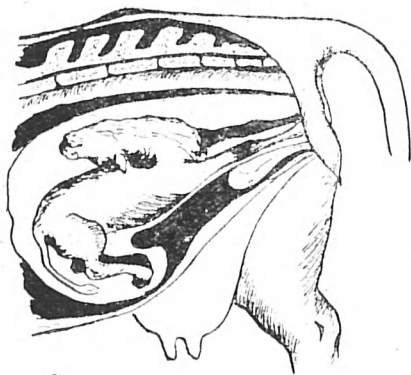

Рис 40. Запір при завершенню голови в зад

Завернення голови в бік. Буває частійше в наслідок скручення голови в шиї на бік, при чому голова замість лежати на ніжках, припирає одним боком до лопатки. Сильно завернена голова в бік wraz з містком грудним творають поперечний запір, чим унеможливають порід.

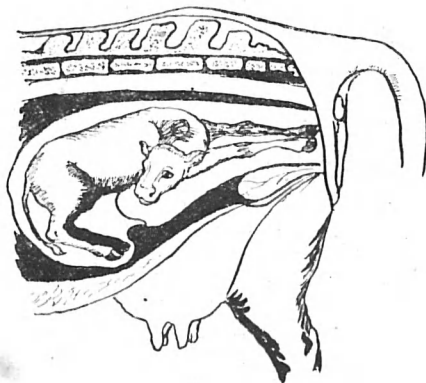

Рис. 41. Запір при завершенню голови в бк.

Скручення голови в діл під себе — буває в положенні голівковим. Голова замість уложитися на ніжках, пе-

ресунулася поміж ніжки і знайшлася під ядовбом, творячи враз із карком запору при породі, через що порід стається неможливим.

Розпізнання. По відході плодових вод, коли помимо болів плід не виходить, а через вхід піхви видно ратички звернені подошвами до дна матиці, треба в вище описаний спосіб посягнути рукою до матиці. Вложивши руку дальше в глиб, можна вичути, як шия скручена, чи голова буде в долині, чи з боку, чи на хребті плоду. Відповідно до того треба у сподіванім місці шукати голови.

Поміч. Ствердивши положенне, треба підчас болю наложити на ніжки петлю, яку дати помічникові, щоби держав. Як біль мине, вкладається знова руку і оперши її на шії плоду, відпихається його в глиб. Дотикаючи шії, входить руксю

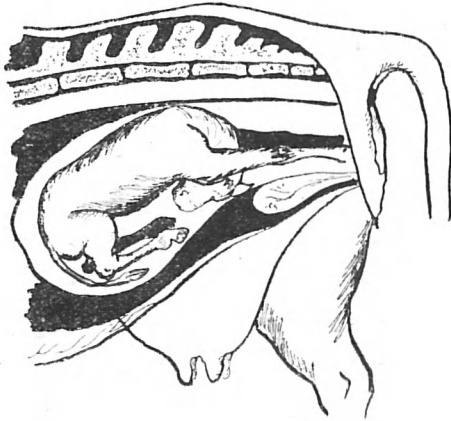

Рис. 42. Запір при завершенню голови під тулуб.

дальше в глиб, поки не знайдеться голови в околиці уха. Потягнувши за ухо притягається ближче голову і хапається за щоку. Тепер вигіднійше держати і лекше навернути голову вперед до себе. Не перекручувати голови, щоби не скрутити карку теляти.

Голову плоду, держачи сильно, пересувається так довго, доки не зіпреться на сповню лохані. Дальше держиться голову за носову перегородку, доки не прийде свіжий породовий біль і доки втисне голову докладно в породовий шлях. (Рис. 39.)

При тому помічник мотузком тягне за ніжки, які попередно ми відсунули в зад, а рука, що є в нутрі, піддержує мордочку трохи до гори, щоби голова правильно уложилася на ніжках.

Після такої помочі кілька сильних болів і порід щасливо скінчиться.

При звороті голови в зад на тулуб, наперед зісувається голову до бічного положення, а потім тягнеться вперед. При заверненню голови в діл під себе треба відсунути плід у глиб дещо більше, ніж у інших випадках.

Найбільше труду буває при заверненню голови в зад. Тоді треба виконати досить багато рухів, одною рукою. При тім не можна їх виконати на раз, але приходиться виконувати з перервами, а що корова лежить, то легко може приключитися, що рука охляне і неможливо самому докінчити всего.

Добре в таких випадках казати корову піднести (прим. на веретах). Тоді плід дещо опадє в діл, а над ним повстане трохи місця, яке уможливить нам легше виконання вимаганої помочі.

Неправильне положеннє передніх кінчин.

Одна ніжка зігнена в запястку.

Іноді буває зігнеться одна передня ніжка в запястку (коліні) і у породовий шлях преться голова лише з одною ніжкою. Друга ніжка, зігнена в запястку так сильно запирається до лохані, що робить порід неможливим.

Розпізнається се в той спосіб, що підчас болю впроваджується руку, вище описаним способом, до піхви. Там вичується голову сперту лише на одну ніжку.

Поміч. Вложити підчас болю петлю на ніжку, яка вистає, а кінець мотузка дати помічникові, щоби держав. Колиб між тим наступив біль, залишити руку в піхві. Як біль мине сперти руку на чоло плоду і відіпхати його в глиб настільки,

щоби було місце пошукати за другою ніжкою. Не гаючись по шиї плоду зісунути руку до ніжки. Обхопити її долонею, підсунути застястком до гори (до крижу), а опісля сейчас по-

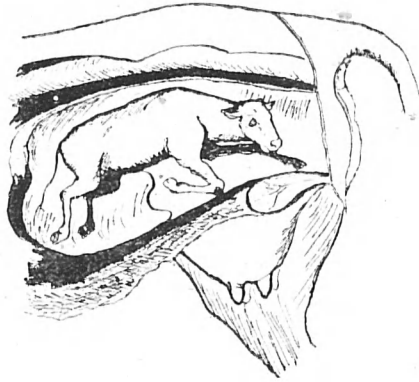

Рис. 43. Зап'ястковий односторонній запір.

тягнути до себе. Так зрівнану ніжку впровадити у породовий шлях.

Тепер вже діло улєкшене, бо при найблизчому болю в породовий шлях втискається вже голівка сперта на обі ніжки. Вичувши другу ніжку, закладається на неї другу петлю, а рукою справджується, чи голова на обох ніжках правильно сперта. Колиб потреба було голову поправити, то робиться се через підваженне пальцями дол'шньої щоки.

При слідуєчому болю тягнути рівномірно мотузки скісно до долини, доки голова не перейде через породовий шлях.

В сей спосіб зведеться неправильне породове положення, в наслідок заперу ніжки в зап'ястку, до ряду правильних породів.

Зап'ясткове зігнення обох передніх ніжок.

В наслідок зігнення обох передніх ніжок в зап'ястках, обі ніжки спираються перед лоханею і унеможливають порід, хочби сама голова навіть пересунулась через лоханю.

Положення розпізнається так, як се в попереднім уступі було описане. В сім випадку під головою не можна вичути ні одної ніжки.

Поміч. Посягнувши рукою до піхви, сперти долоню на лобі плоду і відіпхнути його в глиб матиці. Чимскорше вичукати одну ніжку, підсунути її спершу до гори, а потім за

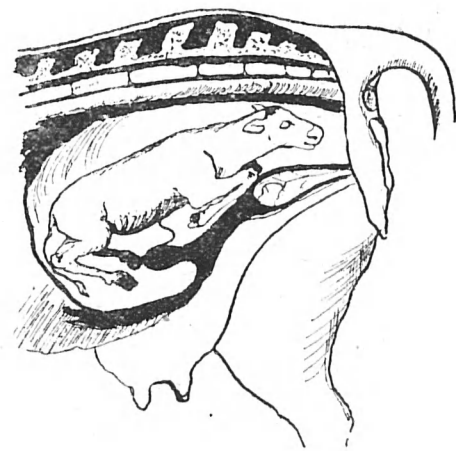

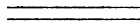
Рис 44. Зап'ястковий обосторонний запір.

ратичку потягнути до себе. Так випростована ніжка при слідуючому болю втиснеться в породовий шлях. Скористати з нагоди і зараз заложити на ніжку петлю.

Як біль устане, посягнути ще раз і випростувати другу ніжку, а опісля заложити на неї другу петлю. При нагоді переконатися, чи голова добре уложилася на ніжках і, як потреба, справити.

Так змінюється се неправильне положення на правильне і уможливується правильний порід.

В кождім уступі не описуємо цілого перебігу помочи обширно. Те, що в описах повторюється, кажемо тільки загально, щоби те саме часто не повторювати. Тому при користанню з сеї книжки, не треба читати лише якийсь оден уступ, який в даному випадку буде нам потрібний, бо вияснення будуть невивистачаючі. Належить перечитати також попередні розділи, а головню такі, що стоять в безпосередній стичности з уступом, на якім нам залежить.

Ліктеве зігнення одної ноги.

В положенню голівковім лучається запір породу через зігнення одної ніжки в лікті. Через се порід є унеможливлений, бо плід спирає одним рамям на лоханю. Хоча голова правильно враз із другою ніжкою втискається в породовий шлях, однак рамя першої ніжки унеможливує перехід туглуба крізь лоханю.

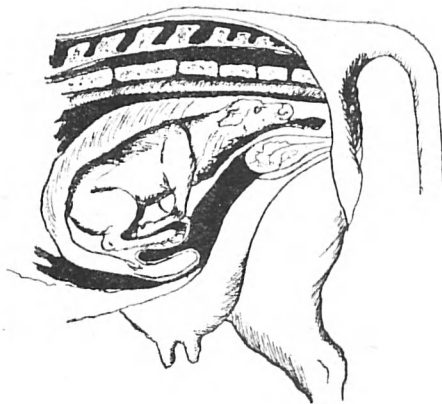

Рис. 45. Стегновий односторонний запір.

Коли порід припізнюється, хоча в отворі піхви видно одну ніжку, або й навіть мордочку теляти, треба розпізнати положенне плоду.

На ніжку, яка вистає, наложити петлю. Опісля руку, по-

передно вже вимиту і наоливлену впровадити до піхви. Можна вичути одну ніжку і на ній правильно положену голову. Припускаємо, що маємо випадок однобічно-ніжкового запертя, зап'яtkового або ліктевого.

Як породовий корч устане, всунути плід у глиб матиці і шукати за другою ногою. Якщо, зісунувши руку по шиї, вичуємо ніжку зігнену в лікті, можемо сподіватись, що нога підсунена під черево.

Рукою посягається даліше в глиб матиці. Обіймати долонею ніжку понизче зап'ястка. Опісля підсувати зап'ясток боком під тулів і рівночасно раменем до гори. Коли се достатньо зроблене, потягнути передрамя до себе.

В сей спосіб ми змінили ліктеве зігнення на зап'яtkове. Се все треба виконувати досить скоро, однак не за швидко, щоби у нутрі не спричинити поранень, і щоби не викрутити ніжки.

Для певности зовсім витягнути руку, бо міжтим може прийти біль, який мігби головою плоду придавити нашу руку.

Як біль мине, сейчас знову посягнути рукою, втиснути плід назад у глиб матиці, а ніжку випростувати і впровадити в породовий шлях. Як випростовується ніжку із зігнення зап'яtkового, сказано в попередньому розділі.

Цілий перебіг помочі був розділений на дві чинности, зміну ліктевого зігнення на зап'яtkове, яку виконується поміж одними двома болями, і зрівнання ніжки із зап'яtkового положення, яке виконується по перерві, між дальшими двома болями.

По впровадженню обох ніжок в породовий шлях, поступованне аж до закінчення породу знане з попередних розділів.

Ліктеве зігнення двох передніх ніг.

В тому випадку сама голова втискається в породовий шлях, а обі ніжки зігнені в ліктях раменами спирають на лоханю і затримують кадовб у нутрі. Через се порід став неможливий, хоча сама голова може бути при виході піхви.

Положення досліджується вище вказаним способом. Посягнувши рукою, вичується недостачу ніжок коло голови, а далі треба розпізнати, чи се обобічне зігненне ніжок запясткове, чи ліктеве.

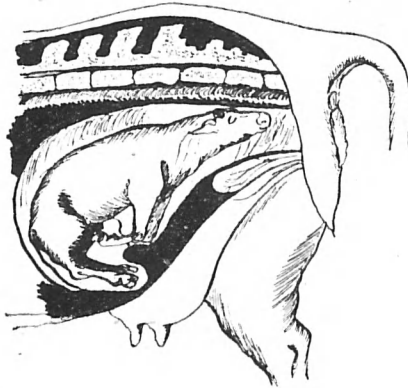
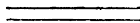

Рис. 46. Стегновий обосторонний запір.

Шукаючи за ніжками, треба вичути положення обох і пересвідчившись про ліктеве положення, сейчас у двох відступах між болями випростувати одну ніжку і заложити петлю. В дальших двох перервах випростувати другу ніжку і, впровадивши в породовий шлях, заложити другу петлю.

Дальший перебіг — гляди попередні розділи.

Заложення ніг на голову.

При голівковім положенні иноді заложиться одна або обидві ноги на голову плоду. Тоді нога спирає ліктем до лохані, а запястком до крижової кости корови.

Такий самий запір, коли голова просунеться крізь ніжки, які заложаться над головою. Тоді й запястки й лікті утруднюють положення, яке без помочі людини стається неможливим.

Посягнувши, обмацуємо голову, яка сперта долішнюю щокою на споді піхви.

Якщо під головою вичуємо одну ніжку, а над головою ратичку другої, маємо до діла з однобічним заложенням ніжки на голову.

Якщо під головою не вичуємо ні одної ніжки, а зате над головою обі ратички, переконуємося, що маємо до діла з двобічним заложенням ніжок.

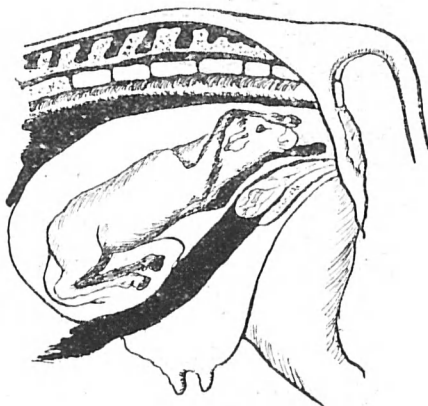

Рис. 47. Заложення ніжки на голову.

При однобічному заложенню треба перше заложити петлю на першу, вистаючу ніжку. Як біль устане трохи відсунути голову в глиб матиці і зловити рукою другу ніжку, над головою. Старатися зіймати ніжку з поза вуха, а опісля зісунути по мордочці в долину та потягненням до себе випростувати і справити в породовий шлях.

Все памятати про те, що треба справно і швидко поратися, а якщо сподіваний новий біль, витягнути руку, щоби голова не придавила нам руки.

По заложенню петлі на другу ногу справдити, чи положення обох ніг і голови правильне. Як щось хибує, відіпхнути голову дещо в глиб і справити положення.

При двобічним заложенню ніжок на голову поступати з випростуванням одної ніжки способом вище описаним і заложити на неї петлю.

Опісля в двох перервах вчинити те саме з другою ніжкою.

Після того звичайно оден сильний біль і поміч двох сильних людей, які тягнуть мотузками за ніжки, вистане до щасливого закінчення породу.

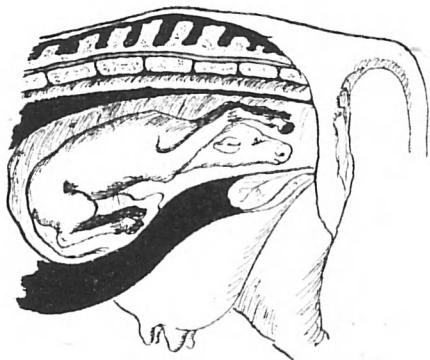

Рис. 48. Заложення обох ніжок на голову.

Неправильні положення задніх кінчин.

Запір при стоповім вігненню ніг.

Запір ізза стопового зігнення одної або обох ніг буває при задковім положенню.

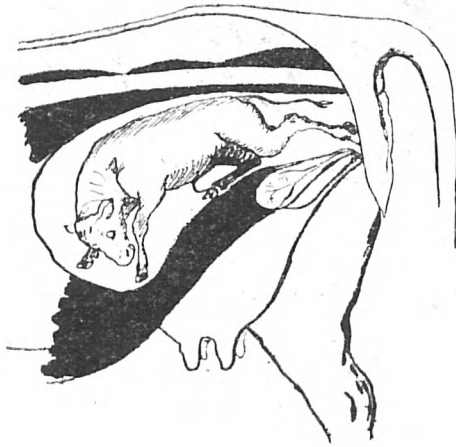
Якщо зігнеться лише одна задна нога, то друга втискається в породовий шлях, однак плід не може проскочити крізь лоханю, бо стоповий запясток занадто підсунений вперед, наче до скоку. Через те порід стає неможливим.

Коли посягнеться рукою до піхви, то вичувається задню ратичку одної задної ноги. Ратичка буде підшовою звернена до гори і вже з сього можна припускати, що мавтється до діла із задковим положенням.

Посягаючи дальше вичується згиб в запястку задньої ноги. Се легко розпізнати, бо вигляд запястків передньої і задньої ноги дуже різні.

Переконавшись, що при лохані знаходиться хвіст і задок, легко догадатися, що се певно задкове положеннє.

Пі и запорі зап'ястковім обох задніх ніжок, ріжниця тільки та, що при лохані можна вичути лише самий задок, який треба відіпхати в глиб матиці, щоби вичути положеннє н'жок. Ніжки будуть в зап'ястках спирати на лоханю і тим унеможливлляти правильний порід.

Ри. 49. Запір стоповий односторонній.

Поміч. Запір двох ніжок. Як біль устане, посягнути рукою і відіпхати задок в глиб матиці. Не забути, що рука мав бути відзаражена і наоливлена (гл. сторона 92).

Випростовуючи ніжки, можна обі відразу обхопити долонею і випростувати. Кому се за трудно, хай радше випростовув наперед одну, опісля другу.

Рукою вичути зап'ясток будь котрої ніжки, обхопити долонею понизше зап'ястка. Опісля підсунути зап'ясток до гори, до крижу корови. Дальше зісунути долоню на ратичку і держаючи сильно, потягнути до себе. Через те ніжка ввійде в породовий шлях. На ту ніжку заложити петлю.

Як біль устане знову відсунути задок в глиб матиці і так само випростувати другу ногу.

Запір одної ніжки. Вперед заложити петлю на вистаючу ніжку, а опісля, як біль устане, вище описаним спо-

собом випростувати другу ніжку, впровадити її в породовий шлях і заложити на ту ніжку петлю.

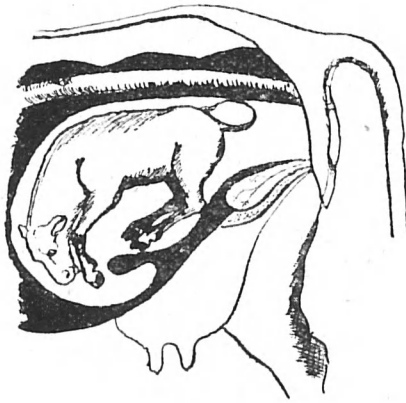

Рис. 50. Стегновий запір, обосторонний.

В сей спосіб замінюється зап'ястковий запір ніжок на правильне задкове положення.

Запір стеговий.

При породі задковім може трапитися, що ноги, замість витягнутися в напрямі породового шляху, підсунуться під черево плоду так сильно, що нагнуть задок, який майже з крижевої сторони задка втискається в лоханю. Се неправильне положення, в наслідок запору в крижу і зап'ястках плоду, робить порід неможливим.

Коли, помимо численних породових болів і відходу плодових вод, в розхиленим піхвовім отворі ніщо не показується треба рукою посягнути, щоби розслідити положення.

Коли при посяганню в піхві не можна нічого вичути, тільки що в лохані, втиснений туди задок насадою хвоста та задною частю крижа, набираємо пересвідчення про стеговий запір задкового положення.

Поміч. Коли біль устане, впроваджується руку в піхву і витручується задок в глиб матиці настільки, щоби можна було свобідно пошукати рукою одної з ніжок. Обхопити її долонею понизше запястка, підсунути догори, до крижу корови, та пягою направляти до себе.

По відповіднім випростованню ніжки, держачи її за ратичку, потягнути до себе та впровадити в породовий шлях, а опісля заложити на ратичку петлю. Звичайно виконується се з перервою, з причини наступаючих нових породових болів, які моглиб задком придавити руку в лохані.

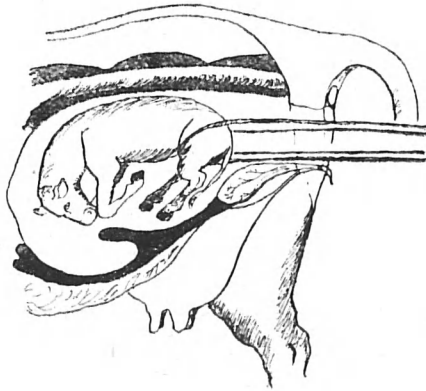

Рис 51. Заложення мотузка на задок.

Опісля з перервою між болями, т є за двома повортами, вчинити те саме із другою ніжкою. В той спосіб одержуємо правильне задкове положення, а при новім болю тягнути за оба мотузки, як се було в попередніх уступах описане.

Звичайно, по такій зміні положення, порід скоро і щасливо закінчується із нового, правильного положення.

Колиб таке справленне положення, із вище описаного стегнового запору, чомусь не улавалось, а корова була досить широка в крижах і теля правильно збудоване, можна рішитися на пересуненне плоду мотузками, не змінюючи положення ніг підсунених під живіт. (Порівнай сказане на стороні 94). Як біль устане, заложити мотузку поміж ніжки в пахвині, поза бедра так, щоби дальша часть мотузка була на крижу плоду (гл. рис. 51)

Неправильне уложеннє тулуба.

Поперечне положеннє, черевне.

Коли перед породом теля за мало обернулося й залишилося в положеннї поперечнїм, то ізза неправильности порїд буде неможливим. В такїм положеннї буде тїльки тазміна, що черево з ногами перехиляється в бїк і нїжки пруть у породовий шлях, а теля лежить на правїм або на лївїм боці.

При розпїзнаннї положення, треба вичути чотири нїжки і розпїзнати, чи се пара переднїх і пара заднїх нїг. Можна се вичути по тїм, як нїжки згинаються і оцїнити, чи будуть се долонї і стопи.

Таке розпїзнаннє тому важне, бо буває, хоча дуже рїдко, що родяться двоє телят і обидва є разом в однїм мїхурї

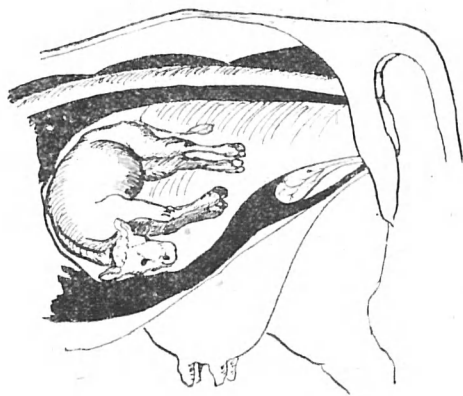

Рис. 52 Поперечне положеннє, черевне.

Для упевнення, що всі чотири вичутї нїжки належать до одного тулуба, пересувається по однїй парї нїжок до живота, а опїсля тулубом до другої пари нїжок. Рївнож треба вичути, чи на тулубї є полученнє мїж обома нїжками.

Помїч. З поперечного положення черевного найлекше перейти до правильного положення задкового, тому помїч треба повести в тому напрямковї.

Ще раз вложити руку, але вже із мотузковою петлею, вичути добре заднї нїжки і заложити на них двї петлї.

Зачекати поки перейде поновний біль, а опісля обхопити рукою передні ніжки. Тоді самому втискається передні ніжки як мога дальше в глиб матиці, а рівночасно помічник тягне шнуром задні ніжки.

В сей спосіб змінюється поперечне положення на поздовжне, задкове. Однак теля все ще лежить на правім або лівім боці і тому треба задні ніжки і задок обернути так, щоби хребет плоду звернувся до крижу корови. Найлекше се виконати в сей спосіб, що задок відпихається трохи в глиб, а зловивши сильно хвіст в насаді обертається задком плоду, пересуваючи його аж до бажаного положення. Ратички задніх ніжок мають бути так уложені, щоби підшви були звернені до крижу корови.

Після того зловити сильно за хвіст. Помічник держить за мотузки. При новім болю оба рівночасно тягнуть і закінчують правильний порід.

Поперечне положення, хребтове.

Се положення подібне до попереднього, а саме плід лежить також поперечно на однім боці, тільки хребтом до ви-

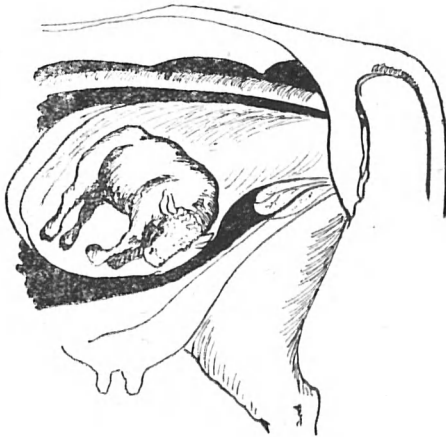

Рис. 53. Поперечне положення хребтове.

ходу матиці, а ногами в глиб матиці. При тому хребет, луковато вигнутий, втискається до лохані.

При розпізнаванні цього положення не можна в піхві нічого знайти, за те при лохані луковато вигнений хребет теляти, який лежить в поперек породового шляху. Вичути докладно, що при лохані не можна знайти ані голови, ані ніг плоду.

Поміч. В такому положенні рідко можна при породі дати вдоволяючу поміч. Якщо теля середньою частию хребта втиснене в лоханю, то годі рукою вишукати таку часть тіла, що можнаби за неї сильно зловити, приміром голову, хвіст, чи ноги

Звичайно пробуючи кілька разів обернути плід, не можна нічого вдіяти. Тому, що між тим корова мучиться і ослабає та скоро може згинутися, треба часто ратувати те, що дається. Значить, щоби врятувати бодай корову на мясо, треба її зарізати.

Однак часом в такому положенні теля зіпреться до лохані не серединою хребта, але ближче до крижу. Тоді легше можна дістатися до хвоста і звідси, з сеї точки опору, розпочати поміч.

Оскільки можливо дістати кінець хвоста ближче до піхви, наложити на нього (повище квача) петлю зі стяжки.

Завданням помочі буде, потягнувши за хвіст, підтягнути ближче задок, а відіпхати в глибоку матиці передню часть.

До виконання цього завдання треба ужити приладу званого чашею або породовою кулею.

Рис. 54. Породова куля.

Породову кулю, кінцем з вилокми, впровадити в породовий шлях, сперти вилокми на хребет, а другий, вистаючий на зовні, кінець оперти до своїх грудей. Вишукавши рукою насадку хвоста, обхопити рукою добре за хвіст і тягнути, руку з хвостом, до себе, а кулю втискати передню часть плоду в глибоку матиці.

Коли се вдається, можна в сей спосіб змінити положення

поперечне на поздовжнє. Після сього трудного виконання, вже значно легше буде звернути плід так, щоби з положення лежачого обернути хребтом до гори, до крижу корови.

Як се виконається, то положення поперечне змінилося в цілості на поздовжнє, а саме задкове із стегновим запором задніх ніжок.

Як перейти із стегнового запору до правильного задкового положення, відоме із попередно сказаного. В сей спосіб можна порід щасливо закінчити (гл. стор. 107).

Колиж плід уложиться при лохані хребтом, але не ближче до задка, тільки ближче до голови, тоді поміч в значно тяжча.

В такім випадку треба відпихати породовою кулею задок в глиб матиці, а голову направити в породовий шлях. Тут саме лежить вся трудність, бо при карку нема за що вигідно зловити, щоби добре тягнути, як се можна було вчинити із хвостом.

Тому придержуючи пальцями шкіру, треба старатися чимскорше дійти рукою до вуха.

Як що вже зловимо будь котре вухо, то треба його добре держати, бо в сім випадку вухо плоду держане нашою рукою, це половина успіху.

Тепер треба сильно напирати породовою кулею на зад плоду і рівночасно тягнути за ухо.

Коли положення достаточо змінимо, накладаємо петлю на голову плоду.

Ноги випроваджуються в породовий шлях так, як се було сказане при ліктевім запорі ніг. В сей спосіб можна із хребтового поперочного положення перейти на положення голівкове, правильне і щасливо закінчити порід.

Однак це не все вдається і zarazом вимагає нашої великої витривалости і сили.

Окрім цього ще оден спосіб, як розвязка сього тяжкого положення. А саме розкавалкованне теляти у нутрі корови. Є се тяжка й небезпечна операція, а за добрий її успіх не може ручити навіть вправний ветеринарний лікар. Тому

породи при такім неправильнім положенню, звичайно кінчаються загиб'лю корови. З огляду на те, такі операції переводять тільки ветеринарні лікарі.

Операція має такий перебіг: Перетинається черево теляти вздовж останнього ребра аж до хребетного стовпа, який надтинається. Опісля витинається всі тельбухи плоду і винимається їх на зовні. Опісля закладається в перерізанім місці за хребет сильний, але тонкий мотузок і тягнеться до себе обо його кінці рівночасно, доки не розломиться. Переділивши таким чином тіло на дві, винимається кожна часть окремо.

Голівкове положення, лежма.

В першій часі передпородовім плід обернувся настільки, що прийшов у поздовжнє положення, однак не обернувся пізнійше хребтом до крижу корови, а в наслідок того голова плоду втискаючись в породовий шлях лобиною, запирає до долішньої части лохані, якої отвір в долі є вузький чим в горі. При тім ніжки запирають до крижу корови, а в наслідках порід стає неможливим.

Звичайно в такім положенню плід буває завмерлий.

Вичувши, при розпізнаванню положення, в піхві ратички звернені підшвами до гори, можна спершу припускати, що мається до діла з положенням задковим, правильним. Коли однак вичуємо, як згинаються ніжки в колінах, переконувомось про лежаче положення, тим більше, що дальше в глиб вичуємо голову звернену підгорлям до гори, до крижу корови, а носом до дна матиці.

Поміч. Заки приступиться до помочі, треба обдумати, в який спосіб можнаби поміч легше виконати. Зрозуміло, що правильнійше булоби плід обернути так, щоби станув у правильнім положенню. Тому, що се досить тяжке до виконання, треба спершу обдумати, чи не вдалобся перепровадити вдалий порід з такого положення, як є. В тій цілі треба оглянути голову плоду, чи не є завеликою, і зад корови, чи є достаточо широко розвинений.

Коли голова плоду не є завелика, а зад корови достаточо широко розвинений, треба приступити до

переведення породу з такого положення, яке маємо. А робиться це так:

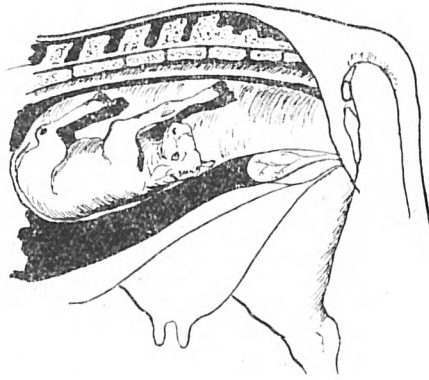

Рис. 55. Голівкове положення, лежаче.

На обидві вистаючі ноги накладаємо петлі з мотузків, а опісля сильну петлю на голову. Як се робиться, було вже сказане в попередних розділах.

При найблизчій болю помічник тягне оба мотузки, а самому треба впровадити руку до піхви та придержувати ратички, щоби припираючи до хр.твової кости, не поранили породового шляху.

Як ратички покажуться вже на зовні, т. в як вийдуть із породового шляху, тоді треба взяти голівковий мотузок і помагати тягнути.

Звичайно поміч двох сильних людей при збільшеній помочі корови, яка скріпилася через поліпшення положення, вистачає до щасливого закінчення породу.

В такому случаю буває іноді таке, що голова перейде лоханю, дальше провести плід — годі. Це діється тому, що теля запирається вигненим хребтом до лохані, бо задок теляти зсунувся на дно матиці.

Щоби сьому зарадити, треба корову положити на хребет (горі ногами) і підперти з боків, прим. снопами, щоби не переверталася на бік. Сей оборот корови спричинить те, що теля своїм тулубом опадє на криж корови. В сей спосіб випростується хребет плоду, який дається вже без перепон витягнути на зовні.

Коли голова плоду є завелика, а тимсамим не перейде через лоханю, треба приступити до обернення тулуба плоду. Се виконується так:

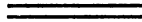
Вперід треба ноги нагнути на бік, опісля обертати голову держачи сильно за вухо на бік, але в ту саму сторону, що ноги. Потім ще підсунути знова ніжки, bliще в сторону вимени і ще раз обертати голову, але вже більше чолом до гори, до крижів корови. Ще раз підтягнути тулуб до гори, держачи за карк

В сей спосіб перед теляти буде правильно обернений, тому треба зараз наложити мотузкові петлі на ратички і голову. При тім задом теляти не журитися; коли перед буде правильно переходити породовий шлях, то за ним перекрутиться й зад тулуба.

При найблизчім болю помічник тягне за мотузки, а самому треба пальцями держати перегородку носову плоду та направляти голову, щоби добре уложилася на ніжках (рис. 39).

Як що це все зробиться, порід скоро щасливо закінчиться.

Инше діло, коли помимо всяких спроб, плоду обернути не вдається. Це буває тоді, як мала корова родить велике теля й у матиці мало місця. Тоді треба теля тягнути з такого положення, в яким воно знаходиться, а тому, що ціле не може перейти, то завізваний ветеринарний лікар обтинає йому (критим ножем) обі передні ніжки враз з лопатками. Витягнувши вперід по одній ніжці, закладається петлі на голову і спідну щоку теляти. Через підтягання мотузками, голова сама ввійде якраз у ширше місце лохані і пересунеться крізь неї.

Задкове положеннє, лежма.

Подібно як в попереднім положенню, теля прибрало поздовжнє положеннє, але при дальших болях не обернулося хребтом до гори, лише осталося в положенню хребтом долів, а черевом до гори, до крижу корови. Задні ніжки могли навіть ввійти в породовий шлях, але через запір задка до лохані — порід є неможливий.

Це положення розпізнається потім, що посягнувши рукою вичується ратички ніжок звернені підшвами в долину, до дна піхви. Тут можна припустити, що се положення голівкове і вичуті ніжки се передні. Однак посягаючи даліше вичується замість передних зап'ястків (колін) задні зап'ястки, а даліше підстегня і стегна та з ними хвіст. З того треба догадуватися про задкове положення, але відвернене.

Поміч подібна, як в попередньому розділі було зазначено. Якщо корова в крижу досить широко збудована, витягнути теля в такому положенні, як є. Значить заложити петлі на ноги і передати мотузки помічникові, щоби тягнув як прийде біль. Самому зловити за насадку хвоста та підтягати задок до лохані.

Як задок дерейде лоханю, тоді тягнути за хвіст вже просто до себе.

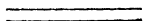
При переході голови через лоханю можна стрінутися з новим запором, який звичайно за кількома болями зникає, бо голова підійде в ширшу частку лохані та так закінчиться щасливо порід.

Однак, якщо корова в крижу не досить широка, й треба сподіватися, що у відверненому положенні порід не вдасться, треба плід обернути. Чиниться це так:

Обернути ноги чим мога більше в сторону вимени, т. є так, щоби підшви ратичок зближались до гори, до крижу корови. Опісля в ту саму сторону підсунути задок і ще раз поправити ніжки, та знова підсунути до гори задок.

Коли в сей спосіб положення задка з ногами змінилося на правильне задкове, то заложивши мотузки звичайним способом, закінчити порід. А саме, з такого положення порід звичайно закінчується вже скоро і щасливо. Се тому, що — коли обернемо задок до правильного положення, то підчас дальшого переходу плоду через породові дороги, передна частка кадовба плоду сама обернеться. В сей спосіб також голова лекше перейде через лоханю.

Се добре є пам'ятати і краще в кожному такому положенні обертати плід, щоби з головою опісля не було мороки.

Положеннє сидяче.

Дуже рідко лучається, що плід стремить в глибині матиці в положенню сидячим, звернений до виходу матиці або черевом, або хребтом.

Таке положення не тільки рідке, але й до розпізнання дуже тяжке. В такому випадку, посягаючи рукою, не можна нічого знайти й не можна упевнитися про рід положення. Часом підчас сильного болю може до кінців наших 'пальців завадити кінчик носа плоду, або щось тверде і випукле, з чого можнаби догадуватися, що се хребет плоду. І в такому випадку не можна упевнитися, лише треба догадуватися, про сидяче положення. Невигідність такого положення буває

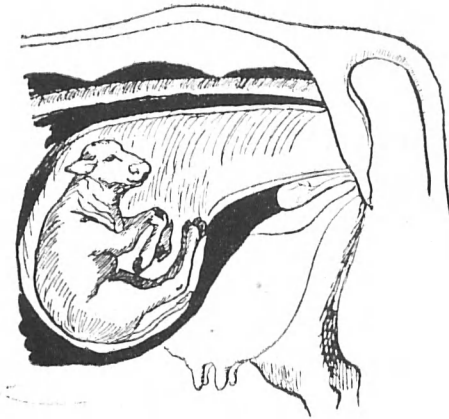

Рис. 56. Положення сидяче.

ще й у тому, що плід з одної сторони надто зазирає головою до костей крижур корови, а з другої надто натискає на дно матиці, в наслідок чого всі внутренности під матицею розступаються, спричиняючи корові більші болі.

Поміч в такому випадку майже виключена з тої причини, що нема за що вхопити, щоби плід притягнути ближче. Коли часом підійде голова плоду трохи ближче, а помагаючий мав досить довгу руку та досить в ній сили і витривалости, то удасться вхопити прим. за ухо. Тоді розпочинаються заходи коло помочі, однак вони звичайно кіпчаються на

нічому. Це з тої причини, що таке положення плоду надто болюче для корови, а поміч трудна і довго требає. Тоді, коли бачиться, що корова довше не видержує, приходиться розпочати поміч занехати, а корову дорізати.

Однак, колиби вдалося зловити за якусь частку кадоба плоду, прим. ногу і наложити на неї петлю та притягнути плід ближче до лохані, то перш усього треба розслідити положення. Після того можна розпочати захід коло помочі. В такому разі плід може знайтися в зміненому положенні, прим. голівкове зі запором заверненої голови, або голівкове із запором грудним, і інші. Тоді треба розпочати відповідну поміч до даного неправильного положення, про які ми в попередніх уступах згадували. І тоді, хоч дуже рідко, але може трапитися, що корові вистане сил до передержання довгої помочі, а тимсамим вдасться щасливо закінчити порід

Замкнення матичної шийки.

В наслідок корчу в матиці може отвір матичний зовсім замкнутися. Тоді корова пре сильно, однак безуспішно. Такий стан може нераз тревати й 4—5 днів. Причиною замкнення матичного отвору можуть бути також зароснення в наслідок поранень при попереднім породі.

Розпізнається се по тім, що помимо пручих болів, плододий міхур не виходить, а посягнувши рукою находиться матицю замкненою.

Поміч. Нераз вистане спокійно виждати, а в межичасі натирається корові хребет горівкою, а піхву переполікується з лівару запаром теплого румянку. Окрім того дається корові пити що дня 1 склянку вина.

Однак в таких випадках належить не гаючись завізвати ветеринарного лікаря, який припише середники успокоючі. При тому може зайти потреба операції; перетяти матичні уста. — Без конечної потреби така операція не бажана, бо звичайно при виході плоду, матиця дальше роздирається. Тоді нераз наступає цілковите роздерте матичної шийки і піхви. За те така операція є конечна, коли ніщо не помагає, а че-

рез пручі болі, матиця підходить майже на зовні. Колиб заспокоючі середники помимо кількадевого вичікування нічого не помагали, тоді може корова з перемучення згинути і через те треба перевести операцію.

Перекрученне піхви і матиці.

Коли корова має невідне і завулке місце в стайні, тоді через невідне вставанне, або також, коли прим. тягне віз по стрімкій дорозі, може наступити перекрученне піхви, у виді коркотяга. Тоді корова сильно пре, а помимо того плододий міхур не входить в порододий шлях.

Поміч. Коли посягнувши рукою вичується перекрученне піхви, то треба сейчас завізвати ветеринарного лікаря. Між тим, колиби поміч не могла скоро прийти перевести корову до порожної стайні, стодали чи навіть на сухе пасовиско.

Після того, треба корову обв'язати мотузками і тягнути за ті мотузки від заду корови поки не положиться (гл. рис. 57), а опісля зв'язати також ноги так, як се робиться телятам, коли їх перевозиться.

Дальше посягається рукою в піхву, а помічник обертає корову кілька разів довкруги то в одну, то в другу сторону. Коли вичується, що обертаючи корову в оден бік скрученне піхви більше стягається, а обертаючи в другу сторону скрученне звільнюється, треба обертати корову якраз в ту другу сторону, куди при оборотах корови скрученне піхви звільнювалося. Корову в той спосіб обертається так довго, доки піхва зовсім не розкрутиться.

При обертанню корови треба обертати також й її голову, щоби їй не скрутити карку. Коли обертаючи дійдеться до кінця прим. стодали, то треба за мотузи корову перетягнути на попередне місце і дальше обертати аж до розкручення піхви. Однак памятати, що підчас тих всіх оборотів, випрямлена рука мусить оставати в піхві.

Рівночасно треба старатися рукою дійти до матиці, а коли вдасться зловити за ніжки плоду, то й перекрученне матиці скоро усунеться.

Така поміч є дуже успішна, коли її якнайскорше переведеться, тому треба якнайскорше покликати ветеринаря.

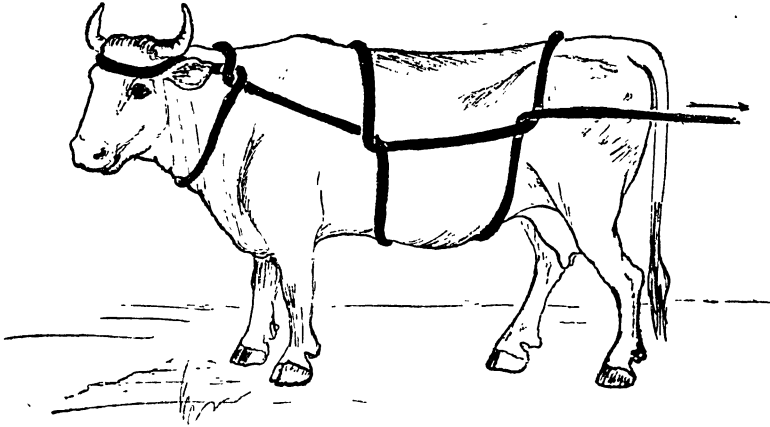

Рис. 57. Спосіб завязування корови, щоби її обертати.

По відкрученню матиці, не можна зараз приступати до витягання плоду, бо прірветься відкручений породивий шлях і корова згине.

Завузка лоханя.

Причиною того може бути неправильна будова, або за слабе розвиненне, як також неправильна будова теляти, або коли заскоро відставиться телицю. В кожнім разі теля у відношенню до лохані завелике.

Поміч. При тяжких породах ми перейшли поодинокі способи також помочі у випадках, коли лоханя за вузка. Для пригадки повтаряємо, що треба виоливити породивий шлях, треба поправити положенне голови і спокійно вичікувати, щоби заскоро не розпочинати помочі.

Опісля заложити мотузки з петлями і рівномірно та поволи, але сильно тягнути. Однак тягнути не повинно більше, як трох людей.

Розуміється в тяжких випадках негайно покликати ветеринарного лікаря.

Водна пухлина теляти.

Іноді замість правильно збудованого теляти, плід представляє собою опухнену колоду, виповнену водою. Тоді тіло в без шерсти, а з кадовба вистає заникла голова і ніжки.

Поміч. Найкраще в такому випадку завізвати ветеринарного лікаря. Іноді приходить багато намучитись, заки видобудеться такого водняка, однак деколи видобутте відбувався зовсім легко. Часом удається зачіпити мотузком голову; тягнути витискається з кадовба багато води. Щоби зменшити об'єм кадовба, впроваджується руку з ножем до середини та перетинається шкіру кадовба якнайглибше. Тоді випливає з кадовба досить плину.

Порід близнят.

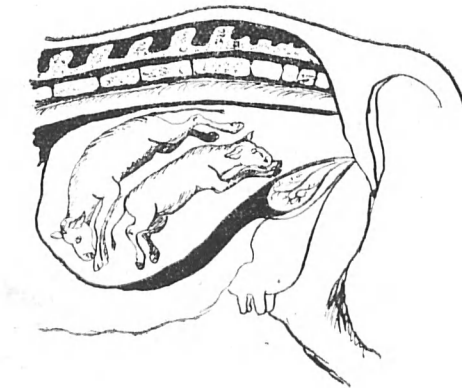

Рис. 58. Добре положення близнят.

Правильний порід близнят відбувається в той спосіб, що вперіод родиться одно прим. в положенню голівковим, а опісля, нераз значно пізнійше, друге в положенню задковім.

При породі близнят можуть зайти також неправильності, що прим. родяться оба разом. Тоді звичайно вичувається рукою передні ніжки одного і задні другого. В такому случаю поміч звичайно не є трудна, бо рукою відтручується одно теля, а підтягається друге.

Поміч є значно трудніша, коли вичується чотири ніжки передні, або чотири ніжки задні. Тоді трудність полягає в тому, щоби розпізнати, котрі якраз ніжки належать до одного, а котрі до другого теляти.

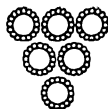

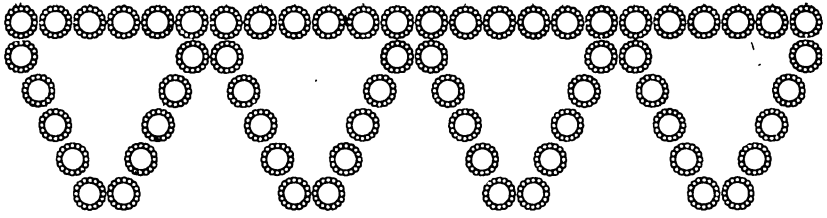
Цісарський перекрій.

Деколи є наглядне, що корова не вийде (прим. зломанне лохані) і треба її доконче дорізати. Тоді може зайти можливість урятування бодай теляти.

Тоді завізваний ветеринарний лікар заглушує корову ударом (прим. сокири) в голову, а заки пробє серце корови, розпорює черево і з матиці видобуває теля, а опісля добиває корову. Цілий перебіг мусить скоро відбутися. Звичайно теля видобує протягом 4 ~ 5 минут, є ще живе.

Так вратоване теля приставляється до іншої корови, яка недавно родила, або кормиться самому молоком.

Недуги поповродові.

Затриманнє місця.

Затриманнє плодового місця є частим, хоробливим явищем у коров, зате рідко лучається у кобил і свиней.

Породове місце правильно до 6 годин, по породі повинно вийти на зовні. Як попередно було згадане, місце складається з трьох породових болон і є плодовими бородавками причіплене до стін матиці. В наслідок поповродових корчів, матиця стягається, т. є зменшує свій обєм, і відчіплює породове місце від матиці.

Якщо поповродові корчі в своїм часі плодового місця з матиці не витрутять, то се мусить мати лихі наслідки, бо місце, як непотрібне більше, завмирає і розкладається.

Причини. Найчастійшою причиною затримання місця є недостача поповродових корчів, а дальше завчасний порід. Иноді затриманнє наступає в наслідок ослаблення по тяжких породах, або в наслідок хибного зросту плодовых болон. Однак бувають випадки, де причини затримання місця неможливо означити.

Розпізнаннє. З піхви звисають понадривані болони та пупцевий провід; отвір піхви не замкнений. Вкінці через посягненнє рукою можна перекопатися, що плодове місце ще не вийшло.

Місце може відійти також по 2—3 днях, а коли не відійде, випливає з піхви смердяча теч. Спершу корова горячки

не дістає, охоту до їжі має правильну, а зміна в молоці є мала.

Коли в дальших днях місце не в'дійде, виступає легка горячка і корова тратить поволи охоту до їди, видатність молока починає маліти. Опісля корова чим раз більше худне, шерсть стає без полиску, а шкіра робиться суха, неподатлива. Корова більше не цікавиться телям, не лежить його, а сама стоїть дуже сумна і дуже худа.

В таких випадках звичайно до 9 до 12 днів місце все-таки відклеюється і відходить. Тоді смердячі виділини устають, а даліше є чим раз ясніші. Після відходу в наслідок повсталого нежиту матиці, появляються білі оплави, які тривають не раз й кілька неділей, а корова дуже повільно приходить до сил.

Коли однак до 12 днів місце не відійде, наступає дальший розклад плодового місця. Звисаюча частия відпадає, а внутрішня розкладаючись перемінюється в брудну, змішану з ропою теч, яка частинно відпливає. Горячка змагається, охота до їди зовсім зникає, корова наглядно слабо і в наслідок запалення матиці, чим раз більше зближається до загиину. Іноді знову розложено масу всисають кровоносні судини, які ту гниль, а з нею затроєнне розносять по цілім тілі, в наслідок чого викликають нехибну смерть.

Часом в тім часі дуже відпорні корови, ще завчасу корченнем матиці випруть з неї всю гниль і так очистяться.

коли запаленне матиці було лише на внішніх стінах, корова — хоча дуже поволи — вертає до здоровля, однак перебуті великі терпіння спричиняють занепад розплодової здібности.

Поміч. Найпевнішим середником є штучне відкладенне місця, а поміч повинна якнайскорше наступити. В літі повинно місце відійти найдальше до 34 годин, а зимою до 48 годин. По тім часі приступити до помочі, яку так переводиться.

Облити карболевою 2% водою або водою креоліновою звисаючі части і отвір піхви, взяти в руку кінець гумової рурки приладу до лівативи і так посягати рукою, вкладаючи її поміж стіни матиці а плодове місце. В сей спосіб вложивши рурку лівару досить далеко наливається до гебара (при помочі помічника) кільканайцять кварт перевареної, теплої (26°) води. Щоби корова влятої води заскоро не витиснула,

кидається з початком вливання води, мокру верету на криж корови.

Вода, яка входить до матиці виповняє її внутренність і відклеює багато плодових бородавок. Впроваджена вода спонукує також матицю до нових корчів, які стягають її. Опісля винимається руку, а вода відійде. Опісля посягається ще раз і відклеюється решту місця від бородавок, відриваючи легко місце при кожній бородавці окремо. Після того, по витягненню руки плодове місце, тягнене власним тягаром, випаде. Тоді треба ще раз посягнути і пальцями повідривати понадривані платки місця, які залишилися при декотрих бородавках.

Після відклеєння місця треба приготувати лівативу з літної карболевої води, або 1^о/₂ креолінової, і виполокати матицю.

Звичайно по такій помочі матиця буде очищена. Однак, колиби в дальших днях з піхви знова виходив смердячий плин, тоді треба шийку матичну і матицю переполікувати водою. До того вживається перевареної води, яку опісля остуджуються і додається тільки креоліни, щоби — добре змішана з водою — виглядала, як дуже худе молоко. При тім уважати, щоби вуж лівару ввійшов аж до матиці, бо коли буде впроваджений лише до піхви, то такі переполікування не сповняють ціли і є безвартні.

Колиби при виполікуванню, ізза замкнення шийки матичної, вливаний плин не хотів вийти, то можнаби його спустити тим самим ліваром (лівативою), яким переводилося переполікування, в той спосіб, що другий кінець вужа, який держалося в горі, треба спустити в долину, а плин вийде. Колиби се не помагало, треба до сього вжити окремого апарату, званого матичною помпою.

При відклеюванню плодового місця треба вважати, що місце відклеюється від бородавок (кертиць, жолвів, жабів), а не виривати разом з кертицями. Часто ріжні знахорі чи баби хапаються виконувати такі виривання кертиць. На се ніколи не позволяти, бо такі варварські операції мають для худоби дуже погані наслідки.

Випад матиці.

Безпосередно, або в короткий час по породі иноді настає хоробливий об'яв, званий випадом матиці. Повстає в наслідок сильного пертя підчас видалювання плодового місця, роздертя або скалічення піхви і матиці підчас породової помочі.

Випад матиці буває найчастійше по тяжких породах, а також по передвчасних породах.

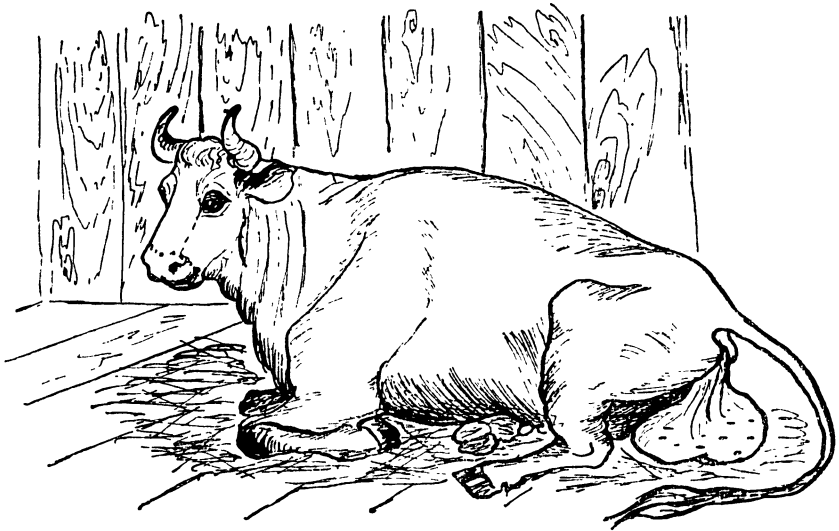

Рис. 59. Випад матиці.

Тоді корова, прим. по надмірнім ослабленню не регулює по породових корчів, або по передчасних за сильно пре, бо плід не був зовсім виношений і місце не відклеюється тому, що ще засильно держиться бородавок. В наслідок того дно матиці, де плід розвивався, втискається в середину матиці, а дальше через шийку матичну виходить на зовні. Тоді матиця виглядає так, начеб хто її „вивернув“; як прим. взявши за долішний край рукава одягу вивертається його на другу сторону.

Випад матиці може бути тільки частинний, коли вирернепа матиця підійде лише до похви, або може бути цілковитим, коли вивертається зовсім на зовні. Матиця виглядає так,

як мішок пофалдований і причіплений горішнім кінцем до отвору піхви.

Спершу по витертю матиці корова не відчуває сеї зміни та спокійно жує і леже теля, а лиш час від часу пре, при чому стогне.

Матиця зразу по випаді є легко зачервоніла, а по кількох годинах, в наслідок утрудненого відпливу крови, стає вишнево-червона, майже чорна, та опухає. В наслідок ділання воздуха опухнені стіни матиці дістають запаленне, яке звичайно вже другого дня переходить на гангрену (згоріннє).

Як появиться запаленне матиці, корова дістає дрощі й сильно горячку. Тоді вона лежить, не їсть, замітно худне, та в 5—9 днів, діставши із гагрени закаженне крови, гине.

Те саме діється також при частиннім випаді матиці, тільки тріває дещо довше.

Розпізнаннє. При частиннім випаді матиці корова стоїть із скаблученим хребтом (зігненим як у кітки) і сильно пре. При посягненню рукою піхва розширена і сильно заткана пофалдованим мясивом, з якого виходять болони породового місця, які звисають на зовні.

Повний випад матиці дуже легко розпоізнати, а вигляд матиці в той час вище ми вже описали.

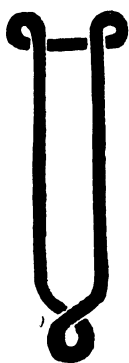

Рис. 60.
клямра.

Ліченнє. Успіх лічення випаду матиці полягає на скорому ліченню, а що ветеринарного лікаря на селі не все можна мати зараз до помочи, тому треба самому добре знати, як поступати в таких випадках.

Заки приступиться до лічення треба приготувити такі предмети:

1. Чисту верету, яку складається в довжину так, щоби творила пояс на пів метра шириною.
2. Воду креолінову ($1\frac{1}{2}$).
3. Чисту оливу (або льняний олій), яку наливається на малу мисчину.

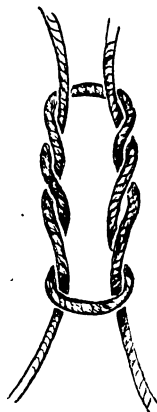

Рис. 61. Клямра
з мотузків.

4. Кусник льоду, який треба розтовчати на дрібні кусники величиною волосських оріїв. Як нема льоду, то треба без нього обійтися, але краще, щоби був, бо багато помічний.

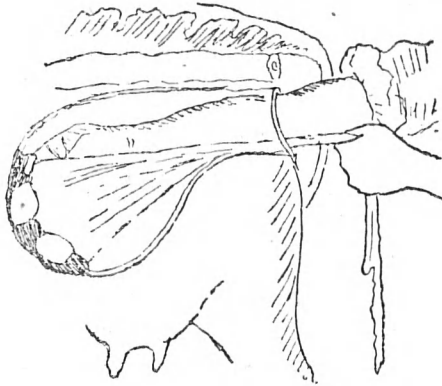

Рис. 62. Відклеювання плодового місця (гл. стор. 125).

5. Чистий полотняний бандаж 10 см. ширини, а яких 3 м. довжини. Можна його зробити так: покроїти полотно на паски в 10 см. ширини, опісля ті паски посшивати. Колиб зготовлення такого бандажу було неможливе, то приготувати кусник чистого полотна, широкого на пів метра. Бандаж звинути (або полотно) і замочити в зимній воді, в якій треба розпустити 10 г. алуна на кварту води.

6. Два сильні але м'яккі, льняні мотузки, які треба вимити, щоби були чисті.

7. Пояс (гурт), яким припинається верету (коц, ліжник), до коня.

8. Матичну клямру, яка є викута з одної, круглої штаби заліза, висоти около 20 цт. а в горі ширини 6 цт. клямра має мати в горі два отвори, а в долині оден.

Приготовивши все, поскладати близько корови так, щоби було все під рукою. До помочі потреба двох до трох людей.

Якщо корова лежить, треба її приневолити встати. Опісля обережно очистити звисаючу матицю із соломи і відклеїти плодове місце від бородавок. Маючи матицю на зовні можна се легко виконати.

Уложити матицю на приготовлену верету (як під 1.) яку за кінці держить двох помічників. Матицю підноситься так високо, щоби була в рівній лінії з піхвою і, щоби лежала як на столі. Опісля облити її креоліновою водою.

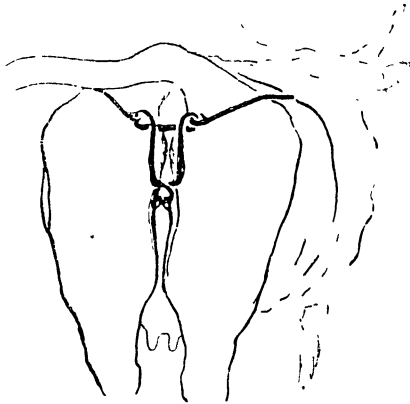

Рис. 63 Наложенне клямри.

Вимивши, взяти бандаж (як під 5) і обвивати ним матицю від долішнього її кінця аж до піхви. Обвивання приходять довкруги, стискаючи досить сильно. Дійшовши до піхви, дається кінець бандажа помічникові, щоби сильно держав.

Через таке овиненне, матиця від зимної води і стиснення її, починає скорчуватися та значна часть крови зійде з неї з поворотом до тіла. Опісля оден з помічників намочує другу верету і закидає її на криж корови, в наслідок чого зменшується пертв. Опісля намочується пальці обох рук в оливі і кладеться їх на горішний кінець матиці (при піхві) звертаючи руки долонями до себе. Наоливленими пальцями витискається часть матиці до середини. Щоби матиця не виходила на зовні з поворотом, винймається одну руку, а другу знов наоливолюється, і знову впихається часть матиці до середини. При тім помічник, що держить бандаж, все потрохи його розвиває. Коли так впровадиться половину матиці до нутра, поставити другу руку на долішний кінець матиці і, запершись добре, нагально всадити решту матиці до середини.

Праву руку задержати у нутрі матиці, щоби не вернулася з поворотом на зовні. Тоуж рукою втискається стіни

матиці докладно на боки, випростовуючи при тому руки як найбільше. Лівою рукою впирається до матиці кусники леду, які права рука розсуває по боках матиці.

Се діланне викликає хвилеве успокоєння, бо лід розтоплюючись спричинює корченне матиці та сціплює матичні нерви і м'язи, через що здержує на якийсь час перте. Користаючи з сього, винимається руку і чимскорше накладається матичну клямру.

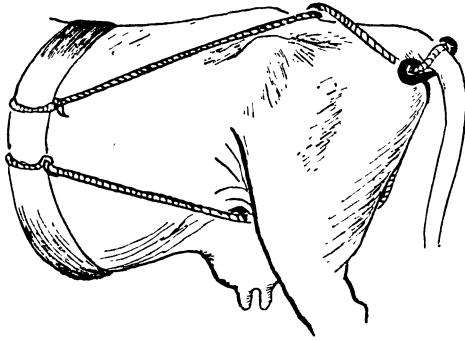

Рис. 64. Спосіб прив'язування клямри.

Горішне рамя клямри приходить зараз над отвором відходової кишки. Боки клямри стискають разом отвори відходу і піхви. Добре положену клямру оден з помішників тисне до корови, а самому перев'язується мотузки, які кінцями сильно стягається на черевнім поясі.

Опісля перекопати ще раз, чи клямра добре уставлена, де треба — притягнути мотузку, а під зад корови наложити більше гною, приложеного свіжою підстилкою, щоби зад корови, при лежанню чи стоянню, все був вище положений.

Клямру полишається яких 3 дні, поки корова не перестане зовсім перти.

Замість клямри, коли нема такої під рукою, можна ужити шнурову петлю, яку плететься так, як показує рисунок 61. Отвір петлі накладається попри губи сорому, витягаючи борідку на верх.

Клямри і мотузкові петлі се давні господарські прилади. По більших хазяйствах уживають гуртів черевних із колісцями, до яких багате лекше припнати мотузку, а також

умисне приладжених гуртових опасок, які добре прилягають до тіла корови. Такі опаски слід накладати коровам зараз по породі, щоби охоронитися від можливого випадку матиці'.

Вище описане лічення відноситься до випадків, коли ще не наступило запалення матиці і коли матиця не є покалічена або продерта. При легких зраненьях матиці переполікувати галуною водою.

Якщо втиснення ма'иці не є можливе, або зранення є дуже великі, тоді корову дорізується. Коли запалення матиці ще не наступило, то мясо дорізаної корови можна ще споживати.

У всяких інших тяжких випадках, тут не описаних, належить звернутися за допомогою до ветеринарного лікаря.

Горячка попородова.

Буває у коров добре відживлених, у таких, що мають мало руху, при надмірнім збільшенню молочности, а також иноді в наслідок запалення вимени Рівнож виступає не раз у коров, які дуже скоро і легко родять та скоро по породі очищуються.

Обявляється звичайно в 12 годин до 3 днів по породі. Тоді виступає втрата охоти до їжі, ослабленне, неспокій, а опісля рід сплячки, а дальше пораженне (параліж), при чому корова кладе голову на бік, на землю, а в тяжких пораженнях звисає язик, якого корова не втягає. Шкіра і роги холодніють.

Спершу віддих і живчик мало змінені, опісля віддих глибокий і прискорений, а живчик нерівний і зменшається. Відходи майже устають, а молочність не обявляється.

Хвилями в часі сплячки корова стараєсь підвестися, але безуспішно, бо знову западає в сонність — свідомість утрачена.

В наслідок параліжу легенів і серця протягом 1—3 днів наступає смерть.

Лічення. Коли корова лежить з витягнуною головою в бік, старатися звернути голову на коліна (ноги). Опісля змивати тіло зимною водою, а головою вимя. Рівнож урядити

масовання. Дати на прочищенне сечі, прим. лівативу з ми-
линня, повтаряючи спершу що 3—4 години

В новітших часах наука ветеринарії здобула можливість лічення в недугах горячки попородової так, що смертність зменшилася до около 80'. Тому не треба тратити надії, бо навіть в дуже тяжких випадках приходить поправа і виздоровінне. Колиж треба конче дорізати корову, то мясо звичайно нешкідливе.

З великим успіхом уживається недавно впровадженого способу лічення через надування дійок воздухом або (киснем), тому треба сейчас візвати ветеринарного лікаря. Таке лічення домашнім способом робиться так: не грубе гусяче перо притяти на кінцях, однак залишити звуженне грубшого кінця, щоби легше встромити (без поранення слизниці). Вимя має бути добре здовне, а застромивши перо в дійку, ротом вдувати з другого кінця воздух. Успішнійше буде вжити до сього помпки роверової. Так надувається дійку за дійкою. Опісля скроплювати вимя зимною водою і розмасовувати. Лічення по-пораження в сей спосіб, проминає звичайно протягом 3—4 годин. Якби не помагало, сейчас спровадити ветеринарного лікаря.

Як хоронитися від попородової горячки?

Перед отеленнем засильно виповнені молоком вимена, треба видоювати.

Через здоювання побуджувати виділювання молока, по отеленню.

Якщо корова дає більше молока, як теля запотребовує, докладно її видоювати.

Коровам добре відгодованим перед і по породі зменшити пайки корму (порції).

Запаленне матиці.

Іноді в кілька днів по отеленню наступає запаленне матиці в наслідок поранень (прим. від видирання кертиць), або в наслідок гниття останків плодового місця.

Корова згинається в каблук, показується ослабленне задю; иноді впливає матерія, також частий відплив сечі, змішаної з кровю.

Лічення. Відзаразнити через переполікування розтвором лізолю, або 3% креоліни, а коли нема, иншим відзаразнюючим середником. Можна вжити також вивару шалвії з додатком терпентини.

На корм давати легкостравні паші; окопові, добре сіно.

В тяжчих випадках візвати конче ветеринарного лікаря. Без його дозволу не вільно вживати мяса корови, дорізаної в занедужанню.

Пороненнє.

Пороненнє може бути звичайне, або також пошесне.

Коли нема об'явів пошесного поронення, тоді виступає воно без ніяких об'явів, скоро і передчасно. При пошеснім, вже на кілька днів наперед виступають загальні забурення, опух сорому, темний і звичайно смердячий відплив.

Перш усього старатися усунути причини поронення, а коров, в яких поронення повтаряються, більше не держати. По пороненню старатися, щоби місце не залишилося. Відклеюваннє місця і инші з тим звязані занедужання лічяться так, як подано вище при породах й недугах поповородових.

При пошесних пороненнях відділити таку корову від инших, перевести відзаразненнє стайні, а корову привязати, щоби не лизала розсипаних відзаразнюючих середників, бо може втроїтися, та візвати ветеринарного лікаря, який усталить через відповідні щіплення, чи мається до діла з пошесним пороненнем.

Причиною поронення може бути:

Лиха, зіпсута паша, або паша зі споришем, кінський зуб спашений в часі квітнення.

Сильна зодма, дальше сильні упливи, прим. крови.

Ударенне в живіт до якогось виступаючого предмету, або через упадок.

Перестуда в наслідок лежання на змерзлій підстилці (уважно при перевозженню!) або в наслідок замерзлої паші чи зазимної води.

Умученне, в наслідок тяжкої роботи, або перебутої недуги.

Причиною пошесного поронення є зародок, який легко переноситься до інших коров, а розроджується в плодкових водах і спричинює пошесне покиданне.

Кровоплив матиці.

В наслідок поронення (у коров в місяці 6-ім, у кобили в 7-ім) плоду, зранення руками або породовою кулею, при помочі тяжких породах, або в наслідок поранення через відриванне кертиць виступає кровоплив матиці. Розпізнається по тім, що випливає більше, або менше крови. При тім корова стає несупокійна, ослаблена, дістає дроз, головно замітний на ногах, та виступає зимний піт.

Коли виступить кровоплив матиці, а при тому заносить смородом розкладу, треба догадуватись, що плід завмер.

Ліченне. Робиться переполікування піхви і матиці зимною водою з галуном, розпускаючи 15 гр. галуну на кварту води. Також вкидати розтовченого на дрібні кусники леду та завдати споришу з відваром деревія кровавника. Споришу дається: коровам 25—50 гр.; кобилам 15—30 гр. Окрім того зимні оклади на черево і криж. На випадок зімління поливати зимною водою.

Неміч попородова.

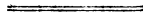
Буває найчастійше по правильнім і легкім породі.

На 2, 3, або 4 день по відбутім породі корова не може підвестися, посоловів, примикає очі, голову звішує звичайно в бік. Виступає загальне ослабленне, мається вражінне начеб наступив загальний параліж.

Загибель може наступити в 2—3 дні.

Поради. В кожду чвертку вдути якнайбільше повітря. До сего служить окремий прилад, або такий як до переполікування вимени. Коли нема такого, то можна ужити гусячого пера і роверової помпки. (Пор. стр. 133).

Виздоровленне повинно наступити протягом кількох годин.

Полове життє рогатої худоби.

Полова зрілість виступає: по упливі 8—12 місяців

Допускається до розплоду: ялівки в 1½—2 року.

” ” ” бугаї в 1—1½ року.

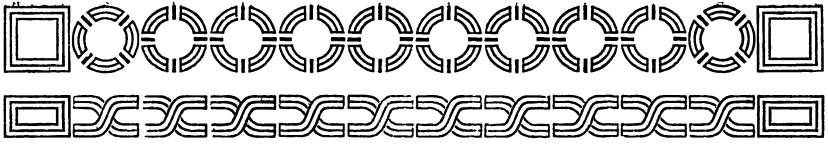
Час пологового гону триває: 1—2 дні, опять в 3—4 місяці.

Час вагітності: 41 неділь і кілька днів, т. є поверх 9 місяців, а саме 280—300 днів.

Розплоджуються: до 20 року.

Корова літиться, або літкується (час пол. гону) правильно весною і в осені.

Зовнішні недуги рогатої худоби.

Задавлення.

В наслідок захланного пожірання або прокормлювання завеликими кусниками лучається особливо в осени задавлення. Тоді застрягає в пролику бурак, картопля, морква, неспілий овоч або таке інше.

Обявляється неспокоєм худоби, яка скаче, обильно слинить, виконує рухи проликові. Звичайно наступає зодма, бо газу зі жвача не можуть видістатися.

Коли кусник застряг в пролику в околиці шиї, то легко можна його вичути із зовні. Тоді рот худоби звичайно не примкнений і тоді нераз можна його витягнути рукою. Однак, щоби худоба не скалічила руки, вложити вперед клин до розтвірання рота. Часто, якщо застряг невеликий кусник, в наслідок обильного слинення розмякає і самий в короткім часі проходить до шлунка.

Поміч полягає на витягненню, або роздушенню, або коли кусник, що застряг є низько, струченню його в долину. В противному разі грозить худобі загибіль.

Коли кусник застряг низько в пролику і коли не можна його роздусити пальцями, тре́ба ужити зонди проликової і старатися зіпхнути кусник до шлунка. Виконується се обережно, щоби не зранити пролику. Зонди вживається так: помічник піднімає голову худоби до гори, а самому вкладається наоливлену зонду, пересуваючи по язиці до пролику аж до ку-

сника, що застряг. Тоді старатися зіпхати той кусник в долину.

Якщо при допомозі зонди не вдасться зісунути застрягло-го кусника, тоді вливається кілька разів олію і вичекати. По якимсь часі застряглий кусник розмякне і пересунеться до шлунка. Як задушення перейде, подати худобі пити.

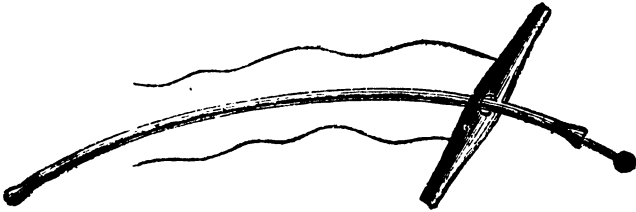

Рис. 65. Зонда проликова.

Колиж ніщо не помагає і задушення триває кілька годин і повстала зодма, то ужити трокара (гл. Зодма). Коли застряглий кусник є острогранчатий і не розмягчується, вчасно вівзвати ветеринарного лікаря, який іноді з успіхом виконує прорізанне пролику.

Зонда, се прилад із сталевого дроту. Колиб такого не було під рукою, можна ужити замість проликової зонди тростину або гнучкий патик, довгий около 1½ метра. Тростина, чи патик повинні бути гладкі, на кінці кругло закінчені, щоб уникнути поранень.

Запалення ротової ямини і язика.

Повстає від дрібноустроїв (бактерій), які сидять на зіпсутій кормі. Причиною запалення буває також: колючий вівсяний волос, ростинні воші, трійливі рослини, колюча мочаровата паша, гниле сіно.

По знаки. Ротова слизниця зачервоніла, на ній творяться міхурчики, які пукають і тому повстають ранки. Худоба тоді обильно слинить і тратить охоту до їжі.

Ліч е н н є. Усталити причини занедужання. Хорій худобі не подавати твердого корму, лише м'який і плинний, як свіжу, зелену траву і отруби.

Ротову ямину промивати три рази денно мішаниною:

перевареної води	1/4	кварту,
оцту винного	1/2	склянки,
меду	1/4	„
соли кухонної	1	ложку.

або 1 ложку паленого галуу на 1 кварту води. Добре вимішати і промивати деревляною лопаткою, завиненою чистим платком або:

квасу борного	1	ложочка,
таніни	1	„
горячої води	1	склянка,

вимішати, остудити та уживати 2—3 рази денно до промивання.

Зраненнє язика.

Зраненнє язика повстає від острих зубів, а також від кусників скла, бляхи, що змішається з кормом. Зранений язик утруднює приймає корму, в наслідок чого худоба худне; також може стати причиною загибелі, коли довший час не лічиться.

Ліч е н н є. Промивати кілька разів денно плином, заподаним в попереднім уступі. Також успішно лічиться промиванням дуже розпушеною арніковою водою.

Ствердненнє язика.

Недугу в початках рідко помічується, бо худоба спершу ще приймає корм. Пізнійше худоба тратить можливість пору-

хування язиком. Появляється у рогатої худоби, рідко у коней і свиней.

Причиною недуги є грибок промениці (пліснівка), який розріджується на мишачім ячменю (*hordeum musinum*), а звідти при кормленні вбивається в губи, ясна і язик худоби. Недугу розпізнається по численних гудзках, і звідти назва **Гувочниця**. Язик опухлий, нерухомий.

Лічення, досить утруднене ізза недостачі відповідних середників, а при занедбанню — є неможливе і тоді приходиться худобу зарізати.

Візвати ветеринарного лікаря в ціли переведення операції. Лічення полягає на ужиттю йоду, прим. в розпускаючих мастях, як меркуріяльно-йодова, йодак потасовий. Таке лічення приноврене в початках недуги, звичайно успішне.

Курдюк.

Недуга подібна до гузочниці в початках, тому не мішати обох недуг разом.

Причиною недуги є вбитте острої полови у ротову слизницю; в наслідок гниття повстає боляк. Може бути під язиком або на язиці. Боляк материзує і спричинює утруднене приймаання корму. Коли боляк нариває спричинює біль і спричинює обильне слинненне.

Лічення. Перш усього виймати остяк полови; можна се зробити пальцями. Опісля промити ранку розтвором води карболової. Щоби ранка меншала і гоїлася промивати кілька разів денно мішаниною:

галуну	.	.	1 ложка
меду	.	,	1 "
оцту	.	.	1 1/2 "
перевареної води			1/2 кварта.

Щоби зійшов опух і запаленне промивати відваром шалвії.

В час лічення корм м'який: м'яке сіно, зелена трава, літні пійла.

Зьомбри, гл. недуги коней.

Гудзи на голові.

Повстають в наслідок удару рогами иншої худоби.

Такий гудз оставити, хай материзує, а опісля отворити його, найкраще при помочі ветеринарного лікаря. Якщо боляк самий переїсть шкіру і пукне, а середина не в достаточнo від-заказнена, повстає нарiст дикого мяса, яке легко кровавить.

Коли боляк у властивий час протнеться острим ножем, тоді охоронюється перед наростом дикого мяса.

Розтявши боляк, витискається матерію, а середину переполікується кілька разів розведеним лізолім, беручи 15 гр. лізолію на кварту перевареної води. До переполікування уживається розпилюючого бальоника (до набуття в аптичних складах)

Тут описані гудзи в м'яккі і рухомі. Не мішати сеї недуги із вже описаними запаленнями ротової ямини і язика в наслідок грибка промениці, при чому гудзи в тверді і нерухомі.

Зломаннє костей.

У зрілої рогатої худоби тяжко лічиться; найкраще таку худобу дорізати. Порівнай: зломаннє костей у коней.

Запаленнє плоти у волів.

Запаленнє плоти (пiздря) виступав в наслідок нечистого валашання.

Познаки. При запаленню часто творяться при кінці

плоти більший гудз, горячий і болючий. Виділювання сечі є утруднене, а нераз й неможливе. Часто внутрішня частина плоти в наслідок гниття і виїдання сечі розкладається боляками, а сеч допливає до підскірної ткани і викликає дальші опухи. Щоби оминати всякі дальші тяжкі заплутання, найкраще вівзвати ветеринарного лікаря, який певно і чисто переведе чищення.

Лічення. Часто вистане розтяти з боку ткани плоти і вичистити нагромаджений бруд. При тому треба дуже звертати увагу на чистоту, обмити болючі місця креоліною, а руки і приладдя добре відзаразнити. По розтяттю докладно промивається запалені місця літною водою розчином 3% квасу карболового. Опісля посипати їх мішаниною:

порошку евформолю	10 гр.
йодоформу	2 „
таніни	25 „

Се все повторювати що дня, аж до виговення, а на опухи прикладається оклади. У всіх застарілих випадках поручити лічення лише ветеринарному лікареві.

Звихнення і хромання.

Виступає подібно як у коня.

Гудзи і нарости від упряжі.

Виступають подібно як у коней (гл. недуги коней).

Задержаннє сечі.

Гл. недуги коней: опух плоти і задержаннє сечі.

Стовченнє підошв.

Виступав в наслідок підбиття, стовчення відгнічення задньої частини підошв острим каміннєм, або иншими предметами.

Худоба ступав тоді обережно хорою ногою. На мягких дорогах замітне се менше, як на твердих, бо звірина уникає сильнішого натиску на зболіле місце. Тоді замітне хроманнє.

При натискові руками на зболілі місця, звірина зраджує біль.

Ліченнє. Здержати звірину від праці, дати мягку підстілку, очистити підошву та витягнути колючий предмет. Обмити болюче місце водою креоліноюю і засипати протигнільним порошком. Якщо трапиться ропіннє, окрім вище поданого, часті купелі відваром шалвії і чисті перевязки.

Зломаннє, випад рога.

Як ріг в насаді випаде, товилічити сього не дасться; скорше відросте новий. Однак можна пробувати, роблячи оклади з 1% розчину алуноу та при помочі мягких окладів, хоронячи роги від ушкодження.

Як ріг зломиться зовсім, то тяжко сподіватися, що приросте. Всякі відломки усунути, нерівности зрізати пилкою, або острим ножем. Позісталу часть рога промити розтвором креоліни і засипати протигнільним порошком.

Як виступить кривавленнє промивати літним розтвором алуноу (20 гр. на кварту води), або оцтом чи терпентиною. Опісля наложити утискаючий бандаж, який залишається на

кілька місяців. Колиби виступило ропінне, горячка, і занесило сопухом, змінити перевязку.

Якщо ріг тільки тріс, надломився, можна сподіватися прироснення. До опасок уживається полстна замоченого в клію. Перед наложенням опаски, ричистити ріг і посипати йодоформу змішаного з мукою.

Боляк ратичний.

На ратицях часто виступає боляк, головню в ратичній шпарі. Буває найчастійше у робучої худоби.

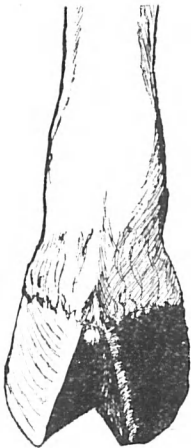

Рис. 66. Ратичний боляк.

Причиною такого боляка є ушкодження через скалічення або стовчення твердим предметом. Діється се тоді, коли до ратичної шпари вийде пр. камінь, стебло соломи на стернях, які зранять шкіру ратичної шпари. Повстає твердий боляк горячий, який спричиняє значний біль. Худоба старається на тунгу не ст, пати і багато лежить та нерадо встає. Такий боляк виступає все лише на одній нозі.

Боляк по тижневі починає матерізувати, а по дозрішню виходить матерія і переїджена тканина.

Лічення. Не занедбувати лічення і уважати, щоби боляк дозрів, тому робиться теплі оклади з варених картофелі, запарених отрубів, з вареного насіння льну. Також уживають купелів ратиці з розтвору оцтану глину.

Боляк звичайно сам пукає, однак колиб зайшла потреба отворити його, повірити се ветеринарному лікареві. По отворенню витиснути і відзаразнити, переполікуючи розтвором креоліни, або терапогену (15 гр. на кварту води). По очищен-

ню перетерти очищеним дегтем або наливкою альоєсовою. Опісля накладається на ратицю бандаж з полотна, але краще вжити ратичний черевик.

Ратичний боляк називають також гусільниця.

Груда.

Бував у худоби від частого прокормлювання виваром картофель (брагою). Найчастіше виступав у бугаїв та в худоби випасової, а також молочних коров. Зате рідко у робучої худоби, яка має більше руху. Виступав на задних ногах (рідко на передніх) на часті стоповій, визче ратиць. Подібна груда виступав також від прокормлювання скільченою бульбею.

Недуга виступав найчастіше на весні і з початком літа. Значається від незначної горячки і зменшення охоти до їди. В хорім місці шкіра на нозі зачервоніється, тріскає, опухає, частинно тратить волос; при тому повстають там міхурчики, які тріскають. З міхурчиків випливає вонюча, жовта теч і тоді долішня часть ноги покривається струпами. Худоба відчуває біль; внаслідок того хід штивний, хрманне. Часто долучується до сього також затвердження і слинявка.

При занедбанню лічення виступав сверблячка і запалення шкіри на цілій нозі, яке може розширитись під живіт. А що при тім повстають болякові викиди, то при занедбанню легко може наступити загибель ізза затровення крові.

Лічення. Перш усього змінити корм, а принайменше обмежити кількість подаваної браги до $\frac{1}{4}$ части, подаючи м'яке сіно або конюшину, житні отруби, давати часто чисту підстилку, управильнити відходи сечі, та завести чистоту в стайні.

Як що недуга в початках, змивати болючі місця мішаниною: 25 гр. креоліни на 2 кварта води. Як що боляки течуть, треба їх промивати мішаниною:

оловяного цукру	.	.	.	.	100	грамів,
алуну	.	.	.	.	50	"
води	.	.	.	.	3	кварти.

Окрім того зробити масть:

спіритусу . . . 20 гр.,
зеленого мила . . . 40 гр.,
чистого дехтю . . . 40 гр.,

Або:

креоліни . . . . . 3 гр.,
васеліни . . . . . 20 гр.

Мастею насмарувати чистий платок і обвинути рани.

В тяжких випадках радитися ветеринарного лікаря.

Гедз худобячий.

Гедз коровячий, підскірник, *hypoderma bovis*, літає від червня до вересня.

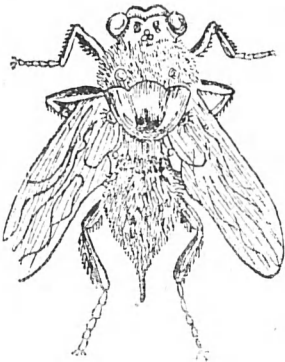

Рис. 67. Гедз худобячий.

Самиця складає яєчка на хребті молодої, рогатої худоби. З яєчок викльовуються гусениці, які вверчуються під шкіру, через що в тих місцях повстають гниючі гудзи, зв. обгарі або вугарі. Личинки розвиваються під шкірою близько 9 місяців і живляться сукровицею. По тім часі вигризуються на зовні, випадають і на зовні дальше дозрівають. Як гедз коло худоби забрентить, то вона звичайно задерши хвіст, жене до стайні, до води, або в гушавину.

Гниючі гудзи зовуться вугарі через те, що шкіра до-вкруги них виглядає немов вигоріла. В тих гудзах рухаються личинки гедза, через що худоба відчуває підшкірне лоскотання.

В наслідках — неспокій худоби, виснаженне, у коров зменшенне молочности.

Лічення. Як гудзи дозріють, розтяти, а личинки вибрати і подусити. Місце очистити і лічити.

Вживати масти:

листе тютюну	—	—	—	—	1 кг.
води	—	—	—	—	10 кварт.

Варити так довго, доки не зробиться маса. Опісля додати:

нафти	—	—	—	—	$\frac{1}{4}$ літри
волового лою	—	—	—	—	$\frac{1}{2}$ кг.

Вимішати і смарувати шкіру худоби. Мухи хоч сядуть, скоро відлетять.

Найкраще хоронити худобу перед гедзами. В час літання мухи гедза виганяти худобу на пасовиска лиш ранками і вечерами, коли вони не літають. Шкіру худоби старанно щіткою чистити, вигублюючи всі яечка, а перед вигоном на пасовиска втирати в шкіру нафту з плинним дегтем.

Пропуклина черевна.

Виступає найчастіше у тільних коров в останніх місяцях тільности, в наслідок упаду або завеликого плоду близняків. Буває також у нетільних в наслідок удару рогами, або заваді до якогось острого предмету.

При малій пропуклині виступає мягкий опух завбільшки доброго кулака. Іноді пропуклина прибирає дуже великі розміри. При більшій пропуклині може у тільних коров опастись часть жвача і долішна часть тільної матиці. Коли мала часть жвача зіпсується через очеревну болону, то се ще не має лихих наслідків. Гірше, коли пропуклина в з правої сторони і коли до пропуклинової ямини впадає часть кишок.

Великі пропуклини в дуже небезпечні, бо грозить їх побільшення через дальше роздергє. Коли при тому пукне жила, виступає кровоплив, який спричинює загибель через утрату сил.

Малі пропуклини, то є не більші голови немовляти, звичайно не є небезпечні.

Пропуклина у тільних коров є дуже небезпечна, бо корови звичайно багато лежать і виступає ще інша недуга (неміч тіла).

Лічення. Малі пропуклини у телят, звичайно гояться самі від себе. Тяжші звичайно легко лічаться заложеними опасками. У бичків лічення є тяжше через близькість сечевої піхви. Добре робить втирання в пропуклину кантаридової масти враз з наложенням опаски. Масть втирається кілька разів по трохи; протягом чверть години втерти 35 гр.

У більших штук пропуклину лічиться наложенням опаски. По кормленню опаску звільняється, а.опісля знову стягається.

Коли масть і опаска не допомагають, треба візвати ветеринарного лікаря, щоби протяв пропуклину і зарядив лічення.

В тяжких випадках лічення пропуклини безуспішне.

Надавлення спини у волів.

В наслідок лихо допасованого або розломленого ярма, яке при пересуванні на карку давить, творяться зморщкі шкіри, відпари і відгнети. Шкіра у волів грубшає.

Лічення. Перш усього поправити ярмо, щоби було вигідне й не калічило. Легкі відгнети промивати відваром льну. Якщо опух материзує, промити відваром дубини, або розчином креоліни і приложити оклад з масти ляпісової:

бальзаму перувіанського	5 гр.
ляпісу порошкованого	2 „
вазеліни	20 „

Боляків не видушувати, щоби матерії не загнати в глиб і промивати що дня. Великі промивати два рази денно і закладати йодоформову газу.

Відлежаннє.

Бував в наслідок лихого бандажовання при ріжних недугах, або від довгого лежаннє.

Повстає змертвіла шкіра, під якою твориться гній. В тяжких випадках може наступити гангрин, а опісля затровнне крови.

Ліченнє. Для змягченнє шкіри промивати теплим паром потерухи сіна, або прикладати вареного льну. Мертві місця вирізати чистим ножем і переполокати креоліновою водою. В лекших випадках, коли вирізуваннє непотрібне або неможливе, промивати креоліновою водою і прикладати прикладки з масти:

бальзаму перувіанського	5 гр.
ляпісу спорошкованого	1½ гр.
олію льняного	35 гр.
олію блекотового	40 гр.

Однак найкраще до відлежань не допускати. Бандажі накласти рівно і надто не стискати, а худобу часто обертати з боку на бік.

Висуненнє піхви.

В наслідок обильно подаваних плинних кормів наступає давленнє кормових проводів на матицю. Тоді при лежанню висувається піхва в виді червоного гудза, завбільшки яблука. Сей гудз при повстанню зникає, т. є всувається назад.

В тяжких випадках гудз два-три рази більший і при повстанню не всувається з поворотом. Тоді може бути також случай зраненнє піхви

Ліченнє. В легких випадках наложити під зад худоби вище підстілки. Тільним коровам не давати багато пійла і не уміщувати на спадистих становисках.

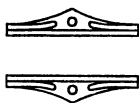
В тяжких випадках, коли гудз самий не зникає, обмити випадуючу часть піхви розтвором паленого алуны (5 гр. на

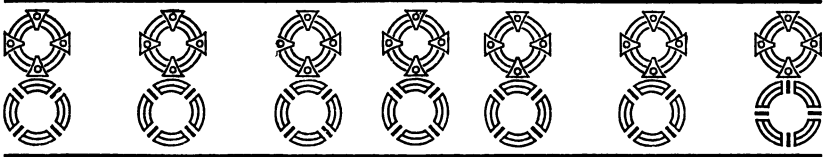
кварту води), обережно всунути піхву з поворотом в зад і підложити під задню часть тулуба вище підстілки. Щоби піхва знову не висувалася, заложити похвинову клямру або відповідний бандаж.

Іноді в середині піхви повстають болючі гудзи, які мильно вважають за висунення піхви. При висуненню піхви губи сорому легко розтвиряються, при гудзах затискаються сильно і наступає запалення висуненої части піхви. В таких випадках завізвати ветеринарного лікаря.

Недуга висунення піхви не має рецидиву, т. зн. не є поворотною недугою.

Колиби висунена часть піхви завмерла, треба корову віддати на заріз. М'ясо не є шкідливе.

Внутрішні недуги худоби.

Запаленнє вимени.

Запаленнє вимени виступав найчастійше у коров. Запаленнє може мати ріжні причини і може бути або зовнішнє або внутрішнє.

Зовнішнє запаленнє вимени звичайно лічться по кількох днях само з себе. Причиною такого запалення буває удар, закаженнє малих ран на вимени або дійках при довню, при ссаню, від підстілки. При тому біль вимени малий, опух незначний, молоко без зміни і мало зменшене.

Лічєннє. Подавати лише теплу (не змерзлу) і суху пашу. До пійла додати 100 гр. глянберської соли і кормити помірковано, та докладно видноувати. Натирати вимя чистим товщєм, як вазеліною, несоленим маслом, або иншим.

При неуступаючих запаленнях легко втирати масть: ріпакового олію 15 ложок, волового лою 7 ложок. Се стопити на слабім огні, змішати і на боці додати 2 ложки терпентини, або $\frac{1}{2}$ ложки карболевого квасу.

Дальше можуть бути внутрішні запалення спричинені недостаточним видноуваннем, горячею, перестудою, а також бацїями. Може бути катаральне (нежитове) запаленнє вимени, або глибоко внутрішнє.

При нежитовім запаленню вимя легко опухле, головно насади дійок, часом мала горячка. Молоко майже без зміни, але при варенню вурдїться. Протягом пів тижня до двох можна вилічити, але при занедбанню став небезпечне. Нама-

щувати чистим товщем з додатком камфорової масти. Давати теплі оклади на ціле вимя із напару потерух сіна і докладно видоювати корову.

Ріжні бацилі викликають запалення молочних залоз. Вони дістаються до середини через отвори дійок, а коли наступить частинне запалення через удар, перестуду або недостаточне видоювання. Вони тоді краще розвиваються і викликають тяжші заплутання в недозі вимени. В таких випадках опух дійки є твердий і дуже болючий. Наступає підвищення гарячки, молочність маліє, молоко з кровію, корова тратить охоту до їди.

Лічення. Кожну хору дійку окремо видоювати аж до останньої кроплі. Доїти що 1½ години. Вимя натирати 2 рази денно jodwasogen'ом, а до дійок встрикувати плин:

2% розчин квасу борного	. . . . .	1 кварта
йодини	. . . . .	10 краплин.

При ліченню треба дуже зважати на чистоту, вимивати все руки, зонду до переполікування перед ужиттям вимити в суміщі карболового квасу і спирту, хору корову видоювати послідну, а молока не здоювати на землю лише до окремого начиння, а молоко вилляти на компост.

При ліченню уважати все на те, щоби корову не перестудити, щоби не було протягів, ліки теплі — не зимні. На вимя робити оклади (як вище) або напарі потерухи сіни (гл. стр. 9.) на вимя. Іноді помагає смавання на ніч самим несоленим маслом.

Часто успішно ділав упуст крови з жили на шиї (не молочної!), як також легкі середники на прочищення, як ¼ kg. глянберської соли розпущеної в запарі румянку.

Корову держати на дієті (давати мало і легкий корм), як корм подавати малі кількості сіканих бураків з домішкою сіна або січки. Як наступає поправа, збільшувати поволи кількість корму.

Якщо при запаленню вимени наступить піднесення гарячки до 40°—41°, треба зараз візвати ветеринарного лікаря. Нераз при материзуючим запаленню вимени виступає закаженне крови, що спричинює загибель.

Хиби молока.

В наслідок лихого прокормлювання, або пережування, як також бруду і дрібнотворів повстають різні хиби молока.

При молоці бувають такі хиби:

- 1) залишання молока по здоєнню;
- 2) витікання молока;
- 3) гірке молоко;
- 4) воднисте молоко;
- 5) квасне молоко;
- 6) сине молоко;
- 7) жовте молоко;
- 8) червоне молоко;
- 9) кроваве молоко;
- 10) слизьке або тягуче молоко;
- 11) гнильне молоко;
- 12) шумуюче молоко;
- 13) мильне молоко;
- 14) зменшування молока.

Лічення різних хиб молока залежить від роду хиби; відповідно до того різно поступається при ліченню. Однак при кожній хибі треба пізнати причину хиби. І так найчастіше причиною хиби є: 1) лихий корм; 2) внутрішні недуги корови; 3) дрібнотвори, які псують молоко.

Залишання молока по здоєнню, се хиба не молока, але способу довння. Значить доярка лихо доїть корову. Таке залишування є дуже шкідливе й для молока й для корови, бо в скорому часі викликає запалення вимени (гл. стр. 151).

Витікання молока повстає через недостаточне здоювання або ослаблення мускулів у дійках. Витікання молока найкраще здержати при допомозі гумових перстенів, які накладається на дійку. При довнню перстень стягнути, а опісля знова наложити.

Гірке молоко виступає в наслідок хибного прокормлювання, прим. гнилими бураками або картофлею, гнилою пашею, або від дрібноустроїв і нечистої посуду (ржа!). Тоді молоко і перетвори з нього гіркі.

Отже: змінити пасовиско, корм або чистити посуду. Як молоко гірке від прокорму, при зміні паші дати також глявберської соли. Як від бактерій, треба відзаразити вимя, ко-

рову доїти окремо від інших коров, щоби бацилів не розносити, а руки по доенню все старанно мити милом. Окрім цього треба перевести дезінфекцію стаєн, посуду і комори, де держиться молоко. Посуду вимити кинятком з лугом, а комору вибілити.

Воднисте молоко буває в наслідок недокормлювання поживною пашею, або в наслідок шлункових забурень. Тоді молоко тонке, без сметанки.

Зміна корму; подавати б'льше змістову нашу, як солодові кільці, льняні макухи, додаючи вивар з двох жмень лущинок свіжих горішків, або гірчички на $1\frac{1}{2}$ кварта води.

На поправу молока 2 рази денно 1 ложку із мішанки:

кухонна сіль	120	грамів
кальмусовий порошок	125	„
вермутовий „	100	„
антімовий „	20	„
винний потаж „	30	„

Або з домашних середників, 2 р. денно мішанки:

кухонна сіль	50	грамів
кміну	35	„
ялівцю	35	„
льну	40	„

Квасне молоко п'євстає в наслідок дрібнотворів, які розмножуються в молоці. В кілька годин по видоєнню таке молоко зсїдається і вурдиться (зварюєгься) при варенню. Дає мало сметани, а масло з нього тяжко виробити. Поставлене на кисле не добре, бо лихо кисне. Таке молоко буває при кінці вагітності, при недузї вимени, забуреннях шлункових, а головно в наслідок дрібнотворів.

Молоко держати в холодних місцях. Відзаразнити посуду (пор. гірке молоко), вимя і стайні. Руки старанно вимивати. До корму домішати трохи стертого деревного вугілля.

Синє молоко бував на весні і літом від корму викою (ленча), скрипізм (сосонка), люцерною. Тоді треба змінити корм та відзаразнити посуду, руки, стайні.

Головною причиною, що молоко синіє є дрібнотвір зв. bacillus cyanogenes. Тоді молоко по 24 - 72 годин покривається синіми плямами. Сей бациль знаходиться всюди, в воді, повітрі. Він розмножується дуже скоро в нечистих і вохких місцях, де складаємо молоко і звідти переноситься до молока,

де розмножується при 15—18° Цельсія. Якщо до такої посуду, де передше стояло засиніле молоко, налити свіжого молока, то бациль заразить і це молоко. Так переноситься зараза на все господарство, бо й корови ним заражуються. І ця хіба молока є найчастійша в наших дрібних господарствах. А молоко перероблене, дав синій і гіркий сир, якого ніхто не купує.

Порада полягає на винищенню сего бациля. Перед довннем мити руки і вимена розчином 1½ ложки галуна на кварту води. Окрім того посуду вимити лугом, а приміщення (стайня, комора, де стоїть молоко) підкурити сіркою, а опісля вибілити. Підкурювання робиться так:

Обчислити вимір поміщення, приміром — стайня (в середині) довга около 5 метрів, широка 3 метри, висока 2½ метра. Се все вимножити, отже 5 разів 3 — буде 15, 15 разів 2½ — 37½, мавмо 37½ кубічних метрів. На кожний кубічний метер треба 60 гр. сірки, то дасть 2¼ кг. сірки. Тепер позамикати добре вікна і двері та всякі діри, випровадити худобу, в середині в кількох місцях порозкладати на бляхах сірку і добре підпалити її. По кількох годинах, як сірка спалиться і підкурить ціле поміщення, поотвирати вікна та провітрити докладно, і вибілити наново.

Жовте молоко. Ся хіба виступає рідко. Мабудь причиною жовтого забарвлення є прокормлюванне зазулинцями, шафраном. Але головною причиною є кілька різних дрібнотворів, а з них найчастійше *bacillus synxanthus*. Сей бациль згущує сирник, а молоко має немилий посмак і блідо-жовті плями, які по кількох годинах зливаються і надають молокові одностайну жовтаву краску. Іноді виступають попри жовті також червоні і сині плями.

Ті дрібнотвори дістаються до молока з повітря або нечистої посуду.

Зарадити проти сеї хіби можна лише через вигубленне дрібнотворів. Поступається як при синім молоці. Корові дається добрий (змістовий) корм.

Червонé молоко буває від кількох родів дрібнотворів, які знаходяться в повітрі. Якщо вони дістануться до молока, то там розмножуються, а від того молоко червоніє.

Bacillus prodigiosus розвивається тільки на поверхні молока, в глиб не доходить. Тоді молоко червоне тільки верхом.

Однак ті бицилі віділюють також фермент, від чого згущується білок молока. Коли такий бациль попаде також на інші страви, що мають білок, або крохмаль, то їх також червонить.

Bacterium lactis Crythrogenes та *Sarcina rosea* Schröter закрашують молоко на багряно червону краску. Другий з них викликає також згущення сирника.

Таке молоко шкідливе для людського здоров'я. Додаючи до молока іншого квасного, можна спинити розвій тих дрібнотворів.

П о р а д а. Провітрювати приміщення, відзаражувати посуду, вимиваючи кип'ятком з лугом і содою, вимена змивати розтвором ложки алуни на 1½ кварта води, а руки перед довнем мити милом в розчині алуни.

Ся хиба молока дається легко усунути.

Крoвaвe молоко виступає з кровними пасмами при довнню. Причиною є зранення вимен і дійок, від удару, від ссання телят, або від жорстокого довння.

Лічeннє. Додавати до доброго корму: макух льняний, вивари насіння льну, шріт вівсяний, клейки, а на вимя оклади шалвії та стягаючі змивання.

Таке молоко телята ссуть нерадо.

Слизькe або тягуче молоко буває у наших дрібних господарствах дуже часто. Недугу викликають мікроби, що живуть на зіпсованій паші, гнилих картоплях по пивницях та ямах. Як коло таких картофель держати молоко, воно заражується дрібнотворами, а потім зараза переноситься (дійниця) на корову. Дрібнотвори, що викликають таку хибу, живуть також в середині вимени корови.

Недугу спричинюють різні роди бацилів, а найчастіше *Micrococcus Freidenreich'a*, який творить слизоту в молоці і розмножується так скоро, що на протязі 5 годин молоко стає зовсім слизьке, тягливе.

Чинність дрібнотворів сеї громади є ріжна. Одні перетворюють білок молока в слизьку масу, другі роблять молоко тягливе, а інші переферментовують цукор в молоці на слиз. Таке молоко є густаве, а коли розвій дрібнотворів дійде до повноти, молоко зовсім слизьке, липке, а коли встроїти і виймати палець, то молоко тягнеться наче ниточки.

Кварта такого молока може збавити кількaсот літрів

доброго молока. Тому, коли така недуга появиться, треба всю посуду докладно відзаразнити, перевести дезінфекцію всіх приміщень та виб'лювати вапном. Також руки мити часто.

Коли молоко вже при довнню слизьке, означає, що вимя корови хоре. Таку корову доїти окремо і часто, щоби здюювати заразу з вимени. Листє конопель додаване до паші має також помагати.

Гнильне молоко при хворобах вимен і проводу кормового, а також від дрібнотворів.

Таке молоко має мало сметанки, повне міхурчиків з газами. Посмак молока гнильний.

Усталити причини хиби молока і в'дповідно лічити. Щоби недуга не поширювалася, відзаразнити приміщення і посуду.

Корові змішати до корму дещо вапняної води або деревного вугілля.

Шумуюче молоко подібне до гнильного, богате в газу. Хибу викликають дріжджаки або бациль *Micrococcus Sornthalii* і *Streptococcus agalactiae*.

Ся громада дрібнотворів протягом 15—18 годин перетворює молоко в газами шумуючу, дриглисту масу.

Мильне молоко викликає дрібнотвір *bacterium lactis sarpasei*. Сей рід перебуває на соломі, сіні, а звідти спадає до молока.

Порада. Відзаразнити вимена, а солому і сіно забрати.

Таке молоко тяжко переробити на масло, бо при перерібці спінюється. Молоко слизисте, посмаку миляного.

Зменшуванне молока. Причини таких обявів обговорено вже при різних недугах коров. Отже виступає при недугах вимен, запаленнях, горячці, ізза малозмістового корму, або з причини за обильного корму, а також через лихе поводженне з худобою, з туги за телятами, через дошкульність мух, а іноді перестуду, через за зимну воду.

Ліченне. Усталити причину і відповідно лічити, усуваючи її.

Подавати більше змістову поживу, як: солодові кільці, квашений кінський зуб, пійла з макухів, грису.

На збільшенне молочности 3 рази денно 1 ложку з кормом, порошку:

татараку . . .	40	дека
кропу . . .	40	„
анижу . . .	40	„
кухонної соли . . .	40	„
натрону . . .	20	„
болюсової глинкої . . .	30	„
ялівцю . . .	30	„

Таке саме діланне дасть мішанка, подавана раз денно по ложці до пійла:

антімонового порошку	30	дека
сіркового квіту . . .	30	„
стовченого кміну . . .	15	„
кропу	15	„
спорошкованого ялівцю	15	„
соли	25	„

Вимена корови держати чисто, легко вимасовувати та змивати теплим напаром потерух сіна.

Инші хиби молока. Молоко легко натягає запахом инших предметів. Тому часом молоко має посмак і запах: камфори, терпентини, карболю або кропу, цибулі, бураків, або гною, стухлого сіна і т. ин. Тому треба все заховувати велику чистоту, а головно не забувати все вимивати посуду, руки і давати свіжу, суху підстілку.

Окрім того молоко може мати ще иншу дуже важну, бо небезпечну, хибу, а саме — може мати в собі бацилі чохотки (сухоти, туберкули або перлиця). Про се в найблизчому уступі.

Перлиця.

Перлиця в худоби або чохотка (сухоти) се одна з найстрашнійших недуг, бо не тільки страшна в наслідках, але й небезпечна, бо заразлива, т. є легко переноситься на иншу худобу й людей, а при тому — наука досі не здобула доброго середника до успішного лікування.

Недугу викликує бациль зв. прутень Коха, який гарно

розвивається в організмі звіриннім (також людським). Його знаходимо в:

- а) легенях;
- б) шляху травління;
- в) полбових знарядах.

Довгі віки люди не знали, в чому заключається недуга чахотки. Щойно в другій половині XIX століття учені (Ляйзерінг, Герлях, Шіпель, Кох, Зайфман, Буйвід і інші) викрили:

- 1) що причиною недуги є мікроб;
- 2) що перлиця у худоби та сама недуга, що чахотка у людей;
- 3) що недуга є заразлива;
- 4) що недуга легко переноситься не тільки з худоби на худобу, але головно з худоби на людину й навідворот;
- 5) що щіпленням туберкуліни можна викрити заразник недуги у худоби і людей вже в перших початках недуги;
- 6) що, придержуючись певних правил гігієни, можна запобігти розширенню недуги.

Чахотка є довготривалою недугою, що поволи розвивається і в початках не замічується майже ніяких змін. Опісля виступає винищуюча горячка із всякими забуреннями в поодиноких внутрішніх знарядах тіла. Відбувається се в міру того, як недуга збільшується. Загально розвій чахотки є такий.

Часто з маловажних причин у ослабленім чи схорванім організмі виступають хронічні запалення, які здержують правильне круженне крoви та в наслідок певних процесів в ослаблених місцях сировичної і слизородної болони повстають згрубіння. Там творяться перші дрібні нарости-гудзочки, які спершу малесенькі, опісля більшають до величини зерна проса або гороху пільного (перлиця). Вони або розвиваються окремо, або зростаються разом. Опісля ті гудзочки, в наслідок висення, тверднуть, а коло них повстають нові. Так тоті гудзочки наростають, а все з часом виглядає, начеб попрічплювані ягідки малин.

Найчастійше поодинокі гудзочки зливаються разом в одну нерівну масу, яка що раз більше побільшується. Такі туберкулічні нарости повстають найчастійше в начиннях і залозах лімфатичних, які опухають, тверднуть і виглядають як гудзи. Се можна замітити у дітей побіч уха.

В дальшому розвою туберкул виступають ріжні зміни

через розпад, дальше вапнінне. Такі зміни починаються від каналиків, котрими допливає до них багато розпадової матерії та мандрівних і ропних комірок.

Коли заразники тут дозріли, то їх розпадові частини враз із заразниками, розносить кров по цілім тілі, де вони усадовлюються та викликають нові туберкули. Так з початкової місцевої недуги туберкул, повстає туберкульоза загальна, цілого тіла, згл. організму.

Розвій туберкульози не є все зовсім однаковий, се залежить від того, де початково недуга усадовилася, бо не всюди знаходить ті самі обставини, поживу і инше.

Сама назва туберкульоза повсталала від туберкулів (гудзів), в яких недуга заключаєсь.

Розпізнанне. Властива недуга починається щойно від часу появи туберкулічних гудзочків на болонах сировинних і слизородних і т. и. В самих початках заражена штука не виказує ще ніяких змін, а з того, як вона заховується, не можна ще нічого певного сказати. Тому початки недуги звичайно проходять непомітно. Однак дбайливий господар, що все точно приглядається до своєї худоби і знає добре діланне поодиноких органів тіла, запримітить вже в перших початках певні зміни у своєї, досі здорової, худоби.

Приміром, коли туберкули насадовляться на легенях або олегочній, тоді віл чи корова, в наслідок подразнення і угніту починає кашляти. При тому в'ддых худоби змінюється. Спершу буває сухий кашель, слабкий, гейби поверховний, а при тому виступає не все, тільки звичайно ранками, коли худоба напється зимної води або вийде з теплої стайні на свіжий воздух. Позатим така худоба поводитьсь так, як давніше, навіть добре виглядає, а при тому така штука є вже недужа і може заразити инші.

Пізнійше такий кашель виступає чим раз частійше. Колиж наплив розпадової маси та слизів нагромадиться більше, кашель стає вогкий і кріпкий. При тому хора худоба стогне та напружується, а слиз і розпадова маса відпливають звичайно ніздряма. Тоді зараза поширюється на иншу худобу.

Коли в такім часі прислухатись до грудей худоби, до її віддыху, то чути гейби суше шипотінне. Таке шипотінне повстає в наслідок того, що нерівна, бо обложена туберкулічними гудзочками олегочна при віддыху отирається до окісних, реберних болон.

Прищипя на язщі.

Пошесть худоби.

Сухотп на легенях.

Груда (гл. ст. 145).

Сухотп очеревної.

Сухотп на дишницї.

Опісля приходять свіжі затлутання. Віддих зараженої штуки стає скорійший, неправильний та утруднений, а дальше кашель, часто нагальний, спричинюючий захлистування, а в наслідках — утрудненне доступу кисня до легенів. А що легені відбирають з воздуха кисень, який причиняється до відсвіжування крови, яка розносить по тілі відживні соки, наступає перепона — неправильність у відсвіжуванню крови киснем, а дальше тіла поживними соками. В наслідках хора худоба виснажується і марніє, а шкіра її стає суха, волос без полиску, наїжений.

Коли обслухувати в той час груди хорої худоби, то чути глухий і тупий згук, який місцями прибирає відгомін наче бубна, а побіч того нерівний, храпливий, острый віддих із посвистом і сухим шипіннем.

Як вище сказано, місцева недуга чахотки переноситься на ціле тіло. Приміром появляються туберкули на очеревній і кишках, тай у шлунку наступають забурення. В наслідках задержанне відходів (калу), т. зв. обструкція. При тому кал (лайнки) стає твердий і сухий, а від нежитового кишочного слизу начеб полякерований. Тоді в калі повно частин нестравленої паші. Коли прийде черга на туберкули печінки і жовч неправильно виділюється, тоді кал стає блідо жовтавий. Іноді по такій обструкції виступав розвільненне получене із довготревалим здуттєм.

Туберкули переносяться також на органи полові (яєчники, ядра, вимена). При туберкулах ядер (яєчників) виступає збільшенне полового полону, неплідність. При туберкулах молочних залоз (вимя) виступає неправильність витворювання молока. Тоді у вименах замітні великі гудзи, які тріскають й не даються лічити. При туберкулах печінки — неправильність сечі. Туберкули мозгових опон — омліне, удар крови до голови, пригнобленне, оспалість, або відворотно-нервовість, злосливість, іноді конвульсії, т. є напади биття ногами, головою.

В кінці ріжні обяви збільшаються, худоба тратить охоту до їди, висохає, слабне та стає сумна. Віддих коротший і тяжший, кашель сильнійший, харкотливий; а іноді в наслідок пережертя бактеріями жилок, вибух крови. Тоді виступає винищуюча горячка, яка збільшує діланне серця, а недуга, яка досі була довготревала (хронічна) перемінюється в недугу го-

рячкову і далі вже скоро розвивається та приносить загибель.

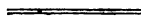
Заразливість сеї недуги полягає в тому, що цілі маси сього заразника знаходяться в харкотинню, віддихах, сльозах і мочу хорих на туберкульозу звірят і людей. Коли з тіла хорої худоби (чи людини) паде на землю слина, харкотинне чи кал, то вони приліпляються на землю і до предметів, з якими стикається інша звірина чи людина, і так поширюється недуга. Молоко з хорої худоби навіть перероблене на масло, чи сир, не тратить своєї заразливості.

Тому на сю страшну недугу треба дуже звертати увагу, та дуже беречися перед нею.

Великою полекшою в поборованні сеї недуги є та обставина, що прутень Коха є того рода, що не з'їдає відразу цілого тіла і не приймається всюди, а саме дуже відпорні організми не заражуються так легко чахоткою. Але й здоровий організм (тіло) як ослабне, може статися склінним до зараження бацилями Коха. Крім перестуди і інших обставин багато сприяє до ослаблення організму також пожива. Як споживання сирого молока, сира, лихих бараболь, бураків і інших є шкідливою поживою для людей, так худобу ослаблює і робить склінною до чахотки споживання: браги, виварів фабричних, олійних макухів, грису, спліснілої паші. Се означає, паша повинна бути й здорова і ріжнородна, а не одностайна. На ослаблення худоби впливає даліше: перемучування працею, нездорове становище (незмінювана підстилка, без відпливу гноївки), нездорові стайні (без свіжого повітря, задушні, повні дошкульних мух), а даліше недостача уміркованого руху на свіжому повітрі і нечистість шкіри.

Як примір хай послужить та обставина, що худоба гірська, яка часто перебуває на свіжому повітрі та має добру пашу, дуже рідко заражується чахоткою.

Дехто думає, що деякі раси худоби є особливо склінні до зараження чахоткою. Такий погляд настільки хибний, що дана раса є дійсно склінна до чахотки, але тільки у нас, т. є спроваджена до нас через зміну підсоня, до якого не може привикнути. (Пор. уступ про раси худоби, стор. 49).

Як берегти худобу перед зараженнєм чахоткою?

Щоби худобу успішно хоронити перед чахоткою, треба мати все на увазі, що не тільки худоба може заразити иншу худобу, але що зараза переноситься також з людей на худобу і навідворот.

Тому треба придержуватися таких порад:

- 1) Худобу купувати лише на торговцях, які стоять під доглядом ветеринарних лікарів;
- 2) Стайні будувати здорові (гл. стр. 63.);
- 3) Доглядаючим худоби не pozwalати спати поміж худобою, а тимбільше плювати в жолоби або на долівку стаен.
- 4) До доглядання худоби не приймати нікого нездорового, а коли хто захоріє, віддати лікарській опіці.
- 5) Коров і ялівок не становити з якими будь бугаями, але лише з такими, що їх ветеринарний лікар узнав здоровими.
- 6) Телят не допускати до коров підозрілих у перлиці.
- 7) Худобу недужу або підозрілу в недузї, а особливо таку, що має тверде вимя, або кашляє, не держати разом із здоровою.
- 8) В стайні не ставити худоби за густо.
- 9) На пасовисках не пасти разом з чужою.
- 10) Підозрілу в чахотці не вживати до розплоду.
- 11) Своєї худоби не поміщувати в чужих стайнях.
- 12) Чужих людей, як торговців худобою і инших, не пускати між худобу, а тимбільше до стайні.
- 13) Молока від недужої худоби, чи підозрілої в недузї, не здоювати на землю, але до окремого начиння, а молоко виливати на компости.
- 14) Худобу підозрілу в недузї обходити якнайчастійше, а гною не держати в стайні, ані не складати на місця, де худоба заходить.
- 15) Гною і гноївки від всіх, хочби здорових штук, не держати тижнями по стайнях.
- 16) Худобу підозрілу в чахотці піддати щіпленню туберкуліною, щоби напевно усталити, чи заходить небезпека занедужання туберкульозою.

Щіплення туберкуліною. Щіплення туберкуліною не в дороге, тому ніхто не повинен жалувати видатку, бо при помочі щіплення може охоронитися від нещастя.

Перед щіпленням міряться теплоту тіла термометром кілька разів протягом дня, а зараз потім переводиться щіплення окремою до щіплень сикавочкою. Сикавочка до щіплень має острый кінець, яким пробивається шкіру. Місце на шкірі, де мають перевести щіплення (на карку, або поза лопаткою) промивається водою, а опісля йодиною, а сикавочку перед ужиттям відзаразнюється 5% водою карболовою.

Відтак через сикавочку вливається під шкіру туберкуліни:

ялівникови до 4 місяців	0,1 гр.
худобі річній	0,2 „
худобі 2 річній	0,3 „
худобі від трох літ	0,4 „
волам і бугаям	0,5-0,6 „

Діланне (реакція) туберкуліни.

Туберкуліну готову вже до встрикувань одержується по аптиках. Діланне (реакція) туберкуліни виступає звичайно по 12—15 годинах від щіплення. Однак вже по 8 годинах треба що 1—2 годин мірити горячку і записувати.

Опісля порівнюючи теплоту тіла перед і по щіпленню можна майже без помилки зовсім певно сказати, чи дана штука хора чахоткою, хочаб в саміських початках. Хора на чахотку худоба відчує діланне щіпленки туберкуліни, а здорова не виказує ніяких змін. У хорої — температура тіла піднесеться. Таке щіплення робиться найрадше вечером.

Коли по защіпленню теплота тіла піднеслася о 0,8—1,00 Ц., то таку худобу належить уважати за туберкулічну, або що найменше за підозрілу в чахотці.

Коли теплота тіла перед щіпленням виносила 39° Ц., а в 12 годин по щіпленню 39,3° Ц., то в тім випадку реакція не наступила.

Колиж вечером перед щіпленням термометр виказував 39° Ц. теплоти, а в 12 годин по щіпленню 41° Ц., то реакція виразно виступила, бо підвижка виносить 2° Ц. В такім випадку можна майже певно ствердити присутність чахотки. Загально звірята, у котрих підвижка винесе 0,8° С треба уважати щонайменше підозрілими в занедужанню чахоткою.

При тому треба памятати, що звірята, які горячкують та мають чахотку розвинену в високому ступні, не надаються до пробного щіплення туберкуліною. Часто бував, що звірина

хора на чахотку в високому ступені не виказує ніякої реакції по заціпленню туберкуліни тому, що її внутрішні органи не виказують через знищення ніякого ділання.

Колиб щіплення треба було повторити, то не можна сього робити скорше, як по чотирьох тижнях.

В останніх часах уживається також щіплення очного нароком спрепарованою туберкуліною.

Щіплення туберкуліною і оціненне висліду щіплення найкраще повірити ветеринарному лікарєви.

Лічення. Перлиця (чахотка) у худоби належить до недуг невилічимих. Тому, знаючи, що тяжко хорої штуки не можна вилічити, а вона може легко заразити інші, треба рішуче чимскорше віддати на заріз. По випровадженню з загороди хорої штуки, треба дуже докладно перевести відзарненне цілої загороди, як стайні, комори, гною, всеї посуду і інших, щоби унеможливити поширення недуги.

Само лічення чахотки може бути успішне лише в самих початках і то при місцевій (льокальній) туберкульозі. За порадою треба звернутися до ветеринарного лікаря. Часом примінують з успіхом лічення через щіплення туберкульо саном Бюрова.

Деякі проби лічення зглядно увідпорнення тел я т мали неаби які успіхи. І так: теля вже в другім дні життя, відокремлюється від матери і приставляється до здорової корови (найліпше такої, котра перед 2—3 днями родила). Коли такої нема, кормиться стерелізованим молоком (себто нагріваним в парі до 85°). Для контролі щіпиться теля туберкуліною, перший раз у віці 3—6 неділь, а опісля слідує друге щіплення.

Однак найуспішнішим в т. зв. охоронне поступованне для бережання перед недугою. Як беречися, гл. про се в уступі про гігієну, сторони 1, 45.

Мотилиця.

Недугу мотилиці дістає худоба із паші. А саме головно на травах, що ростуть по мочарах, зауклюються личинки галапаса званого мотиличник (*Distomum hepaticum*).

Коли худоба зість літом таку траву, то до шлунка дістаються личинки мотиличника. Однак недуга розвивається тільки в осени або зимі, коли мотиличники дозріють в печінці худоби. Тоді вони залишають печінку. Переселюються до кишків і там здається гинуть. Ячка виходять з калом, з них повстають нові мотиличники, які переходять ріжні часи розвою, а вкінці причіпляються на біла рослин. Є два роди галапаса мотиличника: печінковий і листковий. Моти-

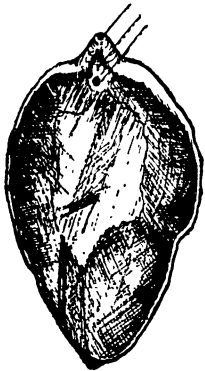

Рис. 68. Мотиличник (около 3 р. побільшений). Стрілки вказують (в гори) отвір ротовий, ссавець черевний, отвір половий.

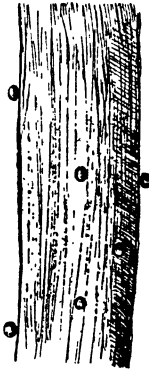

Рис. 69. Біло трави, а до неї причіплені личинки мотиличника

личник подібний до видовженого листка, має два присмочки, оден довкола рта, а другий на хребті.

Коли худоба зість малу кількість личинок мотиличника з пашею або з водою (найчастійше в мокрі роки) і до печінки дійде їх тільки небагато, тоді вони спричиняють ствердненне печінки, згрубінне жовчевих проводів і инше. В наслідках виступає жовтачка, виснаженне, зненшенне апетиту. Опісля через цілковите виснаженне наступає загибіль.

Ліченне покищо маємо головно тільки т. зв. охоронне. Іменно не треба випускати худоби на мочароваті пасовиска, та такі, що їх заливають повені. Всі громадські багністі луки повинні громади в найкоротшому часі здренувати, бо се конечне для добра цілї громади. На травах, в околиці сталих калюж найчастійше находиться мотиличник печінковий, тому на такі пасовиска не треба худоби пускати.

Також пб довготриваючих дощах треба вишукувати для худоби лише пасовиска сухі і якнайвище положені.

Гній від хорих штук треба усувати на бік і прикривати іншим гноєм. В гною хорої худоби в повно яечок мотилчника, і лише в сей спосіб можна їх винищити.

По зарізанню хорої худоби треба печінку з неї спалити, бо в ній повно зародків мотилчника.

Ві вці на мотилицю гинуть масово.

Лічення мотилиці досі не має зовсім успішного середника. Худобі, яка перейшла мотилицю і в ослаблена, подається для піддержки сил порошку:

Сіль кухонна	22	дека
кмін спорошкований	15	„
soda bicarbона	5	„

даючи з кормом 1—2 ложок два рази денно.

В останніх часах найдено середник проти мотилиці (так рогатої худоби як і овець). Сей середник зветься „Distol“ і вирабляється у будапештенській фабриці „Chinois“. Лічення distol-ом триває всего 4—6 днів. Переведені проби в рр. 1926 і 1927 дали на загал добрі висліди. Худобу хору на мотилицю треба добре живити, три рази денно пійло з житньої муки, 2—3 л. вареного вівса та $\frac{1}{2}$ —1 л. білого вина, а якщо появиться сильне розвільнення, подавати замість білого — червоне вино напів з теплою водою. Взагалі добре ділає, коли в слотливе літо перед вигоном на пасовиско дати худобі кілька пригорців сіна, з 8 гр. кухонної соли, або кусок хліба помащений білою терпентиною.

Лічення повірити ветеринарному лікарєви.

Чума худоби.

(Книгосуш).

Се одна з найстрашнійших недуг у звірят; в Європі мало знана. Властиво виступає в Азії і Америці. Підчас війни занесена й до нас. Западає на неї тільки рогата худоба, а рідко вівці і кози. Прочі звірята та люде не западають на книгосуш. Заразливість недуги є дуже велика. Майже всі звірята, які є наражені на зараженне, западають на сю недугу.

Помір масовий, досягає 90% смертності.

Причиною недуги є дрібнотвори-заразники, які переходять або просто з хорої на здорову худобу, або посередно через різників, псів, дріб, воду, пашу, всякі предмети, які худоба на книгосуш занечистить калом, а також за поміччю посуду, шмат, шкіри, вовни, мяса, кістей, рогів від штук заджумлених.

Сам заразник досі докладно не розсліджений. Після зараження 3—7, а рідше 9—11 днів недуга ще не виступає. В тім часі заразник розвивається в худобі. Опісля (звичайно по тижневі) виступає нагально сильна горячка (до 42° С.), дрощі, устає охота до їди, очі примкнені, сльозавлять, в ніздрях показуються слизоваті випливи, з рота тече слина; ціле звіря виглядає дуже збіджене. Звірина нічого не їсть і має велику спрагу. Окрім того на слизницях носа, губ, піхви виступають червоні цятки, які скоро покриваються білими болонями. Як стерти ті болони, видно наболонні ранки. Рівночасно виступає запір відходів; звіря скрегоче зубами, постогнує. По кількох днях знову бігунка з вонючими, злюзоватими відходами, іноді з кровю.

Недуга триває 5—8 днів, часом трохи довше.

Познаки недуги в дуже подібні до перебігу недуги голови у худоби (нежитова горячка у худоби). Розпізнання недуги в початках тяжке, але опісля виступають ясно ріжничі. При тому нежитова рорячка у худоби виступає звичайно у відірваних випадках, коли на книгосуш западає штука за штукою.

Лічення. На случай випадку, зараз завітати місцевий громадський уряд і повітового ветеринарного лікаря. Недужу штуку держати окремо, а інші не випускати поза загороду. Гній упрятати; закопати глибоко. Такий гній не шкідливий доперва по трох місяцях. Перевести відзаразненне загород, вдержувати якнайбільшу чистоту та строго придержуватися приписів ветеринарного лікаря. Закон вимагає добивання всіх штук запідозрілих в книгосуші, а правительството платить в такім випадку відшкодування у висоті 3/4 оціночної ціни. Однак в останніх часах пороблено успішні досвіди щіплення недужих штук охоронними і лічничими щіпленнями.

Карбункул.

(Пошесть сибірська або селезінна, марен, углик),

Недуга виступає у худоби, коней, овець; рідше свиней, і виїмкових случаях у псів, у худоби не буває. Ся недуга для людей дуже небезпечна, а саме дуже часто смертельна (виступає під назвою синої або чорної корости). На людей переноситься через мухи, котрі сиділи на м'ясі зарізаних штук. Головно дістають гарбарі, щіткарі, які займаютьея оброблюваннем шкіри, передовсім, коли при роботі скалічаються.

Недуга виступає в певних місцевостях. Коли одна штука захоріє на карбункул, то недуга може обмежитися до тої штуки, але може рівночасно захопити і кілька штук. Виступає головню тоді, коли місця, де закопано падло зарізаної і павшої худоби, розкриються, приміром через підмулення водами. Тоді зародки недуги дістаються з пашею до шлунка худоби.

Познаки. Перебіг недуги частійше острый, рідше протяється. При острому перебігові, недуга тріває від 1—24 годин, а навіть від 20—30 минут. Буває се головню у добірної худоби. Тоді позірно здорова худоба нагло дістає горячку, дріжаки, паде і в коротхім часі в конвульсіях гине.

Горячка доходить до 42° С., звіря скоро і тяжко робить боками, зір вистрашений, неспокійний, часом оглядається на черево. Коло горла, грудей, шиї творяться іноді горячі, болючі опухи (у телят, свиней). Корови зовсім перестають давати молоко, іноді навіть на кілька годин перед першими познаками недуги. Нерідко виступає напад шалу.

При протяжнім перебігові недуги познаки такі самі, тільки слабші; виступає загальне пригнобленне, осоловілість. Такий стан може тревати 2—3—5 днів.

Падло буває по кількох годинах здуте, з ніздрів, рота, піхви, кишки відходової випливає незціпеніла, чорна кров; але таких впливів може й не бути.

Лічення при помочі охоронних і лічних щіплень, які перепроваджують ветеринарні лікарі. Поза тим поступованне охоронне: дезінфекція ставн, посуду і цілих загород. Про випадок зараз повідомити власти.

Недуги можна вистерігатися в той спосіб, щоби не поїти худоби в калюжах, багнах, саджавках; не пасти близько

худобячих кладовищ; псів держати на ланцюгах, щоби не гребли по кладовищах та не розволікали недуги карбункула.

Як трапиться випадок занедужання, худоби не випускати на спільні пасовиска, разом не поїти. По переведеній дезінфекції загороди знищити навіз і пашу із зараженої стайні, а лічення віддати тільки ветеринарному лікарєви, який примінить якийсь із найновіших середників, бо наука постійно винаходить щось нового для поборювання пошесних недуг.

Падло недужої на карбдикул худоби, враз із потятою шкірою облити нафтою, креоліною або карболом, та посипане негашеним вапном, закопується глибоко.

В місцевостях, де раз появилася недуга карбункула треба що року переводити охоронні щіплення худоби, щоби збільшити її відпорність.

Пошесть худоби і диких звірят.

Пошесна недуга рогатої худоби, свиней, часом коней а головно дикої звірини, як дики, олені, заяці. Викликають її дрібнотвори, докладно не розсліджені. До недавна не відрізняли недуги від карбункулу через дуже зближені позначки. Переноситься до тіла худоби з кормом, а моливо і при помочі комах.

Позначки. Нагальна горячка 40° — 42° С, нехїть до їжі, іноді опухи під щокою і на шиї; опух язика; також опухи коло ребер, бедра. Іноді впливи крові, головно на ногах. Звичайно худоба гине протягом кількох годин.

Іноді приходить також заатакованне легенів, з ніздрів випливав водниста теч, часом з кровію, а худоба гине протягом 1—3 днів.

Поради. Належить сейчас завідомити ветеринарного лікаря, перевести дезінфекцію стайні, пашу із жолобів і верхню верству гною знищити, а пасовиска поляти креоліною.

На сю недугу западають найскорше серни і олені і коли вони перейдуть по пасовиску та занечистять калом, або коли худоба дістає пашу із лісних лук, то худоба набирається сеї

недуги. Западають головно молоді штуки. Тому в той час не треба худобі подавати паші з ліса, а лісним сіном можна кормити тільки старших коней, які в більші відпорні проти сеї пошести.

В останніх часах з успіхом роблено лічнічі щіплення з розтвору Іхтаргану (1%).

Пошесну недугу худоби і дичини називають також недугою Боллінгера, який її розслідив.

Шелестільниця.

Недугу викликає питомий дрібнотвір. Западає на неї худоба поодинокі. Засадничо худоба хора на шелестільницю гине, виходять деколи тільки старші штуки. Такі, що виздоровіють, є опісля відпорні проги недуги. Худоба западає на неї в наслідок зранення або через спожиття заразників.

Обявляється горячка, штивний хід, посоловілість, опухи на шиї, лопатках, крижу, стегнах, підгруддю. При натисненню долонею опухи видають скрипливий шелест. Коли їх розтяти або як тріснуть, випливає піниста, дуже вонюча теч. Ткани підшкірих опухів заляті чорно-синявою кровію. Недузі товаришить також втрата охоти до їди.

Недуга достаточна не розсліжена. По зарізанню хорої худоби кров ціпеніє, селезінка як у здорової без змін, а під шкорою кровава, жовта, дріглиста маса.

П о р а д а. Хорих відокремити, перевести відзаразненне загороди. Добре перевязати хорі місця, щоби недуга не переходила на дальшу часть тіла. Дорізуванне, або зниманне шкіри, спусканне крові і інші операції в строго заборонені. Про випадок треба звідомити громадський уряд.

В новійших часах приноровлюють охоронні щіплення, які дають добрі висліди.

Прищизця (Слинавка).

Недуга дуже заразлива у худоби, овець, свиней. Коні западають на неї дуже рідко. Людина може заразитися від хорої худоби. Недуга повторюється звичайно що кілька літ та шириться з надзвичайною швидкістю. Полягає на занедужанню слизниці пískової ямини, язика, а також шпари і корони ратиць, а іноді шкіри вимени. Викликає її імовірно заразник, якого в останніх часах викрив професор Зібель, однак се ще не є достаточнo розсліджене. Худоба заражується через безпосередну стичність із відходами, а головнo із слиною недужої худоби, а також через воду. Недуга переноситься також через людей, при помочі одягу, чобіт, або через комах. Дуже часто домашні звірята, діти, а також щурі та птахи можуть перенести недугу до иншої загороди. Коли заражена худоба перейде дорогою, чи перевозять її залізницею,

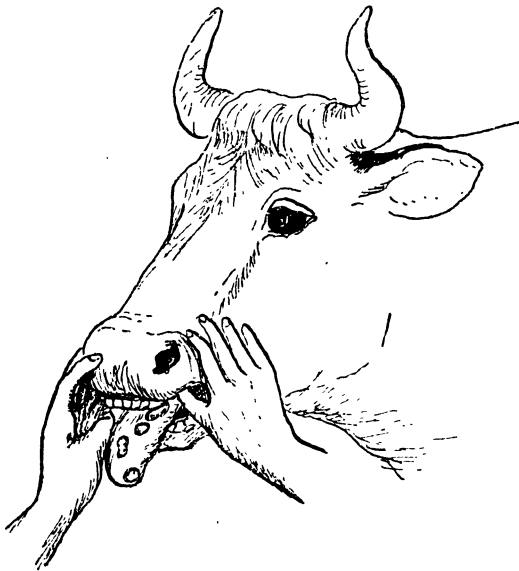

Рис. 70. Прищизця на язичі.

а доріг, вагонів, рамп залізничих і т. д. не відзаразниться, то вони стають рбзсадниками сеї недуги.

Недуга виступає в 3–6 днів по зараженню. Зачинається горячкою більшою, або меншою, устає охота до їди, худоба

слинить, а у коров устає молочність. На слизниці, на кінці язика творяться міхури, виповнені течію, які по кількох днях пукають, а на їх місці повстають червоні ранки. Тоді горячка обнижується. При лагіднім перебізі недуги, після того звичайно худоба стає здорова по кількох днях.

Однак звичайно окрім міхурів на слизниці ротової ями, творяться міхури також між ратицями. Коли міхури тріскають, творяться рани, а худоба кулявіє. Через те не може стояти, зате більше лежить. Тоді недуга триває довше, яких два до три тижні та кінчиться звичайно виздоровленням.

Рис. 71. Прищця на вимени.

недуга замотується. Це виступає головню у волів і бугаїв та спричинює нераз скидання рогових частей ратиць, а іноді закаженне крові, а в наслідок того загибель. Таку худобу завчасу треба віддати на заріз.

В випадках зарази ратиці недуга може мати тяжкий перебіг, може дуже поширюватися та спричинити погибель богатьох штук. Однак звичайно втрати в наслідок прищці не є великі, а примусовий заріз рідко потрібний. Часом усе таки, навіть при звичайному перебігові недуги, буває, що звірята раптовно гинуть. Головно телята годовані молоком хорих коров гинуть в наслідок пораження кормового проводу.

У молочної худоби часто в наслідках прищичної недуги виступає заріст каналіків в дійках, або стверднення одної чи більше чверток. У бугаїв часто виступає нездібність до розплоду.

У кіз і свиней прищича іноді приносить великі шкоди.

Лічення. Хору худобу відосібнити та не змушувати до ходження. Давати свіжу і м'яжку підстилку. На прокорм не да-

Рівнож на вимени і інших місцях можуть повстати міхури. Тоді доенне утруджене, а молоко є недобре, зсідається і не надається перероблювати на масло і сир.

Коли в наслідок пукнення міхурів на ратицях пасти-пить занечищення ранок гноем,

вати острої паші як: січка, солома, зерно, зате подавати м'якку зелену пашу та пійла з отрубів та з льняного насіння, душені бураки, картофлі, макухи і т. п.

Рани на слизниці треба смарувати розтвором:

перевареної води	1 кварта
пйоктаніни (pyoktanin)	1 гр.

Замість сего розтвору уживається також:

азотан срібла	1 гр.
перевареної води	10 „

Або:

паленого галуноу	5 гр.
квасу борного	5 „
перевареної води	1 кварту
меду	2 ложочки.

Або:

йодини	1 гр.
гліцерини	10 „

Рівнож треба смарувати рани між ратицями. Уживається одного з вище наведених, або:

лізолу або тераногену	15 гр.
літної перевареної води	1 кварта.

Перед смарованнем ратичних ран треба промити їх 3% розтвором карболевої води.

Рани добре засипувати порошком:

крохмалю	10 гр.
таніни	10 „

Рани на вимени смарувати:

йодини, або квасу салцилевого	15 гр.
гліцерини	30 гр.

Або:

квасу борного	1.5 гр.
везеліни	30 „

Щоби уникнути подразнень ран на ратицях, добре накладати шкіряні черевики, які в тим добрі, що не ссуваються, ані не пересуваються. Коли не можна мати таких черевик, то треба принайменче звичайним способом рани обвивати.

Молоко від хорих на прищицю звірят можна вживати тільки переварене. Сире молоко дуже **небезпечно** для лю-

дини, головно для дітей. Рівнож не вживати ніякої посуду, якої вживається до хорої худоби.

Для поборювання недуги, вживають також охоронних щіплень, які ще не в доволі уліпшені та в трохи за дорогі (Loeffler). Поручають також залізисті соли, які подається по вказівкам ветеринарного лік ря.

Як недуга заплутається, повірити ліченне ветеринарному лікареви. Про випадок занедужанія треба повідомити громадський уряд та перестерігати всякі охоронні приписи. Коли кожний господар буде сього докладно перестерігати, тоді можливе припиненне заразливости та скоре придушенне грізної пошести.

Запаленне легенів у телят.

В перших тижнях життя 8—14 днів підпадають телята пошесній недугі запалення легенів і олегочної. Недугу переносять новокуплені телята і корови, а вик икують всякі дрібнотвори.

Обявляється горячка до 42° С (кишка відходова), недостача охоти до їди, приспішений віддих, болючий кашель та ослабленне мязів. Телята гинуть протягом 1—2 днів, а деколи 5—6 днів.

Ліченне. Вдихування напарів зіль, змістовий корм, догляданне пупцевого проведу, дбайливість і добре обходженне (гл. стр. 87), відосібненне хорих, відзаразненне пупця новородкови 5% розчином карболю.

Дуже успішний вислід дає охоронне щіпленне сировицею проти запалення легенів зараз по народженню.

Найкраще вистерігатися купна телят і коров з загород де була така пошесть, а коли вона появиться у нас, зараз візвати ветеринарного лікаря.

Пошесний нежит піхви.

Пошесний нежит піхви у коров викликають дрібнотвори. Появляються малі гудзи на стінах піхви. Недугу переносять люде або бугаї. Появляється головно серед молочних господарств. Западають корови, бики, ялівник, а також телята.

Виступає опух губ сорому, які стають опухлі і зачерво-нілі, а з піхви випливає сіро-біла, липка і без запаху теч. По кількох днях болона слизова сорому і піхви зайшовши кровію, набирає жовтавої краски. Тоді появляються малі гудзи величини голівок від шпильок або зерна проса. Гудзи тягнуться пасмами, або зібрані купкали. Корови відчувають сверблячку в полових частях та збільшений гін. По кількох тижнях гузички бліднуть і змінюються в міхурчики. Корови ялові навіщені заказником піхви не запліднюються, а при певних обставинах тільні корови покидають. Покиданне може наступити в кожнім часі тільности. Опісля така корова не дістає полового гону і остає ялова. Діється це тому, що заразники дістаються піхвою до яєчників і нищать їх.

З того виходить, що при нежиті піхви може виступити покиданне плоду, або інші недуги полових частей, однак — колиб покид трапився, то його причиною не мусить бути нежит матиці. В таких випадках треба звернутися до ветеринарного лікаря, щоби покинений плід і плодові болони переслав до розсліду, чи нема заразника нежитового. Бо навіть нежит піхви не мусить бути причиною поронення, тому, що гудзочки появляються на матиці також здорових звірят.

У биків на части половій творяться такі самі гудзочки, як у коров на болоні елидовій піхви. Недуга треває звичайно 8—14 днів, а при тяжкім перебігу 4—8 неділь й довше з поворотами.

Лічєннє, може мати успіх, коли є впливи, в про- тивнім випадку є безуспішне. Лічється не тільки корови, але й бики та ялівник. Уживається до промивання середників дезінфекційних, як: розтвору креоліни, (1 ложка креоліни на 1 літру літної води), лізолу, іхтаргану 1¼% літного, бацильолу, або вкладається масти созойодолю, таблетки піхвові, чопики біссулінові, бацильові, окрім того ріжні патентові середники (Бісуліна, масть Помеера). Декуди стараються лічити сировицею. Кожна метода вимагає відповідного примінення, що до

пори, скількості і т. д., тому треба в таких випадках звертатися до ветеринарного лікаря. Конечним в дезінфекціоновані загороди раз в тиждень, та задержування безглядної чистоти.

Нежитова горячка в худоби.

Викликує її питомий дрібнотвір, який досі належито нерозсліджений. Западають поодинокі штуки худоби. Недуга починається високою горячкою $40^{\circ} - 42^{\circ}$. Ціле тіло наболіле, причому сильне запалення слизних болон очей, доріг віддихових, ям чола, шлунка; часто появляються тяжкі нервові обяви (заколоти) і т. и. Вже в першому або другому дні недуги худоба тремтить на цілому тілі. Очі сильно зачервонілі, слезять, голова, чоло, насада рогів гаряча, шерсть најжена. Повіки опухлі, набренілі і примкнені Роги при дотику гарячі, хитаються, а то й при сильнім запаленню самі відпадають.

З ніздрів стікає густий, брудний плин, часто перемішаний з кровію. Апетит зменшений, відтак зовсім устає. Відходи (кал) тверді, запеклі, часто з кровію, вонячі не рідко обложені куснями оболон, то знова бігунка. Молоко вже в перших днях зникає, худоба худне, ледво волочить ногами і до тижня гине.

Лічення: Хору худобу відокремити від здорових та держати в стайні часто вітреній. Вплив з ніздрів часто змивати та самі ніздрі переполікувати 1% розчином креоліни. На чоло і околицю рогів студені з ледом оклади. При занятю кормових доріг (розвільнення) задати 3—4 гр. креоліни в 1 літрі води. Все ж таки з покликаннем ветлікаря*) не зволікати.

---

*) Замість все повтаряючихся слів: ветеринарний лікар — на дальших сторінках уживаємо скорочення: ветлікар.

Зараза легенів.

Дуже небезпечна недуга, від якої багато худоби пропадає. Ця зараза властива тільки рогатій худобі, на інші роди звірят не переноситься зовсім, або дуже рідко. Виступає найчастіше в господарствах, де худоба часто змінюється. Заразник знаходиться головню в відходах; однак зараження може наступити також при допомозі паші, посуду, через спільне повнне і т. и. Заразником є дрібнотвори, досі достаточню не розсліджені; вони дуже витривалі і можуть заразити ще протягом 3—4 місяців по виздоровленню худоби, а навіть довше.

Заразник дістається до легенів, там розвивається та викликає запалення легенів і олегочної. На вилікання заразника в легенях потрібно від 10 днів до 6 тижнів; в тім часі худоба позірно здорова. Після того виступають перші позначки недуги. Виступає короткий, сухий, болючий кашель, особливо ранком і по повнню, який стрясає цілим тілом, при тім горячка, нехїть до їди, зменшення молочности. Тільні корови часто покидають. Опісля кашель чимраз частіший, горячка до 42°, молочність зовсім устає. Віддих прискорений, тяжкий; уха, роги та ноги холодні, слизниця суха і гаряча, шерсть наїжена. Звіря худне, на долішних частях тіла виступають опухи, віддих щораз тяжчий, душний і в кінці наступає удушєння. Загально пропадає 70%—80% худоби. Недуга триває кілька тижнів і більше. Перебіг тяжкий, іноді дуже острый, так, що худоба гине також уже протягом тижня.

Заразливість дуже велика, переноситься легко з хорих на здорові, а навіть виздоровіла худоба довго задержує заразники й може заразити навіть протягом кількох місяців по виздоровленню.

Заки недуга прибере тяжкі об'яви, іноді в недузї наступає поліпшення, але не виздоровлення. Така худоба є дуже небезпечна для здорових, бо дуже розносить заразники недуги. Повне вилічення не виступає відразу, але дуже поволи.

По зарізанню бачиться, що худоба має дуже побільшені легені. Яма грудна є виповнена погано воняючою течію.

Поради. Всяке лічення є безвартісне. В деяких околицях недуга є поворотна. Існує припис на забивання всіх штук запідозрілих в цій заразі. Як така недуга появиться не

треба відосібнювати здорових, тільки завітдити урядового ветеринарно лікаря. Ті особи, що обслуговують заражену стайню не повинні заходити до інших переділів, т. є не мати стичности з іншою худобою. Хто виходить зі стайні повинен відзаразнювати карболевою водою руки, одежу, чоботи.

Стайні, в яких вибухла недуга, по забиттю останньої штуки підлягають 90 днівній контумації. За забиті штуки держава платить $\frac{1}{2}$ вартости як відшкодованне.

В часі вибуху зарази треба бути обережним з купном худоби. Закуплену худобу треба держати 8 недіть окремо від інших й через 8 тижнів мірити горячку і не випускати із стайні. Пашу подавати тільки таку, яка напевно не могла мати стичности із недужою худобою. По тім часі можна худобу певно уважати вільною від зараження.

Щоби зробити худобу відпорнійшою, переводжено проби щіплень, однак про вартість тих щіплень думки лікарів були поділені. В наслідок того щіплень охоронних покищо занехано.

Кровава сеч у худоби.

В деяких околицях, головно лісових що року в місяцях травні і червні нападає худобу знаний кліщ всисець, який живе на корчах під лісом, звідти дістається на переходячу худобу, всисається в м'ягі часті шкіри вимени, під черевом, коло хвоста, на повіках, вухах і т. п.

Недуга починається горячкою 40°—41°, худоба соловіє, апетит зменшається, сеч, з початку червонава, стає вже в 5. дні чорна і при віддаванню твориться шума. Коли вчасно усунеться причину (задержати хору штуку в стайні, або змінити пасовиско, очистити з кліщів), то хоробові познаки зменшуються і вже в 8—12 днів вертає первісний (здоровий) стан. В противному разі недуга погіршується, початкове розвільнення переходить в упертий запір, виступає недокровність, слизні болони бліднуть, жовкнуть, зад прислабає, хора штука не встає, або лише з трудом підводиться. Нерідко ще й

появляються опухи на голові, шиї і грудях і звіщають близький кінець.

П о р а д а. Усунути причину недуги. Передівсім уникати пасовиск під лісом або на зрубках, а також дренувати пасовиска. Винищувати кліщі, які причіпилися до худоби, але насильно не відривати, бо відірветься тіло кліща без голівки, яка залишається в шкірі худоби і може в тім місці спричинити болючу рану. Щоби кліщі здіймати треба заливати оливою, нафтою або сильним розчином соли. Для охорони мити худобу розтвором креоліни, лізолю. Заки випровадиться худобу на нове пасовиско годувати в стайні, подавати клийкі пійла.

Недужій худобі подавати проти запору 600 гр. гіркої соли розцущеної в 1 л вивару льну, або ромену з додатком 100 гр. олію.

Проти гєрєчки: хініни — 24 гр.

З домашних ліків:

Готовий запар румянку	.	.	1/2	квати,
кухонної соли	,	.	160	грамів,
насіння льну	.	.	100	„
зелений камінь (ferrum sulfuricum)	.	.	50	„

Ще тепле подати саме або з пійлом.

Деякі лікарі уживають з успіхом слідуєчого ліку:

вивар хінової кори	.	.	100	грамів
таніни	.	.	25	„

задати на два рази в одному дні.

В місцевостях, де худоба стало хорувє що року, треба для зміцнення відпорности піддати худобу охоронному щіпленню. Такі щіплення виконувє ветеринарний лікар на два місяці перєд вигоном на пасовиско.

Віспа в коров.

Недугу спричинює заразник, від якого хорують й люди. Корови часто заражуються від людей, однак у коров перєбїг недуги є лагідний. (Від коров недужих на віспу приладжують сировицю проти віспи у людей.)

Недуга об'являється на вимени і дійках. Творються материзуючі гудзочки, які спершу малі як фасолька, опісля збільшуються, а по 1 — 1½ тижня ропіють. Опісля творяться струпи і рани. Зменшення молочности (при довнню не тягнути за дійки, тільки стискати). Молоко є звичайно гірше, стинається.

П о р а д а. Ранки на вимени натирати мастію із:

борного квасу	—	—	—	2	гр.
вазеліни	—	—	—	20	„
або: бальзаму Перувіянського	—	—	—	2	„
ляпісу	—	—	—	0·2	„
вазеліни	—	—	—	20	„
або: саліцилевого квасу	—	—	—	1	„
вазеліни	—	—	—	10	„

Відзаразнювати руки, одіж, вимена, посуду, стайні. Недуга звичайно проходить без тяжких наслідків протягом 3¼ тижня.

Зодма в худоби.

Зодма, обдиманне, здутте, у худоби буває в наслідок переладовання шлунка здуваючим кормом, головно зеленою молодю конюшиною, люцерною, еспарцетом, свіжою травою, гречкою, викою, змерзлою гірчицею. Се буває по теплім дощі, коли конюшина підпадає скоро ферментови, або в досвіта, як паша крита росю, або в погідну осінь при спасанню озимин, а притім худоба напеться до сита води. Однак часом здутте повстає в наслідок довготривалої недуги шлунка (нестравність, мотилиця, перлиця і др.) Причиною зодми бувають часто й чужі тіла (нарости) в пролику (ковтанці):

З лівого боку черево нагально здувається, худоба стає неспокойна, вистрашена, віддих утруднений. Опісля паде і гине в наслідок одушення, оскільки не прийде негайна поміч.

П о р а д а. Здутте повстає в наслідок наглого нагромадження газів у шлунку, які не можуть скороб видістатися назовні. Поміч полягає в тім, щоби ті гази чим скорше усунути зі шлунка. В тій ціли розтирається віхтями соломи оба боки черева, а головно лівий, рівночасно опорожняється відходоу

кишку з калу і відтак впускається вливом (гегаром) 5–6 л. літньої (з розпученим милом) води.

Можна також ужити перевесла із соломи, намазаного дегтьом, яке вкладається в рот (гл. рис. 72), а кінці прив'язуються до рогів. Через те, що худоба жує, подразнюються пролик і гази можуть відходити. При таких перевязанню рота перевеслом успішно ділає, коли вести худобу під гору. Через те задня часть дістає низче положення, а передна стоїть вище; роздутий шлунок подається в зад, не тисне на перегороду, а тимсамим на легені, худоба віддихає свободнійше і гази можуть лекше видістатися.

Рис. 72. Заложення перевесла.

В лекших випадках помагає поливання зимної води на здутий живіт. Для увільнення витворених газів заливати до середини вапняної води (1 чайна ложечка вапна на півкварту (пляшку) води, або $\frac{1}{2}$ кварту (1 пляшку) льняного олію, або 1 ложку амоняку на пляшку води. Нафти не задавати, бо колиб прийшлося худобу дорізати, то мясо буде чути нафтою.

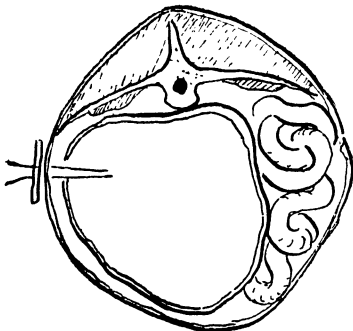

Рис. 73. Перекрій внутреностей. Колиби пробитте жвача зробити з правої сторони, то наступилоби скаліченне кишок.

Найліпшим середником для скорої помочі, є вложення проликової рурки, яке однак вимагає певної справности. В тій ціли треба худобу уставити так, щоби передна часть тулуба була вище за задну. Оден або радше двох помічників держить худобу за роги так, щоби піднесена голова враз з шиєю і тулубом творила одну лінію. Тоді вкладається поперечно в рот дощину з отвором в середині. Кін-

ці дощинки прив'язуються до рогів, через отвір вкладається рурку, попередно добре наоливлену. Рурку поволи впихається до середини, а коли рурка дійде до шлунка, зараз виходять гази. Колиби між тим отвір рурки заткався треба його перечистити відповідно довгим прутом (але таким, щоби не зломився! найрадше тростиновим). Колиж гази вийдуть, заливається через рурку $\frac{1}{4}$ кварта горілки, щоби перервати ферментування у шлунку.

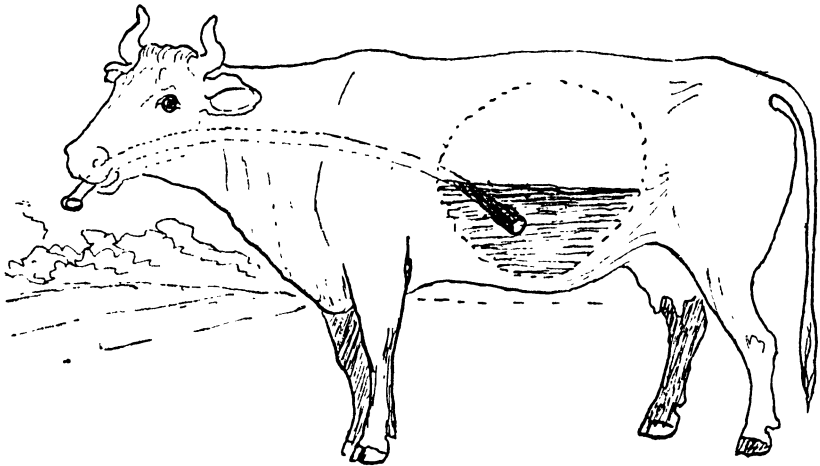

Рис. 74. Неправильне уложення корови і рурки.

Притім однак не забувати, що передна частина тіла мусить стояти вище за задню (пор. рис. 75). Колиж тіло стоїть рівнобіжно до землі, то кінець рурки, який в у шлунку входить до брагової частини жвача і через те затикається, а тимсамим гази не можуть вийти. (Пор. рис. 74).

Часто навіть рурка не помагає, або через спізнену поміч, або здуття в вже так велике, що через вложення рурки грозить худобі загибель, тоді треба ужити іншої помічі. Не зволікаючи треба пробити жвач трокаром. Пробивається жвач в лівій стороні (пор. рис. 73) в тому місці, де голодовий діл найбільше видувся (рис. 77). Се є місце в трикутнику між останнім ребром, хребтом лідвичної частини, а бедровим гудзом. Трокар (troaker) вбивається в тім місці сміло одним ударом в напрямі ліктя правої передньої ноги. Опісля скоро витягається

штилет, придержуючи піхву, яку добре є, по можности, прив'язати до тулуба, щоби не витягнулася. Звичайно гази виходять

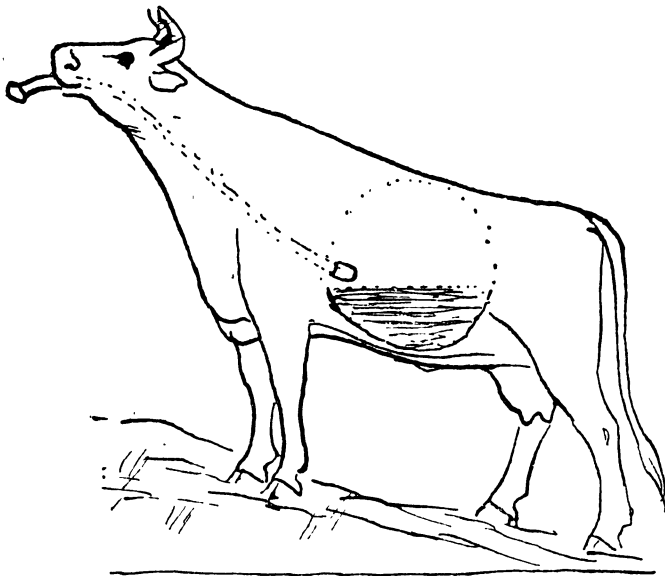

Рис. 75. Правильне уложення корови.

з шелестом і тварина зараз чується ліпше; треба отвір піхви трокара прикрити пальцем і випускати гази поволи. Коли піхва заткається брагою зі жвача, прочистити її трокаром (штилетом), або якою тріскою. Крізь піхву трокара можна

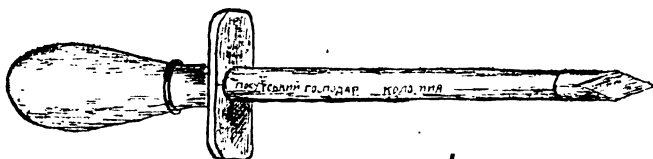

Рис. 76. Трокар. (До набуття у фірмі: „Покутський Господар“ в Коломії.

вляти воду з попелом, або оден із вище згаданих середників, щоби припинити ферментацію. Піхва трокара остає в жвачі через кілька годин.

Перед виймленнем піхви трокара, вкладається штилет

до піхви, натискається лівою рукою на шкіру довкруги піхви у спід та шрубовато скручуючи трокар, витягається його з рани. По пробиттю трокарем, держиться звірята через кілька днів на дієті (значне зменшенне порцій).

По виймленню піхви раба звичайно скоро гоїться. Пробивання жвача поручити ветеринарному лікарєви. Колиби ветеринарного лікаря не було, треба самому рану перетерти йодиною, або замастити дехтем і перевязати.

Памятати, що жвач пробивається з лівої сторони, а ніколи з правої, бо через те мусілобся поранити тельбухи (гл. рис. 73). Трокар перед ужиттєм відзаразнити, прим. водою креоліновою.

Однак трапляється, щб̄ гази подостатком не виходять піхвою трокара, або трокара нема під рукою, тоді треба пробити жвач у вище означенім місці, звичайним ножем. Ніж

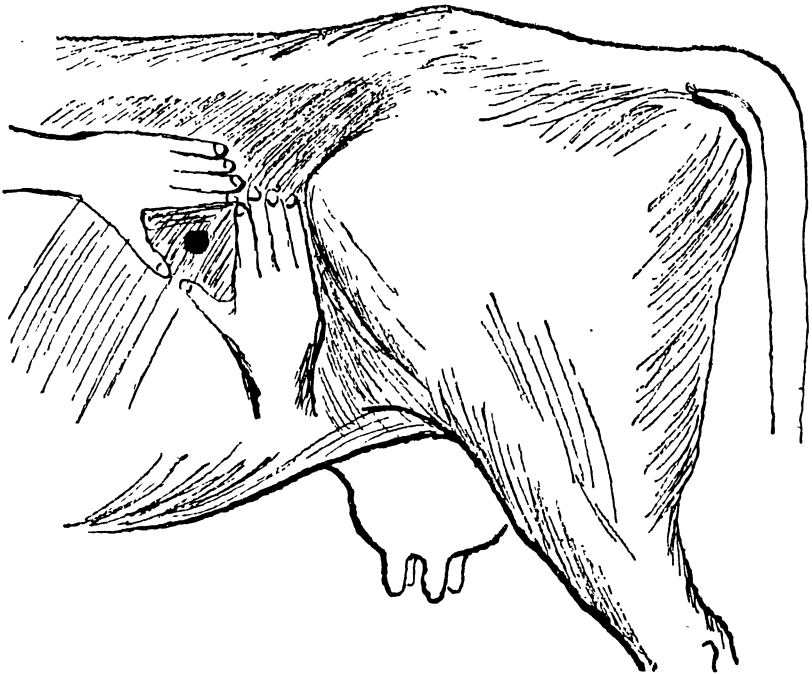

Рис 77. Між руками зазначено місце, де треба пробити трокарем.

треба вибирати такий, що добре держиться в ручці. Тому, що нема готової піхви (трокара), треба вперед приготувити

відповідну дутку, приміром з бзиня. Дудочку вкладається попри ніж, поширюючи отвір через поперечне скручення ножа. Коли пробивається жвач ножем, то звичайно виступає опісля легке, оболонне запалення яке рідко буває грізне.

Зодма виступає звичайно так скоро, що не стає часу, щоби покликати ветеринарного лікаря. Однак зашивання рани треба повірити лікареви.

Коли навіть пробиття жвача нічого не помагає і худоба гине, треба з конечности її дорізати. Однак перед тим конче спробувати рятувати худобу при допомозі пробиття жвача з лівої сторони. М'ясо здутої худоби не держати довго, бо воно недобре й скоро псується.

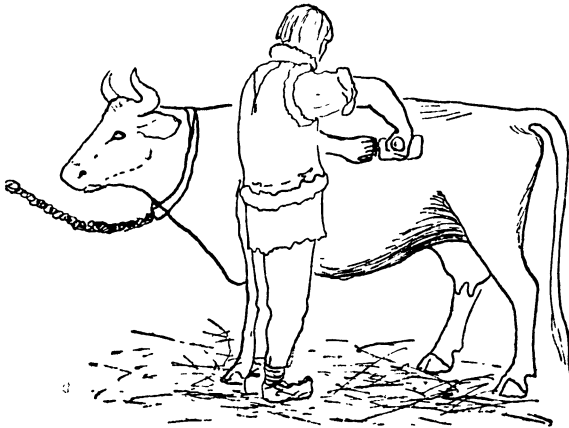

Рис. 78. Спосіб пробиття трокарем.

Перед ужиттям трокаря або ножа, треба їх конче відзразнити сильним спіртом, або добре обмити карболевою водою. Шкіру в місці пробиття добре вистричи, посмарувати йодиною або промити карболевою водою.

По виймленню ножа треба рану промити якимсь відзразнюючим середником, прим. карболевою водою і засипати порошокм:

нафталіни	.	.	.	.	2 гр.
таніни	.	.	.	.	20 „

або замастити дехтем.

Щоби встерегтися зодми, треба уважати, щоби худоба

не забігала на конюшину, головню як худоба голодна. Колиж худоба лакомо наїється конюшини, через довший час не дати води.

Забурення кормового проводу.

В наслідок переїдження, або зіпсутого, змерзлого корму, повстають забурення у шлунку. Буває се в господарствах, де на правильність в годоваанню худоби не звертається уваги. В таких випадках причиною забурень буває також незнання господарів правил кормлення і корову змушується цілий день їсти.

Об'яви. Худоба більше або менше здута, перестає їсти пережування (румигання) зменшується. Худоба сумна, згорблена, оглядається на черево, стогне, переважно стоїть, віддих прискорений, поверховний. По приложенню уха до лівої сторони черева, не чути ніякого шуму жвача. За те часто при надушуванні рукою можна вичути тверду, збиту масу прокорму, яка іноді виповняє цілий шлунок.

Звичайно вже з початку відходи (кал) є здержані. Коли кал ще відходить, то малими кількостями в малих грудках.

Коли в лекших випадках замітні ще рухи жвача, тоді при відповідній дієтї, недуга може по кількох днях уступити навіть без ніяких ліків, і в 4–5 днів вертає правильний апетит та обильне віддавання калу.

В тяжких випадках відходи (кал) уступають зовсім, горячка підноситься до 40° і недуга переходить в запаленне очеревної, або шлунка і кишок.

Лічення. Завдавати 3 рази денно по:

еметику	5 гр.
слизового порешку	15 „
глявберської соли	100 „
теплий вивар румянку	1 кварту.

Розтирати (місити) віхтем соломи лівий бік черева через 10 хвиль і то частійше. Вливати (гегаром) частійше (що 2. год.) 6–8 л. літної води з милом, причім уважати, щоби вода лишилась в кишках бодай через 15 хвиль.

В тяжких випадках подати 2- 3 рази по:

альоесу	50 гр.
поташу	10 „
запару румянку	1 кварту.

Оскільки нема доброго висліду можна по двох днях повторити. Якщо нема поліпшення, конче візвати ветлікаря.

В часі лічення худобу конче держати на дієті, можна тільки в малих кількостях подавати пійла з отрубів.

Коли худоба здоровіє і дістає хіть до їди, подавати мало корму і легкого, прим. траву, добре сіно, душені бураки, пійла з отрубів.

Рідко буває, що конче треба худобу дорізати. Тоді, якщо запалення було не надто велике, мясо можна зужити.

Нестравність у худоби.

В наслідок кормлення зігнилою, спліснілою, стухлою, змерзлою, взагалі зіпсутою пашею, повстає нестравність шлунка. Причиною недуги може бути також повнне за зимною водою, або водою з багна; також зіпсовані картоплі (на весну) коли випускають, або переладовання шлунка (обжирство) викликають ту недугу.

Объяви подібні, як при попередній недузї. Зменшення охоти до їди, спершу запір, тоді кал виходить в дуже малих кількостях — сухий; а по кількох днях розвільнення, здуття. Кал вонючий, із слідами нестравленого корму.

Худоба спершу протягається, позіває, опісля сумніє, худне, шерсть најжена, а у коров зменшення молочности.

Такі обяви можуть тревати довго, і се спонукує значне вихуднення худоби.

Лічення. Передовсім дати на прочищення шлунка і кишок, прим.:

кальомелю	4 гр.
---------------------	-------

подати в пігулках, або:

глявберської соли	400 гр.
олію	100 „

розпустити в 1½ л. теплої води.

На черево робити теплі оклади. Відповідно до познак недуги повести лічення.

Проти розвільнення:

крейди в порошку	10 гр.
танноформу	25 „
корінь слизника	50 „

Змішати і завдавати 3 рази денно по 1 ложці. Добре ділає напар з придорожника, подаваний 2—3 рази денно.

Як наступить поліпшення подати кілька разів денно напар одного з низче вичислених:

тернини	70 гр.
хрестовий корінь	50 „
рабарбар	15 „

На управильненне праці шлунка добре ділає карлово-варська сіль 2 рази денно з кормом.

Проти вонючих відходів:

креоліни . . . . . 1 чайну ложочку
на 1 кварту відвару льняного насіння, або 1 кварту води.

Острі предмети в шлунку.

Коли худоба пасеться по полях, де з війни остали кусники дротів; коло забудовань, де зривають старі гонти, часто поликає з кормом цвяхи, кусники бляхи, скло і т. и., що опісля викликає тяжкі наслідки. Також кусники острих предметів (заліза) шпильки, голки, то що, находиться в полові, в макухах і т. и.

Коли такий острий предмет дістанеться до шлунка, то може там полежати довший час без шкоди для здоровля.

Однак іноді такі острі предмети ранять бџлони шлункові і викликають тяжкі забурення. Часом такий острий кусник пробе шлунок та дістанеться до серцевого мішочка і раниць серце. Такі поранення є дуже небезпечні, бо смертні.

Познаки. Худоба стогне, головно як наїсться, або коли натискати рукою хребет. Те саме, коли натиснути рукою під черевом. Стогнення худоби найбільше замітні, коли худобу провадиться з гори в долину, зате болі і стогнання в менші, коли худоба іде під гору.

Поради. Коли острій предмет не зайшов ще далеко, часом можна помочи через завданне сильного середника прочищаючого. Тоді предмет часом може вийти з тіла на зовні. В тій цілі дається:

соли глявберської	500 гр.
еметику	25 „
слизнику порошкованого	35 „

Порошок добре змішати, розпустити в 1 кварти теплій води та завдати худобі, а по трох годинах знова повторити.

Можна спробувати ще й такого способу: припровадити худобу поблизько стрімкої гори і сильно гнати її під гору. Опісля се повторити, спроваджуючи худобу в діл не стрімким боком, але легким спадом гори. Коли худоба іде під гору, внутренности спадають до лохані і не тиснуть на острій предмет, який вбився у шлунку. Через скорий біг худоби під гору може отрий предмет вернутися до шлунка та вийти на зовні. Це не станеться зразу, тому пробу треба повторити. Однак колиби худоба вертала в діл стрімкою стороною гори, то внутренности знову будуть напирати на острій предмет. Однак ся проба не все помагає.

Коли предмет підійде до серця, то всяке лічення є безцільне. Тоді худобу треба дорізати, бо вона й так згине.

Тоді худоба має сумний вигляд, віддихає повільно, коли положиться стогне, а час до часу дροжить. Під шиєю, на грудниці появляються тістоваті холодні опухи (пор. рис. 27) Якщо полишити її так, то вона серед об'явів загальної водної пухлини гине. Колиж до сего допустилося, то навіть мясо неможливе до ужитку. Тому в випадку підозріння такого занедужання, дати худобу чим скорше на оглядини лікаря. А коли лікар ствердить чуже тіло в середині худоби, віддати чим скорше на заріз.

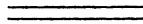
Отроєння лубіном.

Лубін є дуже поживним кормом; має значну кількість білка. Однак перед ужитком треба виділити трійливий складник, який лубін в собі містить. Діється се при помочі паровання, а опісля докладного переполікування зимною водою, протягом найменше одної доби. Коли не зробиться сього як слід, то спожитий лубін стає причиною затроєння. Шкідливими є зерно і солома лубіну лихо відпарованого, але найбільше шкідливим є лубінове сіно.

Объяви. Худоба перестає їсти, стогне та стає отяжілою. Опісля горячкує, худне, кал зовсім сухий при сильнім запорі. В тяжких випадках смерть наступає в 4—8 днів.

Поради. Більше лубіну не подавати. Завдати на очищення рицинового олію (600—800 гр.). З відходової кишки усунути рукою кал. На ведро води 1 ложку сільного квасу. Глявберської соли (як й інших очищаючих солей) подавати не вільно!

Замість рицинового олію можна подати пів склянки оливи. В тяжких випадках вівзвати ветеринарного лікаря.

Виголюючий лишай.

Буває у всіх звірят, а головно у худоби. Причиною недуги є грибок, який входить навіть в цибульки волосу і в самий волос; розмножується цілими громадами по поверхні шкіри. Буває у брудної, нечищеної худоби, яку держиться по темних і занечищених стайнях. Є се пошесна недуга шкіри.

Объяви. Спершу на голові, шиї і по цілім тілі малі, білі цятки, які виглядають наче посипані грисом. Опісля вони струпують; під прищами шкіра є зачервоніла, а деколи нарівають.

Порада. Змити струпи сірим милом; втирати:

саліцилевого квасу	.	.	.	1 гр.
спірту	.	.	.	10 „

змішати і докладно втирати. Або ужити 1% розчину спиртового сублімату. Або: можна смарувати йодиною.

Стайню вичистити і відзаразнити, хорих відокремити, держати якнайбільше на свіжій повітрі.

Ті, що обходять хору худобу, повинні беречися, бо сей грибок дуже небезпечний для людей.

Лишай звичайний.

Буває в наслідок нечистоти, держення в темних стайнях, та лихого відживлювання.

Об'яви. Міхурці, які скоро лущаться та присихають струпами, викликаючи сверблячку та випад більших клаптиків шерсти. Може розширитися й по цілім тілі.

Лічення. Змивати креоліновою водою і сірковим милом (дістається в дрогеріях). Докладно чистити віхтями та щіткою.

Запевнити хорим рух на сонці, дбати про якнайбільшу чистоту та змінити корм на більше змістовий.

Біла бігунка у телят-новородків.

Причиною недуги є дрібнотвори, але припускають, що їх не лише оден рід, але кілька родів. Заразники знаходяться в зараженій стайні, на вимени корови, на гною, на родниці, а можуть бути також в крові матери.

Недуга, на яку западають тільки телята і то в перших днях життя, у старших не приймається.

Заразники входять в організм теляти через кормовий провід вже підчас пороуд, або в перших хвилинах життя. За-

раженне може наступити також в лоні матері, оскільки заразники були в крові матері. Також через ранку пупцевого проводу.

Познаки. Звичайно на недугу западає не одно теля, але більше, а недуга виступає зараз першого або 2—3 дня по уродженню, при тім часто по пошеснім покиданню.

Теля стає сумне, не хоче ссати, зраджує біль задної частини тулуба, та худне скоро.

Віддаваний кал біло-сірий, воднистий та гнильно-вонючий.

Віддих приспішений, загибіль наступає по 2—3 днях серед конвульсій, або сплячки.

Поради. Як-що раз покажеться біла бігунка у телят, треба звернути пильну увагу на чистоту та перепровадити дуже докладно відзаразненне стайні. Корови, що мають родити, на кілька неділь перед отеленням відокремити, а перед самим породом змивати вимена, родницю і піхву 1% розтвором лізолю, або 2% креоліни. Деякі радять також завдавати молоко з 15 гр. танноформу — 3 рази денно.

Теля не повинно стикатися з відходами матері; тому добре в відбрати його на чисте полотно, наложити йому каганець, який знімається тільки до ссання. В такому випадку найкраще кормити з фляшки, або з ведра (гл. стр. 87).

Як що телята помімо того захоріють треба їм завдати:

танальбіни	—	—	—	2 гр.
саліцилового квасу	.	—	---	1 „

змішати і всипати до склянки ячмінного клеїку. Добре ділає червоне вино з жовтком, подаване по ложочці що 1—2 годин.

Поручають також мішанину:

саліциль — танальбіни	—	—	700 гр.
болюсова глінка	—	—	10 „
напар румянку	—	—	3 кварта.

Завдавати по скляночці що години. Притім можна подавати як корм тільки клеїки.

Найкращим лічним середником в втрискування сироваткою проти бігунки. Як що появиться недуга в стайні, в якій в більше новонароджених телят, не треба зволікати, а піддати щіпленню всі телята.

В останніх часах роблено також проби щіплень коров

витагом з бактерій, для збільшення відпорности телят ще перед породом. Правдоподібно сей спосіб лічення прийметься, бо такі щіплення мають краще ділати від щіплень сироваткою.

В разі вибуху недуги задержувати як найбільшу чистоту, перевести відзараженне ставн та повідомити відповідну владу (солтиса чи війта).

Звичайна бігунка телят.

Спричинює запаленне вимени у матерей, або забурення кормового проводу коров і таке инше; також зіпсутий корм, подаваний матері. Дальше перессанне телят, хибне відживлюванне, хиби при відлучуванню і т. д. Все се може бути причиною бігунки у телят.

Познаки. З початку охота до ссання незмінена, однак з часом вона меншає, телята соловіють, нерідко вдуваються, стогнуть з вигнутим хребтом, відходи плинні, а навіть воднисті, жовтої, а навіть зеленкової краски, вонючі. Вкінці худіють, лежать і лише нерадо та з трудом підносяться.

Лічення. Усталити причину занедужання. Якщо телята перестуджені, держати їх тепло, овивати черево теплими сукнами або т. иншим, а коли причиною занедужання є хиби в кормленню корови, відповідно змінити корм.

Старшим телятам можна подавати пійло з праженого вівса. Добре робить гріте червоне вино, або вино з афин (не додавати цукру!) з жовтком (гл. стор. 193). Як корм теплі пійла, вівсяний клеїк, тощо. Замість води подавати відвар полину.

Добре давати:

танальбіни — — — 10 гр.

в клеїках з рижу, ячменю, і инше, однак передтим дати на прочищення рицинового олійку 70—100 гр.

Мясо до споживання є небезпечне. В тяжких випадках вівзати ветеринарного лікаря.

Пошесний лишай у телят.

Буває в наслідок прокормлювання лихим молоком. Недуга заразлива.

П о р а д и. Змінити корм; подавати добре молоко, клеїк вівсяний, відвар насіння льну; молоко з жовтком. Хорі телята відлучити.

Завдавати напару з румянку з додатком 15—20 гр. глянберської соли. По кількох днях 1 ложочку спорошкованої крейди з напаром кропу і татарського зілля.

Скаженина.

Повстає в наслідок покусання скаженим псом. Недуга досі докладно не розліжджена. Найчастійше виступає у худоби нагальна скаженина, а рідше тиха.

П о з н а к и. Ударення ногами об землю, битве рогами в стіну та ясла і то з такою силою, що звірята нерідко обломлюють роги. Позір дикий, очі витріщені, набігли кровію. Часами ревуть безнастанно, причім голос змінений. Сталими, очевидними позначками скаженини у худоби є сильне слиненне з шумою і упертий, (заднений) запір. Під кінець недуги виступає штивний хід або й пораженне, скоре у високій мірі вихудженне і по 4—6 днях смерть.

П о р а д а. Запідозрілі штуки відокремити та завідомити уряд (війта, згл. солтиса.) Хору худобу вибивається. Уживанне мяса тільки за дозволом ветеринарного лікаря.

Очні недуги, гляди запалення очей у коней.

Лизавка.

Буває у худоби і свиней в наслідок недостатчі вапневих і фосфорових солей в паші і пійлах. Головно через пашу з мочароватих пасовиск. Виступає поодинокю, однак часом по дуже сухих роках масово, коли худобу цілий рік кормиться пашею з квасної сіножати. Худоба терпить тоді ізза недостатчі в організмі солей фосфорану вапна.

Познаки. Худоба їсть і облизує камінне, тинк, цеглу, пісок, вовну, шкіри, дерева, жадно облизує одіж людей. Молочність упадає. Забурення зі сторони кормового проводу (бігунка), а затим поволи приходить худнення і виснаження. Шерсть тратить полиск, шкіра твердне. У молодій худоби спричинює на довший час застій у розвою, вона не росте; в наслідок довшого хоровання молоді штуки часто гинуть, а виздоровівши, дуже поволи приходять до себе.

Поради. Недуга в початках не є тяжкою довилічення. Треба змінити корм; перейти від сухої паші до зеленої, але доброї, а головно конюшини, люцерни, еспарцети, бобику. До корму додавати ложку крейди, фосфорової або кістяної мучки, оден до два рази денно. Меншим по пів ложки.

Окрім того добре є давати молодим

вуглян вапня	—	—	—	15 гр.
--------------	---	---	---	--------

на 10 кг. живої ваги.

Для скріплення шлунка:

двовуглян соди	—	—	—	50 гр.
порошок гірчички	—	—	—	20 „
фосфоран вапна	—	—	—	75 „
татарак в порошок	—	—	—	20 „
кухонпа сіль	—	—	—	50 „
отруби	—	—	—	75 „

порошок змішати і подати з отрубамі 3 рази денно по 1 ложці.

Щоби поправити пашу, треба сіножати навозити вапном або мучкою Томаса.

В тяжких випадках неуступаючої недуги та при захорінню більшої кількості штук візвати ветлікаря.

Охорона худоби перед мухами.

Мухи і комахи дуже розмножуються по наших господарствах і є дуже докучливі не тільки для людей, але й для худоби. Колиб однак всі господарі вели успішну боротьбу з мухами, то їх кількість в хатах й стайнях дуже зменшиласябся.

У нас часто думають, що де є худоба, там через гній мусять бути мухи. Сей погляд невірний. Коли на провесні докладно очистити стіни, стелі, долівки і проче в цілім господарстві, то літом кількість мух буде дуже мала. Часто можна бачити великі господарства, де мух відносно дуже мало, то знову малі господарства, де мух незвичайно багато. Причиною буде не тільки те, що в більшім господарстві усе краще розміщене, а через те обхід худоби догіднійший, але також те, що через простірність краще задержується чистота, а тимсамим більше винищується мух.

Мухи наносять на худобу деякі занедужання, а іноді також затровення. Окрім того худоба дуже непоковна мухами, став нервова, менше їсть, а через те й худне.

Инша муха, як прим. овад: гедз худобячий (гл. стор. 146.) вилягається таки на шкірі худоби, та тим викликує сверб, а навіть запаленне шкіри. При тому звихайна муха незвичайно скоро розмножується. З одної мухи, що вилетить на весні, до кінця літа розмножується кілька мільонів. Отже, коли на весні нищиться одну муху, то на літо охоронюється перед мільоном мух. Тому в осени і на провесні треба очищувати дуже докладно не тільки саму хату перед святами, але також ціле господарство.

До успішної боротьби з мухами причиняється добре провітрюванне (вентиляція) стаен; та докладне мазанне (біленне) стін.

До винищування мух поручають ріжні середники. Добрі в всякі трійки і ліпки на паперах, але все памятати, що бо-

ротьба з мухами починається на провесні, а не аж під кінець літа, коли муха своєю докучливістю пригадає, що ми спізналися. Розуміється, що дезінфекцію стайні треба конче провадити.

Як середник на винищування мух найбільше знаний є захерлін. Однак, як сей середник звітріє, то нічого не вартий, тому брати в замкнених фляшках. Уживається так:

захерлін	—	—	—	180 гр.
лікоподіюм	—	—	—	2 „
сірка (спорошкова)	—	—	—	3 „

Се все змішується добре і посипується при допомозі осібно розпиляча. Коли розпиляча нема під рукою, можна його заступити таким способом: взяти сухий капшук, наповнити його мішаниною захерліну, в отвір вложити порожню бзинову дутку, або гусяче перо, і добре завязати. Вигнати із стайні худобу, позамикати вікна і двері, а собі заткати хустиною рот і ніс (бо порошок шкодить на груди). Опісля потрохи натискати на капшук, а порошок буде виходити. Посипати порошком всюди, де сидять мухи. Після 8—12 мінут задурені порошком мухи поспadaють на діл; позмітати їх зі жолобів і з долівки, та не викидати на смітник, бо віджиють, тільки спалити.

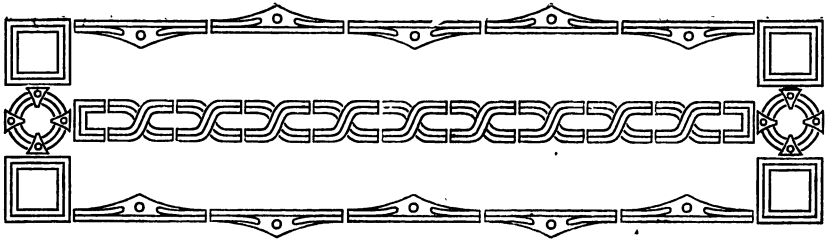
Воші у худоби треба також старанно винищувати. Добре в худобу остричи та змивати розтвором:

креоліни	—	—	—	2 ложки
теплої води	—	—	—	2 кварта.

або змивати водою з оцтом. Дехто маже худобу проти мух нафтою з олієм, однак поступованне таке є шкідливе, бо може викликати запаленне шкіри, а навіть нирок.

Небезпечною для худоби є також дуже настирлива муха звана гедз худобячий. Як при тім поступати гл. стр. 146.

Кастрованне бугаїв.

При пізнім кастрованню (обертанню) бичків розвивається більше передна частина тіла і через те вони мають більше бугавий вигляд. Тому треба бугаїв каструвати скоро, тоді у биків розвивається більше задна частина.

До кастровання не треба бугаїв ані вязати, ані класти. Вистане, коли їх припнеться до стіни мотузком вздовж цілого тіла. А навіть вистане держати сильно за роги.

Перед кастрованнем треба добре вимити руки, ножі докладно вичистити і вимити в розтворі карболю, чи лізолю. Сама операція не в трудна до виконання. Коли поручується перепровадження її звичайним валашникам, уважати тільки, щоб вони мали чисто вимиті (здеінфеговані) руки та знаряди.

Кастрованне відбувається так: взяти в пальці приядрові болони і добре натягнути. Опісля за одним замахом острого і чистого ножа перетяти болони від насінного мотузка і ядра. Тоді покажеться ядро звисаюче на насіннім мотузку. Після того стиснути пальцями одної руки в горі насінний мотузок, а другою рукою обертати ядро все в одну сторону, щоби мотузок скручувався. Робити се так довго аж мотузок перерветься. Виконувати скоро, не надумуючись довго. Коли мається до діла з великими бугаями, то не треба мотузка скручувати, бо може виступити вплив крові. Замість того насінний мотузок завязати в горі в гудз, або перевязати сильною ниткою. Нитку попередно намочуться в лізолю. Опісля нище перевязання перетяти ножем.

Операція закінчена; бика поставити в затишнім місці, дати чисту підстилку. Більшим бугаям зменшити пайки через кілька днів.

По кастрованню звичайно виступають опухи, які однак не вимагають особливого лічення. Всякі забурення в тільки хвиливі і скоро проходять. Особливо старші бугаї видержують зовсім добре, однак зважати, щоби насінний мотузок був добре підв'язаний разом з малою придровою жилою; інакше через вплив крові може наступити загибель.

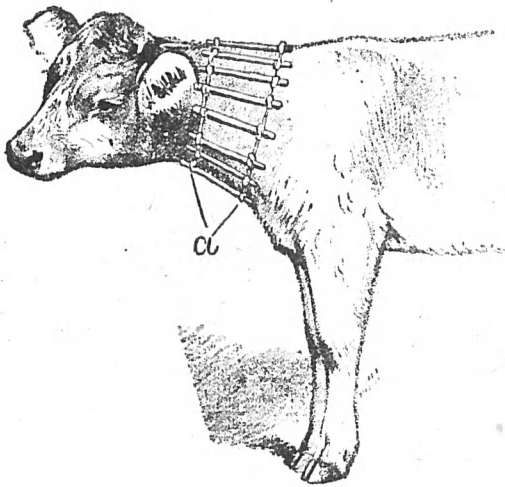

Рис. 79. Наложення колючого ковчиря.

Загально бугаї видержують операцію зовсім добре по-мимо хвиливих забурень, а смерть наступає тільки тоді, як операцію виконається засадничо хибно, або занечистяться рани.

Лихі навички, нариви, налоги в худобі.

Самоссаннє. Іноді корови або телята ссуть себе або другу худобу. Від сего шкідливого налогу треба їх відзвичаювати.

Буває, що корова ссе своє молоко і тоді накладають перевязки на вимя. Однак то не є практичне, бо вічне навязування і розв'язування перев'язок доволі ускладнене. Окрім того корова нераз сама зірве перевязки. Щоби відзвичаїти корову від самосання, краще наложити на шию колючий ковнір (гл. рис. 79). Накладання колючої уздечки при самоссанню не можна поручити, бо може легко скалічити вимя.

Телятам при самоссанню також добре накладати колючий ковнір (гл. рис. 79).

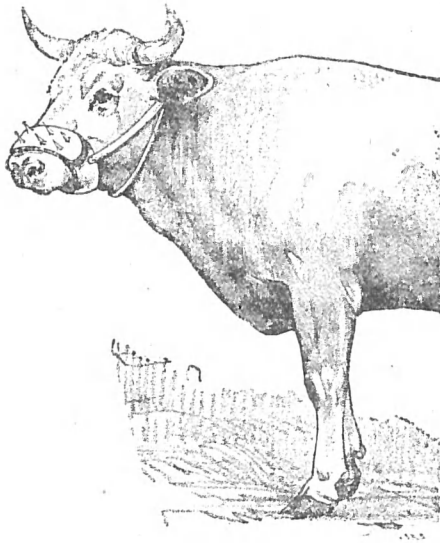

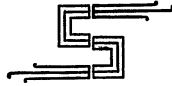
Рис. 80. Колюча уздечка.

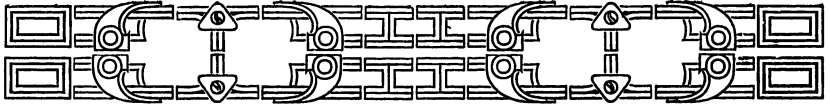
Телятам, які по відлученню ссуть другі телята, або влизуються та з'їдають через те шерсть, добре накладати малу уздечку з короткими кільцями. Ті кільці колють інші телята і тому вони ссучих телят відтрутять від себе (гл. рис. 80).

Ли́кавісьць. Ё се наліг у худоби, які́й інша худоба скоро наслідуе.

Такий наліг треба в початках усунути. Відзвычайці можна худобу через наложенне уздечки з тупими кільцямі.

При обох налогах дуже вказанім в виганяці худобу на пасовіска.

Познаки недуг.

- 1) Худоба худне, кашляє, віддих прискорений, іноді горячка — гляди: *пошесть легенів, перлиця (сухоти)**.
- 2) Худоба не їсть, горячкує, слинить, межі ратицями рани — гляди: *прищичя (слинавка)*.
- 3) На язичі, в околиці голови гудзи — гляди: *перлиця, недуга промяниці (гузочниця)*.
- 4) Корови не можуть запліднитися, покидають — гляди — *пошесне покиданне у коров, пошесний нежит піхви*.
- 5) На вимени у коров дрібні міхурі (пихурі) і ранки, а також струпи — гляди — *віспа, прищичя*.
- 6) На вимени коров гудзки, вимя став тверде, гудзова-те — гляди: *перлиця*.
- 7) Худоба їсть з трудом, слинить — гляди: *слинавка, запаленне ротової ямини*.
- 8) Худоба має бігунку, або запір — гляди *забурення кормового проводу, нестравність*.
- 9) Корова по породі не може вставати, загальне ослабленне, голова завернена у бік — гляди: *попородова неміч*.
- 10) Худоба кашляє, тяжко дихає, горячкує, сумна — гляди: *пошесть худоби і диких звірят, зараза легенів*.
- 11) Худоба сумна, голова горяча, спущена, роги горячі, очі ропіють, з рота, ніздрів випливи — гляди: *нежитова горячка у худоби*.
- 12) Худоба горячкує, випливи з рота і ніздрів, очі ропіють; слизниця губ, рота, піхви зачервоніла та покрита білавою поволокою, начеб сирною; спершу запір, по 3—4 днях бігунка; — гляди: *книгосуш*.
- 13) Худоба сумна, нічого не їсть, стогне, — гляди: не-

* Назви недуг вишукати на початку книжки у: Змісті.

стравність, *забурення кормового проводу, ostrі предмети в шлунку.*

14) Худоба сильно горячкує, тяжко і скоро дихає, у коров значне зменшенне молочности, скоро загибель; — гляди: *пошесть худоби і диких звірят, карбункул, пошесть сибірська.*

15) Худоба реве, іноді кидається, мязи голови дрожать, зараз або по кількох днях параліж — гляди: *скаженина у худоби.*

16) Худоба їсть всякі предмети, тинк, камінне, цеглу — гляди: *лизавка.*

17) В кілька днів по породі теля горячкує, кашляє, тяжко дихає, шия і голова витягнена — гляди: *запаленне легенів у телят.*

18) У телят віддих приспішений, кал біло-сірий, вонючий — гляди: *біла бігунка.*

19) У худоби (телят) міхурці на шкірі, сверблячка, випад шерсти — гляди: *лишай звичайний, виголюючий лишай.*

20) У худоби сухий кашель, особливо по поєнню, нехить до їди — гляди: *зарага легенів.*

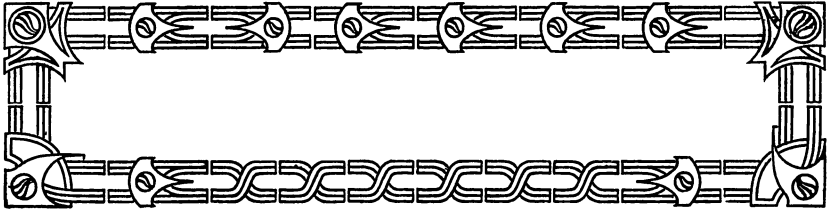

Часть III.

ВІВЦЯ.

Раси овець.

Вівця, що живе в Європі, здається походить від дикої, степової вівці.

Є різні раси овець, які розрізняються по якості вовни, довготі хвоста та вигляді рогів.

По вовні розрізняються вівці: шорсткововні, в яких вовна шорстка, волосиста: мішано-вовні, в яких між волосистою вовною знаходиться також пушиста вовна; і гладкововні, в яких однородна, пушиста вовна.

По довготі хвоста розрізняються: вівці короткохвості й довгохвості.

По рогах розрізняються: вівці рогаті і нерогаті.

До цінених рас належить вівця: східно-європейська, молочниця, франконська, мериноска, паршива, дрібна і вівця англійська.

1. Вівця східно-європейська з мішаною вовною, з довгими скрученими рогами. Ся раса дуже видержлива на зміни погоди і розповсюджена головню на Мадярщині, в Румунії, в Галичині. Хосен: 2—4 кг. білої або бураво-чорної вовни, добре мясо, молоко.

2. Вівця молочниця належить до великих, ваги 75—120 кг. Дає багато молока, 3—6 кг. білої, довгої вовни, родить двоє до четверо молодих.

3. Франконська замітна тим, що є вибаглива на поживу, але скоро розвивається та дає багато білої і доброї вовни.

4. Вівця мериноська, яку плекано спершу в Іспанії, а з кінцем XVIII віку спроваджена до Німеччини і Австрії, а звідти знана й у нас. Має гарну, тонку вовну.

В Саксонії виплекано особливу расу мериносів звану електоральною, яка має дуже ніжну вовну. Мериноська електоральна має тонкі кости, малу голову; важить всего 25—40 кг. та дає тільки около 1 кг. вовни. Але вовна якоства, тонка.

Подібна до неї є мериноська негретська, яку виплекано в Австрії. Має шкіру і вовну дещо грубшу як електоральна.

Зновуж мериноси французького хову дають 3—4 кг. вовни та є добрі на випас.

5. Вівця паршива дає около 2 кг. мішаної вовни. Знана з хову в Чехії і Німеччині.

6. Вівця дрібна або степова є мала, важить коло 20—38 кг; дає 1.5 до 2 кг. вовни білої, брунатної або темносивої. Знана з хову в Німеччині, на Україні і в Росії. М'ясо з неї дуже смачне.

7. Вівця англійська, якої виплекано кілька пород, як: оксфордська, судонська, ляйцистерська, лінкольнська, коствандська. Вони мають коротку вовну або довгу гладку, та є добрі на випас.

Будова тіла.

Будова костей вівці дуже подібна до будови костей рогатої худоби.

У овець бувають довгі або короткі хвости і відповідно до того мають кісткових звен у хвості, а саме: довгохвості 24 звен, короткохвості 12—16 звен, безхвості тільки 3 звена.

А дальше вівця має 4—5 звен крижових, 6—7 звен лідвичної части, 13 хребтових звен із 13 парами ребер, 7 звен шиї.

Уклад ніг такий самий, як у рогатої худоби. Між ра-

тицями має вівця мати левий гудз, який служить до натовшування міжратичної шпари.

Від уродження аж до скінчення першого року називаються вівці — ягнята: самець — баранчик, самичка — ягничка.

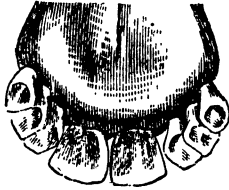

Рис. 81. Вік около 15, до 18 місяців.

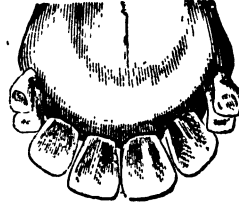

Рис. 82. В віці 2 літ.

Вівця, так само як рогата худоба, має в дорослім віці 32 зуби, т. є. 8 сікачів в долішній щоці і 24 черенні.

Вродившись має вівця 2 сікачі і 12 черенних зубів, а в 3—4 тижні дістає всі молочні зуби. В 15—18 місяців випадає пара середних щипців, а на їх місце виростають сталі

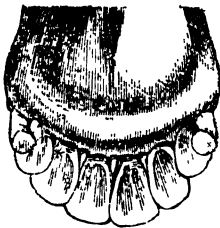

Рис. 83 В віці 3 років

Рис. 84. В віці 4 років.

щипці. (гл. рис. 81). В 2—2½ року змінює другу пару (рис. 82), а в 3—3½ року третю пару (гл. рис. 83) та вкінці в 4—4½ останню пару січних, молочних зубів (гл. рис. 84). званих крайками.

Звичайно по скінченім четвертім році вівця має вже всі сталі зуби черенні, а з кінцем пятого року всі зуби січні. Скоро дозріваючі вівці, головно мериноси-випасові змінюють середні зуби вже в 1½ року життя. Тому виглядають о ½ до ¾ року старші, так що звичайно по 3 році мають вже всі сталі зуби.

У вівці в 5 році в наслідок зужиття узублення стирається чим раз більше; в 6 літ в наслідок обниження ясен, зуби стають довші та рухаються. В сім до вісім літ січні зуби починають випадати.

Шлунок у овець такий самий як у коров. Волос у овець шляхотних рас не ліниться, а у диких овець ліниться.

Парованнє.

Вівця вже в 1½ до 2 років доволі розвинена та можна допускати її до паровання, яке зветься у овець грійкою.

Як у рогатої худоби, так і у овець грійка триває 24—36 годин, а в разі незапліднення повтаряється по 2—3 тижнях, а в друге в 7 місяців. Вівця бекається осінню, однак вівця звичайно два рази в рік котиться. Кітність триває 142 до 154 днів, значить около 5 місяців, тобто 22 тижні, а пересічно 147 днів, тобто 21 тижнів. Вівця розплоджується до 7—10 літ, однак звичайно призначається до розплоду вівцю не старшу як 7 літ, а барана не старшого як 6 літ. На молодого барана призначається звичайно 30—40 овець річно, а на старшого 60—80 овець.

Парованнє овець переводиться в череді, в клясах, або з руки.

При парованню в череді раси овець не можливо поправити, бо паруються ріжні вівці, через що бувають хиби в вовні та расі. При такім парованню пускається барана до череди кітних овець (маток), які він запліднює.

При парованню в клясах відділяється кітні матки окремо в кляси, після будови їх тіла і якости вовни, та допускається до них відповідних баранів.

При парованню з руки, ділиться вівці окремими списками після якості вовни, походження, будови тіла. До паровання допускається тільки з гори призначені матки.

Щоби мати сильні ягнята, треба кітні вівці весь час кітності годувати доброю пашею і подостатком.

Ягнята розвиваються скоро і вже в 4—5 днів по народженню при теплім веремі пускають з матками на пасовиско. Однак для певного догляду, краще матки замикати з ягнятами в клітках.

Ягня починає по двох тижнях само їсти. Подається трохи м'якого і доброго сіна, та можна додати трошки вівса.

Ягнят відлучується по 4 тижнях, тоді вони вже добре їдять. Якщо пускається їх на пасовиска, то треба конче вибирати сухі, бо мокрі дуже шкодять, а можуть бути шкідливими також й для старших.

Баранчиків каструється (скопиться) в 6—8 тижнів. Тоді обтинається овечкам і баранчикам також хвости.

Догляд овець.

Не тільки мокрі пасовиска шкідливі для овець, але також надто сухі і порошокні. Пасовиска надто сухі і порошокні шкідливі не тільки для здоровля овець, але також для вовни. Запорошена вовна через піт і дощ занечищується та тратить на вартости.

Найкращий догляд овець, коли годується їх на пасовиску. Як пасовиска не вистачає, можна хвилево пасти на стернях. Як пасовиска за далеко, треба постаратися на них прозагороди, щоби вівці не ходили далеко порошокними дорогами. В таких загородах повинні вівці мати охорону від дощу та спеки. Найліпшим пасовиском для овець се полонини з короткою і густою травою.

На пасовиска виганяти тільки відповідну кількість овець, щоби могли мати подостатком паші. Не призначувати вівцям також за великих пасовиск, бо їх добре не вихіснують.

По зимовім кормленню сухою пашею не треба овець виганяти за скоро на пасовиска.

До поєння овець вживається доброї і чистої води. Поєння відбувається все перед вигоном на пасовиско, але ніколи підчас того, як пасуться.

В зимі прокормлюється вівці сіном, соломною, картоплями, бураками, брагою, зерном і сухим листем. В літі старати-ся, наскільки можливо, щоби вівці були на пасовиску.

Вівця потребує денно 2½ до 3 кг. сухого корму. Вона може тучитися також і на самім добрім сіні. Для одної вистачає 3—5 кг сіна денно. Зерна дається тільки баранам підчас паровання, кітним маткам та відлученим ягнятам; вистачає на одну штуку 20 дека зерна денно. Однак від доброго прокормлювання залежить також кількість та якість вовни.

Вівцям подається що дня соли; меншим 1—2 гр. соли денно, старшим 3—5 гр.

В стайнях, де держиться вівці, треба заховувати якнайбільшу чистоту, а жолоби так улаждувати, щоби паша не стояла за високо та не запорошувала вівцям очей та вовни. З паші набирають вівці різні заразники недуг, які винищують іноді цілі череди. Тому на пашу треба все звертати більшу увагу.

Вівці, які добре зносять зимно, зимують також у стайнях, де тільки три стіни і крівля. Такі стайні треба вільною стіною звертати в сторону, звідки найменше задувають вітри та падають дощі чи сніги. Однак вівці краще годуються, коли їх держати в добрих стайнях, де мають подостатком місця (бодай ½ м³ на одну). Такі стайні повинні мати подостатком світла та мати уладження до провітрювання [пор. стр. 63]. Окрім того стайня повинна бути суха та досить тепла.

Вівці, які є менше відпирні на зимно, конче мусять мати добрі стайні. Коли стайня добре уладжена, тоді обхід овець не вимагає великого труду.

Плекання овець.

Кожний добрий господар повинен заздалегідь обдумати для якої користі держити вівці. Відповідно до того треба їх дібрати і парувати.

Користь з плекання овець може бути трояка: 1) плекання для вовни; 2) для мяса; 3) для розплоджування на продаж.

Плекання овець для вовни дає в господарстві певні користи. І так плекають вівці для смушка і для самої вовни. — Смушок це шкіра з волоссям молодого ягняти. Смушок дають тільки груборунні вівці. На смушок ріжуть ягнята в 2-ім, 3-ім, або 10-ім дні по народженню, відповідно до того, до чого смушок має бути призначений. Чим смушок більший, тим дорожчий. Найкращий смух, коли звої ідуть рядом, як хвилі на воді; такий смух зветься хвилястий. Коли ряди хвиль проривані, однак ряди задержані, то такий смух також в ціні і зветься бабастиий. Менше цінним, хоч все таки любленим є смух, де ряди не тільки прорвані, але й не здержані; звої розкинені без порядку, а формою подібні до гороху. Такий смух зветься горошковатий. Однак форма смушка рідко коли є виразно одного малюнку; форма буває у найріжнородніших сполуках.

На вартість смуха впливає також довжина волосу, яка повинна бути всюди однаково довга, а звої повинні бути скручені до середини і не виставати на верх. Вівці, у яких смух неправильно скручений, треба бракувати. Колиж смух зовсім не має звоїв, то такий зветься пластуватий. Коли знімається смух з ягняти, то треба вичистити з під шкіри лій, а також мязи, що місцями причіплені до шкіри. Опісля смух розпинається і вивішується (прим. в хаті під стелею), щоби просох. Смух не треба надто розпинати, бо тоді шерсть буде рідка, а се є хибою смуха. Просушування мусить бути відповідне, щоби смух ані не зігнув, ані не пересох.

Прихід із смушкових овець є значний. Смушкові раси овець дають часто близнята, та нераз і трояки, а смух є в ціні.

Вівці плекають також для футра (хутро). Футро повинно бути легке, густе, та міцне, щоб держало тепло. Для футра ріжуть ягнята: українські раси овець ріжуть від серпня до листопада, або й пізнійше. Можна робити футро й з до-

рослих та зовсім старих овець; таке футро не таке тепле та дуже тяжке.

Шкіра овеча має шерсть і пух. Коли футро має багато пуху, то воно дуже тепле і легке, зате скоро стирається. Коли футро має досить багато шерсти, то воно не стирається скоро, зате не таке тепле і тяжке. Футро овець українських рас звичайно тяжке, бо має мало пуху, але тепла з нього вистачає, бо й зима у нас не така то вже остра.

В овна овець повинна мати такі прикмети: тонкість, м'яккість, кучерявість, еластичність, розтяжність і піт.

Тонкість шерстяного волоса повинна бути однакова через всю довжину. По тонкості відмічується вовну: дуже тонку, середньо грубу і дуже грубу. При тому вовна повинна бути м'яка а не тверда, остра. Чим тонший волос, тим більше кучерявий, коли вовна еластична, то як її розтягнути, то вона корчиться назад. Найбільша еластичність буває при вовні пушистій. З такої виробляють сукно. Коли волос дається добре натягнути і не рветься, то кажемо, що має добру розтяжність. Вартість вовни залежить також від поту, який хоронить вовну від вогкості і надто великої сухості. Добрий піт має ясно-жовту краску і легко розпускається в воді. Тяжкий піт, а притім смолистий, зле ділає на вовну та тяжко розпускається в воді. В наслідок того прання вовни є утруднене. Коли такого поту багато, то при пранню вовна тратить на вазі, іноді більш як 50%.

Волос сполучується в малі вязанки і так творяться моточки. Кілька моточків зісучених в одну вязанку творять моток, а всі мотки разом творять т. зв. руно. Моток має бути рівний в промірі та рівномірно кучерявий. Мотки повинні бути однакові і густо-стоячі, по цілім тілі добре порослі. Тоді вовна є однакова і зветься добрим руном.

Плекання овець для футра і вовни можна сполучити із плеканням для мяса. Всі ягнята, які бракується, треба відставити на відгодівлю.

Попит на овече мясо чим раз більшає та в ціні воно рівне воловому і свинині, а іноді й вище. В наслідок збільшення попиту на овече мясо в багатьох країнах занехується вівчарство чисто-вовняне, а переходять на плекання для мяса, змінюючи спосіб догляду. Задля того овець переводять з пасовиск в стайні, а окіт ведуть протягом цілого року.

У нас вівчарство не є достаточо розвинене та не у всьому доцільно проваджене. На Великій Україні вівчарство є більше поширене, чим на західних землях, однак вовни що року не достає для виробу власних фабрик так, що все треба вовну спроваджувати з заграниці. При тому життє вимагає більше виробів, а тимсамим нових суцонних фабрик; та тут же не можна їх відкривати, бо й для давніх вовни не вистачає. Тому по всіх землях України належалоб господарку вівчарства перемінити на вовно-мясну, як це зроблено по багаті, інших країнах. Від них треба також переняти способи ведення овечого господарства. На мясо до того годованих, та ще спеціальних овечих рас — можна все знайти доброго покупця, а окрім того добра вовна все є високо цінена.

Належалоб, щоб паші господарські товариства тій діланці народнього господарства в короткому часі присвятили якнайбільше уваги.

Молоко. Не досить поширеним є вживаннє овечого молока. Воно хемічним складом різниться від коровячого тим, що має менше води, а більше товщу, майже у двое тільки; воно має також більше білкових частин, та більше цукру.

Овече молоко иноді заносить запахом овечої сірки та лоевої свічки. Та тут не винувате молоко, а тільки доярка. Коли вимя вівці і коло нього вистригти, коли доярка перед доеннем вимя і свої руки все обмие, а при доенню буде все зважати, щоб до молока нічого не впало, то й немилий запах молока пропаде.

До доення треба вівцю привчити, здоюючи її вміло та вперто. Коли вівцю привчити до доення, то вона легко випускає молоко та терпеливо вичікує, поки її здоється. Буває, що в перших днях здоюється сукровиця, замість молока. Однак молоко скоро поправиться, а коли вівцю добре доглядати (дати пайковий корм), то вона буде „роздоюватись“, т. є молока буде прибувати. При добрім обході овече молоко дуже смачне.

Овече молоко перероблюють також на сир або бриндзю. Особливо на бриндзю є так великий попит, що її не вистачає;

тому декуди фалшують бриндзю, р'облячи її тим самим способом, що робиться овечу бриндзю, але вживають до того коров'ячого молока.

Миттє і стриженнє овець.

Фабрика по закупленню вовни промиває її у себе. Коли господар вистрежену вовну, а ще до того тонку домашнім способом промивав, то вовна тільки зібеться, але не вимється. Тому краще мити вівцю перед стриженнем; тоді руко не поплутається.

Вівці купається перед стриженнем в теплу погоду. Найкраще вибрати до миття овець чисту річку, з пісковим дном. У воді, переганяючи овець через річку, зловити кожну вівцю, вовну помняти, а опісля вівцю пустити, щоби плила далше. Через те вівця пливучи вирівняє вовну.

Сирої вовни, ще не висохлої, ніяк не можна стригти.

Коли не має близько відповідної річки, де можнаби вівці викупати, тоді треба уладити їм купіль коло керниці. Діло в тім, щоби вівцю зливати все свіжою води та не уживати води з одної вівці на другу. Тому всякі калабані та корита з стоячою водою ні до чого не годяться, бо в стоячій воді на споді все буде намул, який наново осяде на вівцю.

При купанню овець треба зважати:

1) Щоби вода не була за зимна; щоби овець не застудити;

2) По купанню вивести вівці на сонішну траву, або на стеблів, де нема зимного продуву; щоби вівці добре обсохли та не перестудилися;

3) Коли вівці стоять у вівчарні, то дбати про те, щоби не стояли за тісно;

4) Воздух у вівчарні, де стоять купані вівці, має бути чистий і свіжий. Вікна з одної сторони стало треба отворити, инакше вівці, з недостачі воздуха, дусяться.

5) Треба пильно уважати, щоби вовна висихала, бо и-

накше запріє. Упевнитися, що вівця вже достаточо висохла, можна по тім, коли в неї вовна на шії добре висхне.

Стриженне овець груборунних в країнах південних відбувається раз до два рази в рік, або й більше. Перша весняна вовна зветься руно, друга перестрига, трета тушира. Коли овець стрижуть тільки два рази, то друга, осінна вовна зветься тушира. Найкраща вовна, се перша ягняча, яка зветься поярок.

Тонкорунних овець стрижуть тільки раз в рік, тота вовна зветься також руно. Найкраща вовна також ягняча.

До стриження овець уживається спеціальних ножиць, пружинових. По великих господарствах уживають також спеціальної машини до стриження.

При стриженню овець треба звертати увагу на слідуєче:

- 1) Стричи вівці тільки в теплий день;
  - 2) Перед стриженнем подати вівцям трохи корму;
  - 3) До стриження не вязати їх за сильно;
  - 4) Стричи так, щоб знялося ціле руно, щоб не розпалося; стригти низько, при шкірі;
  - 5) тонкорунні вівці стричи від живота;
  - 6) уникати всяких скалічень;
  - 7) стричи справно, щоб не умучувати овець;
  - 8) підчас стриження поводитися з ними лагідно; головно обережно стричи кітну вівцю, бо легко може наступити покид;
  - 9) Всякі скалічення промити, прим. креоліновою водою, та посипати порошком;
  - 10) Острижені вівці хоронити від простуди (уважно з холодними протягами). Простуда після стриження часто викликає небезпечні запалення тельбухів і очеревної, часто смертні. Хоронити також від докучливої спеки.
- Після стриження добре в викупати вівці, але тільки в теплий, погідний день. Голих овець не виганяти на пасовиско в дощ, зимно або спеку.

Вівчарні та їх уладження.

Вівчарні повинні бути захистні, а головне сухі, просторі, ясні та чисті. Вогкість у вівчарнях є дуже шкідлива для овець; у вогкім приміщенню вівці хоріють, а головню кітні вівці, та матки з ягнятами.

Пересічно треба призначати для овець по одному квадратному метрови для одної. Вівчарня повинна бути бодай 3.5 метра висока; мати на кожних 10 метрів кв. простору 2 кв. метри вікон. Вікно з кратною, щоби без перепони провітрювати кошару (вівчарню). В малих господарствах старатися вівці держати хоч під одним дахом з прочою худобою, але віддільно. Однак не в сусідстві з свинями та дробом. Від свиней, а головню від дробу можуть зайти воші до овець, та сим можна легко попсувати вовну.

Коло кошари повинна бути загорода для овець, деб вони могли вигріватися в теплі дні. Загороди повинні бути окремі для баранів з баранчиками, які старші над 4 місяці, а окремі для овець з ягнятами. Такі загороди повинні бути звернені до полудня.

Ясла повинні бути так уладжені, щоб вівці легко діставали з них корм, щоб порох та проче з паші не падав на вовну, та щоб ясла можливо було легко чистити, щоби корм в них не псувався.

Можна урядити замість звичайних ясел також круглі, де вівці стоять довкруги, та так витягають пашу. Такі ясла хоч тяжші до зроблення, однак виплачуються, бо вівці при них не тнуть одна до одної, т. є не витирають з боків вовни. При тому такі ясла безпечні також для кітних овець; одна другу не ушкодить.

Ясла треба конче держати в як найбільшій чистоті, а найкраще для чищення виносити на двір. Там докладно відчистити та промити, а як висохнуть занести назад у вівчарню.

Теплота в кошарі повинна виносити не більше як 10-12 ступнів Цельзія. У надто теплих кошарах вівці легко підпадають недугам, та чим більше товсті, тим більше стають вразливі на горяч та зимно. В парні ночі треба забирати з кошари двері, а замість них уставляти деревляну крату, щоби в кашарі не було за горячо.

Для ягнят теплота в кошарі може виносити 15° Ц.

Вівці на протяг не є надто вразливі; перед протягами треба пильно стерегти тільки вівці короткий час по породі, та по стриженню.

Овечі кошари повинні мати так як і для іншої худоби продувники (гл. стр. 63).

ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД ВІВЦІ.

Голова повинна бути не за велика, хоча іноді велика голова є прикметою спеціальної раси, прим. вівці франконські.

Дуже довгі уха зраджують нездібність на відгодівлю. Чи вівця добра до кормлення пізнають по ширині часті носової і ротової голови, яка повинна мати нормальну ширину.

Гребет і лідвична часті повинні лежати в рівній лінії з клубом і крижем. Вигнений хребет є все хибою. Лідвична часті все повинна бути повна і широка.

Рівнож широким повинен бути криж. Добре збудований криж повинен бути рівно довгий, як й широкий, а при тім не спадистий, а спічасто острій.

Передгруді повинно бути широке; повинно мати досить товщу та м'язів. Така груді зветься повною груддю.

Шия повинна бути умірковано довга; надто довга шия, а при тім тонка є хибою.

Клуб не повинен надто виставати; острій клуб, який мав за мало м'язів, є хибою.

Ноги повинні стояти прямовісно, а передрамя, рамя, та підстегне і с'тегно повинні бути добре умяснені. За довгі ноги є хибою.

Шкіра повинна бути м'ягка та легко даватися стягати в фалд, краски рожевої. Коли меринос має багато великих зморщень шкіри, то се ознакою грубої шкіри, відносно грубої вовни та лихого поту, що тяжко розпускається.

Слизниця носа, рота і очей повинна мати блідо-рожеву краску. Коли краска слизниці зовсім бліда, то се зраджує

лихий стан крові; причиною може бути водна пухлина і інші недуги. Коли слизниця жовтава, то се вказує на недугу печінки.

Очі здорової вівці повинні бути веселі та ясні.

Познакою нездоровля є, коли вовну чути, та коли вона без полиску.

Здорова вівця держить голову високо, часто рухав ухами та звертає увагу на окруженне.

Недужа вівця потуплює голову та сумно тягнеться за чередою.

Коли вівцю ловити, а вона не опирається, коли кулявіє або кашляє, коли на вовні скудовчені гудзи, на шкірі прищі, струпи, се все позначки недуги.

Воші у овець.

Воші дуже винищують овець, а головно малі ягнята. Вівця занецижена вошами легко заражує цілу отару. Овечі кліщі, короста гніздяться в шкірі овець, викликають сверблячку, від чого вівці труться до ясел, або качаються по землі, або днуть на собі вовну зубами. Від того дуже псується вовна, а ягнята худнуть та часто вигибають.

Коли вівцю остричи, то кліщі вправді остануть в вовні, однак на шкірі є повно личинок, з яких вилягають нові кліщики, які знова дуже докучають вівцям. Певний рід овечих вошей переносить до крові заразника, який розкладає червоні тільця крові, а в наслідках виступає кровава сеч, блідка і жовтачка.

Тому, що боротьба з овечими вошами є дуже утяжлива, бо їх годі так скоро вигубити, а шкоди від них значні, краще задержувати в отарі овець якнайбільшу чистоту, тоді й короста у овець тяжче приймається, а при добрім обході можна від сего лиха зовсім остеречися.

Буває, що де короста нападе овець, а то й людей, там опускають руки і з лихом зовсім не борються, мовляв: ко-

роста не проста, кого схоче, того й попаде. Так начеб від біди не можна було остеречися. Однак при чистоті людей та отари, можна зовсім певно остеречись від лиха, а коли вже трапилась біда, то лічення є зовсім успішне та не таке то вже тяжке. Тільки до лічення треба завзято взятися та по-радитись ветлікаря, щоби розслідив причину недуги.

Лічення найлекше переводити по остриженню.

Лічення ягнят переводити так:

лізолью	—	—	—	10 гр.
літної води	—	—	—	1 кварта.

Змішати і змивати сим розчином шкіру.

Великі вівці змивається відваром тютюну. Змивання робиться по переведенім стриженню, коли всі ранки поговні.

Відвар зготовлюється так: пів кг. звичайного (листя) тютюну варити довго в 3 квартах води, а по переваренню — брагу тютюневу залити і ровпустити 3—4 квартами води. Сим натирати шкіру овець, поки кліщі не зникнуть. Тому, що з личинок можуть вилячи по кількох тижнях нові кліщі, повторити такі змивання по 2—3 тижнях знова.

В Америці, для винищення овечих кліщів, купають вівці стало що року. До купелі уживають:

чемериця	—	—	—	¼ кг.
карболовбо квасу	—	—	—	1 кварту
лою	—	—	—	3 кг.
розпущеного мила	—	—	—	8 кварт
води	—	—	—	70 кварт.

Все заварюється разом, а опісля ту мішанину розпускається знова 70 квартами води.

Декуди з успіхом лічать через змивання 1% розчином креолінової води.

Заражені вівці треба відокремити, та ново набуті ніколи відразу не впускати в отару, а вперед вистричи та обмити одним з повищих середників.

По скінченім ліченню треба викинути гній та очистити ціле приміщення.

Як охоронний середник уживають також гною від здорових коней, який розкидується у вівчарні.

Вівцям потрібна сіль.

Іноді по овечих господарствах заб'яють про те, що вівцям потрібна сіль. Годуючи овець потреба все пам'ятати, що в кожній порі року вівці потребують дрібку соли. Сіль підносить охоту до їжі, бо причинюється до кращого травлення, а головню потрібна для організму тварини. Коли вівці не дістають соли, ніколи не будуть здорові.

Найкраще подавати вівцям камяну сіль, яку вони лизуть. Оден такий лизунець кладеться в ясла і він вистачає на довший час, бо вівці не потребують багато соли. Лизунці так уміщувати, щоби ягнята, які ссуть не могли до них дістати.

Колиж не можна дістати камяної соли дається вівцям трохи соли до корму; літом около 1 гр. соли, а зимою коло 2½—4 гр. для одної.

Однак час до часу лизунці забрати на кілька днів; робиться це в зимну і вохку погоду. Інакше тоді вівці легко дістають бігунку.

При пайковім годованню овець, чим більше дається змістової корми, тим більше вівці потребують соли.

Обхід баранів.

На годівлю баранів треба звертати пильну увагу. Барани в отарі важним чинником. Від доброї годівлі баранів залежить якість отари, бо в великій мірі впливають на плідність маток та якість приплітку.

Тому баран повинен діставати змістовий корм, щоби був дужий та жвавий.

Баран дістає тільки таку пайку, щоби служила на підтримання тіла, зате пайка мусить складатися з доброго корму. В часі криття, баран повинен діставати поживний зернистий корм, а саме 1 кг. вівса денно. Ліниві барани не повинні діставати багато паші.

На місяць перед паруванням треба барана перевести на ліпше пасовиско, дати йому багато свобідного руху та добру воду. Збільшити змістовий корм через 2–3 тижні підчас парування. Однак баран не повинен крити більше як чотири рази денно

Річні барани дають слабкий приплідок. Треба уживати баранів від 1½ до 4 року.

Коли баран іде за стадом — не призначувати для нього більше як 30 овець. Коли розплоджується з руки, може здоровий баран покрити 60 овець.

Окрім того пам'ятати, що баранові належить до корму все троха соли; замічено, що барани держані на кормі без соли дають менше запліднень.

Догляд розплодових маток.

При виборі маток треба пам'ятати, що від них залежить улiпшення отари. Коли селянин вибирає ягня ярочку, чи купує вже дорослу вівцю, повинен пам'ятати, що мусить таку добирати, що найбільш має таких прикмет, які бажано розвести в господарстві.

Вівця, як і баран, повинна бути здорова і сильна та повинна давати якнайбільше саме такий продукт, задля якого ведеться годівлю овець. Інших овець не треба купувати, а коли вже є в отарі — бракувати. Тільки в сей спосіб можна поправити отару та перейти на властиву господарку.

Ярочку пускати до розплоду не ранше 2½ літ. Ярочки запліднені в 1½ року самі вже не розвиваються та й приплідок від них кволий та легко нездужає. Тільки мясисті вівці, англійської раси, які скоро дозрівають можна парувати вже в 1½ року.

Гін половий (беканне) триває в овець півтора дня і повертає знову по 2–3 тижнях, наскільки запліднення не наступило. Гін по породі виступає аж по 180 днях.

Коли гін у властивім часі не виступає, треба вівцям подавати більше вівса та соли, або додавати до корму 2 рази денно по 1 ложці душеного насіння конопель.

Як згадано вище кітність у овець триває пересічно 152 дні, а матка „значить“ в 3 місяці по заплідненню. В той час хіть до їди у неї збільшується, а також „вимя набирає“. Кітність у скоро дозріваючих рас триває звичайно о 1 тиждень коротше.

На кітні вівці треба уважати:

1) Приміщувати їх окремо та призначувати більше місця. Давати добру і суху підстилку. На ніч не лишати їх в полі з отарою, але заганяти в кошару.

2) Подавати сухий і здоровий корм та не за зимну воду. Чотири тижні перед породом і тількиж по породі зменшити, або й зовсім не подавати пайок змістового корму, щоби не набрали за багато сала. Подавати солодку (найкраще гірську) пашу, сіно з люцерни, еспарцети, з вики, вівсяну солону та окопові трави.

3) На пасовиска надто віддалені не ганяти; хоронити перед перетскакуванням; не підносити за задні ноги; хоронити перед псами та не бити.

4) На кілька днів перед породом в холодну пору не випускати на пасовиска. Перед породом наложити докладно підстилки, а в часі цілої кітності уважати, щоби вівці не оббивали собі боків, коли їх загоняться чи вигоняться до кошари.

Коли сего докладно придержуватися, можна охоронитися головно перед покидами та запевнити для отари здоровий приплідок.

Правильний порід.

Порід у овець звичайно проходить правильно і зовсім легко; при таких породі непотрібно ніякої людської помочі.

На 18—6 годин до породу виступають познаки близького породу. Родниця опухає, вимя збільшується, а черево опускається. Вівця стає неспокійна та крутиться в колісце.

Коротко перед породом виступають болі і в кінці ока-

зується плодовий міхур; виходять передні ніжки і тріскає міхур.

При породі близнят, друге родиться вже в кілька мінут по першім.

Порід відбувається з правила лежачо, а по породі вівця встає і прориває пупцевий провід.

Плодове місце відходить по кількох годинах. Його треба конче усунути, бо багато овець набирає звички місце поїдати, від чого опісля хорують. Задержанне місця виступає звичайно тільки при покидах. Колиб однак задержалось, поступати як сказано в уступі про покиди:

Тяжкий порід.

В випадках тяжкого породу у овець, поміч в дуже утруднена, або й неможлива. До помочі уживається кліщів Дра Редера, а коли їх нема, то пальця руки. Однак палець є за короткий і не можна ним дістати до матиці, а руки вкладати не вільно. Палець треба добре вимити, побитинати докладно ніготь та добре наоливити.

Поміч відбувається в подібний спосіб, як се було зазначено при неправильних породах у коров (гл. стор. 91—124).

Найчастійше бувають такі причини тяжких породів:

- 1) Запір голови в мидниці;
- 2) Запір передної ноги;
- 3) Запір задніх ніжок в скоковім суставі.

В тяжких випадках треба старатися пальцем розпізнати положення і приновити відповідну поміч; на пр. заложити петлю на ніжку, або завернути ніжки, та обережно пересунути через родницю голівку. Тягнути за ноги, або голову — треба обережно.

Колиби породу не вдалося в час перепровадити, то вівцю треба дорізати, бо й так грозить їй загибель. Ознаками близької загибелі є здутте жвача, зникнення охоти до їди, опух родниці, багряне зачервоніння шкіри на череві, родниці

та коло вимени; вівця соловіє, лежить, не хоче встати. Іноді ягня в утробі (матиці) висохає й камяніє. Якщо аж тоді вівцю зарізати, то мясо не є до зужитковання. Загибіль настає вже по кількох днях.

Цісарський перекрій.

Іноді голівка запереться боком перед мидницею і коли справленне сеї перешкоди не вдається перевести, порід стає неможливим.

Коли ягня ще живе, то можна витягнути його при помочі т. зв. цісарського перекрою.

В тій ціли треба вівцю убити, перетинаючи гортанку. Заки сплине кров, протинається черево і матицю та внимається ягня. Опісля пупцевий провід перетяти, ягня осушити (обтерти) та приставити до іншої вівці. Вибирається таку вівцю, що при породі стратила ягня, або таку, що має тільки одно ягня, а досить молока.

По кількох днях можна ягня кормити коров'ячим молоком.

Такий перекрій робиться головню тоді, коли ходить о цінну породу приплоду.

Покиди.

Часто буває, що помімо догляду за матками, приходять покид плоду.

Причиною покиду є недодержанне засад догляду, як: стриження при вогкій погоді, перестрашенне псами, побиття і т. и., або лихий корм, прим.: змерзлий, зігнилий, зів'ялий; скільчені картофлі, солодові кільці, за багато браги і т. и.

Обяви близького покиду виступають заледво на 1—1½ дня. Тоді вівця тратить охоту до їди, з родниці спливає воночча мазь.

В таких випадках місце відходить з правила щойно по яких 6—8 днях, коли зовсім перегниє. При тому, в наслідок пертя, часто виступає висуненне піхви, або загибіль від запалення матиці.

Коли є теплий день, а вівця має ще трохи охоти до їди, то можна її пустити на пасовиско. Зрештою по покиді треба вівцю відокремити та старатися зміцнити охоту до їди, подаючи:

ягоди ялівцю	—	—	100 гр.
спорошкований сірчан заліза			50 „
кміну в порошку	—	—	100 „
соли (кухонної)	—	—	100 „

змішати і подати з отрубамі 2 ложки денно. Корм подавати найліпший, як: добре м'яке сіно, пійла з муки, гороху, ячменю.

Пошесне покиданне.

Причиною пошесного покидання є заразник прутень Банга (пор. стр 135). Як підозрівається такий випадок передати справу ветеринарному лікареві, який перешле до бактеріологічного інституту для провірки пошести.

Коли такий випадок трапиться в господарстві, треба всі кітні вівці піддати охоронному щіпленню абортиною. Виконує ветеринарний лікар.

При випадку пошесного покинення треба всю худобу перепровадити до иншого приміщення, а давне приміщення докладно відзаразити. Покинений плід і місце треба через спаленне знищити.

Випад матиці:

Коли наступить випад матиці або піхви, треба відіймати всі останки плодового місця, а опісля старатися всунути матицю (піхву) з поворотом (пор. стор. 127.).

Заки впровадиться матицю з поворотом до середини, треба її промити розтвором:

паленого галуноу	—	—	50 гр,
теплої води	—	—	4½ кварта.

Опісля звичайно вдається впровадити матицю з поворотом найпростішим способом, т. є через піднесення задньої частини кадовба до гори (прим. за задні ноги).

Після впровадження матиці з поворотом сполікується її ще раз (геґар) 1—2 кварт галунової води.

Вкінці треба на піхву наложити опаску (пор. стр. 128), або зішити її, щоби випад не повторився. По кількох днях опаску змінюється.

Догляд по породі.

По породі відпровадити вівцю в затишне місце, без продуву і сухе.

Першого молока не здоювати, бо воно ділає дещо розвільнююче, через що скорше відходить смола з ягнати. Тільки коли вимя є дуже повне і ягня не може вхопити дійок, треба вимя вівці трохи придоїти. Се робиться також тоді, коли вимя за повне та при ссанню ягнати справляє вівці біль.

У овець дуже волосистих треба вовну коло вимени трохи пристричи, бо іноді ягня не може вишукати дійок. Ягнята, коли їх висушити, зараз встають і шукають за вименем матері, однак часто ссуть так незручно, що треба їм помогти, здоюючи до рота.

Іноді вівця-первістка не хоче допустити ягня до ссання; тоді треба її придержати, доки не звикне. Часами знову при народженню близнят вівця (або й сильніше ягня) відтручує

слабше ягня. Тоді добре дати сильніше ягня до іншої вівці, яка має досить молока. Коли се не можливе, а вівця не має дуже багато молока, треба слабше ягня продати або забити. Звичайно кормленням двох ягнят вівця дуже виснажується; тому радять одно конче відставити.

Коли ягня треба годувати коров'ячим молоком, то таке молоко треба переварити і дещо розпустити водою. Кормлення ягнят справляє спершу багато труду; треба подавати молоко все від одної корови, все однаково тепле та не багато нараз. Молоко спершу по трохи вливається ягнати в рот, а опісля воно вже само п'є з миски. При тім дуже зважати на чистоту, головню посуду.

По породі треба вівцю дбайливо кормити; лиха (зіпсована, змерзла) паша дуже лихо впливає на здоров'я вівці та якість молока, а тим самим на здоров'я ягнати.

По породі повинна вівця діставати сіно з соломною та не багато пійла; зате змістового корму зовсім не подавати, а також не виганяти на пасовиска. Добре є до паші або пійла додавати що дня:

глярберської соли	—	—	1 ложку
карловарської соли	—	—	1 „

Якщо ягня не висисає вівці докладно, треба її здоїти раз денно.

Коли вівця має за мало молбка, як корм подавати: моркву, картоплі, пивний солод, добру пашу й інше.

Коли побоюємося бігунки у ягнят, треба подавати вівці з кормом що дня по 1 чайній ложочці шлямованої крейди.

Рівнож звертати увагу на те, щоби вівці не подавати за зимної води. Найкраще воду заступити пійлами.

Від 2½ до 3 тижнів ягнята починають їсти сіно і пережувати. Сіно повинно бути дуже м'яке; додавати трохи вівса. Добрим годованням можна не допустити до налогу зїдання вовни. Тому ягня повинно в яслах все знайти дрібку сіна. Можна подавати також дрібку льняних макухів та дрібно покровну моркву. Від осьмого тижня можна подавати тонко країні бураки.

Ягнятам не вільно подавати скільчених картофель, а головню сирих.

Відлучування ягнят повинно наступати повільно, а не нагально. По кількох тижнях допускається ягнята до мате-

рей тільки в полудне та на ніч. По 10 тижнях відлучення повинно наступити в повні, се є звичайно до часу, доки вівця має молоко.

По відлученню кормиться ягня 5 разів денно. Подається трохи вівса, соломи та $\frac{3}{4}$ кг. сіна, а поїться чистою, не за зимною водою. Перед вигоном на пасовиска подавати трохи сухої паші, а пасовиска вибирати відповідні (пор. стр. 211).

Коли по відлученню ягнят у овець ще появляється молоко, треба їх здоювати.

Значення овець.

В більших отарах, щоби легше розпізнавати вівці, особливо, коли мається спроваджені, переводиться значення (маркування) овець.

Маркування переводять при допомозі татування (випалювання) на верхній стінці уха, або через накладання бляшок, чи марок зі знаками або числами.

Всі ті значення не є зовсім доцільні, бо й мало видні, а при тім металеві марки часто викликають запалення та материзовання.

В новіших часах винайдено марки з целюльозу (Куверт). Такі марки мають ту перевагу над іншими, що їх легко заложити, легко зробити на них знаки, які видно з далека, а притім, такі марки є м'яккі, хоч досить сильні, через що не ранять уха. Перед заложенням пробивається на уху 8 мм отвір, а закладається дуже легко, бо марка складається з двох гудзиків, які разом затискається.

Кастровання.

Кастровання баранчиків. Кастровання, обертання, терблення баранчиків призначених на бракування найкраще переводити якнайскорше. Чим скорше переводиться кастрован-

не, тим менше болю для баранчика і тим легше рана гоїться.

Тому кастрованне треба переводити в четвертім тижні. Коли не можна в такім віці упевнитися, що до будучої розплодової вартости баранчика, то кастрованне можна виїмково пересунути на 8-ий тиждень.

Кастрованне переводиться так: Помічник підносить баранчика, притискає хребтом до себе та дещо розхиляє йому ніжки.

Той, що переводить кастрованне, добре висмаровує ядровий капшук йодиною. Опісля відтягає кусник шкіри капшука, але без ядер, і одним тятцем відтинає її. Після того витискає одно ядро з капшука на зовні; ядро окажется на насіннім мотузку. Притримавши насінний мотузок повище ядра, обривав його ножем. Так само поступає з другим ядром. Опісля промиває рану галуною водою (10 гр. галуни на кварту зимної води), а в кінці висмаровує рану очищеним дегтем.

Операція скінчена; баранчика перенести до вівчарні, даючи суху і чисту підстилку, найкраще з житньої соломи. Не лишати баранчиків на землі, бо се може викликати занедужанне.

Ніякого особливого лічення не потрібно, тільки хоронити від простуди та продувів.

Кастрованне старших баранів. Збракованих баранів каструють. Однак через кастрованне м'ясо старих баранів не стає ліпшим.

Кастрованне баранів переводять при допомозі утискання капшука деревляною або залізною дощинкою. Сей спосіб в дуже добрий, хоч вимагає певної вправи. Замість стискання дощинкою уживають ветеринарі іншого способу, а саме підв'язування. Підв'язування робиться сильним, не за тонким, мотузком, підв'язуючи в двох місцях, стискаючи сильно. Ще інший спосіб, при допомозі отвирання капшука та витинання ядер, не є зовсім певний через небезпеку закаження ран та інших занедужань.

Перед кастрованнем треба ножицями вистригти вовну коло капшука, а шийку капшука висмаровується товщем.

Стиснений чи підв'язаний капшук опухає, стає червоним, а потім синім. Баран спершу деревіє в крижу, здебільше лежить та дістає горячку. При тім звіря тратить охоту до їди і байдужніє. Однак по 5 днях нехить до їди уступає,

а звіря веселіє. Опісля в 9 днів обтинається капшук з ядрами, прочі части капшука поволи відпадають і рана гоїться.

Зовнішні недуги в овець.

Пропуклина черева і пупцева.

Буває в наслідок проколення рогом в череву або, коли пупцевий отвір за великий.

Тоді виступав неболючий опух, який при натисненню входить до середини, а опісля виходить знова на верх.

Ліч ен н ь. Малі черевні пропуклини звичайно не треба лічити; вони самі гояться. На більші треба наложити перевязку.

В тій цілі вистригти довкола рани вовну, звірину положити черевом до гори, опух всунути в глиб і наложити платок висмарований смоєю. Щоби платок не злетів, зробити перевязку.

Платок залишити на опухові через кілька тижнів.

В тяжких випадках порадитися ветлікаря.

Запаленнє ратиць.

Повстає, коли вівці женеться на шутрбованих дорогах, через вбиттє трісок, цвяхів та т. и. Також, коли звірина стоїть довго зимою у вівчарні; тоді, через нестираннє, передна часть ратиць надто наростає, а вівця ходить більше задною частью ратиці. Через те повстають ушкодження і запалення.

Тоді вівця старається на бблючу ногу не ставати, а держить її випружено і кулявів. Ратиці є горячі й болючі, шкі-

ра в ратичній шпарі запалена та пізнійше гноїть.

Ліч ен н в. Устійнити причину. Коли ратиці за довгі, треба притяти (пор. стр. 66). Часто повстає при тім при підошві а бічними стінами порожна стінка, яка виповнюється липкою масою. Сю масу треба докладно вичистити, а ратицю викупати, беручи:

креоліни	—	—	—	10 гр,
води	—	—	—	2 кварта.

Очищене місце заповнити мішаниною: муки 15 гр і сірчан міді 3 гр (в порошку).

Коли в ратицю вбився який предмет, то його усунути, а рану заложити дрібною гази, щоби ропа відходила, а ратицю купати в креоліновій воді.

Коли підошви дуже болючі, заложити і часто зміняти оклад з глини і оцту.

Зараза ратиць.

Причина недуги не є докладно досліджена. Недуга заразлива, викликає довготривале запалення та материзованне при ратичній короні.

Виступає в наслідок надмірного кормлення брагою (пор. груда, стр. 145), вистоювання на зимній підстилці, ходження по мочароватих пасовищах, дальше в наслідок ходження по мокрій стерні або снігу, коли стерне або сніг вбивається між ратиці.

П о з н а к и. Ратички широко розставлені. При короні відділюється рогова стіна від м'ясної. В розділі між стінками збивається материзуюча маса. Іноді ріг відходить від ратиці. В ратичній шпарі творяться також викиди і ропа. В наслідок сього запалення звірята дуже терплять, не можуть стояти та суваються на череві. Повстає значне виснаження та вихуднення. Недуга виступає головню у шляхотних рас, тонкорунних, як недуга чередна.

Ліч ен н в. Відділити хорих від здорових. Випадаючі ро-

гівки ратиць обережно повідтинати, але робити се поза вівчарнею та спалити відтяти кусники, бо в них сидить заразник. Ратиці промити в креоліновій воді (10 гр. на 2 кварта). Болючі місця засмарувати деревною смолою. До змиття болючих ратиць можна ужити розчину вітріолу міді або:

гліцерини	—	—	—	50 гр.
квас карболовий	—	—	—	25 „

Опісля хорі ратиці овинути полотном

Не забути переглянути цілу отару та перевести дезінфекцію здорових ратиць. Як у вівчарні появиться недуга, треба перевести дезінфекцію вівчарні. В тій цілі ясла і всю посуду вимити лугом, викинути гній, долівку скропити вапном з лізодем. Опісля посипати піском та дати свіжу підстїлку. Як що не можна викинути всего гною (прим. зимою), то змінити тільки верхну верству.

Щоби охоронитися від недуги, добре є також стало раз на рік змінити у вівчарні увесь гній та переводити дезінфекцію.

Звихненне сугаву ліктевого.

Обявляється сильним кульганнем та тягненнем недужої ноґи, замітне тим, що звіря сильно ступає на ратицю, зн. ратиця здорова. Натискаючи рукою коло клуба або ліктевого сугаву, замічується у звірини біль.

Повстає в наслідок перескакування, прим. через високі загороди або рови; також, коли гонять за ними, або тягають їх вівчарські собаки і т. ин.

Лічення. Вівця повинна через деякий час мати спокій, тому не пускати її на пасовиска, але відокремити в осібнім переділі, де моглаби свобідно лежати, й дати їй досить підстїлки. На болюче місце дати зимний оклад, зміняючи його часто (як присхне).

По кількох днях можна потрохи пускати на пашу, однак повневилічення настає щойно по довшім часі.

Звихнення в зап'ястку.

Замітний біль в зап'ястку, зате згинання в інших сугнавах неболючі.

Лічення. Накладати часто зимні оклади. Якщо звихнення більше і сугнав горячий, давати зимні оклади із мішанини: арніки 100 гр. на 1 кварту води. Як запалення устане, витирати:

камфоровий спирт	—	—	50 гр.
миляної води	—	—	¼ кварта.

Не позволюти за скоро ходити.

Зломання ніг.

Зломання костей у овець лічиться відносно дуже легко.

Ягнята часто ломлять ноги, коли старші вівці в отарі їх переганяють. У більших зломання костей наступає через перескакування або від псів, прим. коли вівця біжить, а пс нагло зловить за ногу.

Звичайно зломання костей лічиться у овець само від себе, бо вівці дуже терпеливо і обережно держать зломану часть, а навіть при вставанні зважають, щоби не зрушити зломаної частини.

Однак иноді зломана нога стає дещо коротша, що пізнійше не перешкоджує при ходженні. При зломанні стопової кости треба старатися добре зложити кість. В тій ціли нарівнюється зломану кість, робиться перевязку з полотна (завиваючи кілька разів) або сукна. Поверх перевязки дати 3—4 вузкі дощинки, коротші від стопової кости, або телячу шкіру, а поверха обв'язати (докладно, але не за сильно, мотузком.

Добре ділає, коли болючі місця 2—3 рази денно легко натирати звичайним спиртом. Можна також полотно стороною від рани вимастити клеєм з муки.

Зломанне, випад рога, гл. стр. 143.

Запаленне вимени.

Виступае часта від зранених зубами ссучих ягнят, покування псами і т. и. Докладнійший опис гл. стр. 151.

Малі рани звичайно лічацься самі від себе по кількох днях, тільки треба їх промити.

Коли ссанне справляе вівці біль, тоді вона недопускае до себе ягняти, а через те молоко залишаецься. Треба скоро братися до лічэння, промиваючи рани креоліновою водою.

У гною та на підлозі в повно ріжних бацилів. Коли творяться рани, то бацилі, діставшись до ран, гарно в них розмножуюцца, викликаючи заразлівіць недуги. Тому молока від таких овец не здоювати на землю, бо через те поширюецься заразлівіць.

Коли прим. від удару повстае значнійша рана на вимени, вівцю відосібнити в затишнім переділі, дати свіжу підстілку а до пійла додавати ложку глявберської соли. Пашу подавати мяжку. Добре ділае втиранне масти:

віск	—	—	—	$\frac{1}{4}$ склянки
плінна каляфонія	—	—	—	$\frac{1}{4}$ „
терпентина	—	—	—	3 чайні ложочки
воловий лій	—	—	—	5 вел. ложок
чиста олива	—	—	—	1 склянка.

Або:

воловий лій	—	—	—	$\frac{1}{2}$ склянки
йодоформу	—	—	—	2 чайні ложочки
камфори	—	—	—	2 чайні ложочки

В такім выпадку треба старатися ягнята якнайскорше відлучити від маток.

Иноді у кітних овец виступае відмінне запаленне вимен, при чім вимя покрите зимним опухом із темними або синими плямами. Скоро лічити, бо смерць наступае в 3—4 дні.

Запідозрілу вівцю зовсім відокремити від інших кітних овец, бо грозить зараженне. Переділ мусить бути чистий та застелити суху підстілку. Ветлікаря візвати негайно, а він.

може зарядити встрикування (коло черева) електро-колярголю.

З хвилиною, коли на вимени появляються темні плями, лічення спізнене. Обяви недуги мають мабуть звязь із внутрішнім занедужанням матиці. Споживання мяса дуже небезпечно.

Иноді виступає ще інше запалення вимен, згл. тільки одної половини, яка є опухла, зачервоніла та лискуча. Молоко майже не змінене, хоч вівця горячкує, тратить хіть до їжі, ходить тяжко та штивно. Таке запалення називають також рожею вимени.

Причина недуги досі не розсліджена, мабуть заразлива, бо иноді вигублює цілу отару.

Лічення. Вимя натирати:

квас карболевий (чистий),	—	10	гр.
гліцерини — — — —		200	„

Що дня дати хорій вівці до рідкого пійла 2 ложки глявберської соли, доки не управильняться відходи. Корм подавати якнайліпший, легко-стравний; зменшити пайки.

Запалення очей.

Виступає від занечищення очей курявою, брудом, збіжжовими грибками, перестуди і т. п.

Звичайно виступає запалення повік або спойвки. В тяжких випадках занедужання переноситься на рогівку і внутрішню часть ока; тоді виступає відразу до світла, а око на пів або цілком примкнено.

Появляється в поодиноких штук, а иноді западають цілі отари.

В лекших випадках вистане кілька разів промити око розпущеною водою до очей (дістається в аптиках), або дати на $\frac{1}{2}$ кварта перевареної і остудженої води — 4 гр. оловяного цукру (оцтан олова).

При запаленню рогівки змивати і давати холодні оклади:

поташ	—	—	4	чайні ложочки
переварена вода	—		$\frac{1}{4}$	кварты

Або:

тенктура арніки	—	—	$\frac{3}{4}$	склянки
чистий спирт	—	—	$\frac{1}{4}$	„
вивар кропу	—	—	1	„
перевареної води	—	—	2	„

В тяжчих випадках завивати око і не випроваджувати на дуже ясне світло. Добре випускати тільки рано і вечером

Запаленне плоти (піздры).

Виступає в наслідок занечищення, частійше у валахів, рідше у розплових баранів.

Сеч відходить з трудом. Коли натиснути черево коло плоти в напрямі до пупця, тоді відходить вонюча сеч з ропою.

Звичайно легко лічиться через натирання плоти в середині гусячим пером, втираючи кілька разів денно масть:

квас карболевий (чистий)	—	—	2	гр.
вазеліни	—	—	—	50 „

В тяжчих випадках треба піздры чистими ножицями з боку протягти на 5 см, опісля бруд сполокати зимною водою з додатком 10 гр лізолю на 1 кварту, а через дальших півтора тижня не зішивати, тільки переполіскувати. Ранки на піздру смарувати вище згаданою мастю.

До такої операції треба звіря звязати і положити. Виздоровлення скоро наступає.

Рани.

П р и ч и н и. В наслідок вколєння, прорізу, наддертя, покусання, стовчення, пострілу наступає прірва тканин і таке місце зветься раною. Рани можуть бути глибокі і пришкірні, можуть легко і тяжко гоїтиса.

Перш усього треба рану очистити, щоби докладно бачити її розмір. Очищуваннє ран переводиться дезінфекційними середниками, як: розведена чиста горілка, спирт, дегтева вода, 3% креолінова або карболева вода, або розчин тєрапогену.

Багато не глибоких ран лічиться без зішивання. Однак більші рани треба звичайно зшивати. Часто зішиваннє навіть більших ран непотрібнє. Се відноситься головнє до коней, які нераз мають звичай зішиті рани зривати, через що побільшують розранєннє.

Вівці часто охоронюються вовною перед зранєннями, тому рани бують скорше у овець стрижених. Коли зранєннє появитьсє у вівці нестриженої (також у інших звірят), коло рани треба вовну (шерсть) вистригти ножицями.

Зішиваннє переводиться окремою ветеринарською голкою, зішиваючи струною (з баранячої кишки), або шовковою ниткою. Зішиваєтьсє так, щоби по можности стягнути шкіру на давнє місце, обтявши передтим чистими ножицями понадривані місця.

Однак треба залишити з долини місце незішите, щоби ропа могла свєбідно відпливати.

Всі приладдя і руки перед ужиттєм треба відзаразити, прим. в лізолевій воді.

Зішиту, як також відкриту, рану треба засипати середником до гоєннє: йодиною, амільоформом, тіоформом, ксероформом, танноформом, або дерматолєм.

Рани треба спершу 2—3 рази денно промивати і посипати опісля раз денно.

На більші рани накладаєтьсє дуже чисті перевязки. Якщо перевязка приліпитьсє, при зміні не зривати її, але відмочити.

Рана повинна добре гоїтиса т. є коли береги зятаються рожеватою тканю, не є опухлі, та заростає близною.

Рани, що тяжко гояться, набирають багато матерії, а то й гниють, викликаючи загибель через гангрену. Таким ранам треба присвячувати багато уваги та дуже старанно обходити. До спонукання гоєння уживати острійших середників, сильнішого розчину йодини, борного квасу з креоліною, камфору (в порошок), терпентиновий олій. Рану можна припалити в наслідок чого створиться струп, тоді не треба перевязки. В тій цілі уживається: зелений камінь, деревний оцет і інші, уживаючи їх у воднім розчині, або із глинкою.

Зранення костей, суставів гояться тяжко, часто викликаючи затроєнне крові і загибель.

Мясо овець (і інших звірят), які мали застарілі рани, або наглядно згнули від затроєння, не можна вживати, бо в шкідливе.

Зіданнє вовни.

Зіданнє вовни у овець є налогом; причину годі докладно подати. Виступає скорше у овець держаних у вівчарні, як держаних на пасовиску. При тім вівці скоро наслідують одна другу та поїдають вовну скорше з іншої вівці, як зі себе. По якімось часі, як наліг перейде на ціле стадо, стає дуже небезпечним.

З сим налогом овець треба якнайскорше боротися, бо коли перейде на цілу отару, то боротьба дуже утруднена.

Коли наліг заняв тільки кілька штук, негайнó їх відокремити; коли цілу отару — виганяти якнайчастійше на пасовиска, конче змінити корм, а коли отару заганяється до вівчарні, заслонювати вікна, щоби стояли в темноті.

Часом помагає зістриженне вовни, часом подаваннє лизунців (або в малих кількостях фосфорану вапна, чи деревного попелу). Однак головне — змінити корм та виганяти на пасовиска.

Внутрішні недуги овець.

Попородова горячка.

Буває в короткий час по породі або по відлученню ягнят. Тоді молочність зменшується, а вимя ослабає. Вівця повільно віддиhaє, часто кладеться на черево, а змушена до ходу, колишеться. При тім виступає збільшене слинненне та сірі випливи з носа.

Ліченне як у коров, гл. стр. 133.

Запаленне матиці.

У овець виступає пшесне запаленне матиці.

Розпізнається по випаді матиці, яка є зачервоніла, утрата охоти до їди, вихудненне, загальна посоловілість, мала горячка, по кількох днях загибіль.

Ліченне в. Хорих відокремити, перевести всюди і коло себе дезінфекцію, матицю переполікувати 3 рази денно виваром пільного кміну.

Мити все руки 3% розчином креоліни.

Бігунка.

Вівці дістають бігунку від простуди, лихої паші або внаслідок за скорого переходу від сухої до зеленої паші.

У ягнят перед відлученнем також виступає бігунка від простуди, як за скоро вигониться весною на пасовиско, або від лихого прокормлювання маток.

Ліч енн е. Звичайно вистане подержати вівці через кілька днів у вівчарні, подаючи сухий корм. Колиби в другім дні не було поліпшення, подати пійло з праженого вівса та завдати 3 рази денно $\frac{1}{4}$ склянки наливки афин (стр. 19).

При бігунці ягнят, треба їх держати тільки на сухім, соняшнім пасовищу, або коли не можливо задержати в вівчарні, подаючи добре, сухе сіно. В тяжких випадках завдавати по чверть (0.2—0.3) грама танальбіни, або:

споршкована крейда	—	—	1	ложку
споршкований корінь татараку			3	”
”	”	рабарбару	1	”
житня мука	—	—	1	”

змішати і залити водою на густий чир та заробити на галочки (гл. стр. 10). Завдавати що 2 години 1 галочку.

Можна також подавати 2—3 рази денно 1 ложку червоного вина розпушеного в $\frac{1}{4}$ склянки літньої води.

Біла бігунка у ягнят.

Недуга заразлива, причини недуги ті самі, що їх подано при описі недуги для телят (гл. стр. 192—193). Познаки недуги загально ті самі.

Ліч енн е. Зараз перевести відзаразненне (де інфекцію) вівчарні, кал викинути і закопати. Тому, що від недуги ягнята скоро гинуть, треба зараз лічити (пор. стор. 193, окрім рецепт).

Завдавати червоне вино з жовтком. Опісля клеїки, пійла ячмінні, льняного сімени з додатком трохи крейди. Пізнійше каша ячмінна, вівсяна з додатком (2 гр.) магнезії.

Охоронні і лічнічі щіплення сировицею через ветлікаря.

Запір шлунка.

Буває в наслідок за обильного або невідповідного корму, прим. тяжко стравних, а в більшій кількості, як: листе вільхи, дуба, ликовата солома і ин.

Вівці стають сумні, лишаються по заду отари, тратять хіть до їди. Шлунок надутий та виповнений, а відходи тверді, в малій кількості. При занедбанню — утрата сил та в наслідок виснаження загибель.

Лічення. Подавати тільки пшеничні отруби в малій кількості, а по за тим ніякого більше корму. Виздоровлення настає звичайно в 3 - 4 дні.

В тяжких випадках 2 - 3 рази денно ліватива із $\frac{1}{4}$ кварта літної води, до середини саме або з пійлом завдати кілька разів:

глявберської соли	—	—	25 гр.
рабарбар (в порошку)	—	—	5 „

розпустити в $\frac{1}{4}$ кварта літної води.

Можна також окрім того завдати протягом 2 - 3 днів кілька разів денно по 2 ложки льняного олію,

Зодма овець.

Причини подібні як у худоби, пор. стр. 181.

Обдиманне обявляється у овець через видутте голодової ямини (слабини), нераз вище хребта. Вівця тяжко віддихає і ослабає. Коли випадок тяжчий а поміч припізниться, настає загибель від удушення.

Поміч. В лекших випадках, коли при здуттю вівця не напеться води, одутте може само перейти. В тяжких випадках завдати до середини:

терпентини	—	—	—	1 ложку
горілки	—	—	—	3—4 ложки

або $\frac{1}{4}$ кварта вапняної води (пор. стр. 182) з прибавком 1 ложки оковити.

Окрім того треба старатися, наскільки можливе, щоби

відходова кишка була порожня, та заложити перевесло із со-
ломи чи трави замочене в терпентині з горілкою (пор. рис. 72).

В тяжких випадках треба ужити трокара (гл. рис. 76).
Опис ужиття на стор. 183—186. Коли нема під рукою трокара,
можна ужити до пробиття міцний в рукояти і чистий ніж;
опис стр. 186—187.

Вівчарі повинні носити все при собі трокар і кілька
піхв; піхва остає так довго, доки гази не вийдуть. Найкраще
стеречи вівці перед можливістю обдимання, а коли замітять-
ся — не дати пити та зігнати з пасовиска.

Рани по пробиттю очистити; вони гояться звичайно самі

Опісля залишити вівці через тиждень у вівчарні на до-
брим кормі та зменшених пайках.

Затроєння лубіном.

Затроєння лубіном (пор. стр. 191) буває найчастійше
у овець. Найбільш шкідливим є лубінове сіно стяте і висохле
при теплій погоді та скоро звезене. Шкідливим є також зле
спарене зерно і солома лубіну

Об'являється наглою нехиттю до їди, опущенням голови
або спиранням її на предмети, іноді скреготанням зубів та
затисненням щок, при тім звичайно виступає запір, а опісля
кровава бігунка Сеч згущена, темно-жовта, іноді трохи кро-
вава. Слизиця повік і ротової ями жовкне; часто виступа-
ють на них також опухи. Загибель наступає в 5—7 днів.

Лічення. Більше лубіну не подавати. Також не пода-
вати здоровим! Хорим завдати $\frac{1}{2}$ склянки оливи, або 50 гр.
рицинового олію що дня. Не вільно подавати ніяких роз-
вільняючих солей!

Окрім того для всіх (хорих і здорових) овець завдати до
води до питя сільного квасу по $\frac{1}{2}$ гр. для одної вівці.

Щоби охоронитися перед затроєнням лубіном, треба
зерно лубіну добре відпарювати, а сіно і соломку не звозити
скоро, тільки най на дощи в малих купинах добре відмокне,
то стратить трійливі складники.

Пошесть ягнят.

Безпосередно по уродженню дістається через отвір пупцевий заразник, який винищує ягнята. Заражена вівця може своїм калом рознести недугу на ягнята цілої отари.

Об'являється утратою охоти до їди, повстанням опухів коло пупця, на сугавах зап'ястковим та скоковим. Ягнята сумні, лишаються позаду череди.

Ліч енн в. Лічити хорі ягнята — річ безцільна, не має покищо успішного ліку. Такі ягнята більше не розвиваються, винищуються та гинуть. Тому хорі ягнята треба зараз відділити від отари та всюди (отарі та вівчарні) перевести від-заразнення. Зате переводити охоронне лічення.

Там, де появиться недуга, кожному ягняти, як лише народиться, що дня аж до пятого дня, промивати пупцевий провід розтвором лізолю (5 гр. на $\frac{1}{2}$ квартаи води) та опісля смакувати чистим дегтем.

Пружниця ягнят.

Виступає головню в слотну пору через перебування ягнят на слоті і вогкості та на протягах у вівчарні. Тоді в наслідок перестуди мязи хребта і лідвичної часті тверднуть як дошка. Ягня ходить штивно при підвисшеній горячці. Нераз показується утрата охоти до їди. Недуга триває і кілька тижнів.

Порада. Ягнята держати в темнім переділі, натирати стверділі часті камфоровим спіртом, а на випадок запору завдавати по 2 ложочки глянберської соли.

В тяжких випадках завдавати також по $\frac{3}{4}$ склянки молока, або теплої води із 2 гр. саліцилевого квасу.

Пошесть овець.

Недугу спричинює заразник. Виступає головно у овець хорих на мотилицю, червачки легенів або простуду легенів.

Обявляється утратою охоти до їди, горячкою та кольками. Вівця тяжко віддихає. В тяжких випадках загибель в 3 до 4 дні. В лекших випадках недуга мучить вівцю через 2—3 тижні, але долучується також запалення легенів та олегочної.

Порада. Повідомити вїта або солтиса, хорих відокремити, перевести відзаразнення. На лічення не надїятися багато.

Овечий гедз.

Овечий гедз перебуває головно при краях лісів, в травах, корчах і т. и. Переважно від липня до вересня, найчастїше в годинах пополудневих насає на вівці і на шкірі носа. Самичка гедза зносить яєчка (головно коло отворів носа, під черевом та між стегнами). Коли з них вийдуть гусенички, прогризають шкіру та залазять в носову ямину, чолову кість та в роги, викликаючи крутїрку голови. Отже недугу викликає гусениця овечого гедза головно у одно і дво-річних овець.

Познаки. З початку нема ніяких познак; щойно в лютні вівці пчихають, труть ніжками ніс, бо їх свербить. Колиж личинки гедза в чоловій кости, обявляються рухи, як при коловій крутїрці; вівця держить голову боком, хоч не крутить головою, зате инодї дістає памороки або потрясає головою.

Підчас пчихання і порскання инодї виходять личинки гедза.

Порада. Хорі вівці треба замкнути осїбно і коли личинки зайшли ще не далеко (з початком зими), надувати в ніс чистої і доброї табаки або порошок з коріння чемериці. Або в щільно позатикуванім хлівці уладити для всіх вдихування терпентини з плинним дехтем. При пчиханню будуть опісля личинки випадати. Робиться се так: Розігрїти кілька каменів (або цегол) до горячи, розставити їх з боку у хлівці (так, щоб

вівці не попеклися). Коли гарячий камінь поляти дегтем, то буде виходити пара. Коли пара заповнить хлівець, впровадити вівці на пів години. Такі вдихування повторювати кілька разів денно.

Колиж личинки дісталися вище до чола, треба їх звідти вибрати при допомозі операції, яку робиться в той спосіб, що обі чолові ямини треба повертати відповідним сверликом (трепаком) і вибрати личинки. Таку операцію вівці легко перебувають, хоча на кілька днів втрачають охоту до їди. Розуміється, се все вдається тільки тоді, коли взятися до лічення не за пізно, коли вівці з вичерпання не втратили сил. Бо коли не лічити, вівці вичерпуються і по кількох тижнях гинуть.

Всі личинки, що вийдуть (прим. при пчиханню) старатися докладно зібрати та спалити.

Щоби охоронити вівці від недуги, треба натирати вівцям перед вигоном на пасовиско ніс дехтем. Дехто уживає до того також олію з оленевого рога; можна дістати в аптиках (eleum cornu cervi).

Крутійка овець.

Недуга рідко виступає; викликає її стяжник крутійки (глиста) (*taenia coenurus*), який живе в кишках пса, звідки відстається з відходами на траву. Коли вівця його зість, передстається до мозку або в глиб стрижу хребтового, безпосередно або з кровію. В мозку розвивається в великий міхур і натискає на мозок, через що викликає забурення мозку.

Познаки. З початку позначки мало помітні. Виступає легке зачервоніння очей, вівця обережно ходить з похилою головою або кладеться на пасовиску. Опісля позначки більш помітні. Вівця похилює і потрясає головою, безцільно скаче, є неспокійна та крутить головою в колесо. Залежно від того, в котрім місці мозку знаходиться стяжник, приймає крутійка відповідну форму. Загально виступає виснаженне та в об'явах приголошення слідує загибель.

Поміч. Перш усього все стерегтися перед глистами.

Кал хорих на стяжника псів старанно зібрати і спалити, а псів усунути зовсім.

Поміч хорим вівцям полягає на операції через пробиття міхура стяжника відповідним трокаром. Операцію поручити ветлікареві.

Успішність операції вдається тільки на 70%, бо тяжко напевно відгадати, де знаходиться стяжник, бо часто є їх більше, а іноді стяжник сидить досить глибоко в мозку. Коли операція вдається, вівці звичайно приходять до пам'яті тільки по кількох годинах, однак, чи будуть жити, можна переконатися щойно по кількох днях.

Мотилиця.

Недуга виступає через зідження личинок мотиличника (*distonum hepaticum*) (гл. рис. 68 і 69). Недуга дуже небезпечна, часто смертна — головно у овець, при тім довго триває. Опис мотиличника гл. стр. 165.

Познаки. Зменшенне охоти до їди, травлення і жування. Відходи папковаті, то більше, то менше плинні. Слизниця ока, ротової ямини жовкне, але ся краска може зникнути. Вовна стає суха і шорстка.

По кількох тижнях слизниця, губи та уха стають бліді, а вовна дається легко витягати. Опісля повстає водна пухлина на череві і грудях.

Слабші вівці скоро гинуть; сильніші хорують цілими місяцями та вкінці здоровіють, або гинуть навіть в пів до одного року. Часом, коли вівця зїла тільки небагато заразників, об'яви недуги зовсім не замітні.

Ліч е н н в. Як переводити лічення охоронне гляди стр. 166.

Хорим дається добрий корм і конче лизунці. Окрім того слідує мішанину:

кухонна сіль	—	—	—	250 гр.
кмін спорошкований	—	—	—	150 „
ялівець	„	—	—	150 „

сірчан заліза споршкований — 50 гр.
змішати і завдати по 2 ложки денно на одну вівцю.

Окрім того повірити ветлікареві лічення „Distol-ом“

Віспа овець.

Недуга дуже заразлива та небезпечна, головно для овець. У інших звірять та людей не приймається. Викликає її досі докладно не розслідений заразник. Недуга переноситься з хорих на здорових безпосередно або посередно.

По зна ки. В кілька днів до тижня по зараженню недуга зачинає розвиватися. Вівці соловіють, горячкують, тратять охоту до їди, горячка підноситься до 42° Ц; очі слизавлять, ропіють, з ніздрів нежитові випливи. По кільких днях на цілім тілі виступають червоні плями, які до кількох днях змінюються в міхурці наперед білаві, потім жовті, в яких збирається ропа (гниль). По кількох днях міхурці підсохають і творять чорняві струпи, які протягом одного до двох тижнів відпадають. По струпах остають питомі віспі ямочки.

Недуга триває кілька тижнів. Деколи перебіг недуги є острійший, при чому міхурців дуже багато, через що творяться боляки, які переходять на слизницю горла та спричинюють удушення. Гине коло 50% овець, головно в 8—12 днів.

По ра ди. Добре ділає змивання хорих 3% розчином креоліни із додатком відвару шалвії або дубини. До середини завдати: нафталіни, дегтевої води або води вапняної (гл. стр. 14). Перевести відзаразнення посуду, вівчарень, пасовиск.

Завідомити урядового ветлікаря, який переведе охоронне щіплення.

Шлункові недомагання.

В наслідок лихого, зіпсутого корму, або перестуди. Вівці стають неспокійні, кладуться або качаються, б'ють задніми ногами в череву, стогнуть, перевертають очі, пруть, щоби віддати сеч і кал.

Порада. Дбати, щоби хорим було дуже тепло; коли холодно на дворі, перепровадити у вівчарню. До середини завдати по пів склянки теплого вивару румянця з додатком кількох капель наливки з материнки-чабрика.

Як хоре звіря успокоїться, конче задержати у відосібненім переділі вівчарні та протягом доби давати мало їсти.

Пошесть стяжникова ягнят.

Недугу викликує стяжник (*taenia expansa*), який покищо невідомо яким способом дістається до кишок ягняти. Можливо, що вівці з'їдають його яєчка з травою на пасовищу, здається головно на свіжих лісових зрубках. Сей стяжник доходить до 10 м. довжини.

Познаки. Ягнята худнуть помимо значної охоти до їди та виглядають як при водній пухлині. Часто недостача відходів (калу) при болях шлунка; ягнята пруть та вигинають хребет. У відходах з часом видні частини стяжника.

Лічення треба перевести завчасу, бо ізза вичерпання ягнята гинуть по кількох місяцях. Хорих кормити кілька днів морквою, бураками, картоплею, а опісля завдати, рано перед кормленням, з молоком або з водою:

цвіт косо (<i>kusso</i>)	.	.	.	7—10 гр.
або: камалі	.	.	.	4—4 „

При поданню косо треба в 4 години дати на прочищення 30 гр. глявберської соли; при камалі не треба нічого на прочищення. Се саме лічення повторюється по 10 днях ще раз.

Того дня, коли завдалося лік, як корм подавати тільки легкі пійла або дрібку сіна. В часі цілого лічення кал хорого ягняти конче палити

Пошесть шлункових глист у ягнят.

Причиною недуги є ниткові, червоні глисти (*strongulus contortus*), довгі на 1 – 3 см. Вони знаходяться цілими клубками в шлунку і кишках. До поширення недуги починаються води до пиття, занечищені калом хорих ягнят.

Недуга виступає найчастіше в піскових околицях, де багато мокрих пасовиск, чи сіножатей.

Познаки. Вовна без полиску, суха. Помимо обильного поїдання, вихуднення і блідачка. Щоби напевно розпізнати рід недуги, треба забити одно ягня і зараз отворити шлунок, згл. жвач; там повинні бути ще живі глисти.

Лічення. Хорим подавати головно моркву, пійла ячмінні і вівсяні та пускати на пасовиска з конюшиною. До лічення можна ужити тих самих ліків, що подано при попередній недугі (стр. 250), або:

терпентини	—	—	50 гр.
горілки	—	—	100 „

змішати і подати по 2 ложки рано і вечером, за 8 днів лічення повторити.

Легеневі глисти.

Причиною недуги є тоненькі, як ниточка, глисти-червачки (*strongulus filaria*), які в великій кількості розводжуються в легенях овець. Там спонукуючи скоботанне, викликають хрипкий, сухий, беззвучний кашель. Він збільшується як

овець гонять та під ніч у вівчарні. Пізнійше приходить запалення легенів, утруднений віддих, а вкінці загибель, головню у молодих овець, чи ягнят, в наслідок вихуднення і блідачки.

Коли виняти легені, хорої на сю недугу вівці, то можна з них видусити з кровю багато глист, які самі, або в цілих клубках рухаються. Ці глисти зносять яечка, з яких виходять личинки, котрі зі слизотою випадають на землю, коли вівці кашляють. Колиж, випавши попадуть на вогку і теплу землю, або у воду, то там живуть, поки знов не дістануться з пашею або з водою до овечих легенів, викликаючи нові занедужання. Через те треба пам'ятати, що вогкі і мокрі кошари для овець, як і мокрі пасовиска, є добрими розсадниками недуги.

Виздоровлення по недузі легеневих глист не дав відпорности проти поновного занедужання.

Лічення. Треба старатися вигнати з легенів глисти, уряджуючи вівцям вдихування пари очищеного дехтю. Як се перевести — описано на стороні 246.

Вівці якнайліпше кормити. Давати добре сіно, овочі стручкових ярин, моркву та инше.

Глисти, що виходять, винищувати та переводити відзараження вівчарень. Хорі вівці відокремити та змінити пасовиско.

Коли недуга не уступає конче завізвати ветлікаря.

Слинавка.

Дуже заразлива недуга, на яку западають вівці, корови, свині; коні і люди дуже рідко.

Опис недуги і лічення: гляди стр. 172.

Вівці дістають прищі і ранки тільки на ногах, між ратичками; дуже рідко в роті.

Хорі вівці треба держати в чистих кошарах, даючи багато підстилки. Ноги заосмотрювати, як сказано при рогадій худобі.

Тому, що в занедужанню можливі замотання, завізвати ветлікаря

Носатина овець.

Носатина овець, (або нежитова гбрячка) виступає у овець від простуди, прим. в наслідок держання в часі слоти в полі, або від зараження і тоді виступає пошесно.

П о з н а к и. Посоловілість, зменшенне охоти до їди, впливи з носа, кашель, горячка більша або менша.

В лекших випадках нежит носа устає по однім до півтора тижня, а горячка, як тільки верне охота до їди.

В тяжких випадках горячка висока, впливи з носа сірі воняючі, віддих утруднений, ослабленне, брак охоти до їди, вкінці загибіль.

Л і ч е н н е. Держати вівці в добре провітрюваній вівчарні, досить теплій. Кормити: добрим сіном, солемою вівсяною або гороховою; ційла з льняних макухів, і т. п.

Лічиги парою з очищеного дегтю (пор. стр. 246) та завдати:

сальмяк	—	—	—	10 гр.
камфоровий спирт	.	—	—	10 „
корінь татараку		—	—	20 „
ялівець (в порошок)		—	—	50 „
слиз (в порошок)		—	—	20 „

змішати, додати відповідно води і муки та заробити галочки в величині ліскового оріха. Завдати по 1 галочці 2 рази.

В випадках пошесного закаження завізвати ветеринарного лікаря, який переведе охоронне щіпленне. Відлучити хорих, перевести відзараженне кошари.

Скаженина.

Буває в наслідок покусання скаженим псом. Обяви виступають в 3—6 тижнів від укушення.

Виступає збільшений половий гін, утрата охоти до їди, відраза до пиття води, колибаючий хід, іноді шал, вкінці загибель.

Лічення може бути успішне, коли скоро по укушенню коло рани вистричи вовну, а рану випалити. Про випадок завітати урядового ветлікаря і місцевий уряд.

Кольки.

Причиною може бути, перестуда, переїдження, запір лихо стравленого корму, шлункові каміні, скручення, чи пересунення шлунка, або кишок, недостача води, за сухий корм та інше.

Обявляється заперестаннем жування, скаблуженням хребта, стогнаннем. Недуга грізна, тому треба перевірити також удари живчика; коли удари нормальні 70-80, то не треба побоюватися. Коли-ж живчик ледви чутний і значно нижчий, коли уха студені і без чуття, треба боятися загибелі.

Лічення Завітати ветлікаря. Між тим натирати рукою боки і черево, а опісля обв'язати сукном і припнути його поясом.

Завдати:

глявберської соли	—	—	4	ложки
спорошкованого кропу		—	2	„
„ румянцю		—	2	„
мильного порошку	—	—	1	„
льняного макуха (в порошку)			2	„

змішати і завдати з теплою водою 2 ложки мішанки з додатком 1 ложки льняної оливи.

Полова неміч.

Коли баранів завчасно або за багато уживати до розплоду, то у них виступає своєрідна неміч. Се саме зазначається у винижених рас, а може бути також одіичене.

Познаки. Спершу замітний хвилями дроз і боязливість. По 1½ до 2 місяців виступає колибаючий, дрібонький хід і більше ослабленне задньої части тіла. При тім звірина тре до предметів крижем, а навіть видирав вовну. Діється се тому, бо в ослабленім крижу відчуває своєрідний сверб.

Недуга триває кілька місяців; літом коротше, як зимою. В наслідок вичерпання наступає загибель.

Порада. Лічити шкода, бо покищо нема такого ліку, щоби звірині вернув силу і здоровле. Треба зате хоронити баранів перед таким занедужаннем і приплідок від штук занедужалих на сю недугу виключити від розплоду.

Уважати, щоби до розплоду не уживати баранів молодших, як 1½ року, а при тім треба їх кормити подостатком і змістовим кормом.

Затроєння від укушення.

Коли звірину укусить **трійлива змія**, то знак є малий, трикутний; довкруги твориться зачервонінне.

Познаки: Опух, душність, ослабленне.

Поміч — успішна, коли наступить зараз. Почище укушеного місця треба зараз мотузком або ременем перевязати, щоби їд не розходилася по тілі. Опісля прēmити рану і випустити кров.

До середини завдати: горілки, чорної кави.

Коли кров не сходить, радять витягнути її скляною банькою (такі баньки, як ставиться людям). Уживається так: баньку обтерти, щоби була чиста; ополокати спиртом або горілкою, запалити і приложити на рану; має вхопити. Коли се не удавалося, то замочити в спирті або горілці, дрібку ва-

ти або маленьку шматочку, вкинути до баньки, запалити, приложити до рани та подержати аж вхопить.

При укушеннях дуже трійливих мух поступати, як вище описано.

На укушення шершенів, пчіл і інших по змиттю рани, прикладати оклади з розпущеного амоняку. Справи не легковажити, бо коли прим. більше шершенів нападе худобу, то звірина може згинути.

Пораженне від грому.

П о р а д а: охоронна — ніколи підчас бурі не зганяти худоби під дерева.

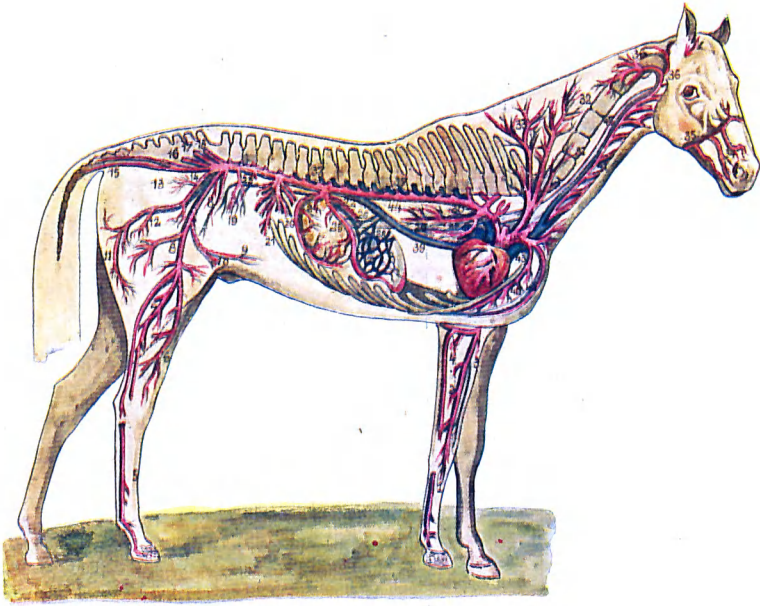
Лічення: скроплювання зимною водою, сильні розтирання, штучне віддихування; часто помагає приложення (по шию) землю, яка витягає з тіла електричність.

При оголошшенню — опуст крові; при опареннях — лічення зимними окладами (для зменшення болю), або чистими товщами, як: олива, білок, олій, гліцерина. Більші міхурі проколоти чистою шпилькою або голкою, яку перед тим витерти та сполокати відзаразнюючим середником (прим. креоліновою водою), або випалити в огни.

Рани присипати горбиновим квасом, танальбіною та лічити (пор. стр. 238).

При повнім пораженню — нема поради; однак не за недбувати спроб оживлення, бо часто смерть тільки позірна.

Уклад кровоносних судин у коня.

1. Головна артерія, яка ділиться на три розгалуження.
- 2, 3. Передна головна артерія під стегна.
4. Задна головна артерія.
5. Задна головна артерія, яка вище лучиться з двома пішпип.
6. Артерія наколінка.
7. Стегонна артерія.
8. Долошня підкрижиа артерія.
9. Артерія, що в самців доходить до пруття, у самоць до яєчника.
10. Долошня підчеревна артерія.
- 11, 12. Зовнішня стегонна артерія.
- 13, 14. Підкрижиа артерія.
15. Артерія хвоста.
- 16, 17, 18. Артерії крижу і лохані.
19. Кишочні артерії.
- 20, 21. Артерії лідвачної частп.
- 22—30. Артерії шлунка, печінки.
32. Передна шпійна артерія.
33. Задна шпійна артерія.
34. Підушні артерії.
35. Прищочні артерії.
36. Верхня пришкірна артерія голови.
37. Головна аорта.
39. Головна жила, що збирає з тіла кров.
40. Нагрудні пришкірні артерії.
43. Головна жила.
44. Осередна артерія.

Часть IV.

КІНЬ.

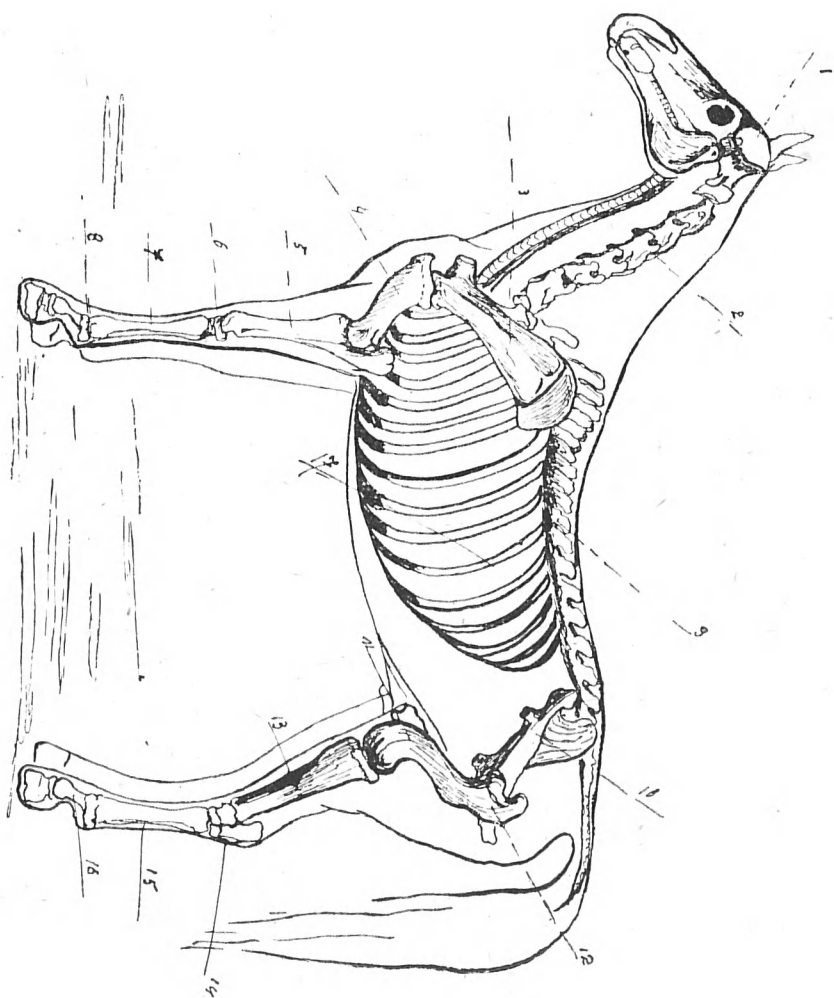
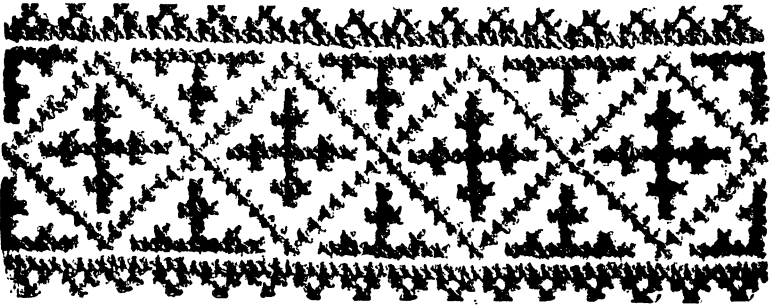

Рис. 85. Кістяк (скелет) коня. 1. Кість чолава голови. 2. звена шиї. 3. кість лопаткова. 4. рамя. 5. передрамя. 6. сугав зап'ястковий (коліно). 7. к. долоні. 8. сугав путовий з мичкою. 9. кости хребта з ребрами. 10. к. лохані. 11. к. стегна. 12. сугав стегневий. 13. к. підстегня. 14. сугав скоковий (зап'ястковий) 15. к. стопова. 16. к. надкопитна (путь). 17. ребра.

Коні.

Раси коней.

Кінь пожиточна звірина, необхідна в кожному трохи більшому господарстві. Для господарства цінна головно здібність потягова коня.

Коней плекають від давна і їх можна поділити на дві головні раси: расу східну і західну. Однак обі ці раси докладно розділити не можливо, тому будемо їх ділити на раси з уваги на краї, в котрих їх ховають.

1. Кінь арабський, шляхетний, середного росту. Чоло широке, кість носова часто троха заломана, ніздрі відвернені, уха малі, очі бистрі і великі; загально: голбова добре збудована. Шия легко вигнута, тонка; гарна, лискуча грива, хоч мала. Грудна клітка широка, хребет і криж рівні, стегна короткі, ноги тонкі, зате пружисті та сильні, хвіст високо осаджений. Зашийок високий, виносить коло 145—160 см.

Коні сеї раси дуже витривалі, скоро виучуються (тресуються). Вони масти найбільше білої та бурої, рідше чорні або рижі.

З арабським конем споріднені коні: татарські, перські та берберські (з над африканського побережа).

2. Кінь мадярський, ростом малий, зашийок коло 125 — 150 см. Грудна клітка вузка, хребет рівний або випуклий, криж рівний та короткий, хвіст осаджений високо, ноги тонкі, сильні та подаються в пугах. Кінь сеї раси має мало мяса, а кости так вистають, що голова і шия виглядають більші.

3. Кінь англійський, походить від арабських, більше ушляхотнений, ростом більший від арабського, високий 160—180 см. Вигляд голови подібний до голови арабського коня, шия тонша, довга, грудна клітка широка, хребет рівний, зашийок високий, ноги сильні, пружисті, скокові суглави звичайно стрімкі, путо високе, довге. Вище описаний се чистої крові англійський кінь. В Англії плекають також деякі відміни, як господарські: Кляйдисталі і Суфолки.

4. Кінь пінцгавський, раси норійської, плекають в Тиролю, Стирії, Австрії та Семигороді. Се найкраща відміна коней тягарових. Вони ростом не високі, зате мають міцну будову; грудна клітка широка, м'язиста, хребет вигнутий, копита широкі, іноді плоскі, шия широка і коротка, голова не довга. Масти звичайно сорокатої.

5. Кінь німецький, з відмінами ольденбурською, пруською та шлеською. Є се мішані коні рас арабської та литовських коней; звичайно масивної будови.

6. Кінь англонорманський, се мішанина рас чистокровних англійських та норманських. Коні норманські, масивної будови, тяжкі; груди широка, голова велика, ноги короткі, а масти звичайно бурої.

У Франції ховають иншу відміну, раси першеронської, білої масти.

В Бельгії подибується кінь африканський, низкий, лише 150 см. висоти, добрий до роботи.

7. Коні російські, раси мішані із перських та арабських. Вищі від арабських, 160—175 см. висоти, легкої будови, витривалі, скорі в бігу. Між ними замітні: рисак орловський, сибірський, черкеський. Найзамітніший рисак орловський, якого виплекано з перехрещення раси голландської та арабської. Є він масти білої або червоної, дуже скорий в рисовім ході.

8) Кінь український, відміни більше степові; не високі, а сильні і досить скорі, виплекані головню з раси татарської та инших. Замітні коні кубанські, які даються

лєгко приучувати до тяжкої тресури, та кінї г у ц ульські, низкого росту, витревалі на зміни погоди, не вибагливі на пашу, зручні до гірського ходження та в відміною легких тягарових коней. Масти чорної, темно-бурої, а іноді сорокаті.

Найкращі в коні за поріжські, що їх в давнину виплекали козаки, сі коні середнього росту, дуже сильні та скорі і добрі до роботи.

Розвій коней.

Молодий кінь від уродження до скінчення третого року зветься лоша. Кінь самець — жеребець, огер, а кастрований — валах; самиця — кобила або кляч.

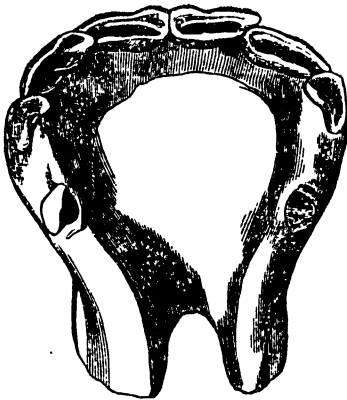

Рис. 86. Долішнє узубленне у віці 4 літ.

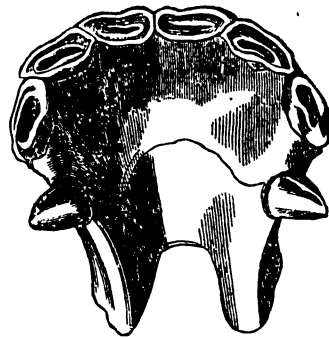

Рис. 87. Долішнє узубленне у віці 5 літ.

По зубах можна розпізнати вік коня.

Лоша, як вродиться, має першу пару молочних, січних зубів. В 4—6 неділь виростає друга пара (середня), в 6—12 місяців — трета пара, т. є крайна пара січних зубів.

По 1½ року змінює кінь першу пару січних зубів, замість них виростають сталі сікачі.

Коло 3½ року випадає середна пара, а коло 4½ року трета, крайна пара, молочних зубів зв. окрайками. Зі скінченим 5-им роком має кінь вже всі сталі сікачі.

Молочні зуби січні або лошачі в менші, слабші від сталих і гладкі. Їх зубна корона в переході до зубного коріння виразно відзначена. Зуби — сталі сікачі — мають по одному прижолобкові, а верхні по два або й по три.

Вік коней 5—12 літ пізнається по „мисочці“ або „чашочці“ зубів (реєстр).

Сталі зуби в сильні та на поверхні зубів, зверненій до губ, мають глибокі борозди. Стирання зубів, то в чашочки зубів, триває на декотрих зубах значно довше, тому що дещо мисочки в досить глибокі. Через те зуби представляються як неправильний і нерівномірний клин. В наслідок того поперечний перекрій виглядає різно, що залежить від часу стирання. До 8 року поперечний перекрій січних зубів в поперечно-овальний ○; від 8 · 12 року округлий ⊙; від 12—18 трикутний △; від 18—24 грушковатий; від 24 поздовжно-овальний ().

Отже чашочка або мисочка се заглиблення на короні

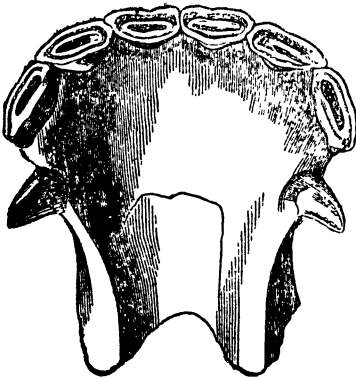

Рис. 88. Узубленне долішної щоки у віці 6 літ.

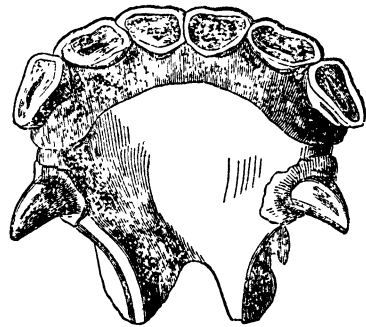

Рис. 89. Округлий перекрій у віці 12 літ.

зуба. Через те, що протилежні зуби, при споживанню корму, труть на себе — чашочка стирається і відси з кожним роком відмінний вигляд зуба.

Глиbokість мисочки сталих зубів (сікачів) в долішній щоді виносить спершу 6·0–7·5 мм, а сікачів горішньої щоді 12–15 мм. Що року стираються сікачі о 2–2·5 мм., а що мисочки в на 6–7·5 мм. високі, то на їх стерте потреба 3 літ. На стерте мисочок сікачів горішньої щоді, які стираються по закінченню стирання долішних, дальших 3 літ, т. в. разом 6 літ. Стирання зачинається з появою середньої пари сікачів долішньої щоді т. в. в три роки, а послідна пара сікачів долішньої щоді вийшла щойно в 5 літ. Через те повне стирання всіх чашочок кінчиться по 11 рѣках.

І так: долішна щода: щипці зникають, як кінь скінчить 6 літ; друга пара, яка вийшла в 4 році — зникає в 7 літ, трета — 8 літ.

Горішна щода: щипці зникають в 9 році (тоді трета пара дістає зазубок) середні в 10 році, окрайки в 11 році.

Коли всі чашки зникли — кінь має 12 літ. Бувають певні неправильности при стиранню. Коли чашки декотрих зубів є значно вищі, то й стирання дещо продовжиться.

Коли коневі минуло 12 літ, то пізнійший вік можна пізнати менше-більше по вигляді площі (перекрою) стертого

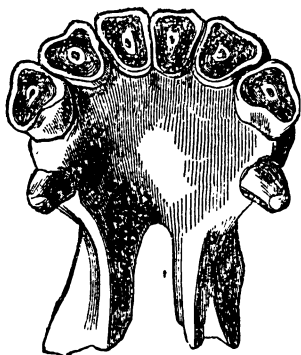

Рис. 90. Трикутний перекрій зубів до 18 року.

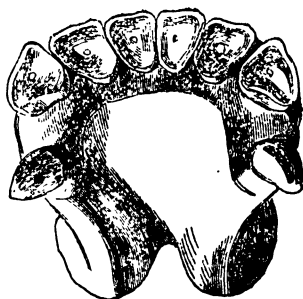

Рис. 91. Перекрій грушкватий до 24 року.

зуба. Як вище сказано форма перекрою змінюється що 6 літ, а зміни поступають від кліщів до окрайків що оден рік дальше.

Доросла кобила має всіх зубів 36, т. в. по 18 в горішній і долішній щодах. Окрім описаних вже 6 січних (з пере-

ду), має ще 12 з заду, які з'ються черінними або корняками. Жеребці (огери) окрім сих зубів, мають ще 4 кли, по 2 в кожній щоці.

Коріняки появляються: з трома ближчими парами лощата родиться, четверта виступає по 1 році життя, 5-та по 2 році, 6-та в 4 році. Кли показуються між 4–5 роком.

Три перші пари коріняків змінюються по 3–4 роках.

По 8 роках виступає витате горішних окрайків, яке зветься „вруб“. Сей вруб по 3 роках також зникає. Торговці коней іноді стирають вруб, щоби в сей спосіб кінь подавав на молодшого.

Неправильности в стиранню залежать також від деяких

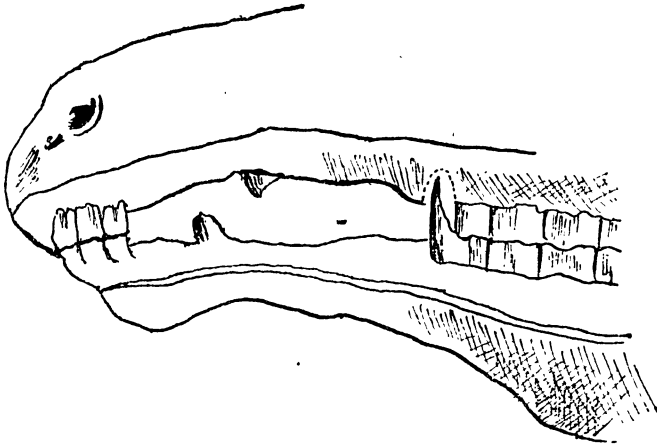

Рис. 92. Вистаючий корняк, який ранить щоку і лице.

норовів коней, прим. від ликавости. Через ликавість скоро нищиться внутрішній беріг зубів.

Такий є правильний розвій зубів, по яким пізнається роки коня. Торговці коней роблять деякі зміни на зубах, щоби оциганити купуючого.

Інші познаки літ коня, як прим. хвостові гудзи, є дуже непевними знаками.

Вигляд коня.

Голова.

Трудно сказати, як повинна виклядати гарна голова коня. Се так дуже залежить від уподобань людей, що одному подобається се, а иншого якраз щось противне. Загально голова повинна бути середно велика, з широким чолом та звичайно люблять з простою носовою лінією. Голова повинна бути суха, зн. шкіра ніжна і тонка мав прилягати до голови, щоби части костей виразно виступали. Кровні начиння повинні бути пізначні.

За мала голова є хибою та означає слабу будову. Така голова на око виглядає гарно. Дуже мязиста голова та тяжка є ознакою лихих верхівців, такі коні звичайно нешляхотного походження. Однак тяжка голова тягарових коней є доброю прикметою; вона свідчить про міцну будову.

Уха. У здорового коня уха стоять до гори та трохи вперед. Вниз держать уха тільки коні ліниві та недужі. Шкіра ух повинна бути ніжна та поросла рідким волосом. Часто стриже ухами тільки кінь, який є надто положливий, та невидючий; такий кінь хоче відчути ухами те, чого не бачить добре очима. Таке стриження помічується головно тоді, як до коня наблизитися. Як кінь кладе уха, як до нього зближитися, то се означає, що кінь злосливий; до таких коней треба зближатися обережно. Часом держить кінь одно ухо як слід, а друге опускає, се може вказувати, що кінь хорий на параліж. Іноді знова держить кінь одно ухо вперед, а одно в зад, се вказує на забурення мозкові.

Хиби ух не можна пізнати лише дивлячись на них; хиби замінні також, коли ухо взяти в пальці. Коли кінь не відчуває того, що його взято за ухо, т. є не тріпає ухами, то се означає, що хорий на водну недугу мозку (оглум). Також оглядаючи коня, треба придивитися, чи коло насади ух нема яких опухів або боляків. Такі боляки лічаться дуже тяжко або й зовсім не можливо їх загоїти.

Очі повинні бути великі, ясні та веселі, а погляд лагідний. Коли наблизити до очей палець, то повіки повинні за-

раз замикається. Сльозавлення ока повинно виступати не надто сильно, стільки, що потрібно, щоби око було вогке. За велике сльозавлення ока є ознакою як не запалення ока, то бодай занечищення брудом, як: порох, курява, полова з паші і т. и.

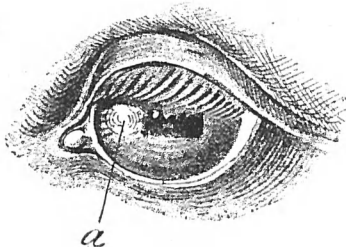

Рис. 93.

Рис. 93. Пляма на рогівці, яка засланяє часть зіниці і не перешкоджує баченню. На горішньому березі зіниці видні „ягідки“. Рис. 94. Пляма на рогівці, яка засланяє майже цілу зіницю. Майже повна сліпота.

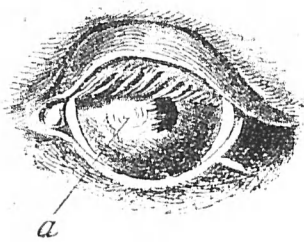

Рис. 94

Зіниця ока повинна бути отворена. Коли зіниця дуже звужена, то кінь не бачить, бо проміні не доходять до середини ока. Коні мають на горішнім березі зіниці чорні частинці,

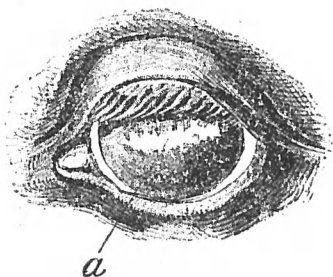

Рис. 95. Неправильно зубата зіниця на білаво-сірім [а] тлі. Повна затьма (сіра катаракта).

бородавковатого вигляду, які називаються „ягідки“. Помимо того оба береги зіниці повинні бути гладкі. Коли ті береги нерівні, то се означає, що око перебуло запаленне, через що

рогівка зрослася зі сочкою. Взагалі на зіниці не повинно бути ніяких плям або цяток (сірих чи білих) ані замрачень. Здорова зіниця розширюється при слабім світлі, а звужується при сильнім.

Скляне око зветься тоді, коли дугівка в красці білої, синявої або з цятками.

Внутрішних частей ока не можна добре бачити на вільнім повітрі, де світло паде зі всіх сторін; щоби окові добре приглянутися треба впровадити коня до темної стайні і устави в дверях. Тоді світло буде падати лише з переду, через що можна заглянути в глиб ока.

Обидва ока коня повинні бути однаково великі. Коли одно око кругліше, як друге, то кінь краще бачить на одно око. Коли кінь не бачить на обидва, то на горішних повіках творяться дрібні морщини, через те, що звірина часто витріщує очі, щоби краще бачити.

Позападали очі іноді вказують на недугу, але частійше в се познакою старости.

Ніс. При розпізнаванню здорового і хорого коня ніс становить дуже важну часть. На носі можна розпізнати одну з найтяжчих недуг коня, а саме: сап або носатину. Ся недуга дуже небезпечна і для людей. Коли коневі з носа виходять зеленковаті випливи, часто смердячі, то се вказує на те, що кінь хорий сапом. При тій недусі часто помітний кашель. Однак сап не мусить бути помітний на носі, іноді познаки його видні лише по цілім тілі.

Ніс здорового коня повинен бути без струпів, без відгнетів та згрубілостей шкіри. Ніздря, т. є в носові отвори, повинні бути чисті, покриті ніжною, м'якою та трохи оволощеною шкірою. Ніздря повинні бути великі, бо вузкі є хибою.

Рот. Ротовий отвір у коня певинен бути достаточо великий, щоби міг добре отворати щіки. Інакше виступають утруднення при приймавню корму. Окрім того при за короткім отворі рота уздечка калічить в кутах губ. Коли знов ротовий отвір за великий, тоді уздечка не опирається на долішню щоку, тільки на черінні зуби, через що таким конем тяжко поводити. — Губи повинні добре приставити до щоки; тільки у дуже старих коней долішна губа ціла обвисає. Коли долішна губа обвисає, але не ціла, тільки з одной сторони, то се вказує на параліж; такий кінь лихо приймає корм та скоро худне.

Підборідок не повинен бути за великий. Всякі окалі-

чення на підборідку можуть вказувати, що кінь впертий. Підборідок шляхотних порід не повинен бути надто оброслий.

Язик повинен держатися все ротової ямини. Обвислий язик — для вигляду поганий, а також підлягає окаліченню. В наслідок окалічення язика кінь тяжко приймає корм, що іноді може бути причиною загибелі.

Зуби повинні бути здорові, рівні; ніякий зуб не повинен виставати понад інші. Такий зуб треба притяти, щоби уникнути поранень язика та ясен і ушкодження протилежного зуба, (гл. рис. 135). Про вигляд зубів — подано в попереднім уступі. Всякі рани на язиці гояться дуже тяжко.

Слизниця рота повинна бути все вога; горяча і суха слизниця є ознакою горячкової недуги. У коней часто при питю води слизниця покривається піною.

Вилиці, т. є ямина поміж обома раменами долішньої щоки, повинні бути доволі широкі. Коли вилиці за вузкі, то коневі недобре згинати голову, бо гортанка придушуеться. Такого коня тяжко стягати шлями.

Чоло коней повинно бути досить велике. Шкіра на чолі не повинна мати ніяких струпів, ані знаків по них, ані близн. Всякі ушкодження на шкірі чола, можуть вказувати, що зв'рина переходила мозкову недугу, підчас котрої вдаряла головою. Над очима повинен бути нагромаджений товщ. Коли на чолі над очима нема товщу, тоді надочні ямини западаються, що є ознакою лихого відживлювання через довший час, або недуги, або надмірної старости. Також запалі очні ямини вказують, що зв'рина сліпа.

Лиця, тобто часть голови між носом і долішною щокою, повинні бути ніжні і добре прилягати до зубів. Ушкодження внутрішньої части лиць наступає, коли зуби ушкоджені, а корм позістав за зубами, через що корм гниє і викликає запалення внутрішньої части лиць.

Чуприна або підчубок, т. є жменя волося, що спадає на чоло та хоронить мозок перед діланнем сонця. Чуприна повинна складатися з недовгого волося, а при тім повинна бути тонкою і рідкою.

Шия.

Шия пивинна бути досить довга, добре осаджена в тулубі (карку), сильна та легко рухлива. Надто довга шия ліпша для верхівців, але для тягарових коней зовсім не відповідна. Коні тягарові мають звичайно шию тяжку і м'язисту.

Рис 96.

Рис. 97

Рис. 98

Рис. 99.

Рис. 96. — Голова арабського коня — Рис 97. Голова норійського коня. — Рис 98. Лебедина шия. — Рис. 99. Оленева шия.

Груба і коротка шия в хибою. Такий кінь не може свободно шиєю порушати; коли згинає її в діл, то вилиці натискають на гортанку, через що такі коні надто натягають шию.

Під ухами знаходяться приушні залози, які тягнуться попри вилиці до лиця. У коней здорових залози не великі і їх не легко винайти. У коней тягарових і у верхівців вичувається залози у виді невеликого пересувального опуху. Коли залози опухлі, або й стверділі, то се ознака тяжкої недуги, як: носатина, залозиця.

Гребінь шиї, т. є верхній край повинен бути сильний і спадистий, бо се ознака сили і витривалости. Круглавий гребінь є ознакою лихого прокормлювання, ослаблення або слабих м'язів.

Грива має бути м'ягка, рости до гори та гладко спадати на одну сторону шиї. Коли грива спадає на обі сторони, то се ознакою, що кінь походить з нешляхотної раси.

По обох боках здовж долішого берега шиї проходять заглиблення (госи). Здовж тих заглиблень ідуть шийні жили, якими послуговуємося, коли треба коневі спустити кров. Від нечистого спускання крові творяться на шийних жилах — нариці.

Тулуб.

Клуб. Клуб, тобто вязання передніх ніг, повинен бути високий, добре заокруглений, у верхівців — відповідно довгий. Коли короткий, то сідло спадає вперед, через що їздець надто натискає коневі передню частку тіла. У жеребців клуб є сильніший і вищий, як у кобил. Загально клуб повинен бути яких 4 цм. вищий від найвищої точки хребта. Клуб здорового коня не повинен мати ніяких нагнітів, ані струпів. Струпи на клубі бувають такі, що їх можна легко вилічити (хочби й через кілька місяців), але бувають й такі, що є невилічими, від яких звірина гине.

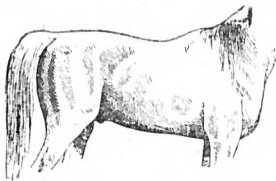

Рис. 100. Правильний клуб.

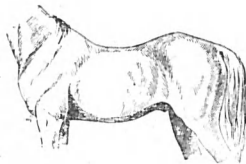

Рис. 101. Сідлиста спина.

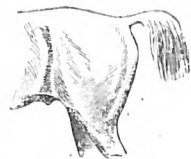

Рис. 102. Правильний криж.

Хребет повинен бути широкий, середно довгий та прямий, рівний. Спина вгнута, т. є „сідлиста“ є не тільки не гарна, але становить і хибу, бо означає слабосильних коней.

Коні рідко родяться із сідлистою спиною. Така хиба набувається:

- 1) в наслідок недуги кости при занедужаннях;
- 2) коли лоша надто натягається, щоби дістати корм із дуже високих ясел;
- 3) якщо лоша кормлено лихо, приміром подаючи за багато соломи, сіна, січки або зеленої паші.

Однак легко вигнутий хребет у кобили, яка кілька разів родила, є хибою.

У коней буває також „короповата“ спина; тоді виступав випуклість хребта, подібно як у коропа. Такий хребет повстає головню тоді, коли коня завчасно запрягають. Однак короповата спина у запрягових коней не є хибою. Короткий хребет з довгим клубом є прикметою верхівців.

Коли кінь добре годований, то має товсте умяснення, а через те на хребті повстає рівчик. Є се ознака сильного коня.

Хребет повинен бути гнучкий, т. є дещо піддаватися. Ся прикмета зникає у старих коней, тому, що христі між хребтовими звенами ствердли і такий кінь стратив гнучкість.

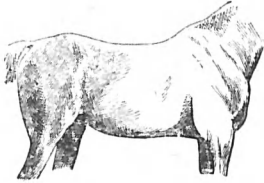

Рис. 103. Довга спина.

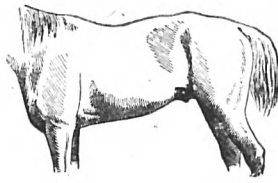

Рис 104. Коропова спина.

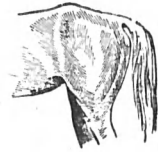

Рис 105. Високий і довгий криж.

Тому вставання для старих коней справляє трудність, через що звичайно навіть не кладуться. А знов те, що кінь не кладеться має інші наслідки, а саме — такий кінь ніколи по праці не в силі добре випочати.

Лідвична часть повинна бути добре омязена, тимсамим широка, а також відповідно довга.

Криж повинен бути широкий, довгий та прямий. Найбільшою хибою є криж спадикий з обох сторін.

Бедрові вузли (гудзи) повинні стояти рівно з обох сторін та бути гарно заокруглені. Хибою є, коли у худой коняки бедрові вузли надто вистають.

Груди не повинні бути в горі надто широкі, бо се утруднює коневі його рухи. Широкою повинна бути часть грудей коло ліктя. Коли при тім ся часть, звана підгрудком, приходить на рівні, або й низче ліктя, то се ознака, що кінь скоро не втомлюється, т. зн. може довго іти. У такого коня грудна кліть є значно широка.

Широка грудна кліть є добра для потягових коней. Такі груди улекшують їм натискати на хомут і тому в таких коней рідше виступають натовки. Зате за широкі груди для верхівців є хибою, бо через те у них ноги широко розставлені і такий кінь має за тяжкий хід.

Шкіра під шерстю грудей (також шиї, хребта) повинна бути гладка без всяких відгнетів, або й викидів.

Рєбра повинні бути добре заокруглені та досить довгі. Коли трапиться зломання ребра, то воно зростає звичай-

но без всякої помочі. При зломанню передних ребер кінь кульгає на передні ноги,

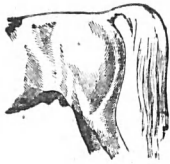

Рис. 106.

Поземий криж.

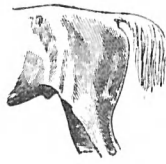

Рис. 107.

Прямий криж.

Рис. 108.

Спадистий криж.

Рис. 109.

Путо з копитом.

Часть тіла між останніми ребрами і бедровими вузлами звється слабиною. Слабина повинна бути добре заокруглена, як і ребра. Запала слабина зраджує лихе годovanje звирини та малу здібність до праці.

Череву повинно бути не за велике і не за мале, значить повинно сягати трохи вище грудного містка. Череву кобил в дещо ширше, як у жеребців та валахів. Дуже товсте череву, т. зв. коровяче, повстає від кормлення незмістовим, об'ємистим кормом. Таке череву дістають лошата, годовані на пасовисках; однак воно зникає, коли перейдуть на змістовий корм. Більшою хибою є за мале череву, як кажуть „су хорляве“, таке череву є ознакою внутрішньої недуги коня, при чому коні часто хорують і чим раз більше нидіють. Однак сухорляве череву не мусить бути в наслідок недуги; причиною такого черева може бути недостаточне відживлюванне або лихе зуживанне корму.

Познакою внутрішньої недуги є т. зв. запальний ривчик, т. зн. заглибленне від слабину попри останні ребра до черева. Таке запаленне тяжко, або й зовсім не можна вилічити.

У здорового коня на полових частях не повинно бути ніяких опухів, чи нориць. Від нечистого валашання творяться на піздрю (калиці) опухи та гній. Рівнож у кобил вимя повинно бути здорове.

Хвіст повинен кінь держати високо, а й насада хвоста повинна бути високо осаджена. Коли підчас руху хвіст опадає між ноги, то се ознака слабого коня (т. є слабосильної будови). Здоровий кінь не повинен під хвостом мати ніяких опухів, бородавок; також відходова кишка не повинна випадати.

Коли у коня хвіст покритий довгим, нижнім волосом, то се ознака шляхотної породи. Хибою є „облізлий“ хвіст, без волосу.

Ноги.

Правильна будову ніг повинна так виглядати:

Передні ноги. Лопатки повинні бути як найдовші. Коли кости лопатки і рамени короткі, то такій коняці тяжко свobodно порухувати ногами.

У потягових коней уложенне лопаток повинно бути

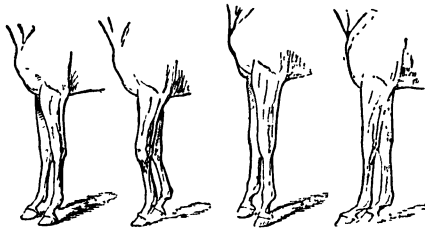

Рис. 110. Рис. 111. Рис. 112. Рис. 113.

Хибні постави передніх ніг. Рис. 110. Задній згиб. Рис. 111. Передній згиб (козинці). Рис. 112. За пряма постава (стирчова бабка). Рис. 113. Медвежа поставка (мягка бабка).

більше прямовісне; через те краще держиться хомут. Для верхівців ліпше в скісне уложенне лопаток, через що ноги менше стрясають тілом. Таке уложенне лопаток уможливує довший крок.

Передрамя повинно бути довге, широке, добре умязене та стояти прямовісно до кости стопової.

Зап'ясток повинен з боку виглядати широкий, а з переду як повздовжний чотирикутник. Зап'ясток (коліно) округлий — се хиба. З противної сторони зап'ястка (під коліном) твораються часто виприски шкіри, які перешкоджують коням в ході. Коли зап'ясток висунений в перед або взад, то се також хиба (пор рис. 110, 111).

Стопа повинна бути коротка, суха. З переду має ви-

глядати широка, а її грубість повинна бути відповідна до цілої будови коняки.

Коли на задній часті стопи повстають твердаві опухи, то виступає кулявість, головно, коли коні куті підковами без

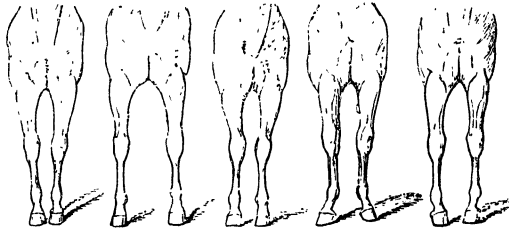

Рис. 114. Рис. 115. Рис. 116. Рис. 117. Рис. 118.

Хибні постави передніх ніг. Рис. 114. За вузка. Рис. 115. За широка. Рис. 116. Вузка в колінах. Рис. 107. Танкова постава. Рис. 118. Наступає на ноги (качка).

гаків (шипів). В наслідок сього повстає скорченне м'язів і утрудненне згибання; через те коняка стає нездбною до праці. Сю хибу часто удається усунути через підкови з високими гаками.

Коліна і стопи обох ніг повинні бути однаково грубі і однакові виглядом. Також одно не повинно бути сухіше від другого та не повинно мати лисин. Коли коліна або й стопи обох ніг пооббивані, то се познака, що звіря часто спотикається та паде.

Путовий сугав повинен бути широкий і сильний; вузкий і ніжний се хиба, що зраджує малу витривалість. У звичайних рас на задній часті путового сугаву поростає волос, званий щіткою або мичкою, яка у шляхотних рас дуже мала.

Путо повинно бути середно довге, сильне і скісно уложене. Путо верхівців повинно бути довше, як потягових коней, у яких повинно бути сильне. Прямовісно уставлене путо є хибою; таке путо стрясає коня в бігу. Надто поземо уставлене путо є також хибою (медвежа постава); такі коні легко спотикаються. Коли путо за довгі, то се шкодить на стегна.

Шкіра під мичкою повинна бути чиста, гладка, без струпів або рубців (мокреці). Так само волос повинен бути однаковий на обох ногах; коли волос на одній лише кучерявий, то се означає, що звірина хорувала на одну ногу.

Вінці повинні бути також подібні до себе та без опухів і поранень. Нориці на вінцях є довготреваваючою, або і невилічимою недугою.

Вінці не повинні бути грубі, м'ясисті — вистаючі, ані також запалі. Запалій вінець є ознакою недуг копита.

Часто на вінці замітний „затрат“, т. є зранення острими гаками підкови; при тому зраненню часто твориться розколина копита.

Копито. Ріг копита повинен бути однотайний, без проривів, заглиблень, а також сильний і гладкий. Ріг здорового копита покритий блідо-лискучою поволокою (глязурою) зв. покіст або поливо. Підшва рога повинна всюди лучитися зі стінами копита та повинна бути досить сильна. Стрілка

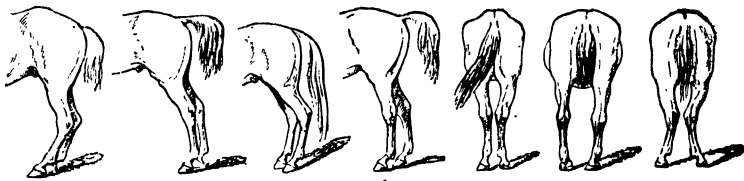

Рис. 119. Рис. 120. Рис. 121. Рис. 122. Рис. 123. Рис. 124. Рис. 125.
Хибні постави задніх ніг. Рис. 119. Підсунення вперед. Рис. 120. Витягнення взад. Рис. 121. Шаблиста постава. Рис. 122. Закладання ніг (медвеже путо). Рис. 123. За вузька постава. Рис. 124. Бочівкова постава. Рис. 125. Коровяча постава.

повинна бути здорова, то є, коли натиснути пальцем, то відчувається тверду підставу, наче хрястку. Коли на стрілці воноякий гній, то се ознакою, що стрілка недужа і гниє.

Здорове і добре копито, так само як і нога, є основою робочої здібності коняки. Коли ж копита або ноги хибної будови або недужі, то й коняка нікуди не годиться. Найбільш шкідливі хибні вигляди копита бувають такі:

1. Їжкаове копито. Буває, що копито не є гладке, чисте, але з окола, або тільки з боків, чи з заду повно на ньо-

му рівців, які ідуть рівнобіжно до землі (в поперек копита). Такі рівці найбільш замітні на заціпі. Нерівности рога повстають в наслідок лихого відживлювання, перебутих недуг, прим. ревматизм (опій) і т. и.

2. Гудзовате копито. В наслідок охопату (гляди) часто творяться на копиті нерівні рівці і гудзи. Така хиба часто викликає кулявість коняки.

3. Розколоне копито. Більшою хибою як обі попередні хиби є розколини на копиті. Такі розколини ідуть вповдовж копита, т. є зверху вниз. Вони найчастіше бувають в трьох місцях на копиті: 1) з переду або на заціпі; так розколоне копито подібне до коровячої ратиці; 2 і 3) по обох

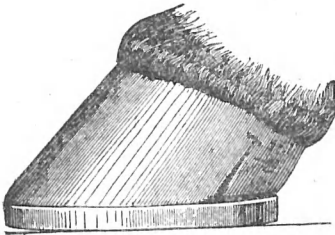

Рис. 126 Копито з великою кутною розколиною.

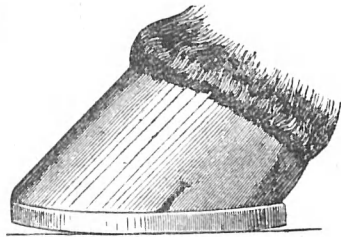

Рис. 127. Копито з початковою щілиною.

Обі щілини заосмотрені поперечною вижолобиною проти дальшого розколювання.

боках задніх кутів, коло пяток. Часто торговці коней, щоби заховати сю хибу копита, замащують розколини воском з саджею і салом, або чоботарським (шевським) варом або тощо.

Малі щілини часто є без більшого значіння, хоча часто переходять у повні розколини. Більші розколини, що часто сягають від рогової підстави аж до кінця є небезпечні і часто спричинюють невилічиму кулявість.

4. Плоске копито. Таке копито найгірше тим, що коні його дідичать. Хиба полягає в тому, що підошва є тонка з широкою стрілкою, а при тому підошва є плитка, т. є низько лучиться зі стінами рогівки.

5. Повне копито. При такій хибі копито має за ко-

ротку рогівку і за низько осаджену підшову; підшовка вистає понад беріг рога. Дальше, звичайно буває, що тоді підставовий беріг рога крихкий, стіни тонкі, стрілка широка і м'ягка.

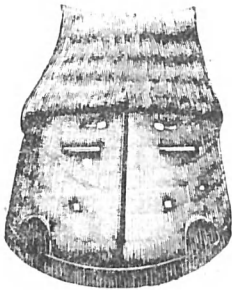

Рис. 128.
Коровяче копито.

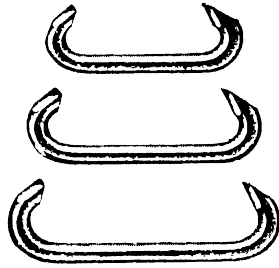

Рис. 129.
Копитові гаки.

При ходженні коня стає на підшову, через що виступають відгнети підшов, а коні кулявлють. Таке копито трудно добре підкувати.

Торговці коней закривають звичайно сю хибу в сей спосіб, що підставовий беріг рога зрізують з країв та підковують копито на грубу підкову. Коли тепер копито замазати чим (прим. чоботарським варом), то грани рога і підкови для ока згубляться, а копито буде виглядати вище та вузке і підшовка не досягати ме землі.

Повне копито — се найтяжча хіба будови копита, б. Ск і с н е копито. Ріг копита з одної сторони довший. Навіть стинанне супротивної сторони рога та кутте на підкову грубшу (чи підложену односторонно гаками), не вирівнує зовсім хіби. Часто кулявість неминуча.

7. Стрімке копито. Бічні стіни і при задніх кутах дуже високі, підшовка глибоко вгнута, стрілка зникла; часто перед копита стертий.

8. Здавлене (вузке) копито. Стіни при кутах здавлені (звужені), підшовка глибоко вгнута, стрілка зникла; хід осторожний і болючий.

Щоби закрити сю хибу, коней підковують на ширшу підкову, а грани між рогом та підковою замазують мазюкою, щоби копито виглядало ширше.

Хибою копита треба також уважати прірви між рогом а підшвою т. зв. порожна стіна. Звичайно сю хибу можна усунути, коли, очистивши прірву, намазати її копитовим кітом або дегтем.

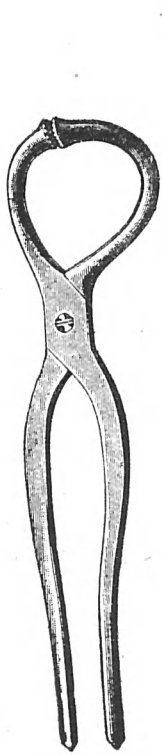

Рис. 130.
Копитові кліщі.

Рис. 131.
Пильник до
стесування
зубів.

Шлунок у коня є подовговатий із двома отворами; оден від проликового проводу, а другий до дванайцятки і кишок. Шлунок складається зі глизової болони і гладких мязів. Ліва часть шлунка барви сиво-білої, права брудно, буро-червоною. Права часть виділює шлунковий плин, який перетравлює білковинні тіла.

Отвір від проликового проводу має можливість щільно замикатися. В наслідок сеї прикмети сего отвору газу або корм не можуть вернутися з поворотом. Тому, коли кінь зість корм, що роздимає, а повстаючі газу не можуть вийти проликовим проводом до горла, то часто наступає розірвання шлунка. Також воніти у коня майже неможливі.

Шлунок сполучений з кишками тонкими і грубими. Шлунок відносно малий; може помістити найвище 10—12 кварт корму. Грубі кишки можуть помістити пересічно коло 30 кварт корму. В тон-

ких кишках при помочі соків жовчі, які туди доходять, докінчується травлення тих частей поживи, які шлунок не розложив, а головно товщів. В грубих кишках відбувається тільки процес висання поживних частей спожитого корму.

Задні ноги. Стегно повинно бути широке, довге, добре омяснене, мязи добре розвинені.

Коліно повинно добре виставати вперед, лежати в одній висоті з ліктевим суглавом передньої ноги, дещо відставати на зовні, щоби стегна виглядали ширші, як бедрові вузли.

Підстегне повинно бути добре омяснене та повинно сягати майже до зап'ясткового суглаву.

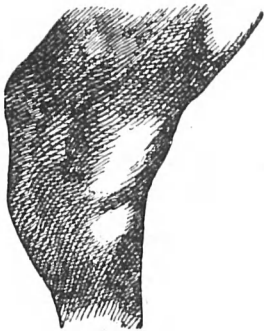

Рис. 132. Заяче коліно.

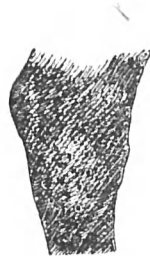

Рис. 133.

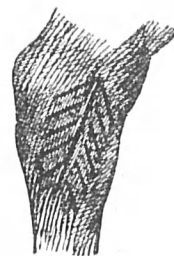

Рис. 134.

Запалення при шпаті.

Зап'ястковий (скоковий) суглаву повинен (з боку) бути широкий, сухий т. є не за товстий, щоби докладно виступали зариси костей і м'язів. Коли дивитися на сей суглаву з заду, то повинен виглядати як чотирикутник, звужений в долині.

За широкий зап'ястковий суглаву є хибоу. Також недобрий, за вузкий, який є ознакою малої ужиточности, в наслідок ослаблення.

На сім суглаві виступають у коней всякі занедужання ніг, як: шпат (оден суглаву грубший, як другий), заяче коліно, та інші.

Шпат повстає головню через завертанне коня на внутрішній части зап'ясткового суглаву підчас верхової їзди або в наслідок утяжливої праці. Шпат доглядають в сей спосіб, що припікують горячим залізом; тоді повстають на нозі прутикові або крапикові (гл. рис. 133. і 144.) випалення. Тому треба звертати увагу на такі знаки (гл. недуги коней).

Заяче коліно, се опух м'язистої, головню передної частини зап'ястка, внаслідок потовчнення, або ударів і т. и. (гл. рис. 132).

Здоровий кінь повинен рівно стояти на всіх чотирьох ногах, а ноги ставити прямовісно. Коли кінь має долягання на котрійсь з ніг, то таку ногу більше хоронить; недужу ногу залишає з заду, або виставляє в бік, чи то підтягає вперед. Здоровий кінь стає повною ногою, а не заціпом, боком, чи п'ятою.

Годівля коней.

У нас годують коні головню для цілей господарських як звірину робучу.

Окрім того годують коней для військових цілей, для спорту (перегонові стайні), та для торгівлі кіньми.

Для власної потреби плекають коней в менших чи більших господарствах. Для інших цілей плекають коней здебільша в стаднинах в більшому розмірі. Такі стаднини (розплодові стайні) бувають приватні, спілкові або державні.

При виборі розплодових коней треба добирати їх відповідно до ціли хову. Окрім того розплодові штуки повинні:

- 1) не різнитися будовою тіла, ані ростом;
- 2) бути однакової масти;
- 3) бути здорові і без одідичених хиб.

При кожній ціли хову коней треба звертати увагу, чи звірята вибрані до розплоду не мають між иншим таких хиб:

- 1) низький зашийок;
- 2) за довга спина;
- 3) занадто підтягнене або опущене череву;
- 4) зле уложена або за коротка шия;
- 5) за тяжка голова;
- 6) надто спадисті лопатки;
- 7) грубі, бочівковаті ноги;
- 8) хибні копита; й инші.

Через старанне добирання відповідних розплодовиків

(коней), можна навіть в малих господарствах дійти до улпшення раси коней.

Познаки здоровля.

Удари живчика здорової коняки виносять 40—48 на мінуту. Живчик у коня найлекше вичути на бюцці на лиці. Ко-му се не вдається, можна ухом вичути удари серця. В тій ціли прикладається ухо до грудей дещо вище поза ліктевим суставом.

Теплота тіла здорової коняки не повинна бити вища як 38,5° Ц. Вищу теплоту уважається за горячкову. Коли теплота доходить 41°—41,5°Ц., то се в надто висока горячка. Колиж у хорої коняки внутрішна теплота тіла виносить 37,5°—38,5° Ц., — то недуга не в грізна.

Теплоту тіла мірється через вложенне до відходової кишки тепломіра (гл. стр. 3). Вкладається осторожно і пово-ли, а тепломір треба вперед висмарувати оливою, чи товщем та привязати мотузком. Тепломір залишується в кишці через 3—5 минут та придержується рукою, бо звірина, махаючи безнастанно хвостом, може тепломір збити та поранитися. Міряючи теплоту у кобили або легко скоботливого коня, треба, щоби хтось инший підняв звірині передну ногу.

Коли насада ух в то тепла, то зимна, то се вказує на горячку.

Здоровий кінь віддихає 8—14 разів на мінуту. Віддих повинен бути рівномірний і тихий. Віддих із шумом, свистом або сапаннем, в познакою занедужання.

Кал здорового коня повинен бути звичайної густоти, у виді кульок завбільшки середного яблука. Краска калу повинна бути з верху брунатна. Коли кал відходить дуже малими кульками, то се вказує на шлункові недомогання. Колиж кал за рідкий та має багато нестравленого зерна, то се означає, що звірина або їла надто захланно, або лихо пережуває. Коли кал ясної краски, то се означає, що конина терпить на недугу печінки або нежит кишок.

Здорові коні в часі відпочинку віддають кал що 2½ до 3 годин; разом 9—10 кг. денно.

Сеч здорової коняки повинна бути ясно-жовтої краски та відходити одностайною струвою. Коли звірина преться та віддає сеч потрохи, то се означає, що мочевої проводи недужі. Виїмок становить час, коли кобила „гріється“. Також при горячкових занедужаннях сеч в темна або червона.

Погляд здорового коня повинен бути лагідний і оживлений та повинен звертати увагу на окруження.

Слизниця носа повинна бути краски блідо-рожевої, без ніяких впливів, а навіть пару краплин воднистих впливів не означають ще занедужання.

Ніздря повинні бути сухі і чисті; ніздня зі струпами бувають у коней хорих на носатину.

Коли впливи в з одної сторони ніздрів (сірі або кроваві), або сильні з обох сторін, або впливи в вонаючі, то се в ознакою недуги.

Сполучниці ока здорового коня повинні бути блідо-рожевої краски; коли вони жовтої краски, то се вказує на недугу печінки.

Шкіра здорових коней повинна бути м'яка і гнучка. Шерсть лискуча і прилягаюча. Шерсть у лопат в менше гладка і лискуча, як у великих коней. Звичайні породи коней мають грубшу шерсть, як коні шляхотних пород, та через те легше зносять лихе верем'я.

Коли кінь ліниться на провесні і в осени, шерсть здорових коней тратить на лискучости. Лінення триває весною до теплих днів, а осінню до приморозків.

Хіть до їди у здорових коней повинна бути правильна тобто, коли приходить час одержання корму, здорові коні іржуть, гребуть ногами і стають неспокійні, чим дають до пізнання, що хочуть їсти. Одержаний корм жваво беруть та жують. Навіть наїджений, здоровий кінь, коли подати улюблений корм (прим. цукор), з охотою з'їдає.

Коли кінь возьме корм і хвилями перестає жувати, то се вказує на недомагання в зубах або в мозку. Коли їсть обережно, або викине корм та знову бере, то се вказує, що має „острі“ зуби. Коли кінь не хоче їсти поданого корму, але з'їдає пісок, землю, нечисту підстилку, то се вказує на недугу печінки. Коли кінь їсть всякий, одержаний корм, а не хоче їсти вівса, то се в ознакою занедужання ротової ямички або кормового проводу.

Здорова коняка охотно пє воду, а при поєнню не вкладає ніздрів до води. Коли замочує ніздря, то се є ознакою занедужання. Коли при поєнню часть випитої води вертає носом, то се вказує на занедужання горла.

Здоровий кінь кашляє тільки іноді при вдихуванню диму, куряви або зимного повітря. Коли кашель виступав без причини, а при тїм є беззвучний, слабкий, то се вказує на дихавицю. Коли здоровому коневі легко натиснути гортанку, то кашель не повинен легко виступати. Однак, коли при легкім натисненню гортанки кашель скоро виступав, то се ознака нежиту або інших занедужань гортанки.

Здорова коняка при поміркованій праці не повинна надто умучуватися ані потитися. Виїмок становить час лінення. Підчас нічного випочинку повинна бодай кілька годин лежати; інакше коняка добре не випочиває і скоро умучується.

Коли доторкнути ока здорової коняки, то вона повинна зараз примкнути повіку та відхилити голову. Колиж доторкнути уха, то повинна порушити його та голову.

Здорова коняка стоїть рівно на всіх ногах; передні ноги коли в бігу задержитися, не тремтять, колиж наступити на вінець ноги, то відчуває біль та скоро підносить ногу. Навідворот: коли одною ногою стає нерівно, або при зупинці передні ноги тремтять, або при надушенню вінця копита не підносить ноги, то се ознаки занедужань.

Догляданне коней.

Догляданне шкіри. Шкіра коней, як і інших звірят (пор. стр. 65) віддихав, занечищується курявою і т. и. і тому для здоровля коней треба її очищувати. Коні чистяться щіткою, або рідко згреблом і купаються.

Що дня, найрадше рано, чистяться коні вперед віхтем соломи, а потім щіткою. При чищенню обходитися з конем лагідно, чистити повздовж. Сильні і короткі натирання роблять коня неспокійним, а чищення згреблом часто викликає запалення шкіри. Ноги чистяться віхтем соломи. Гриву і хвіст вичісується, а очі і ніздря промивається губкою.

Чищення коней найкраще переводити в погоду на подвір'ю. Коли се неможливе, то після чищення стайню провітрити, бо курява з чищення коней осяде їм на очі.

Не треба коней також за багато чистити, бо се їм шкодить; часто викликає сверб шкіри.

По роботі коні зігріті та мокрі треба витерти віхтем. Також коні, що вертають окриті курявою, треба перед впровадженням до стайні на подвір'ю витерти соломою. Коні зігріті треба хоронити перед холодними протягами.

Чищення найкраще переводити по кормленню, а ніколи підчас кормлення. З конями неспокійними підчас чищення також треба поводитися лагідно і в сей спосіб можна їх відучити злосливости. Коні, що кусають, треба при чищенню коротко припинати.

Купання в горячі дні відсвіжує коней, а опісля можна докладнійше їх очистити. Однак плавання коней не повинно ніколи відбуватися зараз по кормленню.

Коли при купанню коні зачинають дрожати треба їх зараз випроводити з води та докладно витерти. Жеребні кобили не впроваджувати до води аж по черево, бо можуть перестудитися.

Купіль не повинна тревати довше як 10 минут. Коли вода тепла, а повітря студене (буває часто по заході сонця) взагалі не купати.

В місцевостях, де нема близько ріки, можна купіль урядити на подвір'ю, зливаючи коней холодною водою та змиваючи милом.

Коли кінь стоїть зігрітий або стоїть в зимне веремя на дворі, то треба його накрити. Накривається веретою, плахтою чи иншим прикривалом. Обв'язування повинно бути таке, щоби не гризло коня на хребті. Стало накривати коня не треба, бо се його тільки виніжує. Затетреба коня й в стайні накрити, коли стайня надто зимна. Накривати треба більше коней шляхетних пород, як звичайних. Прикривало повинно накривати тулуб і шию до половини. Голови накривати не потреба.

Стриження коней переводиться коли веремя не в зимне. Стрижеться тільки коней, що у них густа шерсть та таких, що підчас праці не мусять стояти довго на дворі. Стриження переводиться в теплий день, а коней спісля накрива-

ється прикривалом навіть в стайні. В інших випадках стригти не треба.

Більше старанно треба коні накривати, коли ліняться. Тоді також не треба перемучувати їх працею. В той час є коні більше втомлені та більше вразливі на зміни повітря. Пожадане в той час давати коням дещо льняних макухів та трохи соли звичайної і карловарської.

Догляданнє зубів. Буває, що на черінних зубах повстають острі вистаючі бореги, які перешкоджують коням в жуванню. І так: острі береги повстають на долішних черінних зубах від внутрішньої сторони, а на горішних від зовні. Буває також, що з одної сторони перший зуб є не тільки довший, але й ширший, тобто заходить дальше, як проти-

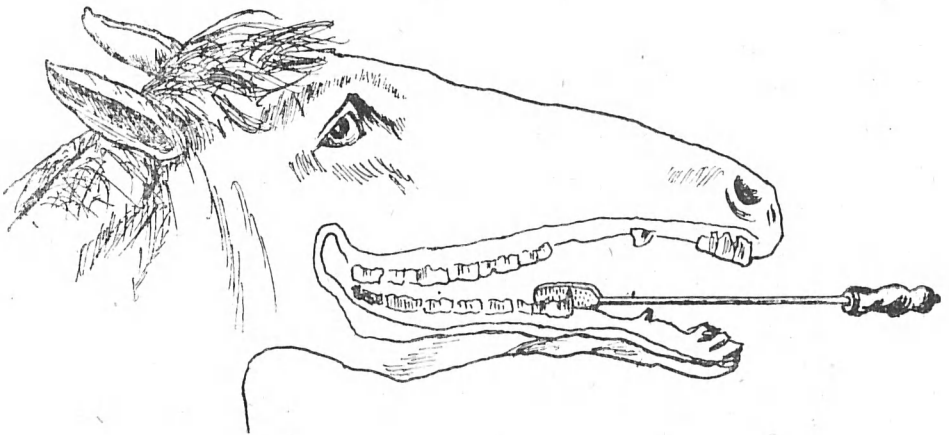

Рис. 135. Стираннє „острого зуба“ при помочі зубного пильника.

леглий зуб з противної щоки. Через те такий зуб стирається з одної сторони, а острый кінець другої сторони раниць ясла, перепиняє в жуванню та часто унеможливує повне замкненнє щоки.

Такий острый зуб, що вистав, треба стесати. Виконується се при помочі окремого пильника, до зубів (гл. рис. 131.)

Виконання такої операції зовсім не трудне. В тій ціли вкладається поміж черінні зуби ротовий клин, а опісля пильником стесується острий зуб, доки не зрівняється його з іншими зубами (гл. рис. 135). В такий самий спосіб вирівнуються також й інші черінні зуби.

Доглядання копита і правильне ковання. Копит і підків особливо треба дуже доглядати. Вже на молоді лошата треба вважати, щоби їх копита були чисті та правильно розвивалися. Копито розвивається лише тоді правильно, коли лоша бігає і рівно його стирає. Коли коні стоять в стайні, то треба копита щодня очищувати, щоби не псувалися від гною. В тій ціли стрілкові рівці вискробується з бруду та змивається, надломаний ріг осувається та стесується беріг підосви, а ріг копита і вінець змивається водою. Коли теплий день то можна змивати зимною водою.

Полива копит ніколи не треба стирати пильником, або чим іншим, бо копито без полива псується. Тому поливо треба хоронити та по змиттю смарувати що кілька днів. Головно треба смарувати вінці і зле виростаючі та крихкі копита. Найліпше до того надається мішанина:

лавровий олійок	—	—	75 гр.
несолений смалець	—	—	100 „

Однак смарованне неочищених коней є для копит шкідливе, бо верства бруду під смаровилом розкладає копито.

Також коням, що працюють на полі, треба копита очищувати, хоч вони зимою менше працюють.

Коням, що працюють стало на сухих місцях та мають сухі копита, добре витирати їх що 4-6 днів лямоліною. Зновуж коням, що часто працюють на мокрих місцях, треба смарувати копита мішаниною:

деревна смола	—	—	—	30 гр.
несолений смалець	—	—	—	100 „

Стрілки і підосви також треба чистити, бо бруд легко може викликати гнитте стрілок. Очищені стрілки і підосви добре смарувати.

Щоби копито надто не стиралося накладається підкову.

Однак від доброго наложення підкови залежить витривалість і здібність до праці коня. І на відворот: лихе підкуте є часто причиною багатьох недуг копита.

При кованню треба вважати, щоби підкова добре прилягала до копита. Також не можна копита приноровлювати до підкови, тільки робити навідворот.

Перед наложенням підкови треба усунути всі надломані части рога, камінчики у стрілці, які часто там набиваються та понадривані цвяхи. Рогової підшови не вільно без потреби зістругувати та прижолоблювати, стрілки зменшати, або розтинати угольні підпірки. Здорової стрілки не можна зовсім стинати. Стинається тільки тоді, коли зовнішні стіни зіпсовані. Стрілковий рівець стинається лише настільки, наскільки конче потрібне до очищення.

Рогова стінка копита є о 3—4 мм вища понад підшову. Нерівности її берега треба вирівнати, щоби підкову можна було рівно приложити.

Хибним є зістругування копита, щоби на око виглядало менше та краще. Таке зістругування викликає непевний і вразливий хід коня, що відемно ділає не тільки на догляд копита, але й на здоровле коня.

Підкову треба виробити за копитом так, щоби ширина підкови була в два рази більша, як грубість рогової стіни підкови. Шини не повинні бути вищі як 7—14 мм.

Підкова ніколи не повинна бути за велика (кажуть „що добре держиться“), ані за тяжка, бо такі підкови ніколи добре не прилягають, роблять хід отяжілим та скоро відпадають. Те саме виступає, коли підкови задовгі.

Не добре при кованню прикладати горячу підкову, бо через те присмалюється ріг і він робиться крихкий. Щоби ріг зробити м'яким, треба мочити його у вогкій глині. Ковалі хоча се знають, сього не придержуються, бо таке кованне триває довше. Тому використовують те, що власники коней на кованню не розуміються та кують на горячу підкову. Підкову причіплюється шістьома цвяхами, довгими на 6 см. Отвори в підкові на цвяхи є дещо до середини скісні і мають стояти над білою лінією копита, туди вбивається цвяхи, але обережно, щоби не „загвоздити“ копита. Тому цвяхи не можуть попасти за глибоко в копито, щоби не попали в м'яку часть копита. Се може притрапитися головно тоді, коли підкови прибивається за високо. Також шкідливе є, коли підкови

вистають поза копито. Рівнож за короткі підкови не хоронять добре кутових стін, але викликають підбиття, стовчення та інші ушкодження ніг. Знову за вузкі підкови викликають повстаннє „порожних стін“.

Копита остро закінчені треба кувати довгими підковами, однак не задовгими, вистачають довгі до кутових стін.

Коли підкову прибється до копита, то ще заковується цвяхи, щоби підкову краще притягнути до копита. Опісля цвяхи пригладжується обережно копитовим пильником (рашпиль). При тім треба уважати, щоби не ушкодити полива на копиті.

В наслідок сталого наростання рога, підкови, в порівнянню з рогом, стають усе коротші. Вони стало заходять взад. Се найбільше замічується при остро закінчених копитах. Діється се якраз в наслідок наростання рога, якого стіни уставлені скісно і долішній край підростаючи ширшає в порівнянню до підкови.

Заразом також підкова стирається, а що й горівка нарастає, через те по певнім часі підкови не прилягають до копита.

Коли передня стіна стається за довга, коли підкова робиться за коротка або за висока, треба змінити підкутке.

І так звичайно коні перековується знову по упливі 5—6 тижнів. Однак при плоских і острозакінчених копитах конче треба наново перековувати що 4 тижні. За те при стиснених і тупих коштах що 6—8 тижнів.

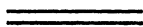
За часте перековувонне є шкідливе; через за часте вбиванне цвяхів копито псується.

Гаки чи зубці під підкови для коней в літі є зовсім злишні. Не потребують їх навіть тяжкі коні. Зимую уживається зубців і гаків. Є се конче потрібне головно для тяжких робочих коней, щоб не ховзалися. Зубці мають остру грану і не стираються односторонно і через те коні не стають скісно. Нерівне ставанне частійше виступає при гаках, які в перекрою мають вигляд шими і стираються односторонно. Тому підкову треба часто оглядати, а стерті гаки змінювати.

Коли кінь хорий, а копито без хиб і здорове, треба на час недуги зняти підкови.

Взагалі на саме кованнє коней треба звертати пильну

увагу і дивитися, щоби кінь був уміло підкований. Тому треба кованне коней віддавати тільки іспитованим ковалям. Копито має хоронити не тільки рогівку від надмірного стирання, але й не утруднювати еластичного ходу. Колиж лихий коваль за багато підбере підшву, то сим ослаблюється можливість еластичного ходу, що шкодить на цілий організм звірини. Щоби піддержати еластичність (гнучкість) ходу в деяких краях заводять кованне підкови на гумову або коркову підкладку. Через те ослабає потрясення організму при ступанню по твердим камені (прим брукованих дорогах). Також, коли лихий коваль знищить ріг, чи поливо, або дасть невідповідну підкову, то сим, замість допомогти коневі, наразить його на занедужання ніг. А здорові ноги коня становлять основну вартість його робочої здібности.

Обхід коней.

До вдержання коней при здоровлю дуже причиняється добре збудована і відповідно уладжена стайня. Стайня для коней повинна бути обширна, висока та удержувана у всіх вимогах гігієни.

Стайня повинна бути 3—4 м. висока, бо тільки у високій стайні можна довше вдержати чисте повітря. Становиска повинні бути 2½- 3 м. довгі та коло 1½ м широкі, з перегородками. Для огерів та жеребних кобил становиска мусять бути ширші. По великих господарствах будують також взірцеві стайні з окремими перегородками для кожного коня. В таких стайнях коні мусять мати ширший простір, коло 2 м. ширини.

Крівля стайні повинна бути тепла, без дір, щоби ні курява, ні дощ не доходили до стайні, щоби звірята могли мати здоровий і тихий відпочинок. Також крівля повинна бути якнайбільш огнетревала.

В стайні повинно бути досить світла, тому конечні добре уставлені і не за малі вікна. Для спливу сечі конечні рівці, які не можуть бути за глибокі. Ями на гноївку повинні бути крті

Підлога повинна бути добра, неушкоджена, щоби сеч

не спливала під підлогу та не занечишувала повітря.

В стайні треба задержувати якнайбільшу сухість, бо вохкість спричинює багато занедужань. Через те добре будувати стайні на підвишених місцях, коли треба, здренувати землю, а довкруги стайні, попри стіни, виложити землю каменем або цементом на який метер ширини для стікання воли

В стайні привязувати коней так, щоби не гризлися. Найліпше служать до того решітки. Можна до рухомих друків припинати солом'янки, то що, які хоронять сусідні коні від ударів копитами. Повне забезпеченне дають окремі перегороди (клітки), але таї в практиці показалися не зовсім відповідними, бо через те, що коні себе не бачать, з часом стають злісні та дикі.

Жолоби з дерева не зовсім відповідні; їх тяжко вичищувати. Добрими є жолоби з глини, поливані, зроблені у виді мисок з широким дном.

Драбинки не повинні стояти високо, щоби не запорошували коням очей (пор. стр. 62).

Підстїлка служить на те, щоби кінь мав добре леговище. Несвіжа підстїлка не сповнить свого завдання. Леговиско для коня повинно бути в дповідне тобто тепле, сухе і м'яке. Тільки в теплій і м'якій підстїлці кінь добре відпїчне; перемерзла підстїлка викликує занедужаєня. Коли підстїлка суха, то добре витягає сеч. Через те треба підстїлку змінити і становище що дня добре вичищувати. На одного коня вистачає денно 2—3 кг. соломи на підстїлку.

В околицях, де мало соломи, а в торф добре давати коням на становиско в стайні торфову підкладку В тій ціли накладається звогченого торфу (також кори або трачиння) верствою на яких 7 см. а на верх свіжої соломи. Опісля що дня верству соломи змінити. Торфу вистане на одного коня коло 25 kg. на тиждень.

В сечі є складник, зв. амоняком. Коли сеч стоїть в стайні, амоняк гризе звирину в очі і легені, а се шкідливе. Тому дуже недобре, коли гній переховується в стайні, прим. під жолобом. Щоби амоняк витягнути, добре є посипувати підлогу стайні паленим гіпсом або гіпсовим суперфосфатом. Гіпс переховувати в стайні в скринці

В передїлах для лошат не вистелювати самим торфом,

бо лошата з'їдають торф, а опісля хорують.

Теплота (температура) стайні не повинна бути за низька, ані за парна. Коні держані в за зимних стайнях добре не відпочивають, а держані в за теплих надто виніжуються та стають мал(о) відпірні на зимно. Дуже шкідлива в температура стаен понад 20-25° Ц, і такі стайні ділають відемно на здоров'є коней та сприяють розвоєві заразливих недуг. Пересічна теплота стайні повинна вносити 16° Ц. Теплота стайні понизше 14° Ц, в шкідлива.

Однак не забувати провітрювати стайні, головно по зміні підстилки.

Охорона коней перед мухами в дуже важна справа. Пор. сторона 197. Тому добре смарувати коней пастою:

Креоліни „ „ 30 гр.
не соленого смальцю 100 гр.

Натирається упряж і місця кадовба, де мухи найбільше сідають. Відкриті рани на тілі посипати мішаниною:

таніви — — — 10 гр.
йодоформу — — — 1½ „
муки — — — 6 „

Коли розмножаться воші, добре промивати 3% розтвором креоліни. Остриженне коня помагає в ліченню.

Богато мух зносить на шкірі коня яєчка; до вигублення зародків мух і кліщів поручують натирання листем волоского оріха, або олієм з ялівцю.

Добрі услуги віддають для коней сітки та ин Про боротьбу з мухами в стайнях гл. стр. 197.

Кормленнє.

Шлунок коней малий, містить коло 12 кварт корму, тому кінь держаний в стайні мусить дістати поживний корм, що би міг в короткім часі наїстися. Найкраще годувати коні самою зеленою пашою або на пасовисках, та се дасться перевести тільки в стадинах, де держиться коні для хову. Робучі коні мусять діставати змістовий корм, тому дасться їм овес із січкою та сіно.

При кормленню овес треба пересіяти решетом, що би о-

чистити від порохів. Вівса не вільно ані змочувати ані у-гнітати.

На січку „ріжеться“, т. є кроїться, солому вівса та жи-та. Січку треба скропити, щоби коні не розфоркували при їді. Тому дрібний корм добре подавати до глиняних жолобів в виді мисок із прутовими перегородками (гл стр. 290). Ко-ли коні дістають овес із січкою, то докладнійше жують. Січ-ка повинна бути 2 см, довга. Коли подається свіжий овес, то добре його змішати зі старим та зменшити пайки. Овес спліснений є дуже шкідливий. Коли конче треба кормити сплісненим вівсом, то треба додати трохи соли.

Щоби овес не пліснів, не треба до скрині досипувати свіжого, доки не вибереться давною аж до дна. Переховува-ти не в великих кількостях та часто перемішувати.

Денна пайка для коней: верхівців, військових та пово-зових має виносити:

вівса — 3,5 до 4,5 кг; сіна — 3,5 до 5 кг; соломи — 1½ до 2 кг.

Для коней робучих: вівса — 3,5 до 5 кг; сіна — 3,5 до 6 кг; соломи — 1,5 до 2 кг.

Для коней, що тяжче працюють, побільшується пайки вівса і сіна.

Овесі сіно можна по часті заступити пашею та зерном. Найбільше дається: кукурудзу, гречку, жито та зерно зі струч-кових рослин.

Кукурудзу і ячмінь мочиться (або дертиться) та змішу-ється з вівсом і січкою. Мочення кукурудзи повинно тривати 2 годині. Коли подається немочену кукурудзу, то добре перед тим коня напоїти. Ячмінь є гіршим кормом, як овес, а навіть не можна його взагалі поручити, бо для коней є небезпечним кормом (часто є причиною охвату, або зменшення сил).

Житом годується господарські коні та тільки тоді, як овес дорогий. Однак жита не можна давати за багато, бо тоді коні терплять на кольки, або різачку.

Для хорих коней та в часі виздоровлювання добре давати в малих пайках отруби, головно пшеничні. Вони легко про-чищують. Однак в більших кількостях спричинюють нежит шлунка і кишок, або й кишочне камінне.

Коням старим, або таким, що тяжко працюють дається зерно зі стручкових рослин.

Зимою, коли коні менше працюють дається коням мор-кву, буряки, бараболю. Однак в пайках не більших як 1½ до

2½ кг. денно. Взагалі морква в добрим додатком кормом, головно для коней, що терплять на нежити, глисти та підчас недуг.

В малих пайках можна подавати коням пшеничний грис, макухи і солод. Коли довго кормити солодом, то коні тяжіють, тратять охоту до праці. Солод з пива в більших пайках викликає тяжкі вітри.

Найкраще їдять коні м'яке сіно, еспарцету та люцерну. Квасного сіна коні не люблять, а годовані ним западають на стверднення печінки.

Самою конючиною не добре кормити, бо коні ослабають, ноги стаються грубші, а іноді виступають недуги костей і суставові опої. Конючина менше шкідлива, коли подається її разом з м'яким сіном. Головно молода конючина дуже небезпечна, коні, що до неї не привикли, часто западають смертельно на кольки.

Всетаки добре виганяти коні й на пасовиска, головно дошата, та коні, що виздоровлюють і розплодові.

Коні кормиться три рази денно: рано, в полудне і вечір. Раз прийнятий час кормлення, треба все докладно задержувати. На кормленні полишити коням досить часу, шкідливо ділає коли коні береться до праці зараз по кормленню, коні повинні трохи відпочати, а через те вони краще перетравлюють корм. Овес і січку подавати в двох або трох пайках. Другу пайку всипається до жолобу, коли кінь уже зів першу. Сіно подається по вівсі і січці. Рано і в полудне зараз по вівсі не добре подавати, бо сіно випирає зі шлупка ще не стравлений овес. Зате дається більше сіна вечером, в якийсь час по вівсі. Також в дні вільні від роботи (прим. свята) не треба давати коням подвійних пайок корму, бо се викликає переладованне шлунка та спричинює різні, нераз дуже тяжкі занедуження.

Поєнне коней. Поїти треба свіжою, чистою водою, заки коні прокормлять всю пашу. Вода жерельна в звичайно зимна і тверда, коні радше пють воду з рік чи потоків. Вода не повинна бути теплійша, як 9-12° Ц та зимнійша, як 6° Ц. Зимна всда викликає розвільнення (з перестуди), а у жеребних кобил покиди плоду і ин.

Коли кінь зігрітий напється води, то се може дуже зашкодити. Однак не шкодить, коли кінь зігрітий від праці,

і напється, та зараз дальше працює.

Відживна вартість ріжного корму (за Др. Вольфзм):

Рід корму в сотнарі	суха субстанція кг.	Стравні складники: кг.			Відживне відношене кг.
		білковинні	скріплюючі	товщеві	
I. Сіно					
Лукове сіно, гірше	85,7	3,4	38,2	0,5	10,6
— середно добре	85,7	5,4	41,4	1,0	8,0
— дуже добре	85,0	7,4	41,6	1,3	6,1
Червона конючина, сер	84,0	7,0	38,2	1,2	5,9
Біла конючина, серед	83,5	8,1	39,9	2,0	5,0
Люцерна	84,0	10,1	27,9	1,0	3,3
Шведська конючина	84,0	8,6	32,7	1,8	4,6
Еспарцета, в цвіті	83,3	9,3	34,2	1,6	5,2
Жовта конючина	83,3	9,2	33,2	2,0	4,5
Інкарнатка	83,3	6,2	32,6	1,4	6,2
Сераделля в цвіті	83,3	11,1	30,3	2,5	5,1
Вика, середна паша	83,3	9,4	32,8	1,5	3,9
Вика, з вівсом . . .	83,3	7,2	33,2	1,1	5,4
Горох, в цвіті	83,3	9,4	34,2	1,6	4,0
Лубін, середний . . .	83,3	11,3	30,9	0,7	3,4
II. Солома.					
Літна, середна	85,7	1,4	36,4	0,6	31,0
зимова, середна . . .	85,7	0,8	34,9	0,4	46,3
стручкові рослини сер	84,0	3,8	32,4	0,5	9,7
гречка	89,7	2,0	33,2	0,7	19,7
лубін , , , , ...	84,0	2,2	32,1	0,3	19,4
насінна конючина	84,0	4,2	25,0	1,0	7,4
ріпакова , , , ...	84,0	1,4	35,4	0,5	25,9
кукурудзянка , , . .	85,0	1,1	36,7	0,3	34,4
III. Зелена паша.					
Лукова трава, перед самим цвітом	25,0	2,0	13,0	0,4	7,0
житна паша , , ...	24,0	1,9	11,0	0,4	6,3
вика, з вівсом , , . .	19,0	1,3	8,9	0,2	7,2
кінський зуб , , . . .	17,1	0,7	8,4	0,3	13,0
червона конючина в ц	19,6	1,7	8,7	0,4	5,7
біла конючина	19,5	2,2	7,9	0,5	4,2
шведська „ зпочат. ц	15,0	2,1	5,8	0,4	3,2
люцерна	26,0	3,2	9,1	0,3	3,1
еспарцета , , , . . .	18,6	3,0	7,9	0,5	2,9
інкарпатка , , , . . .	18,5	1,5	7,5	0,3	5,5
жовта конючина , . . .	20,0	2,2	8,7	0,5	4,6
сераделля , , , ...	20,0	1,9	8,9	0,7	5,6
лубін, середний	15,0	2,0	6,7	0,2	3,6

Рід корму в сотнарі	суха субстан- ція, кг.	стравні складники, кг:			Від- живне відно- шення кг.
		білковинні	скріплюючі	товцеві	
наша вика в цвіті . . .	18,0	2,5	6,7	0,3	3,0
гороховянка, в цвіті . . .	18,5	2,2	7,4	0,3	3,7
гречка	15,0	1,5	6,4	0,4	5,1
зимовий ріпак	13,0	2,0	5,7	0,5	2,9
бараболянка, липень -серпень	22,0	2,1	6,2	0,2	9,0
листе моркви	17,8	2,2	7,1	0,5	3,8
„ цвіклових буряків	9,5	1,2	4,0	0,2	3,7
„ брукви	11,6	1,5	5,2	0,3	3,9
кукурудзянка	21,4	0,8	8,4	0,7	16,6
лубін —	20,1	2,2	4,4	1,1	3,2
буряки —	20,0	2,0	9,0	0,7	4,0
червона конючина	20,8	2,8	6,4	1,5	4,1
IV. Полова і стручки.					
Пшениця —	85,7	1,4	34,6	0,4	24,1
жито — —	85,7	1,1	29,9	0,4	32,6
овес — — —	85,7	1,6	36,2	0,6	23,8
ячмінь — —	85,7	1,2	38,2	0,6	30,4
вика — — —	85,0	4,2	33,5	1,2	8,9
горох — — —	85,0	4,0	36,9	1,2	9,8
фасоля — — —	85,0	5,1	34,0	1,2	7,4
лубін — — —	85,7	1,7	39,0	0,5	26,7
ріпак — — —	85,1	2,1	35,0	0,7	17,9
V. Зерно і овочі					
	87,1				
Пшениця —	85,6	11,7	66,4	1,2	5,8
жито — —	85,7	9,9	67,4	1,6	7,0
ячмінь — —	85,7	7,7	66,1	2,3	7,9
овес — — —	85,7	8,0	57,8	4,3	6,1
кукурудза —	85,6	8,0	68,6	4,0	8,9
просо — — —	86,0	8,9	57,4	3,2	6,0
гречка — — —	86,0	7,5	58,4	1,1	7,4
горох — — —	85,7	20,1	53,0	1,4	2,9
б.б — — —	85,5	22,0	48,9	1,4	2,3
вика — — —	85,7	23,3	48,6	1,6	2,2
сочевиця — — —	85,5	21,4	49,2	2,2	2,6
лубін жовтий —	86,7	32,9	27,2	4,2	1,6
„ синій —	86,8	26,3	36,2	5,2	2,8
фасолі сойки —	90,0	30,1	29,2	15,8	2,3
сераделлі —	88,0	16,5	37,5	6,2	2,9
насіння льну —	87,7	20,1	19,6	35,2	6,1
„ ріпаку —	88,2	15,5	12,1	42,5	6,9
„ конопель	87,8	12,2	1,3	30,2	7,3
„ маку —	85,3	14,7	15,4	39,0	7,3

Рід корму в сотнарі	суха субстанція, кг.	стравні складники, кг.			Від- живне відношен- не кг.
		білковинні	скріплючі	товщеві	
VI. Витвірні продук- ти і відпадки.					
Буракова меляса —	82,8	11,8	59,9	—	8,1
картофляний вивар (свіжий)	6,1	1,4	2,7	0,2	3,9
солодові кільці (свіжі)	89,9	19,1	42,8	1,0	2,5
пшеничн. кліїк (добрий)	86,9	11,0	58,2	2,9	4,4
житний кліїк —	87,5	11,5	58,7	2,2	4,5
ячмінний кліїк .	88,0	7,8	50,6	2,5	4,5
горохово мучний кліїк	87,7	9,2	37,8	1,2	5,3
рижово мучний кліїк	90,1	7,3	45,6	10,3	8,0
ріпаковий макух .	88,7	26,2	31,1	7,9	1,7
льняний " . .	87,8	24,7	32,1	9,6	2,0
маковий " . . .	88,5	30,4	21,6	8,8	1,5
конопляний " . .	90,1	20,9	17,3	7,2	1,5
коровяче молоко .	12,5	3,2	5,0	3,6	4,4
збиране " . . .	10,0	3,5	5,0	0,7	1,9
маслянка — . .	9,9	4,0	4,1	1,1	2,6
сирватка — . .	7,4	0,8	4,0	0,1	6,6
сметанка — . .	38,9	3,7	2,8	17,6	30,5

Пайкові виміри

на добу для 1000. кг. живої ваги.

	Органіч- ні суб- станції взагалі кг.	стравні складники				Віджив- не від- ношен- не
		білок	вугле- водани	товщ	Разом	
Коні при малій праці	20,0	1,4	9,0	0,35	11,24	1:7,0
" " середній "	21,0	1,6	10,0	0,50	12,83	1:7,0
" " тяжкій "	23,0	2,5	12,1	0,70	16,25	1:5,5

Обхід коней підчас праці.

Заки запряжуться коня, треба перевірити, чи віз та упряж в порядку. Коли цього не зробиться, часто в дорозі щось приключиться, а тоді нерозумний візник зганяє свою злість на невинну коняку:

Треба перевірити, чи упряж де не рветься, чи де не позагиналася, чи добре висмарована. Запрягати спокійно, не поспішаючи за багато, щоби можливо було на все звернути увагу, а при тім поводитися з конем лагідно

Полотняну упряж можна вживати тільки при легкій праці та на рівних дорогах. Всюди, де упряж може нагризати, повинні бути підкладки. Найвідповіднішим запрягом є хомут, бо при тім тягар розділюється на більшу часть тіла. Зимом упряж треба переховувати в теплих поміщеннях. Запрягаючи коня в зимну упряж, а головно зимний хомут, псується його, бо кінь від того терпиться та стається норостим і неслухняним. Ріжнож закладання зимної уздечки є дуже шкідливе; часто коні западають на відмороженне слизниць язика і ротової ямини.

Підчас праці треба зі звіриною поводитися лагідно та не перемучувати, тоді й звіря буде все слухняне. Ніколи не треба коня бити. Коли прим. кінь упаде та не хоче встати, то треба його лагідно змусити до встання, але не биттвом, поштуркуваннем, криками та т. и. Тому, що кінь віддихає ніздрями, то заложити йому ніздря травою В наслідок того кінь буде дуситися і дістане почуття страху, та тоді зірветься на ноги. Деякі радять також вляти до ух трохи води, від чого кінь зривається на ноги. Також, коли кінь підчас праці зноровиться та не хоче тягнути, добре всадити йому в рот трохи мурави, або глини; тоді кінь зверне всю увагу на викинення немилі паші, а тимсамим забуде на упір та потягне дальше.

Підчас полудневої перерви треба коням дати 1½ до 2 годинний відпочинок. Коли кінь зігрітий, треба його накрити. Колиж на дворі холод накривало повинно бути тепле, вовняне.

Коли кінь по праці вертає до стайні, треба його відчистити від курави, або болота, та коли стайня холодна прикрити. Більше старанного догляду потребують верхівці. Коли

расовий верхівець вертає зігрітий, то треба його накрити, через яких 10 минут опроваджувати по подвірю, доки не стане рівно віддихати, і щойно опісля впровадити до стайні. В стайні виперти віхтем соломи та накрити

В ночі запевняти коням спокійний відпочинок та тепле і сухе леговиско. Старим коням тяжко рано встати на ноги (пор. стр. 271), а підстілка з довгої соломи дуже перешкоджає, бо кінь зам'ятує ноги. Тому таким коням добре за підстілку давати коротко тяту солому, торф, то-що.

Коли кінь довгий час стоїть у стайні (прим зимою) без роботи, то опісля не треба його відразу запрягати. Добре є випровадити на двір та обводити через 10 - 15 хвиль і на тількиж знову відвести до стайні. Щойно по тім часі можна запрягати. Однак, коли кінь має по довшій перерві відбути довгу дорогу, то треба попередного дня на якийсь час отворити двері від стайні, щоби звірина привикла до зимного повітря та переїхати з нею короткий шлях. Коли про се забувається, звірина звичайно нездужає („чорна сеч“)

Парованнє.

Полова зрілість виступає у кобили вже по 8 місяцях життя. Однак коні є в повні розвинені щойно по п'яти році і тоді допускається їх до розплоду. Вчасніше парованнє є шкідливе.

Половий погін у кобили, або грійка триває правильно 8 днів, однак іноді триває 36 годин — 10 днів. Кобила гріється або бється знову менш-більш у місяць, однак часто вже в 6—10 днів; по породі в 5—9 днів. Грійка виступає правильно на весні і в осені.

Найдогідніший час до паровання, се весна (від березня до травня), бо тоді кобила жеребиться в лютні або березні і з весною можна її вживати до праці. По породі найліпше парувати в середній час, звичайно 7 дня, тобто не першого і не послідного дня грійки.

Коли у кобили виступає грійка між 5 - 9 днем по правильно відбутім породі, то є се тихий половий гін. Однак до-

свід каже, що се найпевніший час відстановити кобилу. Тому кобилу, якщо доволі відживлена та сильна, відстановлюється в тому часі. Щоби натрапити напевно на добрий час, тому становиться як згадано, якраз 7 го дня по правильнім породі.

Як що кобила при тому становленню є запліднена, то половний гін більше не появиться. Щоби переконатися, чи кобила запліднена, можна 9 дня по становленню пустити до неї огера. Коли кобила огера не прийме, відібв ногами, то буде се запевненне, що більше не грівтєся, бо вже запліднена.

Сама грійка обявляється у кобил в сей спосіб: виступає зачервонінне піхви і родниці, легкий опух і зачервонінне скоботня. Тоді в кобили часто резхияються губи родниці, а скоботень висуваєтєся на зовні, се називають „блисканнем“.

Підчас рухів „блискання“ збирається в піхві слизота, яка витікає обильно, нераз змішана із кровію. Слизота виходячи на зовні видає питомий запах, який подражняє самців, а деколи самиць, які не гріються, і вони тоді наближуються до тих, що гріються, (виступає голєвно у коров). Діланне запаху згаданої слізоти, найкраще помітне у псів; самиця пса розносить з собою по повітрю запах слізоти, а пес-самець занюхавши її, іде слідом і вишукує самицю.

Коли на кобилу прийде грійка, а пустити її свобідно, то вона вишукує жеребця, примилується до нього та уставляється перед ним до становлення. Підчас грійки кобила часто ірже та „блискає“; є се найкращі познаки, що виступив половий гін. Іноді кобила така подразнена, як в нападі „коллеру“ Однак часом у самиць, голєвно таких, що їх держать відосібнено, обяви полового погону виступають дуже невидно. Тоді, буває, час грійки переочується

Становленне переводять звичайно без догляду. Однак се не добре, бо часто виступають хиби, які мають деколи навіть лихі наслідки. Тому, щоби до сього не допустити, краще доглядати становлення.

Хиби при становленню можуть бути по стороні або жеребця, або кобили.

Буває, що жеребець так сильно скочить на кобилу, що вона, під за сильним а наглим ударом, впаде та зломить ногу або хребетний стовп. Деякі жеребці так подразнені, що вку-

суються в карк або клуб кобили так сильно, що лишаються рани, які опісля тяжко загоїти. Інші жеребці такі незручні, що при скоку ранять й себе й кобилу, а деколи так нещасливо, що опісля стаються нездібними до праці або до розплоду. А бувають і такі жеребці, що в дуже повільні при становленню і треба їх аж побуджувати, щоби правильно виконали свою повинність.

Не малò хиб буває в кобил. Головно кобили, які становляться перший раз, дуже утруднюють запліднення. Буває що кобила, хоч і грівється, відкопує жеребця та калічить його, або з великого подражнення підчас скоку жеребця, нагло пручається в бік, або стягає між ноги хвіст, через що волосіннем хвоста ранить половий прутень жеребця. Буває також, що кобила за слаба й не може втримати на собі жеребця, як виконає скок.

Тому найкраще урядити відповідне місце до становлення коней (пор. стор. 78). Кобилу припровадити туди, заложити їй на обі задні ноги мотузкові петлі, які попід чегево і між передні ноги завязати на карку. Хвіст добре сбвязати стяжкою і стягнути на бік, а стяжку відповідно привязати. В сей спосіб запевниться перед копаннем кобили та уможливиться свобідний доступ прутня до родниці. Дальше треба кобилі кілька разів навязати на карку ремінь, або привязати малу подушину, щоби жеребець мав за що вхопити зубами. Коли кобила дуже боязлива, то можна наложити їй на горішну губу „дутку“.

Близко повинно стояти двох людей, щоби, як зайде потреба, кобилу підняли. Оден держить кобилу за уздечку, а другий став з правої сторони кобили і, як зайде потреба, мав жеребцеві помочи при вложенню прутня.

По таких приготуваннях двох людей спроваджує жеребця, провадячи його на двох окремих ременях. Коли при скоку жеребець скочить за далеко, то тими ременями притримується його скок. По скоку жеребець спирається на кобилу, а коли прутень увійде до сорому відбувається висипання насіння, що пізнати по кількох сильнійших рухах заду жеребця. Опісля жеребець зісувається сам, або треба його боком спровадити з кобили.

Кобила, яка не запліднилася при першій грійці, або не була відстановлена, по 9 днях знову дістає половий гін. Се повторюється, доки не прийде запліднення.

Однак буває, що в декотрих кобил по безвистій кількаріжній гріжці, половий гін через довший час більше не показується. Іноді такий стан триває й два роки. Також буває, що кобили, які не були запліднені зразу по породі, тратять погін на довший час, навіть на рік.

Після таких довгих відступів в обяві погону, виступає знову погін що 3-4 тижні триваючи по 5-7 днів.

Жеребність триває 322-410 днів, однак пересічно 48 неділь або 336-340 днів (більше як 11 місяців).

Дуже товстим кобилам треба на кілька днів перед становленням зменшити пайку. Жеребців не треба припускати більше як 50-70 разів протягом цілого паровання, яке триває звичайно 1-3 місяців. Рівнож жеребець не повинен становити більше як оден раз денно. Затовщених жеребців треба вживати до праці або уїздити.

У кобили часто виступає по становленню перте. Воно дається усунути, коло кобилу через 1/2 години уїздити або подати їй трохи особливо любленого корму (прим. цукру).

З жеребними кобилами треба добре поводитися, та добре кормити. В перших місяцях жеребности треба подавати більше змістового корму. Поза тим звичайно кобила не потребує ніякого особливого догляду,

Жеребним кобилам може пошкодити:

- 1) упадок;
- 2) питте за зимної (нище 6° Ц.) води;
- 3) за сильне стягання упряжі;
- 4) удари дишля до черева;
- 5) нагле здержання при зїзді з гори;
- 6) сильне та нагле стягання шлийв;
- 7) удар до вистаючих предметів, як ставні замки, двері, гаки і т. п.
- 8) їзда в траб по нерівнім бруку;
- 9) кормлення спліснілою пашею.

Цілий час жеребности можна вживати кобилу до легкої праці. Короткий час перед породом добре кобили не вживати до праці та відокремити в осібнім переділі, даючи подостатком підстілки.

Підчас жеребности не повинно кобилі недоводити трохи руху. Чим більше має кобила відповідного руху, тим краще звичайно переходить порід, якщо в останнім місяці неможливо кобили вживати до праці, то треба її що дня бодай

через пів години опроважувати.

В останнім часі жеребности треба вважати, щоби кобила не з'їла своєї підстілки. В тій цілі радять накладати каганець, або підкладати підстілку від інших коней, якої кобила з правила не їсть.

Перед породом добре відіймити у кобили підкови. Кобилі подавати трохи вівса і січки та легко прочищуючі пійла замість води.

Також проготовити місце для лошати.

Порід проходить звичайно легко і вже в 10—14 днів опісля можна кобилу вживати до праці.

Календар жеребности.

Початок	Кінець (340 днів)	Початок	Кінець
1. Січня	6. Грудня	21. Квітня	26. Березня
6. —	11. —	26. —	31. —
11. —	16. —	1. Травня	5. Квітня
16. —	21. —	6. —	10. —
21. —	26. —	11. —	15. —
26. —	31. —	16. —	20. —
31. —	5. Січня	21. —	25. —
5. Лютня	10. —	26. —	30. —
10. —	15. —	31. —	5. Травня
15. —	20. —	5. Червня	10. —
20. —	25. —	10. —	15. —
25. —	30. —	15. —	20. —
2. Березня	4. Лютня	20. —	25. —
7. —	9. —	25. —	30. —
12. —	14. —	30. —	4. Червня
17. —	19. —	5. Липня	9. —
22. —	24. —	10. —	14. —
27. —	1. Березня	15. —	19. —
1. Квітня	6. —	20. —	24. —
6. —	11. —	25. —	29. —
11. —	16. —	30. —	4. Липня
16. —	21. —	4. Серпня	9. —

Початок	Кінець	(340 днів)	Початок	Кінець
9. —	14. —		23. Жовтня	27. Вересня
14. —	19. —		28. „	2. Жовтня
19. —	24. —		2. Падол.	7. —
24. —	29. —		7. —	12. —
29. —	3. Серпня		12. —	17. —
3. Вересня	8. —		17. —	22. —
8. —	13. —		22. —	27. —
13. —	18. —		27. —	1. Падсл.
18. —	23. —		2. Грудня	6. —
23. —	28. —		7. —	11. —
28. —	2. Вересня		12. —	16. —
3. Жовтня	7. —		17. —	21. —
8. —	12. —		22. —	26. —
13. —	17. —		27. —	1. Грудня
18. —	22. —		31. —	5. —

Правильний порід.

Кобила родить звичайно лежачо. Як приходять перші болі, стає неспокійна, оглядається на черево, віддає кал і сеч. Сей час можна наперед пізнати по тім, що на 48 годин перед породом родниця опухає, а на кінці дійок показується засохла крапля течі.

Якщо виступлять породові позначки добре від кобили не відступати. Власне при породі можуть трапитися заплутання, тоді потрібна негайна поміч.

З початком породу висувається плід у плодовім міхурі. Як виступлять сильні болі, міхур тріскає і звичайно показується голова. Дальших кілька болів випихає плід на зовні звичайно без людської помочі.

По відбутім породі кобила встає і через те зриває пупцевий провід; коли стояла, то він обривається через те, що плід випаде долів.

При правильнім перебігу, порід часто триває тільки коло 5 минут. Підчас породу треба вікна в стайні прислонити,

щоби було темно, та треба заховувати спокій. Коли за ясно або нема спокою, кобила перстрашена, задержує порід, а се відбивається опісля дуже шкідливо.

Правильне положення подібне як у коров (пор. рис. 32, стр. 84). Як що кобила родить правильно, то найкраще зовсім нічого не помагати.

Як що пупцевий провід сам не перерветься, то треба його перервати. В тій ціли треба відзаразнити (креолінова вода) руки і перервати пальцями. Опісля конче треба із звисаючого проводу усунути (витиснути) кров, і щойно потім, якщо за довгий, провід підв'язати.

Через пупцевий провід часто дістаються деякі заразики, які викликають певні занедужання. Щоби сего уникнути, треба звисаючий провід змити креоліновою водою та вимастити розчином йодину або чистим дегтем.

По породі виступають легкі болі, які випихають плодове місце враз із більшою кількістю мутної течі. Якщо плодове місце не відходить — зараз візвати ветлікаря.

У кобил часто бувають передчасні породи та покиди, які звичайно дуже скоро проходять. Якщо лоша родиться тільки 4—3 тижнів за скоро, то при догляді повинно жити.

Рідко бувають породи близнят. В таких випадках порід звичайно в передчасний, а лошата лихо розвиваються.

Поміч при породах.

У кобил рідко бувають тяжкі породи. Однак в середині можуть повстати деякі замотання, тоді уміла і скоро поміч конечна.

Коли кобила через пів години пре, плід не виходить, треба забратися до уділення помочі. Всі приладдя потрібні до того, повинні бути під рукою. Про причину тяжкого породу треба переконатися через посягнення рукою. В тій ціли треба докладно пообтинати нігті, руку добре вимити милом, опісля ще рз в лізолевій або креоліповій воді та підкасати рукав по лікоть, а руку висмарувати докладно оливою.

Поміч при тяжкій породі дає тільки тоді хосен, коли її переводиться уміло, тому якнайскорше треба візвати ветеринарного лікаря. Коли се з деяких причин неможливе, зі справою несення помочі треба якнайкраще ознайомитися.

Неправильні положення у кобил бувають дуже подібні до таких у коров, як також рід несення помочі. Тому цю часть описано в сьому підручникові докладно у відділі про корови. Через те заки приступитися до помочі при тяжкій породі у кобили, треба прочитати стр. 83-86 і 91-123 сього підручника.

Низче подаємо деякі вказівки важні головню при тяжких породах у кобил.

Коли переконаємося, що положенне правильне, а кобила в сама собою слаба, лихо відживлена, або ослаблена і помимо того, що у нутрі нема ніякого запору порід опізнюється, треба кобилі завдати:

теплого вина — — — — $\frac{1}{2}$ кварта

з додатком

сіркового етеру — — — — 15 гр.

камфорорового спірту — — — — 10 „

Коли нема під рукою, змішати і завдати пити:

теплої води — — — — $\frac{1}{2}$ кварта

цукру — — — — $\frac{1}{4}$ фунта.

Після того кобила набере сил. Породовий шлях якщо він сухий, наоливити, а при найблизчім болю помогти потягнувши плід сильно, але рівномірно.

Засадничо треба все виждати із допомогою неспішитися

за скоро. Зате вляти в породовий шлях оливи при помочі гумового проводу (гегар). При тому не забути завізвати якнайскорше ветеринара, який уділить доцільної помочі. Колиб лікар не міг прибути вчасно, треба старатися видобути плід. Се відноситься головню до випадків, коли плід у відношенню до родючої в за великий, або лохана (мидниця) прим, в наслідок слабкої будови в за вузка.

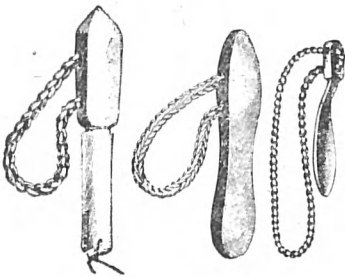

Рис. 136. Рис. 137. Рис. 138.
Дугки для коней.

Найчастіше причиною тяжких породів можуть бути хибні положення плоду. Коли рукою вичується, що положення не хибне та так ускладнене, що самому нічого не допоможе, або що треба буде перевести операцію, то конче треба завізвати лікаря.

Коли ніжки входять в породбвий шлях, а голова скручена в бік і запираючи до лохані утруднює порід, то треба старатися спровадити голову до властивого положення. При тому може деколи трапитися такий випадок, що звена костей шиї так ствердли, що неможливо звернути голову до властивого положення. Тоді при помочі долота треба в шиї відтяти голову і так уможливити вратованне родючої звірини.

Буває, що при запорі запястковим передніх ніг не все вдається витягнути ніжки вперед (гл. стор. 101), бо ніжки лошати є досить довгі. Коли не можна плоду відіпхати взад, то треба кобилу положити, а зад піднести до гори, прим. підложити кілька снопів. Коли тоді плід відсунеться взад вляти оливи або більшу кількість теплої води. Опісля треба вишукати рукою копита, зловити їх добре та старатися зігнути ніжки якнайбільше в сугавах ліктевих, підсуваючи їх в сугавах запясткових якнайбільше до гори. Коли се виконається, то вдається, потягаючи до себе, випростувати ніжки. Однак, коли ніяк не можна плоду відіпхнути в зад, то треба ніжки в запястках відтяти. Операцію повірити ветлікареві.

При запорах ліктевих звичайно вдається перепровадити порід з такого положення, як в. Коли се неможливе, то з ніжками треба поступати як при запорах запясткових.

До тяжчих випадків належать положення задкові, бо тоді звичайно бувають замотання ізза запору хибно уложених ніг. Задкове положення розпізнається по тім, що підошви копит звернені на зовні, а даліше можна вичути сугав скоковий. Тоді не треба шукати за головою, бо її там не буде, зате треба вишукати насаду хвоста та скоро тягнути за неї і за ніжки, бо при такому положенні лошата часто удушуються.

Коли треба змінити положення задніх ніжок, то при згинанню їх ніяк не випустити з рук копиток, бо через те можна продіравити матицю, в наслідок чого кобила скоро загинулаб. Якби прим. підчас такого згинання ніг, кобила клалася на землю, то разом з нею треба знизитися.

Колиб поправленне положення ніжок було не можливе,

то вистане відтяти ніжку в сугаві скоковім. Переводиться се досить легко в той спосіб, що треба під сугавом заложити петлю, а на скоковий сугав приложити долото на довгій держаку. Опісля помічник сильним ударом в рукоять деревища відтинає ніжку.

Уділюючи такої помочі при породі, треба уважати на те, щоби кобила не вдарила ногами. Коли кобила стоїть, треба, щоби хтось підніс передню ногу. Безпечнійше в, коли кобила лежить, однак для запевнення добре звязати задні ноги.

В випадках неправильного положення тулуба (поперечне положення хребтве і черевне, сидяче положення), треба старатися зловити за голову, або котрусь пару ніжок, щоби привести до властивого положення. Удасться се іноді лекше, коли положити кобилу на хребет. Тоді треба ноги кобили звязати, а кінці мотузка пересилити через колісце, присилене до стелі.

Коли всі чотири ніжки втискаються в породовий шлях, то відсуненне котроїсь часті тулуба скорше вдається, коли піднесеться зад кобили.

В рідких випадках бувають такі ускладнення, що годі добре помогти. Треба скоро орієнтуватися в тому, який випадок і якої потрібно помочі; тому не добре самому багато практикувати, а пбкликати ветлікаря. Через невдалі проби, тільки мучиться звірину або можна її й покалічити. При тому треба мати на увазі й те, що бувають різні замотання, що лучається сполучення двох різних неправильностей положення; приміром сидяче положення, всі ніжки вперед, а голова завернена в зад, і інші. При таких ускладненнях поміч значно тяжча.

Догляд по породі.

По породі найліпша температура стайні для кобили і лошаги, се 15° Ц. При тому зважати, щоби не було протягів та старатися про чисте повітря.

Як що у кобили виступить кровоплив матиці, треба її

переполікувати зимною водою з галуном (20 гр. галуни на 5 кварт води).

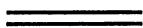
Колиб кобила дуже перла, то треба обавлятися випаду матиці, що рідко буває. Щоби до випаду не допустити, треба відвернути увагу кобили від пертя через подавання їй улюбленого корму або через приставлення лошати. Колиб се не ділало, треба в чистий платок дати кілька дрібних кусників леду і вложити платок з ледом до піхви. Се часто помагає. При тому кобила повинна стояти.

Коли б матиця випала — старатися всунути її з поворотом. В тій цілі докладно і обережно зібрати останки позісталих болон плодового місця, по очищенню сполокати галуною водою та старатися впровадити матицю до середини, а опісля вляти туди при помочі гумового проводу з 10 кварт галунової води. Се останнє зробити конче, бо через те змушується матицю, щоби зайшла на давне місце (пор. стр. 130). Після того заложити пояс проти поновного випаду (пор. стр. 132). По впровадженню матиці до нутра поволи кобилу опроваджувати.

Якби пертє не уставало накладати на хребет мокрі верети, Якби і се не помагало, вкладати до піхви кусники зимного леду і конче візвати лікаря, який евент. може встрикнути морфіну.

По ожеребленню кобила повинна припустити лоша, щоби ссало. Кобила, яка ще не родила, часто не хоче припустити лошати до вимени. Щоби се не лучалося, добре перед породом часто і обережно дотикати рукою вимя. Підчас того повинен хтось другий піднести кобилі передну ногу.

Коли кобила дуже скоботлива і не припускає лошати, то підчас приставлювання лошати, підносити кобилі передну ногу, а на ніс наложити дутку (гл. рис. 136). Також часті зливання вимени зимною водою зменшують скоботливість.

Задержанне плодового місця.

По породі що кілька мінут обявляються болі т. зв. по-породові, при чому корчаться стіни матиці та відклеюється плодове місце.

З домашних звірят у кобили і льохи відклеювання плодового місця проходить легко і скоро. Зате в коров, овець і кіз потреба до того сильних і довго-триваючих корчів матиці. Само ж відклеювання відбувається в наслідок отирання до себе матичних бородавок підчас корчів матиці.

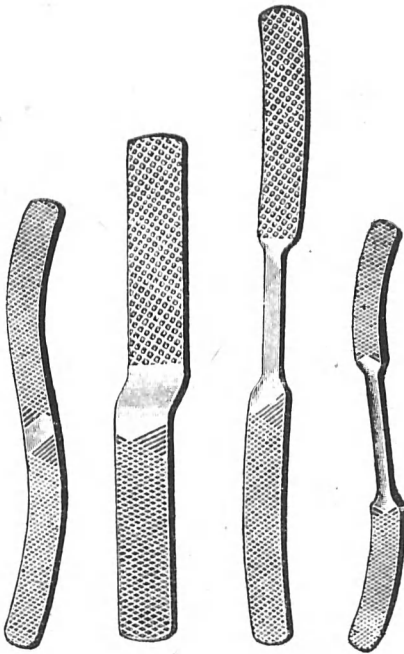

Рис. 139. Рис. 140. Рис. 141. Рис. 142.
Зубні пильники різного роду.

Як плодове місце вийде, треба його забрати, змінити підстїлку, т. в дати суху і чисту, а занечищену родницю, хвіст та стегна обмити літною карболовою водою (2%).

Після виходу плодового місця скорчування матиці поступає скоро і вона дуже маліє, а стїни майже прилягають до себе, та вертає майже до первісної величини. Рівночасно наново дозрівають яєчка в яєчнику та появляється новий половий погін, при чому виступають нові зміни при дальшому стяганню матиці. Коли в тиждень по породі (ожеребленню) кобила заплідниться при першому відстановленню, згадаї зміни в матиці майже не відбуваються.

Однак, коли у кобили найдальше до 24 годин плодове місце не відійде, треба його конче усунути, бо коли хочби найменча частина позїстала в серединї, то через розклад викикує занедужання, а то й затроєння, що майже все потягає за собою загибїль звїрини. Тому зараз треба покликати лікаря, який усуне затримане місце без великого туду.

До сеї рїдкої у кобил операції треба бїльшқї вправи і знання рїчи, тому справу конче поручити тїльки ветлікареві.

Коли плодове місце вже осунеться, треба матицю переполокати $\frac{1}{2}\%$ розчином лізолю.

Догляд лошат.

Коли ожереблена кобила оближе лоша, то воно старається встати на ноги, та се не все вдається. Тому поручається лоша піддержати, доки добре не стане. Опісля лоша зараз шукає за вимям матері. Першого молока не треба здюювати; воно починається до скорійшого зігнання з лошати смоляного калу. Деколи молоко не помагає до випорожнення смоляного калу, і коли лоша в якийсь час опісля стараєть-

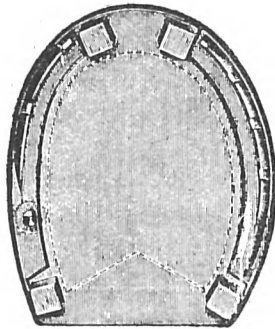

Рис. 143.

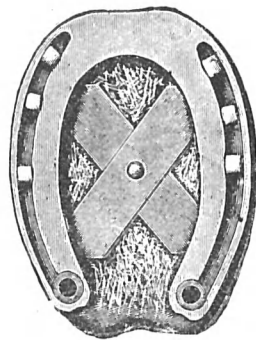

Рис. 144.

Кованне для захисту підошви повне копито; Рис. 143. підложено шкіру; рис. 144. підложено залізні штабки.

ся видати кал, то ізза запору, не може його видалити зі себе. Тоді можна наоливленим пальцем старатися вибрати кал, а коли се не вдається, то добре ділює ліватива з $\frac{1}{2}$ кварта літної води, або румянку з додатком ложки оливи.

Лоша полишається замкнене з матірю в клітці, в якій кобилу приміщено для ожереблення.

Буває, лоша родиться позірно неживе та дуже слабо віддихав. В такому випадку треба натирати по ребрах і легко стискати слабину, або положити на хребет і урядити штучне віддихання через притискання і відтягання ніжок від грудної клітки.

Щоби лоша не перессалося, добре заложити відповідний намордник (каганець), який знімається тільки до ссання. Через кілька днів по породі належить кобилу держати на змен-

шених пайках, а коли в неї багато товстого молока, то треба ще більше зменшити пайки. В той час пайки сіна змішувати з соломною, а вівса зовсім не подавати, або дуже мало. Також належить кобилу часто здоювати.

Кормлення вичерпує кобилу і часто в неї за мало́ молока, або воно надто воднисте. Тому треба тоді кобилі збільшити пайки вівса, подаючи лише добрий овес та подавати житні пійла з доброю січкою, моркву і ин. Таксамо добре подавати жито і ячмінь розмочені, а до корму додавати 2 ложки мішанки в порошок: по 2 жмені анишу, кропу і жменю соли; змішати.

Лоша ссе 3—6 місяців, однак деколи кобила має так мало молока, що не може довше давати ссати, або ссане дуже її умучує, або по недузї є дуже ослаблена. Тоді треба скорше відлучити, однак старатися, щоби лоша ссало бодай 3 місяці.

Звичайно по 3—4 тижнях лоша починає їсти також тверду пашу. Однак краще, коли се станеться щойно по 6 тижнях. Також добре полишати лошата довше разом з кобилами, найменше 4—5 місяців.

За перший твердий корм повинні лошата діставати душений овес і добре сіно. Добрий корм причиняється до кращого розвою лошат і до сильнійшої будови кбстей. Корм не повинні лошата витягати із за високо уставлених драбинок, бо через надмірне натягання голови дістають вигнуту спину.

В теплі дні можна лошата що дня виганяти на подвір'є. Однак треба дуже хоронити їх від перестуди. Тому не лишати їх на дощі, бо шерсть у них тяжко висихає, а мокрота є часто причиною занедужань. Коли лоша за довго на дворі, то перепровадити кобилу, а лоша само побіжить за нею. У стайні лошата повинні все мати добру і суху підстилку. Нечистота звичайно викликає у лошат недуги шлунка і кишок.

Також свіже повітре добре впливає на розвій лошат, а в лихім легко занепадають на різні занедужання. Тому стайні не забувати провітрювати, однак хоронити лошата перед продувами.

Підчас перших 3—4 тижнів не добре запрягати кобилу на довший час, бо зголодніле лоша ссе опісля за багато, що лихо відбивається на його здоровлю. Однак добре для кобили, коли запрягати її на час до 2 годин до і після полудня.

Лошатам може пошкодити лихе молоко матері. Таке молоко буває у кобили, коли перемучується працею, коли вона перестудиться, або коли дістає лихий, попсований корм.

Як лоша переходить на сталий, твердий корм, кобилу можна уживати до правильної праці.

Відлученнє. Причиною скоршого відлучення може бути також те, що часто лошата ранять зубами вимя матері. В перших днях відлучення допускається лоша до матері 3 рази денно, опісля 2 рази, а потім лишається коло матері тільки на ніч. Опісля не допускається лошати навіть на ніч. Добре в, коли підчас відлучування приміщується лошата так, щоб не тільки не бачили, але й не чули матері.

До твердої паші треба лошата поступенно призвичаювати.

Годівля й хов лошат.

По відлученню годується лошата доброю, змістовою пашею. Спершу дається 1 кг. вівса денно, а сіна після потреби. Опісля переходиться на 2 кг. пайку вівса, а сіна 2—3 кг. Коли лоша добре кормити вівсом, то воно не так легко занепадає на залози, як лоша лихо кормлене. Овес з першу повинен бути в крупах.

Під кінець першого року лоша повинно діставати до 4 кг. вівса та 3—4 мягкого сіна і дещо моркви. В другім році 2—3 кг. вівса із січкою, а сіна 5—7 кг. В третім році 2¼ кг. вівса з січкою, а сіна 6—9 кг.

З лошатами треба обходитися лагідно, бо тільки в сей спосіб можна привчити їх слухняности. Тому не вільно їх дразнити, бо через те стаються норовисті, опісля кусають, копають ногами і ин.

На чищення лошат і запевненне їм свобідного руху треба дуже звертати увагу і ніколи того не занедбувати. Чищення лошат попри свобідний рух та добрий корм — головні основи доброго розвою лсшат.

Щоби грива добре росла, вказаним в її обтинати. Шерсть

можна також остричи, коли є густа і вовниста, однак дуже треба хоронити від простуди.

Як що лоша має воші, то треба його вперед очистити, а опісля втерти губкою в шерсть нафти розведеної зі спиртом, або розчину 10 гр. креоліни на кварту води.

По відлученню повинні лошата коло 2 годин до й після полудня перебувати на вільнім повітрі. Можна випускати їх разом з коровами, однак усунути псів. Добре коли тоді хтось доглядає череду кінно.

Добре також випускати лошата в окремі загороди, які повинні бути досить обширні та не низчі, як на 2 метри, бо

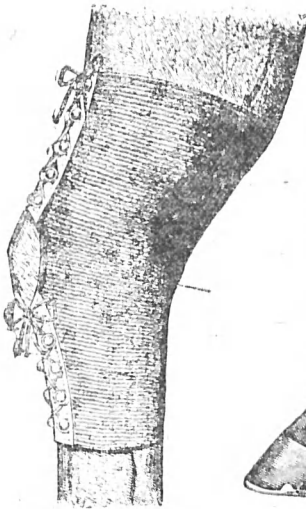

Рис. 145. Пончішка для усунення свіжих опухів скокового суглаву.

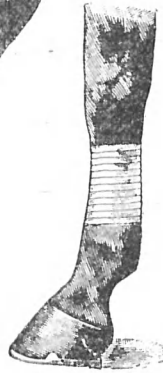

Рис. 146.

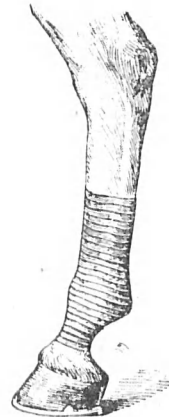

Рис. 147.

Перевязки на рани та опухи.

лошата часто люблять перескакувати, а тоді раняться голов-но в підгрудде.

Призвичаюванне до уздечки. Молодих лошат треба вчасно призвичаювати до уздечки, тому часто заклада-ти та лагідно провадити.

Догляд молодих копиток. Догляд копит у лошат є дуже важною справою. Часто копито неправильно наростає, а в наслідок того лоша дістає неправильну поставу. Але бу-

ває й на відворот: лоша стає неправильно і набирає неправильної постави, а в наслідок того копита неправильно стираються та прибирають неправильний вид.

При народженню мають лошата на підшві копита грубу верству мягкого рога. Той ріг самий опісля засихає, тому не треба його знимати. Опісля дістають лошата хибні копита залежно від того, де перебувають, прим вузькі і високі, коли гоняться їх по твердих дорогах, а скісні і широкі, коли пасуться по мочароватих пасовисках.

Копита звичайно правильно розвиваються, коли держати лошат на добрих пасовисках, зовсім свобідно. Тоді вистане оглянути копита що 2 місяці, а як є які неправильности, то конче треба їх поправити. Однак в зимові місяці треба оглядати копита що 3 тижні.

Дуже лихий вплив на розвій коней має сталé перебу-

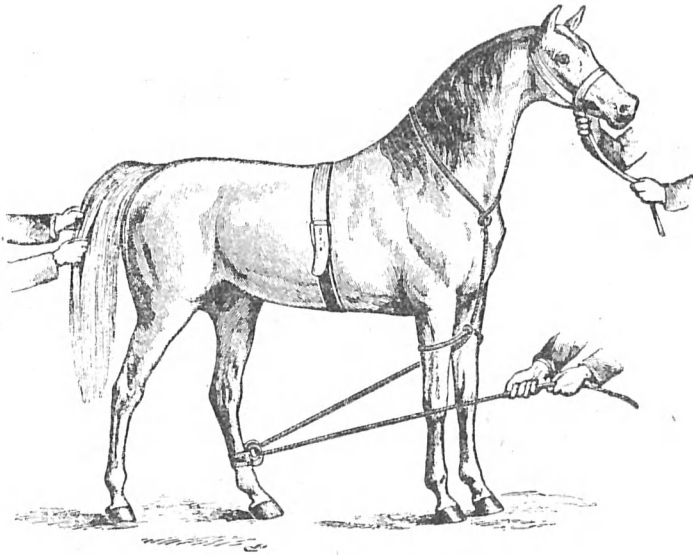

Рис. 148. Нарівнують звих наколінка.

ванне лошат у стайні. Тоді звичайно стрілка зникає, кутні стіни стають за високі, ріг робиться слабкий, а ціле копито мале. Тому, коли лошата приневолені довший час не опуска-

ти стайні, треба копита, головно підошви, змивати зимною водою, а стрілкові рівці очищувати рижовою щіткою.

Щоби лошата привичаювати до перепроваджуваного догляду ратиць, добре вчасно приучувати підносити ноги. При тому треба з ними поводитися лагідно, приговорювати та гладити і підносити та опускати ніжку. За те давати їм лакомий корм, трохи вівса, кусник хліба зі сіллю, або кусник цукру і ин. Коли привичаються до сього, тоді підноситься їм ногу вище та придержується якийсь час. Розуміється під час таких проб, нічого не зробити такого, що моглоби лоша сполошити. Між иншим всі рухи виконувати розважно і обережно; прим. не підносити ноги нагально до гори, не підносити за високо, не скручувати в суставах. Хибне піднесенне ноги мусить викликати біль, а тим самим перестрах у лошат перед того рода практиками, через те лошата стаються нервовисті.

Коли копито виростає в сей спосіб, що передна часть в за довга, то треба перед притяти і, для зрівнання, трохи з боків. Коли кутні стіни в за високі, то боки копита треба скоротити. Коли перед копита скривлений в бік, прим. від середини, то треба з противної сторони, прим. від середини, притяти. Однак ніколи не вільно копит за багато скорочувати; дехто думає, що багаті притяте копито буде краще виглядати, але се хибний погляд, бо через те тільки копито ослаблюється, що опісля має лихі наслідки. Колиж в копиті повстане щілина, то треба основу копита обережно заокруглити, а в розі копита, при горішнім кінці щілини, випалити поперечну вижолобину (гл. рис. 126 і 127), щоби охоронити перед дальшим розколюваннем.

Скорочувати можна тільки копита вузкі, стрімкі та високі, а скісні не скорочувати, тільки зрівнувати. Не скорочувати також широких копит. Підошв старатися не збирати, зате усунути надломані кусники рогівки і стрілки. На стрілку дуже уважати, щоби її не ослабити. Як що творяться заглиблення, чи пусті стіни, то треба їх обережно очистити та висмарувати деревною смолою.

Деколи у лошат виступає звих у путовім сугаві. Надкопитна часть одної ноги видається довша як друга. Занед-

банне може спричинити тяжку хибу. Сей звих у лошат лічиться легко при помочі завинення (оббандажовання) ноги від копита аж вище путового сугау (гл. рис. 147).

Виховуванне лошат в першому році вимагає більшої старанности, як пізнійше. Щоби лошати щасливо перебули зиму, то треба, щоби літом набрали якнайбільше здоровля. Тому літом і в осени давати добрий корм та пускати на свіже повітре. Коли в осени лоша стоїть змерзле на дощі, то плесканнем в долоні заохотити його до бігання, щоби розігрілося, а опісля при повороті до стайні витерти. Коли в осени на дворі дуже погано, то не випускати зі стайні, але урядити так, щоби лошата могли трохи свобідно в стайні рухатися. Душні стайні є для лошат дуже шкідливі, тому дбати за свіже повітре.

Зимую стайня, де перебувають лошата, повинна бути ясна, тепла та суха. Добре в держати їх в обширних клітках, де треба часто змінити підстилку. Леговиско можна викладати торфом або трачиннем, але з верху прикладати соломю.

Лошата найліпше кормити пять разів денно, подаючи попри добрий овес, добре сіно, трохи січки, а також моркву то що. Скількість корму подана вище.

До корму треба додавати дрібку соли; коло 3—4 гр. соли тижнево.

Поїться лошата чистою водою; уважати, щоби не була надто зимна.

Вихованне лошат до третого року.

В другому році можна кормити лошата тільки чотири рази денно подаючи добрий, здоровий корм. Можна додавати насіння льну, але не треба давати ніяких льняних макухів, які на лошата ділають шкідливо.

Найліпшим кормом для лошат є пасовиско, а коли дістають багато зеленої паші, то пайки сіна зменшити, але не зносити зовсім.

У лошат-жеребців скоро виступає половий погін, тому добре вже з початком другого року відлучити лошат-самців від самиць. Жеребців не призначеиих до розплоду найкраще теребити (скаструвати) вже в другому році.

В третому році не зменшувати пайок вівса. Зате мож-

на подавати вже гірші якості сіна та січку з соломою, але в більшій кількості. Добре подавати трохи моркви, то що.

Іноді у лошат появляються кишочні глисти. Помічується їх у калі. Тоді лошата звичайно сумні, ослаблені, менше їдять, хоча хіть до їди не уступає.

Ветлікарі лічать успішно глисти у лошат аршеніком або антїстронгіл'ем. Зі звичайних середників добрим є еметик, який уживається так:

Пайку ділиться на двоє і по половині подається через два дні. Пів пайки добре розпустити в пів кварта горячої води, а оп'сля вливається до пійла. Щоби лоша все випило, добре в вечір перед тим не дати пити води.

Пайка для лошат до року	—	—	12	гр.
для старших	—	—	16	„

Цілої пайки не вільно подати відразу, бо ділає шкідливо. Звичайно по трох днях виходить багато глист. Лічення повторюється по 2 тижнях.

Запряганне лошат.

Як лоша скінчить три роки, можна вживати його до праці, однак треба ще ошаджувати. Вчасні запрягання, перед третим роком, є дуже шкідливі. Наслідки не мусять зараз виступити, але вони все дуже лихо відбиваються на розвою і здоровлю звірини. Такі коні заки дійдуть до повного узублення стаються винищені та з хибами ніг і хребта.

Скорше запрягати можна тільки потягові коні тяжких рас.

Перед першим запрягом коня треба його вперед підкувати. Перше кованне коня мусить відбуватися з більшою обережністю. Помічник повинен держати коня за уздечку, а другою рукою гладити по чолі та приговорювати до нього. Другий поплескуючи коня поволи одною рукою по хребті, другою рукою гладить по нозі та поволи підносить її до гори. Так поступається з кожною ногою. Лагідне обходження з конем при першому кованні є дуже важне для привчення його зносити спокійно дальші ковання. Через лихе поведенне можна розбудити в коня норовистість.

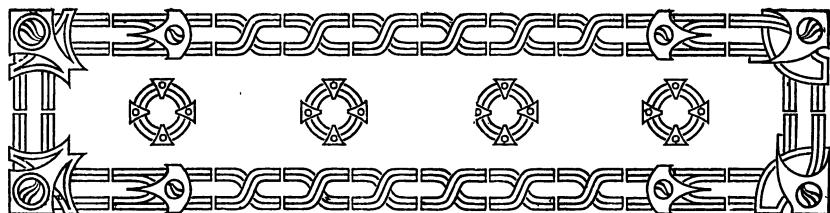
Заки запряжеться коня, добре вже попередно в стайні

накладати на нього деякі часті упряжі. Коли до того привикне, випроводжується його в упряжі на двір, легко держачи за посторонки. Опісля сильнійше порухується посторонками, щоби до того звик. Коли призвичаювання поступає, запрягається вперед до порожнього воза побіч иншого коня, що спокійно тягне. Другому коневі скорочується запряг, щоби головно тягнув. Дальше наука полягає на тому, щоби молодий кінь привик в запрягу рівно іти та тягнути. Перші проби не повинні за довго тривати, щоби коня не умучувати, а тим самим не зражувати до запрягу.

Коли наука добре поступає, опісля обтяжується віз чим раз більше.

Хиби коня на торзі.

На торзі ніколи не вірити в те, що говорить продавець. Його ділом є позбутися якнайкорисніше свого товару, а купуючий мусить самий розумітися на купованім товарі. Тому найрадше не купувати самому, але прибрати собі помічника, який розуміється на конях.

Щоби розпізнавати хиби коня на торзі треба добре знати те, що сказано попередно в уступах: розвій коней (стр. 261), вигляд коня (стор. 265), познаки здоровля (стр. 282) та в дальшій часті пізнати, які недуги бувають у коней та як об'являються.

Без сего не можна добре навчитися, які хиби може мати кінь, що його продають на торзі. Сього, що тут попередно сказано, в сім уступі не будемо повтаряти. За те вкажемо головню на те, як торговці часто прициганюють поодинокі хиби коня.

Купуючи коня на торзі легко оциганитися, бо часто торговці коней так добре закривають всякі хиби коня так ріжними способами, що й знатоків коней не тяжко по-пастися.

Тому купуючи коня треба бути дуже обережним та дуже докладно обдивити цілого коня по порядку, не хапаючись, частина за частиною. Так само треба коня ще й випробувати.

Огляд коня починається від голови, за порядком: вуха, вилиці, залози, щелепи, чоло і підчубок, очі, ніс, губи та рот, язик, зуби.

Дальше оглядається шию, спину, груди, слабини, черево і хвіст.

Вкінці ноги: передні і задні, кожну окремо і порівнюючи обі разом.

Опісля коня водиться Але й той хто проводить, прикриє не одну хибу коня.

Уха, Переконавшись, чи уха здорові, як стоять, треба взяти їх в руки та переконатися, чи кінь не хоріє на параліж, оглум, тощо. А дальше поза вухами і під чубком. В тих місцях бувають опухи та боляки, які тяжко вилічити.

Вилиці оглянути, чи досить широкі, бо вузкі давлять на гортанку, а кінь тоді держить голову все надто високо.

Залози треба дуже обдивляти, щоби не обловитися конякою, що хоріє на сап (диви: недуги коней), недугу невилічиму, а при тому заразливу для людей!

На **щеленах** треба приглядатися, щоб не було нориць, або „фістул“.

Чоло обдивитися, чи здорове, чи нема ран, які головню бувають у норювистих коней.

До **очей** треба дуже приглядатися. Обдивитися, чи очі мають вигляд здоровий, чи вони сухі, чи затікають, та старатися пізнати, чи конина бачить на них. Треба не тільки дивитися, але й обловити пальцями повіки

Хиби очей бувають такі: плями на прозорій рогівці, або більмо на однім оці; се в наслідок „місячної сліпоти“, при чому недуга загрожує другому окові.

Очі не однаково великі, або різної величини зіниці, очі заропілі, без рісниць, або без повік, — такі очі запідозрілі недугою.

Очі нерівної твердоти, або м'яккі, або запалі в очних яминах. Очі старших коней мусять бути запалі. Щоби змити покупця, продавці деколи проколюють орбіти та запускають у середину якої течі (прим. оливу, то що), щоби око краще виступало. Тоді запалість мало помітна.

Одно око часто миготить, або під оком позліпалися рісничі, бо се вказує на недугу очей.

Щоби впізнати, чи коняка бачить на оба ока, чи тільки на одно, треба одно око заложити долонею, а перед другим махати рукою, та опісля зробити се на відворот. Коли кінь бачить на око, то його затулить ще й відмахне головою. Розуміється не треба при тому доторкати ока, бо тоді й недуже око коняка прижмуриць. На се дуже треба звертати увагу, бо іноді дають коневі також „штучне око“. Таке око буває прим з гуми та дуже подабає на правдиве, тільки опісля

творюється в очній ямині запалення, а коняка відчуючи в оці чуже тіло робиться перестрашена, норовиста,

Ніс треба також дуже докладно і обережно оглядати. Коли з одного ніздря витікає зеленава теч з кровію — заходить підозріння недуги носатини, або сапу. Коли сап в лівому нздрі, то опухлий також лівий залоз і навпаки. На носовій хрястці бувають близни, струпи, а випливаюча теч в вошюча. При тому у коняки хорої на носатину буває кашель. Коли така коняка стоїть спокійно, то майже нічого не помітно, колиж чхає, то зараз пізнати всю недугу. Щоби закрити сю хибу коня, уживають ріжних способів. Прим. втирають в залози кантаридевої масти, щоби залози були боліючі, як при золзах, або й вирізують залози. Або промивають коневі ніс, дають нюхати табаку, паприку, чемерицю, то що, щоби коняка перед торгом добре вичкалася. Опісля промите ніздря запихають губкою або соломою. Купуючи коня, який нам виглядає підозрілим, найкраще порадитися на торзі ветеринаря. Коней з носатиною берегтися, бо недуга для людей заразлива і смертна.

Коли з обох ніздрів іде сильний та жовтий вплив, а під вилицями боліючий опух залоз (головно у молодих коней) — то се золзи.

Коли кінь перебіжить, а опісля приложити йому до ніздрів долоню і, коли чути, що з одного ніздря іде багато більше пари, як з другого, то такого коня можна підозрівати, що недужий на поліпа у носі. Поліп поволи росте, й як малий, мало помітний, зате як розростеся, то затикає ніс і унеможливає віддишування.

Губи та рот повинні бути здорові (гл. стр. 267). У старих коней звисає долішна губа, тому часто убирають таку уздечку, що її піддержує. Коли обвисає тільки частина губи і у коня параліж, то деколи наколюють губу голками то що, щоби держалася правильно

Язык повинен бути здоровий, щоби кінь міг добре їсти (стр. 268). Обдивитися, чи нема болячок, надрізів, ран, міхурів, то що, та чи не звисає.

Зуби, як найважнішу познаку віку коняки всякий покупець оглядає. Через те торговці часто дуже стараються приховати справжній вік коняки. І так за молодих коней стараються зробити старшими, а старих молодшими. Молодим коням виломлюють пари молочних зубів, щоби виглядало, що

у них узубленне змінилося Старим коням випалюють на зубах мисочки, щоби виглядали значно молодші. Тоді білі зуби черніють та подабають на смоляні, що іноді у коней буває.

Іноді поміж сікачами дають деревляні колики, щоби коней відучити ликовости.

Тому трена до зубів дуже докладно придивлятися та памятати, як повинні виглядати зуби в кожнім віці коня. Прим, коли 2¼ літну кобилу хотять продати за семи літну, то треба памятати різницю між молочними а сталими зубами. Колиж зуби у кобили не мають вигляду сталих зубів, а тільки молочних, то не буде се семи-літна кобила, але значно молодша, прим. 2½ до 3 річна.

Коли девять літній конині випалюють мисочки, щоби продати за пяти літну, то треба добре додивлятися, бо легко змилитися. Різниця в вигляді зубів не така велика і правдиві мисочки можна розпізнати, коли на тім добре знається. Однак памятати, що правдиві мисочки мають внутрішню обвідку лискучу. Сього у випалених зубах не буде, а при тому випалені будуть помітно чорні, що у молодих коней не буває.

Обман лекше пізнати, коли мисочки випалюють на зубах коней старших, як 12 літ. Перекрій зубів з мисочками має вигляд поперечно-овальний (гл. рис. 87), а коли мисочки приміром на трикутній поверхні, то се буде до 18 літня коняка.

Коли оглянеться докладно поодинокі части голови, то треба подивитися і на шерсть. Вік коня попри зуби, обвислі губи або запалі очі, здержує також „гречка“ на морді. А саме в наслідок старіння у коней темної масти показується сивина, а у коней білої масти жмінки рудої або чорної шерсти.

Менче певними знаками віку коняки в т. зв. хвостові гудзи. А саме риниця в декотрих місцях робиться грубшою і се творить „гудз“. Перший гудз повстає між 12—14 роком, а другий околє 18 року.

Для прикриття внутрішних недуг голови вживають цигане також різних способів. Прим. у коней виступає від запалення мозку недуга зв. дурійка (колєр) (гл. недуги коней). У такого коня чутливість в зникла і тому можна встромити в ухо палець, патичок, то що, або лоскотати, а він зовсім того не відчуває. Сю недугу прикривають на торзі в сей спосіб, що перед виведеннем на торг стараються

таку понуру коняку трохи зноровити. В тій цілі впихають їй у відходову кишку паприку, перець, чемерицю або що инше. В сей спосіб подразнена конина потроха норовиться, а серед торгового руху позначки недуги загублюються.

Шия, Оглядаючи коня треба казати поздїймати всі прикривала, як коци, верети, яскраві уздечки, кольорові стяжки та т. п. Часто деякі хиби бувають під сими прикривалами, які служать на те, щоби своєю яскравістю звернути на себе увагу, а через те щоби покупець не завважив тих хиб. Тому найкр ще оглядати коня без всяких окрас та накривал.

На шиї придивлятися, чи нема яких міхурів, опухів (прим. на шийній жилі від кровопускання), чи на клубі нема опухів, бо вони деколи є причиною підскірного гноვნня і тоді тяжко лічаться. Бувають боляки на клубі, які сягають аж до лопатки та є також тяжкі до вилічення. Переконавши ся, чи не має корости. Деякі недомагання лічаться легко, але се потягає видатки, отже на що таку коняку купувати за здорову. Рівнож цедобре, коли кінь надто витягає шию.

Лопатки — спина. Коли в коня виступають поворотні кульгавки, сплечінне, ревма (гл. між недугами коня) то на лопатках і спині можна замітити сліди від втирання острих мастей, то що. Не гарно, або й шкідливо, коли в коней неправильний вигляд спини. Прим. сідлиста спина є позначкою слабосильности коня.

Коли коня для продажі виводять зі стайні, то в дверях придивитися йому до очей (більма, плями) та полапати за вуха і наступити на кінець ноги, бо опісля буде тящче це виконати. Коли коня провадять на двір не дозволити устави-ти його під стіною.

Криж повинен бути сильний (гл. стр. 271). Зісохлий криж буває при недугах шпату, ревми, надірвання мязів, запалення бедрових суставів, то що. Нерівні бедрові вузли є доказом ослаблення ніг, збиття бедра, нахилу до кульгавок.

Груди — черево повинні бути правильні (стр. 271, 272); опухи, пропуклини є ознакою укритої, небезпечної недуги. Придивитися, чи нема опухів на полових знарядах або пахвинової пропуклини. Деколи валахи бувають напасливі, нервозні, коли у них одно ядро в черевній ямині.

Хвіст облізлий при пархах, ликавости. Подивитися, чи

не вложено чого коневі під хвіст. Тоді кінь надмірно рухає хвостом та трясє ним.

Ноги треба дуже обдивляти, чи вони зовсім здорові (гл. стр. 273—280). Ноги обдивляти вперед передні, кожную з окрема і прирівняти обі разом, а опісля так само оглянути задні.

Коли кінь хромає на обі передні ноги, а продавець переконує, що се тільки від случайного загвоздження, то треба підозрівати, що умисне загвозджено одну ногу, щоби храмани не виступало рівномірно на обох ногах. Так закривають клубове сплечінне.

Обдивитися, чи кінь не підозрілий на шпат, підпал, то що. При тому коня треба оглядати, коли стоїть спокійно та коли його провадять. Часто закривають певні хиби коня (обручки, згрубіння) через те, що не дають коневі хвильки постояти спокійно. Також часто коней страшать, викрикують, погрожують батогом та змушують вище підносити ноги, щоби так закрити різні хиби. Коли коня не проводять так як треба, тоді самому провести. Пігнати коня довшим трапом та нагально застановити; як що в підпал то він виявиться, при тому підреберя значно стягнуться. Або: підозрілу ногу піднести конче сильно в гору, згинаючи у всіх сугавах і так держати добру мінуту. Опісля нагло ногу опустити, а коня зараз провести трапом. Як що в шпат, то він неминуче виявиться.

Купуючи коня на торзі, добре мати зі собою мокру ганчірку та нею пообмивати копита. Розколини часто заліплюють та зверху вимащують, так що нічого не пізначно. При змиттю зате відліпиться всяка заліпка.

Оглядаючи ноги, треба звертати увагу на поставу ніг. Хибна постава (за вузка, за широка, бочівкова, згиби, витягнена, підтягнена) є ознакою зменшеної здібности, бо ослаблюють силу ніг, через неправильне розложення тягару тіла.

Обдивитися докладно, чи нема яких боляків, гудзів, струпів на ногах (гл. недуги), чи здорове копито (підшва, стрілка), вінець, путо, під мичкою, сугасти та прирівнювати одну ногу до другої.

Купуючи коня, добре купувати по можности у знайомого продавця або із знаних розплодових ставн. Тоді можна робити умову з вимовою проби на 8 днів. Але ціну треба

докладно умовити, щоби, як виникне яка шкода, не було ніяких непорозумінь відносно вартости коня.

Умову роботи можливо найкоротшу та ясну. При тому не сперечатися за дрібниці, бо тоді забувається саме найголовніше із умови. Купуючи старого коня, запевнити собі гваранцію.

Розуміється, що найкращі умови се письменні. В такій умові коротко подати опис коня, ціну, спосіб виплати, якість відвічальности продавця.

Як продавати коня.

При продажі коней поступати по можности якнайчеснійше.

Буває, що на торзі згінники обступають господаря-продавця коня, страшенно „зганшують“ добру конину та галасом так задурманять людину, що продавець сам вже не знає, що з його нещасливим конем сталося, чи підміняв хто, чи що таке сталося. Конина була вправді не „цугова“, а всеж таки добра, роботяща. А тут виходить: конина хоч куди негодяща. І так буває, розумну людину зовсім одурманять та не лихий товар заберуть за будь що.

На торзі продаючи коня не дати собі торговцям коней набалакувати всяких дурниць, а шукати приватного покупця

Коня цінити по його дійсній вартості. Більше тратиться, коли продається вихваляючи негодячого коня за безцін, як коли поступається солідно.

Однак виводячи коня до продажі треба старатися, щоби він скористав на вигляді. Треба докладно його очистити, причесати, гриву і вінці притяти, копита добре підкувати, очистити та висмарувати вазеліною (не дехтем), щоби конина дістала зручний і милий вигляд.

Коли коней ставиться на місцях нищих, як стоять покупці, то кінь не представляється добре. Тому треба устави-ти його на відповіднім місці. При провадженню коня треба пам'ятати, що від штуки провадження коня, дуже залежить успіх продажі. Тому, коли дається вести коня помічників, повчити його докладно, як має вести.

Не запевняти, що кінь надається до сего чи того, коли се неправдиве, або напевно того не знаєте. Всякі неточні зобовязання дають підставу до правної відвічальности.

На пробу дається коней тільки людям, яких знається із солідности.

Полове життє коней.

Полова зрілість виступав: по 8 місяцях. Жеґебців не призначених до розплоду каструється вже в 2 році.

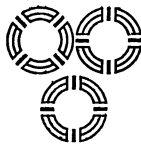
Допускається до розплоду в 5 році, іноді скорше.

Час полового гону тривав 2—10 днів; відстановлюється в 7-му дні. Вдруге виступав в 6—9 днів по породі, а в разі незапліднення в 6—10 днів, або в місяць, або й застановлюється на який рік.

Час вагітности тривав: 48 тижнів, т. є по верх 11 місяців, або 336—380 днів, пересічно 340 днів.

Розплоджується до 22—24 року.

Кобила беться, гріється (час пол. гону) правильно весною і в осені.

Недуги у коней.

Внішне запаленнє ока.

У коней виступав воно частійше, чим у рогатої худоби.

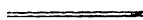
Причини. Ударенне батогом, порѣх, вапно; коли в око впаде пісок, стебло, солома, остюки полови, паші, а також задушне та порошне повітре стайні може спричинити запаленне ока.

Познаки. Хоре око заплющене, слезить, повіки підпухлі. Конина не зносить світла, коли підносити повіки, видно куточки ока і слизні болонки зачервонілі, а навіть підплилі.

Ліченнє. Усунути причини. Якщо в око впав остюк, пісок, дрібка вапна, або яке инше сторонне тіло, старатися обережно виймати. Найліпше навинути на кінчик сірника без головки кусник замоченої вати і тим пробувати його віддалити.

Промивати око два до три рази денно, напаром ромену або літньою 2% боровою водою. Коли око гаряче, робити оклади з чистої студеної води з додатком оловяного цукру (10 гр. оловяного цукру розпустити в 1. кв. води). Якщо поліпшеннє не наступить, а око заогниться і конина зраджує біль, робити що 2—3 години теплі оклади з напару ромену або відвару слизового коріння. Кусок полотна, або вати замочити в однім з плинів, наложити на око, зверху прикрити згрібним полотном і перевязати чистою хустиною. Коням зменшити щоденну пайку до половини. Давати сіно, а коли можна траву або буряки. Доки світло все ще разить око, а біль не уступає, не вживати коней до роботи, держати в холодній, затемненій та з часта вітреній стайні (вікна прислонити!) Коли хвороба потреває довше, можна коні випускати під вечір, сумерком або в хмарні дні (як нема вітру).

Хоронитися перед недугою в сей спосіб, що коней не бити по голові, очі протирати рано вогкою, чистою платинкою. Драбини на сіно так уставляти, щоби на голову коня не сипалася тріна, сіно, то-що.

Запалення, затьма рогівки. Роговиця.

Сю недугу викликають ті самі причини, що внішне запалення ока. Удари, уколєння острих тїл, тернина, цвяхи в стїнах, жолобах, дрїт і т. п.

Познаки. Око зачервонїле, слезить, примкнене, вразливе на свїтло, закисає. Рогївка частинно або й цїла затьгнена синьою то сїрою мракою, мутна, затьмена. Часто видно на рогївцї круглї пляму, яка закриває зїницю (гл. рис. 93).

Лїченнє. Спершу промивати очї два рази денно 2% боровою водою, давати теплї оклади з напару ромену, вїдтак вдувати кальомель напїв з мїлким цукром. Гусяче перо або цївку з паперу наповнюється кальомельом, двома пальцями розтулюється повїки і вдувається цїлий змїст цївки вїдразу. Замїсть порошка можна ужити масти: 5 гр. кальомелю розтерти з 15 гр. несоленого свїжого масла і три рази денно дрїбку тої масти (як зерно гороху) вложити до середини ока і легко масовати.

Помїч лїкарська потрібна.

Мїсячна слїпота.

Головно у молодих коней (5—6 лїт) появляється ця недуга і частїйше в околицях болотнистих як гїрських, а виступає несподївано, майже без нїяких попередних познєк.

Причина. Здається не мало причиняється дїдичнїсть, а дальше темнї, гарячї, душнї стайнї.

Познаки. Недуга звичайно починається з одного ока. Через нїч око стає гаряче, затулюється, а з пїд заплющених повїк спливають ряснї слези. Коли пїднести повїки, видно слезнї болони сильно зачервонїлї, зїниця звужена, пошарпана, зубчаста, рогївка синява, мрачна (гл. рис. 95)

Змїни тї можна побачити, коли коня уставляється в темнїй стайнї так, щоби голова була в дверях. По 2—3 тижнях настає позїрне полїпшеннє, око не слезить, не

вразливе на світло і конина видить (хоча не зовсім), але за деякий час (три тижні, місяць) недуга вертає в погіршенім степені. Обяви ті повторяються що якийсь час, відтак зане-
дужує друге око і в кінці конина сліпне. Око зменшене, і на місці зіниці видно сіро-жовту пляму.

Лічення. З початку дати коневі на прочищення: 35 гр. альоесу в порошок і 10 гр. сірого мила; місити на тісто відтак зробити галочки і вложити коневі на язик. Притім, язик витягається на бік. Хоре око запускати малим пензликом мішаниною 0'15 гр. атропіни і 10 гр. дестильованої води.

Коні держати на дієті, давати зеленої трави, буряків. В перших днях не уживати до праці, уникати всего, що дра-
знило би недуже око. Отже вікна в стайні прислонити, в со-
няшні літні дні або ясні зимові не виводити зі стайні.

Повневилічення неможливе.

Охолони. Опухле піднебіннє.

При хоробі зубів не рідко напухає піднебіннє. Конина не може як слід розжувати корму, через що слизова бо-
лонка на піднебінню надавлюється, запухає і як подушечка звисає нераз нарівні з крайчиками передніх зубів. Жуваннє і так вже утруднене, стає ще тяжчим.

Лічення. Опухле піднебіннє переполікувати водою з оцтом, розпущеним галуном, таніною та помазувати йоди-
ною. Коли то не помагає, натяти (переколоти) піднебіннє
вздвож карбів (а ніколи в попереку!) і випустити застоюлу
кров. Переколення найліпше повірити вет. лікарєві.

Запалєннє приушних залозів. Приушниця.

Слину, потрібну до розмякчення корму витворюють
приушні залози, яких проводи виходять до ротової ями. Ко-

ли в ті проводи дістанеться корм або коня удариться по залозах, виступає запалення.

Познаки. Конина держить шию і голову витягнену, не повертає нею, або дуже обережно, щоби не надавлювати наболілих залозів. Місця під вухами напухлі, гарячі і болючі.

Лічення. В хорє місце втирати камфорову масть і робити теплі оклади. Коли по 3—4. днях опух не уступить, а противно ще збільшується і при надавлюванні пальцями вичувається гній, треба негайно його отворити. Заогнене місце вистригти і вимити карболовою водою, відтак кінчиком острого (відкаженого) ножика проколоти там, де шкіра найтонша. Гній (матерію) треба видусити, рану переполікувати карболовою водою, субліматом або креоліною і помазувати йодиною.

Запалення рота. Ротовиця.

Завданням ротової ями є перетирати, змочувати та зм'якшувати корм, взагалі підготовлювати до легшого його пересунення. Коли однак слизні болонки, які вистелюють рот, загоріють, підготовка не може як слід відбуватися і виступає запальний стан, званий ротовицею.

Причини. Твердий корм, остюки, колючки, отруйні рослини, острі ліки, затухла сплісніла паша, гарячі пійла, а також гусільниці, кліщі і т. д.

Познаки. В легких, початкових випадках слизова болонка зачервоніла, гаряча, підпухла, виділює слиз, який збирається на язиці (язик обложений), то знов перемішаний зі слиною тягнеться з рота в тонких нитках. В гірших випадках на губах, язиці піднебінню повстають міхурі підобрані, які скоро пукають і лишають ранки з червоним дном. Нерідко однак виступають тяжкі об'яви **пліснівки**. На слизних болонах піднебіння, по боках язика, на яснах видно менші то більші сірі, сіробрунатні, підобрані плями. Принимання корму утруднене, а за тим слідує ослаблення.

Лічення. В початках, (при легких об'явах) вистане прополікувати рота водою з оцтом і солею ($\frac{1}{8}$ оцту, 1 ложка со-

ли на 1, кв, води). В тяжчих випадках уживати до прополікування $\frac{1}{2}$ —1% розчину креоліни, 4% води борової і при сильнім виділюванні слини і слизу $\frac{1}{2}$ —1% розчину галуну або таніни. Найліпшим однак середником є креоліна 1—2% розчин. Подавати м'який корм, а саме: зелену пашу, варені буряки, бульбу, пійло, часто свіжу воду і т. д.

Горловиця.

Під запаленням горла треба розуміти запалення слизових болон сусідніх нарядів (органів) гортанки. Семе запалення горла, рідко коли виступає у коней.

Причини. Задрознення або й поранення слизової болони тернем, колючками, остюками. Отруйні рослини, острі ліки, також заплісніла паша викликає побіч ротовиці і запалення горла. Горячий корм, вдихування пари або диму, простуда, за зимна вода, замерзла паша, нагальний студений дощ. Запалення горла долучується часто також до заразливих недуг.

Повнаки. Туге держання голови, жування, а головною ковтання утруднене, болюче. Буває, що коні жувають корм, а не мають сили його проковтнути, задержують за зубами або викидають. Коли пють вертає вода через ніздря (нерідко змішана зі слизом) і цей об'яв найважнійший в розпізнанню недуги. Горячка вже в перших днях доходить до 40° Ц. Одночасно із запаленням горла виступає і ро-

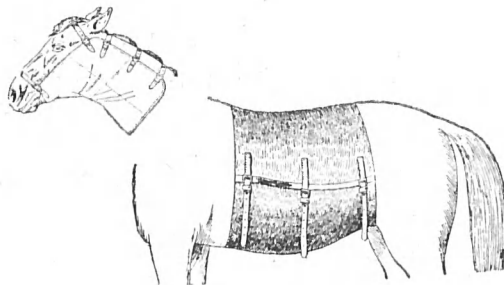

Рис. 149. Наложення накладів.

товниця, язик обложений густим білявим слизом, а з рота стікає слина. Дальше запалення поширюється на гортанку і тоді появляється кашель, з початку сухий, короткий, урива-

ний, болючий, потім вогкий, з ніздрів випливає густавий брудний плин. Коли легко пальцями подавити гортанку появляється кашель. Віддих утруднений, а в тяжких випадках виступає душність.

В легших випадках недуга триває 6—14 днів; коли однак потворяться гнойовики, тягнеться 4—5 неділь (як не наступить смерть через удушення).

Лічення. Передусім оклади з перестоялої води що 3—4 години. Оклад робиться так: кусень згрібного полотна 20 см. широкий, або рушник замочити у воді, викрутити і обмотати горішну часть шиї, а на верх наложити грубшу плахту (вовняну). При тім уважати, щоби оклад добре приставав і закривав гортанку і шию та, щоби з під плахти не виставало мокре полотно [рис. 149]. Замість води добре ужити до окладів камфорового спирту, або бодай скропити полотно, особливо коли твориться гнойовик. Втирати сіру масть в околицю приушних залозів (коли напунуть). Якщо гнойовик дається вичути пальцями, не зволікати з отворенням (розрізанням). Такі гнойовики рідко отвираються на вні, а найчастійше прориваються до внутра і виливаються (опорожнюються) через ніздрі або рот, причім душність уступає, або можуть влитися до гортанки і спричинити удушення. Коли душність велика, треба нераз розрізати дихавку (tracheotomia). Операція полягає на тім, що на долішній стороні шиї (менш-більш 10 см. під гортанкою) перетинається шкіру, мязи і дихавицю, уважати, щоби натяти здовж і по середині, а не на боці. В розрізану дихавку вкладається цівку і привязуються мотузком. Операцію повинен перевести лікар, однак в наглих випадках може зробити кождей.

Добре робити вдихування пари з додатком креоліни, карболію або терпентини, лише глядіти, щоби вода не була за гаряча.

Напар робиться так: путню з гарячою водою (а не кипятком) обстелюється одним кінцем мішка, а другий кінець розпорюється і затягається коневі на голову. Напари робиться два рази денно по 5 хвиль. Ліків внутрішно не задавати, а навіть небезпечно; коні ковтають з великим трудом, отже лік може дістатися до легенів і викликати запалення. Корм повинен бути м'який і легко стравний, найліпше зелена трава, м'яке сіно і пійло, не давати вівса, січки та студеної води. Прополікувати рот водою з оцтом і солею причім держати

голову коня до гори. Коли вже коні можуть ковтати, а при-
тім виступить сильний, сухий кашель, давати 3 рази денно
до корму ложку такого порошку:

кухонної соли	—	—	—	—	100 гр.
глябєрської соли	—	—	—	—	150 „
слязового порошку	—	—	—	—	30 „
солодкого деревця (коріня)	—	—	—	—	70 „
ялівцю	—	—	—	—	30 „

Все це змішати разом і розтерти на порошок. Стайні повинні
бути мірно теплі, часто провітрювані (на час провітрюван-
ня, не лишати коней в стайні, а вивести на місце вільне від
протягів і прикрити легким коцом). Підчас недуги не ужива-
ти коней до праці.

Застряганне корму в пролику.

Пережований та змочений слиною корм став слизький
і посувається з горла до прелику. Коли однак голодна кони-
на хватає корм нахабно і не пережовавши як слід скоро
ковтає, може такий ковток, нерозроблений слиною, застрягну-
ти в пролику.

Познаки. Кінь перестає зразу їсти, слинить, корчить
шию якби намагався виригати застряглий ковток.

Лічення. Пробувати заливати коневі частійше по $\frac{1}{4}$
літри води або оливи, а коли то не помагав, проштовхнути
пужалом або чим иншим.

Часом трапляється у коней, що між горішні черенні
зуби застряже тріска, обривок коріня або в піднебінне забеть-
ся терня; тоді виступають ті самі ознаки, що й при застря-
ганню в пролику.

Нежит шлунка і кишок.

Полягає на легкім запаленню або нежиті слизових бо-
лон кормового проводу.

Причини. Зіпсований, спліснений та занечищений корм Затухле, квасне сіно, зогнилі, перемерзлі бульби, буряки, студена або загаряча вода. Коли коні пережеруться (перехід з зимової сухої паші на зелену), свіже сіно. Тяжка праця головно зараз по кормленню, простуда, острі, хорі зуби.

Познаки. Охота до їди зменшена. Коні погорджують здоровим кормом а їдять занечищену стілку, облизують стіни, пють мало, дуже часто позіхають і т. п.

Слизова болона рота зачервоніла або бліда, з початку су- ха відтак вкрита слизом, язик обложений. Лайняк сухий, збитий, покритий лискучою масою

Коли недуга пошириться на кишки, виступає розвільнен- не, відходи жовті, вонючі з зернами неперетравленого вівса або иншого корму, притім часті вітри.

Найчастійше, коли нема горячки, або лише мала, наступ- пав вже в кількох днях піліпшення; коли однак причини три- вають дальше, недуга переходить у стан затяжний. Горячка підноситься, бігунка майже не устає, конина підупадає, худне, шерсть најжується, ноги холодні, апетит майже устає і ви- ступає виснаженне.

Лічєнє. Головна річ поправити корм і усунути всі шкідливі впливи. Подавати легкостравний корм в малій кіль- кости, посипаний сіллю. Довший час держати дієту. Давати добре сіно, літне пійло, буряки. Якщо зуби неправильні, острі, надпсовані або хитаються, спилити, виймити. Добре оден або й два дні голодити, особливо, коли причиною недуги було переладованне. Воду давати лише перестоялу з додатком сіль- ного кваску (одна ложка на путню води). Розтирати соло- мою ціле тіло 2 – 3 рази денно.

Що до уживання лічних засобів то поступати так:

1) При переогодованню (переладованню шлунка) насам- перед старатися прочистити кормовий провід задаючи га лочку альоєсу (гл. ст. 20) або в малій скількості (3 гр.) кальомелю. Добре також робити 3—4 рази денно клізму (влив), нараз 4—5 л, літної води з милом.

2) При кисненню [ферменті] в шлунку або кишках 10—15 гр. [одна ложка] сільного квасу на путню води, ку- хонна сіль 20—30 гр, креоліна 2—3 гр. на фляшку води.

3) Проти бігунки, насамперед на опорожненне 2—5 гр кальомелю, відтак відвар дубової кори [50 гр кори дуб. за-

варити в 1 кв. води, відцідити, вистудити і додати, або 50—100 гр тінктури опія в напарі ромену, або 300—400 гр. грітого червоного вина. Можна також пробувати 2—4 гр. креоліни розпущеної в фляшці води.

4) Проти горячки два рази денно по 15 гр. антифебріни з мукою і водою перемісити на галочки.

Коли горячка уступить можна в погідні дні виводити коні зі стайні й уживати до легких робіт.

Бігунка. Пропос.

Причини ті самі, що викликають нежит шлунка і кишок, отже всякого рода простуди, перемерзлий, спліснений або квасний корм, за зимна вода, або занечищена, стояча, з багна, гичка (листе) з буряків, капусти, наглий перехід з зимового сухого корму на літну, зелену пашу і т. д.

Повнаки. Відходи з початку вільнаві, скоро стають рідкі, воднисті, сильно вонючі, перемішані зі слизом, а часто з смужками крові. В кишках чути булькотіння, якби переливалась вода. Апетит з початку ще не змінений, що далі зменшується, а спрага зростає.

Коні скоро марніють, стоять з запалим животом, з найженою шерстю, іноді виступають колькові об'яви; коні стають неспокійні, оглядаються на черево і гинуть з виснаження.

Довготривалі проноси (бігунки) небезпечні для старих коней і молодих лошат.

Лічення. Коні держати тепло, черево обмотувати теплими веретами, ціле тіло розтирати соломою. Воду здержати, а подавати тепле пійло, пражений овес, ячмінь. З ліків 40 гр. опію в 1/2 кв. червоного вина, 2—4 гр. креоліни в 1 кв. води через 2-3 дні (порівнай нежит жолудка і кишок).

Коли бігунка затягається довше, не зволікати з покликанням вет. лікаря.

Кольки.

Під назвою кольки, належить розуміти різні хоробові стани в шлунку і кишках, які мають спільний головний об'єкт **біль черева**. Отже колька не є якась означена, властива недуга, лише збірне поняття хоробових познач всіх нарядів (органів) черевної ями також нирок, сечового міхура, печінки і матиці.

Причини. Простуди: коли по сухій, довшій погоді упадуть студені дощі під весну, коли худоба змінює шерсть, а також змерзла паша, за зимна вода і т. д.

Перегодованне, ласе (пажерливе) з'їдання корму, заобильний корм в порівнянні до праці (в неділі, свята), забагато тяжкостварного невластивого корму, за коротко різана січка, полова, сира бульба, кормлення самою кукурудзою, нове сіно, новий овес. За тяжка праця безпосередно по кормленню; недостаточне жованне (злі зуби).

Зіпсований корм: замулене з піском, потолочене сіно трава, занечищена гноем солома, підстилка, спліснілий овес хліб то що.

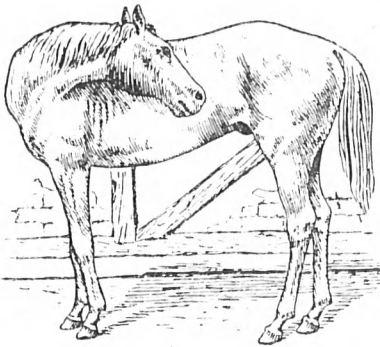

Рис. 150. Кінь оглядаючись на черево зраджує кольки.

Кисненне в шлунку і кишках, одуванне по спожиттю зівялої конюшини, квасних трав, молодого жита, нового сіна, гички з буряків і бульб, головно, коли зараз по спожиттю обіплюється багато води.

Запір: Коли коні довший час стоять в стайні, не мають руху, або годовані виключно січкою, обметицею, при нежиті кишок і т. д.

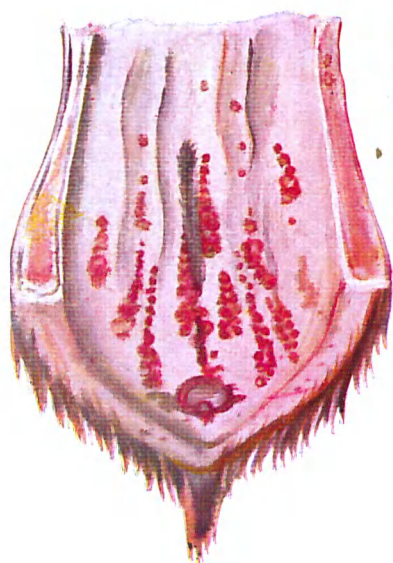
Кишочні каміні, головно у коней годованих обметицею, послідом (по млинах, у пекарів), або коли на пасовисках враз з пашею наїдаються землі, піску.

Глисти в кормовім проводі. Довше голодження коней, скрученне кишок і т. п.

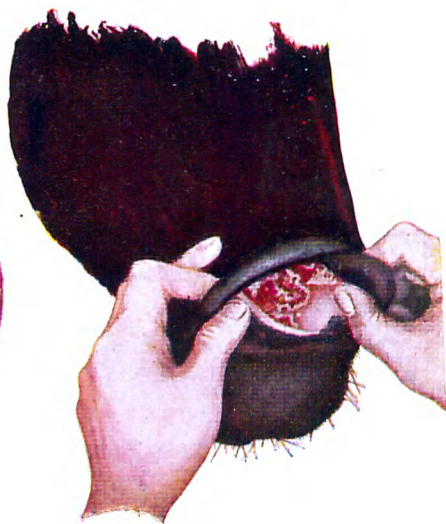

Носатина (сап.) рани на стегні
у коня.

Черв Гедза, *Gastro-
philos* на стіні жо-
лудковій в коня.

Пощесний нежит піхви в корови.

Носатина (сап.) рани в носі
у коня.

Познаки. Коні стають неспокійні, позирають на черево, вертять хвостом, гребуть передніми ногами, підсувають задні ноги під черево. Уставляються часто до мочення, кладуться обережно, повзли, або кидаються безоглядно на землю, перевертаються, б'ють ногами, то знов, коли на часочок болі устануть, стоять сумні з опущеною головою. Температура тіла не рівномірна, вуха, ноги холодні нераз студені. Часто виступають поти на вухах, по боках шиї, грудях, на череві і в голодниках. Черево здуте, коли приложити вухо з пр. вого боку не чути шуму кишок, а натомість острій рідкий плюск якби, щось проливалось. Відходи устають зовсім, коні силуються, напираться; замість калу з задної кишки виходить трохи зеленкаво-брудної рідини. Віддих насильний, душний, живчик у тяжких випадках 70—80 на мінуту, слабо вичувається, виступає холодний піт, коні тремтять, не звертають уваги на укруженне і гинуть. Часом можна запримітити у коней неприродні постави, сидять на задніх ногах випрямивши передні, т. зв. постава сидячого пса, або стоять на задніх ногах, а клячуть на передніх. Ті об'яви вказують на скрученне кишок. Нерідко коні стогнуть, якби приголомшені з обвислою губою.

В більшій частині випадків перебіг кольки є короткий; колиж об'яви тривають довше як 36 годин, то це вже злий знак.

Лічення. Перш усього не дозволити хорому коневі перевертатися, або кидатися; щоби тому запобігти провадити коня кроком, а ніколи трухцем. Розтирати боки черева соломкою, скропивши вперед терпентиновим спиртом (1 гр. терпентини 10 гр. спирту). Вигорнути обережно з відходової кишки кал, відтак давати часті літні клізми (вливи), що $\frac{1}{2}$ —1 години по 4—5 кварт води з милом. Дати альоєсову галочку, або 15 гр. тінктури опія в $\frac{1}{2}$ кв. червоного вина, то знов 300 гр. глявберської соли розпущеної в 1 кварталі запару рум'янця.

Коли наступить поліпшенне держати коня на дієті (найліпше оден день голбдити), подавати пійло і мало сіна, а на третій день можна вже годувати як звичайно і ужити до праці.

З покликаннем лікаря не зволікати, якщо до 2 годин не наступить поліпшенне.

Запаленнє шлунка і кишок.

Ті самі причини, які викликають нежит шлунка і кишок, коли сильнійше ділають, можуть довести до запалення шлунка і кишок. Отже всякого рода простуди, нагле охолодження тіла, студена вода, змерзлий корм, перегадованне, занечищена, зіпсована паша, сторонні тіла, чужоїди (паразити).

Познаки. Апетит устає, спрага збільшена. Показуються обяви кольки. Черво легко здуте, а при надавлюванню рукою конина зраджує біль. Рухи кишок устають і виступає упертий запір, так що лише при надмірнім напорі відходять малі запеклі клубки калу, покриті слизом або кровію, а нерідко чиста кров. В кінці появляється сильна бігунка. Горячка вже в початках недуги доходить 40°—41°, яка однак під кінець спадає понижче нормальної.

Недуга триває один, а найдовше 3 дні.

Ліченнє. З початку повна голодівка, відтак легко стравний корм, перестояла вода. Розтирати соломою ціле тіло, в черево втирати камфоровий спирт, терпентиновий олійок, висихаючі оклади на черево. Давати клийкові пійла, відвар лняного сімя з тинктурою опія, свіжий олій. Проти запору рициновий олій і т. д.

Глисти в коней.

В кормовім проводі домашних звірят (головно в шлунку і кишках) живуть різні роди глист, які можуть заховуватися не шкідливо, або викликають тяжкі забурення. Їх шкідливі впливи залежні від роду глист і числа, в якім нагромадилися.

В більшім числі глисти викликають забурення через дразненне, а навіть пораненне слизової болони; тоді в перешкодою в просуванні змісту кишок (корму). Однак можуть навіть заткати кишку, коли накопичиться їх повно.

Взагалі глисти спричинюють зле відживленнє, (недокров-

ність, виснаженне), нежит, а часто і кровавленне кишок, колькові обяви і т. д.

У коней подибується круглі глисти, подібні до дощевих черваків лише білявої краски. Вони присмоктуються до слизових болон кишок і годуються соками звірини і корму, а навіть можуть передіравити стіни кишок і спровадити смерть.

Лічення. Подавати через довший час в більшій кількості цукрові буряки, моркву (до 10 кг. на день), коли однак то не помагає задати коневі блювотний камінь (*tartarus stibiatatus*); 10—15 гр. для дорослих коней, а 5—8 гр. для лошат. Поступати треба так: у вечір, перед завданням ліку, не дати коневі пити, розпустити блювотний камінь в путні води (8—10 л.) і слідуячого дня рано, перед кормленням дати з того пити $\frac{1}{3}$ часть, на полудне другу, а у вечір послідну (третю) часть води.

Памятати, що цілу поємність путні дати на 3 рази пити і перед годованням.

Черви гедза у коней.

В літі (в червні до вересня) на пасовисках складає гедз ячка на шерсти коней, з яких в 3—5 днів виколуються червачки (гусінь). Ті червачки через те, що коні вилізуються, дістаються до рота і відси до шлунка, де вбиваються в селезні болони і залишаються там через 9 місяців. На весну виходять вже з калом як черви і в гною через дільших 4—7 неділь перетворюються в окрилені гедзи.

Познаки: Мале число червів не е небезпечне, але коли набереться їх велика кількість, можуть спричинити поважні забурення кормового проводу, а навіть передіравити шлунок. Черви з шлунка можуть дістатися до мозку, горла, пролику, сечевого міхура.

Лічення. В новійших часах уживають з добрим успіхом двосірчан вугля. Дорослим коням дають 4 рази на день в годинних перервах 8—12 гр. (в желятині), лошатам 6. гр. шо дві години. Однак ціла давка не повинна бути більша як 48 гр. Опісля дається (як при глистах) розпущений у воді блювотний камінь.

Ствердніннє печінки.

Недуга виступає у коней годованих лихим, квасним сіном.

Познаки. Слизові болони очей і рота прибирають жовтаву краску. Коні часто позивають, уникають здорового корму, а зїдають загноєну підстїлку, кал, землю. Часом виступає запір на перемїну з бігункою, кал неперетравлений, вонючий. Чим дальше можна запримітити обяви подібні до оглуму (колєр). Недуга може тягнутися місяцями, а навіть довше.

Лїченнє звичайно безуспїшне. Можна подавати карловарську сіль, легкотравну пашу, зелену траву, буряки і т. п.

Жовтяниця

повстає з того, що жовч не вливається до дванайцятки, застоюється в печінці і просочується у кров.

Жовтяниця виступає також при всїляких отроєннях, хробах печінки і пошесних недугах.

Головними позначками, які впадають в очі є жовта краска слизових болон очей, рота, а також сечі, поту і молока. Внутрішня теплота тіла обнижується до 36° і 34°. Охота до їди зменшена. Виступає нераз дуже упертий запір, охлялість і т. п.

При лїченню звернути увагу на корм, зелену пашу, буряки. Гірка сіль, часте розтираннє цілого тіла.

Недуга може протягнутися і кілька тижнів.

Запаленнє очеревної

подибується частїйше у звірат самиць, як самців і то рїдше у коней як у коров.

Причини. Рани, що пробивають стїни черевної ями, чи

то випадкові, чи зроблені в цілі операції, коли занечистяться. Поранення, розрив шлунка, кишок, сечового міхура, сторонні тіла, черви, гедзи, прорвані відходової кишки при вигортанню калу і т.д. Поширення запалення від сусідніх нарядів (органів) на очеревну, а також простуди.

Повнаки. Колькові об'яви, стогнання, не рідко скрегіт зубів. Висока горячка 41° — 42° , дрощі, ноги холодні. При надавлюванні черева конина зраджує біль. Часто виступає зодма. Віддавання калу і сечі утруднене, коні часто уставляються до мочення і стогнуть. Приймають корму як і пиття води з початку зменшене, відтак устає зовсім; нераз можна бачити блювання. Віддих прискорений, поверховний, то знов глибокий, насилений, майже душний. Коні стоять зі спущеною головою, сперті до стіни або жолоба, ноги широко розставлені, тремлять і лише тяжко даються рушити з місця.

Перебіг недуги звичайно злий, часом вже по 12 годинах, а пересічно по 20—30 год. слідує смерть, рідко коли тягне хвороба 8—14 днів.

Лічення. Черево натирати терпентиновим олійком. Задавати (внутрішно) опія 10 гр. з виваром льняного насіння, а рівночасно робити клізми (вливи) з літної води.

Зараз в початках покликати ветлікаря.

Ниркові камінці

подибуються в нирковій мисці, сечевих проводах і міхурі і то частійше у старих коней. Камінці повстають з солей, що тяжко розпускаються, віділюваних з сечі, які осідають на сторонні, дрібні тіла, що знаходяться в сечевих проводах.

До збільшення солей в сечі причинюється хемічний склад корму і води, головно, коли містить у собі багато вапна. Скормлювання великої кількості бульби, буряків, обметиці та всякі недуги сечевих проводів.

Повнаки. Болі, штивний хід, колькові об'яви, коні часто уставляються до мочення. Часте або цілковите здержання віділювання сечі.

Лічення. Не давати обметиці, грису, обмежити зерновий корм, а воду лише мягку, вільну від домішок вапна.

Запаленне нирок

буває у всіх домашніх звірят, найчастіше однак у коней, рогатої худоби і псів.

Причини. Уживання острих, трійливих середників, кантариди, терпентинового олійку, карболевого квасу, йодоформу і т. п. Спліснений корм, зіпсована сира бульба і простуди. Биття по хребті, надмірна праця. Також при пошесних та шкірних недугах, запаленню горла, чорній сечі часто виступав запаленне нирок.

Обяви. Найважніші і може одинокі хворобі зміни вказує сеч. Кількість сечі значно зменшена, а сама сеч може бути слизна, каламутна та червонова. При надавлюванні хребта в околиці нирок, оказують коні біль, хребет у них вигнаний або тугий. Апетит лихий. В тяжких випадках появляються водяні опухи під грудьми, на череві, ногах, голові.

Оstre запаленне нирок триває 8—14 днів; однак деколи може наступити смерть уже в кількох днях.

Нерідко трапляється, що остre запаленне нирок переходить в затяжне (хронічне), майже з тими самими ознаками, що остre, тільки з меншими виглядами на видужання і може тягнутися довгий час, а навіть літами.

Лічення полягає на спокою, униканню всяких дразливих кормів і острих ліків. Щоби викликати поти, розтирати часто ціле тіло соломною, обмотувати тулуб у гріті покривала і висихаючі теплі оклади.

З покликанням лікаря не гаїтися.

Задержаннє сечі

бував в наслідок надмірного нагромадження сечі в міхурі, яке викликає розширення й запаленнє міхура і сечевих проводів. В дальшій ході те розширення давить на нирки, через що повстає зниканнє нирки або спричинює розрив міхура і запаленнє очеревної. Ця недуга появляється частійше у звірят кастрованих, самців як у самиць.

Причини. Сторонні тіла в міхурі і сечевих провадах, які спиняють вплив сечі. Здавленнє і затканнє сечевих проводів. Пораженнє міхура.

Познаки. Повне здержаннє сечі, або виділюваннє лише в каплях, получене з великими болями. Коні напірають на сеч, уставляються до мочення, розставляють широко задні ноги і при тім не рідко стогнуть. Коли зараз в початках не помогти коневі, може наступити розрив міхура, сеч виливається до черевної ями і викликає запаленнє очеревної. В такому випадку болі і обяви непокою устають відразу. Повмність черева збільшається, теплота тіла і живчик підносяться. Виступають дрощі, коні тремтять. Повітре, яке вони видихають, і піт заносять сильно сечею і гинуть в кількох годинах.

Ліченнє полишити лікареві, передтим однак можна спробувати натирати стіни черева терпентиновим або анижовим олійком.

Запаленнє сечевого міхура

викликають всякі трійливі та заразливі матерії, виділювані враз з сечею з крові, які дразнять слизову болону міхура пр. терпентиновий олійок, кантариди, плісьнь. Дальше простуда, зраненнє слизової болони сечевими камінцями, катетером і т. д.

Познаки. Часте виділюваннє сечі в малій кількості, або лише каплями, неспокій, колькові обяви.

Ліченнє. Переполікуваннє міхура $\frac{1}{2}\%$ розчином креоліни, або 2—3% розчином борового квасу.

Чорна сеч

виступає у коней добре годованих, які довший час стояли в гарячій, зле провітрюваній стайні, і то частійше в зимнійших порах року. Крім простуди викликати може чорну сеч надмірна праця м'язів, а навіть дрібноутвори. Часто трапляється, що в одній стайні, загороді, а навіть в певній місцевості, нараз кілька коней, або й більше, западе на ту недугу.

Познаки. Недуга зачинається майже все нагло забуреннями руху в задній частині тіла. Коні звичайно ще цілком здорові виходять зі стайні, однак по деякім часі, $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ години, зачинають храматися, волочать одною ногою, рівночасно виступають поти, хитаються в заді і вкінці падають. Часто недуга обмежується лише на одну ногу (передню або задню), а навіть лише до якоїсь частини м'язів. Захорілі м'язи з початку тверді, натрудоватілі, згодом приймають звичайний вигляд. Сеч червона, брунатна або зовсім чорна, коли постоїть, твориться сірий або жовтавий осад. Апетит удержується нераз до кінця.

Пораження тривають звичайно 2, 3 дні або навіть оден тиждень і поволи уступають, нерідко однак загальний стан конини погіршується і наступає в коротці смерть.

Лічення. Передусім спокій, уникати всяких зворушень. Коня лишити хай через 3—5 годин спокійно лежить (підстеливши досить соломи),

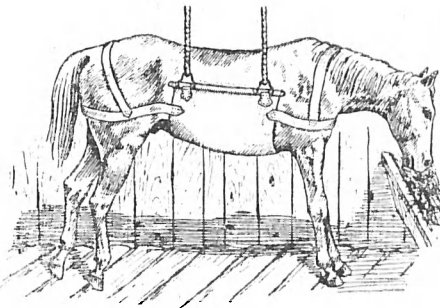

Рис. 151. Завішування коня при чорній сечі.

а відтак старатися піднести на ноги, коли однак не може устояти, завісити на приладженних поясах (гуртах) (гл. рис. 151). Скроплювати хорі частини камфоровим спиртом і опісля розтирати соломою. Коли запримітяться тяжкий віддих, прискорене биття серця, пустити коневі

кров. При пораженню міхура, щоби відпровадити сеч, вложити руку до відходової кишки і поволи, легко долонею надавлювати міхур (гл. рис. 152). Можна задати випити $\frac{1}{4}$ кв. чорної кави з додатком 15 гр. горівки, або 1 кварту бозового напару і 200 гр. г'явберської соли.

Ревма м'язів.

Під назвою ревми розуміється недуги знарядів руху, викликані простудою.

Причини. Вогке, студене повітря протяг, нагальне охолодження зігрітих коней (дощ), зимна купіль, зміни погоди.

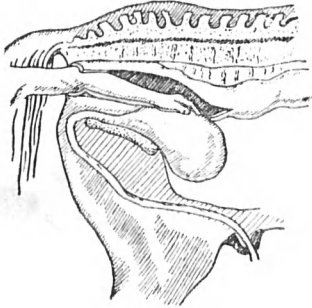

Рис. 152. Надавлювання сечевого міхура.

Найскорше западають коні добре годовані на весну і в осени.

Хоробові об'яви охоплюють поодинокі групи м'язів, по більшій частині ноги, рідко поширюються на ціле тіло. Коні оказують зразу тупий хід, роблять короткі кроки, не згинають достаточності сугавів, притім чути якби хрупіт. При надавлюванню хорих м'язівок, зраджують біль, а часом можна завважити легке підпухнення. Коли

коні довший час у руху і упріють, штивність уступає.

Звичайно перебіг недуги острій, по кількох днях слідує подужання, однак склонність до поворотів лишається.

Лічення. Полягає на розтиранню хорих місць по попереднім скропленню камфоровим спіртом і теплим обвиванню. Можна також подавати два рази денно по 25 гр. содового саліциляну (*Natrium salicylicum*) розпущеного в фляшці теплої води. Держати якийсь час на дієті, подавати траву [конюшини ні!].

Кровавлення носа

виступає часом без важніших причин у зовсім здорових коней. Однак частими причинами кровавлення носа є удари в голову, поранення слизової болони носа, сильне порскання, коли дістануться сторонні тіла, пр. порох з сіна, частини корму, сильний наплив крові до голови, вкінці при острих пошесних недугах (углик, тиф і т. п.).

Появи. З одної або з обох дірок носа виділюється ясно-червона, без шуми кров, скапує каплями, то знов стікає тоненькими струмочками, а навіть спливає у великій кількості.

Лічення. Часто устає кровавлення само від себе. При довгих і поважніших кровавленнях треба робити студені оклади на чоло, хребет носа та переполікувати носову яму розчином алуни чи таніни. Коли се однак не помагає, спробувати випхати носові отвори тампонами. На випадок тампонади обох носових ям муситься зробити трахеотомію. Тампони робиться з вати. Клубки вати, обвинені в газу, замочується в терпентиновий олійок, насильюється на довгу нитку, (щоби опісля лекше витягнути) і впихається високо в носову яму.

Кровавлення носа не треба легковажити, не рідко вже по 8—12 годинах, а також і по 5 днях може наступити уплив крові.

Нежит гортанки.

Одною з головних причин є простуда, тому ця недуга виступає найчастіше на весну і в осени. Також вдихування нечистого, з порохом та студеного повітря, або питте за зимної води викликає нежит гортанки.

Головним об'явом нежиту гортанки є кашель, з початку сухий, болючий, в коротких нападах, а пізніше вогкий. Кашель виступає також по виведенню коня зі стайні, при годованню, поєнню, при скорім вставанню, при легкім надавлюванню гортанки і т. д.

Лічення. Спокій, мірно тепле повітря, зелена трава. Коли погода, держати на вільнім повітрі (в садку). Висихаючі оклади на околицю гортанки, вдихання пари з солею.

Нежит дишок (бронхів)

найчастіше виступає в коней, відтак у псів і рогатої худоби, причім рідко коли обмежується тільки на слизові болони дишок, а займає болони других сусідних знарядів, а часто і носової ями.

До виступлення недуги причинюються молодий вік коней, слабка будова тіла, лихе відживлювання і звичка до теплої стайні. Дальше простуда, вогкий, студений вітер, нагла зміна погоди. Вдихання диму, горячого повітря, сплісній корм, коли попаде лік у дишку при хибнім задаванню. Вкінці нежит дишок виступає при всіх пошесних недугах.

Познаки. Досить висока горячка 39.5° — 41° , дроці. Апетит зменшений. Віддих прискорений (до 30 на мінуту). Кашель сухий, болючий відтак вогкий. Коли приложити вухо до грудної клітки, чути шум.

Лічення. Давати висихаючі оклади на груди. Коли горячка велика, подати 30 гр. антифебріни розпущеної в $1\frac{1}{2}$ кв. горівки з водою (два рази). Робити вдихання пари з солею, креоліною або терпентиновим олійком. Студеної води давати не вільно.

Наплив крові до легенів

повстає через збільшенне допливу крові до легенів, або перешкоди відпливу до лівої комори серця.

Причини. Надмірна праця, особливо в літі, скорий біг під вітер, довгі транспорти залізницею в переповнених возах, довге лежанне на однім боці.

Обяви. Утруднений віддих, душність. Коні неспокійні, тремтять на цілому тілі. Слизнні болони майже сині, очі виплянені, ніздрі широко роздуті. Всі ті обяви можуть в 6—12 годин уступити і коні виздоровіти, але часто в тім самім часі, а то і скорше, може наступити смерть через удушення.

Лічення. Пущенне крові, розтиранне цілого тіла віхтями соломи, оклади з студеної води на груди.

Запаленнє легенів.

Причини запалення легенів є в більшій частині самі, що й нежиту дишок (бронхіт). Отже, простуда, порох, дим, пісок, ліки, грибки, дрібнотвори. Також хибне задавання ліків може викликати небезпечне запалення легенів

Обяви. Горячка, прискорений утруднений віддих, короткий, болючий кашель.

Недуга часами так скоро проходить, що вже в 2—3 тижні [а часом і скорше] горячка зменшується, кашель легший, вохкий і рідший, віддих повільніший несилуваний і приходить виздоровлення. Часто однак запалення розвивається поволи і розтягається на тижні, а то й місяці.

Вигляди на повне видужання в тим тяжчі, чим молодший або противно, старший кінь, чим гірший стан відживлення і чим вища горячка.

Лічення. Поставити коня в мірно теплий, провітрюваний стайні, подавати зелену траву (наскільки можна), або добре сіно, буряки, моркву, пійло і то меншими порціями, а зате частійше. Свіжу не зазимну воду. Перед годованням добре промити рот свіжою [з оцтом] водою. Лошатам (які ще ссуть) свіжо видовне молоко, або переварене і до теплоти тіла вистуджене з 2—3 яйцями. При високій горячці можна натирати тіло холодною водою з оцтом, клізми з холодної води (однак в зимну пору і в молодих, або дуже ослаблених звірят залишити). На груди висихаючі оклади що 3 години [гл. рис 149]. Вдихання пари з креоліною.

Коней, що перебули запалення [виздоровленці], треба якийсь час добре жити, здержати від праці і в погоду держати в захиснім місці [без протягів] на вільнім повітрі.

Запаленнє олегочної

товаришить звичайно запаленню легенів при грудній заразі у коней, але може також виступити самостійно через простуду.

Запалення олегочної зачинається звичайно дрощами та високою горячкою. Охота до їди устає, зовнішня теплота тіла нерівномірно розміщена; нерідко груди по стороні хорій значно тепліші. Віддих скорий, поверховний, причім головно працюють стіни черева. Якщо приложити вухо до грудей, чути терте, яке однак уступає, коли появиться просочина (exsudat). Грудна клітка по хорій стороні побільшена, межиребрні місця видуті (вистають понад ребра), а при надавлюванні болочі. Коні стоять сумні, прибиті, з роздутими ніздрями та широко розставленими ногами і не лягають зовсім або лише на хорій бік.

Лічення. З початку недуги холодні оклади на груди, натирання хорого боку грудей гірчичним спіртом, доки не зникнуть тертя і не зменшиться горячка. Опісля висихаючі оклади. Лічення повірити ветлікаріві.

Дихавиця.

Під словом дихавиця розуміємо забурення віддиху, викликані через зтяжний (хронічний) стан хоробовий легенів або серця.

Причини. Запалення легенів і олегочної, нежит дишок, зрости легенів зі стіною ребер, праця понад сили, кормлення спліснілим, стухлим сіном.

Познаки. Прискорений, короткий віддих. Число віддихів по 15 мінутівім бігу може збільшитися у дихавичного коня на 80—100.

Дальше утруднене дихання, при тім „кінь носить боками“, пріє, кашляє, а за ребрами на боці твориться рівець.

По руху дуже повільне успокоювання дихання. Коли у здорових коней по чверть годиннім бігу віддих успокоюється в 10—20 мінутах, то дихавичний кінь потребує на це 30 до 60 мінут і більше.

Поради. Коні помістити в часто провітрюваних стайнях, не уживати до тяжких робіт, подавати легкоствавний корм, а головно як найменше плинів. Звісно, чим менше в ті-

лі плинів, тим легше серце працює, отже відтягаючи дихавичним коням наскільки лиш можна плини, можна їх довше уживати до праці.

Запаленнє мозку

виступає часто в горяче літо у молодих коней [4—6 літ] добре годованих.

Причини. Літна спека, напечення голови на сонці. Тяжка праця, головно коли коні, добре годовані, довший час перебували по душних, гарячих стайнях. Держаннє коней в коровячих стайнях, Транспорти залізницею в спеку в переповнених возах, обильне годovanje конюшиною, викою, горохом, бобом. Рани на черепі (чашці), Гнійні процеси в носов'ї ямі, запаленнє вуха (гнійне). Взагалі все, що збільшує наплив крові до голови, може викликати запаленнє мозку.

Обяви запалення мозку дуже змінчиві. Раз виступає сильне роздратованнє, яке нерідко переходить в дур, то знов приголомшеннє, отупіннє, якби сонність, або мішаються одні з другими. В стайні, або підчас їзди несподівано кидаються коні вперед або на боки, знімаються передними ногами в гору, б'ють головою об стіни або жолоб (і часто калічаються) завішуються на кантарі, зриваються і падають на землю. Притім зір дикий, зіниці звужені. Вражливість збільшена, само діткненнє голови або вуха, не раз голос або шум збільшують напади.

По таких нападах попадають коні звичайно в сонливий, безпритомний стан. Голова спущена, оперта на ясла, повіки примкнені, ноги перехрещені або широко розставлені і так залишаються не раз кілька годин. Хід непевний, ноги замало або зависоко підносять, а часто можна бачити як годинами крутяться в кружок. Вражливість тепер цілком щезає. Коні не обганяються від мух, позваляють наступати собі на корону, вкладати палець до вуха і т. п. В кінці виступають обяви пораження. Пораженнє горішньої повіки, слуху, заду, а навіть одностороннє пораженнє м'язів.

Горячка звичайно доходить до 41°. Прийманнє корму в тяжких випадках устає, або звірята хватають ласо овес чи

сіно, обернуть кілька разів в роті і стоять довший час спокійно з сіном у роті. При поразенню пролику може часто глоток (корм) дістатися до гортанки і виступити запалення легенів від сторонних тіл.

Недуга може вже в 24 годинах скінчитися смертю (пораженню мозку), частійше однак тягнеться 2-4 тижні. В лекших випадках наступає виздоровлення в 3 тижні; в тяжчих може вже на протязу 14 днів наступити смерть або перейти в оглум (колер).

Лічення. Хорого на запалення мозку коня перевести в спокійне, холодне і темне місце (до цього нійліше надається стодола) і не привязувати. Коли ще триває стан роздратовання, робити з леду або снігу оклади на голову, опісля, коли виступить приголомшення, поливати голову студеною водою з різної висоти. Пускання крові лише з початку і то, коли можна припускати наплив крові до голови, в противнім разі може тільки пошкодити.

Подавати скупий корм, траву, буряки, сіно, пійло, а не давати вівса.

Лікаря покликати зараз з початку недуги.

Оглум, дурійка, колер.

Під словом оглум треба розуміти зтяжну недугу з надмірним нагромадженням плин у мізкових коморах.

Причини оглуму в ті самі, що й запалення мозку і тому нерідко оглум являється як продовження, а радше наслідок запалення мозку.

Обяви. Коні сапливі, стрижуть неправильно вухами (одно вухо вперед, а друге взад порушуються), прибирають дивну поставу, дають собі без опору вкладати палець в ухо, наступати на корону, перехрещують ноги. Голову держать по більшій часті спущену або стерту на ясла, стіну, а навіть коліно. При їді забуваються і держать довший час в роті непережований клапот сіна або соломи (гл. рис. 153). Воду пють, всгромлюючи голову до води повище носа і при тім

виконують такі рухи, якби жували. Сіно їдять радше з землі, як із драбинок.

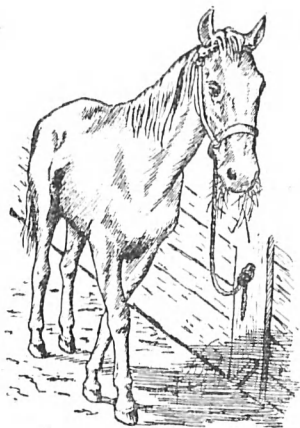

Рис. 153. Кінь діткнений оглумом. Передні ноги на вхрест, в задумі держить непережований корм.

Недуга переходить без горячки і часто може літа тривати в тім самім стані. В інших випадках можна завважати поліпшення і погіршення. Погіршення наступають, коли перепрацьовується коні, за сильно годується, держиться в душних стайнях або на спеці. Противно можуть хоробові обяви під впливом зовнішних догідних причин *на якийсь час* зникнути [холодні, провітрювані стайні, дієта, мірне уживання до праці].

Лічення безцільне.

Соняшний удар і оголомшення з горяча

спричинює діланне соняшних промінів просто на череп (мозок і стрижень).

В легших випадках повстає наплив крові до мозку, в тяжчих пораженне віддихових центрів, або запаленне мозку.

Оголомшення з горяча виступає через надмірне нагрітте тіла при рівночасній тяжкій праці.

Обяви. Соняшний удар виступає нагально, без горячки. Звірята оказують неспокій, роздратованне, тремтять на цілому тілі, блюють і скоро гинуть або з пораження мозку або з удущення.

При оголомшенню з горяча внутрішна теплота тіла сильно

змагається (поверх 43°), виступають поти, душність, острах, битте серця, зіниці з початку розширені, опісля звужуються, слизні болони темно червоні, конина дрожить, тратить свідомість і наступає смерть.

Лічення. Завести в холодне місце або й у ріку, поливати голову і ціле тіло водою.

У спеку, особливо в полудне не вживати коней до тяжкої праці.

Пораженне від грому.

Удар грому ділає або через потрясення нервового укладу, або через поранення шкіри або через розірвання м'яких частей.

Сильні громові струї вбивають у тій хвилі, слабші або такі, що близько ударяють, викликають тільки оголошення або поранення.

Деякі коні приходять скоро до себе, у інших триває оголошення якийсь час. Нерідко однак залишаються поранення поодиноких частей тіла (ноги, вуха, долішня губа, осліплення, глухота, цілого заду). Можна також бачити зовнішні поранення шкіри в виді розгалужених та кривульковатих ліній. Крім тих поверховних поранень трапляються і глибші спечення шкіри з роздертем і чорною закраскою м'язів. В смертних випадках виступають кровотечі з рота й носа

Лічення. При оголошенню задавати камфору, спирт, етер та кофейну; при пораненнях розтирати, місити (масаж), натирати острими мастями.

Норовистість

означає неслухняність і впертість при звичайнім уживанню коней до праці.

Відповідно до об'явів упертости розрізняють дві форми норовистости: активну і пасивну.

Причини. Невмісне або суворе обходження підчас їзди з молодими кіньми. Часте биття, зла упряж (а в наслідок того поранення, надавлення і відпарення тих місць, де вона прилягає). Часто оглум, або вроджена впертість коня бувають причиною норовистости.

Познаки. При активній норовистости стають нараз коні і не хочать рушити з місця, Перебирають ногами, здоймаються в гору, переступають посторонки, лягають на дишель, бють задними ногами у віз, а навіть кидаються на землю.

При пасивній формі не хочать взагалі тягнути воза, то знов стають серед дороги, хочать завернути і ніяк не можна їх рушити вперед. Звичайно з поворотом до дому ідуть слухняно, Інші коні тягнуть лиш порожні вози, а навантажені або під гору не хочать рушити.

Скерблячка

виступає часто без ніяких внішних змін на шкірі і то або на цілім тілі (загальна скерблячка), або тільки на деяких частинах (місцева).

В часі деяких зтяжних недуг головно нирок та кормового проводу, або при довшім годованню кукурудзою, викою, можна завважити загальну скерблячку. Часто також глисти, черви гедза викликають місцеву скерблячку в околиці відходої кишки або в ночі.

Лічення. Змивання студеною водою з додатком алькоголю, або карболевого квасу, натирання раз денно мастею з 10 частин нафтолю і 100 парафінової масти; коли однак скерблячку викликали глисти, черви гедза або інші галапаси, треба насамперед усунути причину.

Кропивка.

На шкірі коней та інших звірят появляются нагло круглі, з початку малі, плоскі піднесення, які по більшій частині так само скоро зникають. Підпухи ці швидко множаться та зливаються з собою і в $\frac{1}{2}$ до кількох годин вкривають не раз ціле тіло кружками завбільшки тарілки.

Причини. Острі гризькі матерії, коли прим, коні качаються на пасовищу, де багато кропиви, або муравлів. Деякі середники (терпентиновий олійок, карболовий квас і т. д.), або студінь, холодний вітер, особливо коли коні зігріті, спочені. Також невідповідний корм, зелене жито, гичка з бараболі і т. п. може викликати кропивку.

Обяви. Зразу виступають забурення кормового проводу, кволість, збільшена теплота тіла. В більшій частині однак кропивка розвивається нагло без тих об'явів. На шкірі виступають розсіяні завбільшки гороху до горіха, плоскі тверді напухи з настобурченим волоссям. Ті напухи можуть не побільшені лишитись такими аж до зникнення, або в короткім уже часі поширюються, зливаються, притім в середині западаються і прибирають вигляд широких перстенів.

Звичайно кропивка появляється на шкірі, але іноді може виступити й на слизниці ока, носа, відходовій на кишці або піхві.

Розвій недуги триває дуже коротко від кількох годин до 2. днів.

Лічення. Недуга звичайно проходить сама від себе без лікування, однак добре змивати шкіру зимною водою, натирати оцтом або спіртом,

Осипка. Екцема.

Осипка, се ніщо инше як звичайне запалення горішньої верстви шкіри, причім витворюються луски, гудзочки, міхурці та струпи.

Причини. Недогляд шкіри. Коли не чиститься коней, тоді бруд, що знаходиться поміж волоссям змішується зі злущеним пришкірком і під впливом вогкості розкладається та дразнить поверхню шкіри. Тому найчастійше осипка виступає на місцях покритих довгим волоссям.

Уколи всіляких комах, галапасів, чухання, надавлення від упряжі, коли до того ще шкіра зіпріла, занечищена.

Довше діланне горячих промінів сонця на певні місця шкіри, особливо коли ті місця були передтим вогкі. Дразнення шкіри хемічними матеріями, а також нафтою, дегтем, карболом, можуть спричинити осипку.

Познаки. Над очима, на шиї, на лопатках, на заді, на осаді хвоста повстають малі гудзочки та міхурці, а відтак на їх місце дрібненька луска і струпи, які разом зі зліпченим з ним волоссям відпадають і лишають малі лисі плями. Процес цей повтаряється довший час, а лисі плями зливаються у більші нерівні, бозволосі місця. Притім появляється сильна сверблячка, коні гризуться, чухраються та труться задями. Поволи шкіра в тих місцях грубшає, стає суха і лущиться, опісля однак мокравіє та вкривається грубими струпами. Стан такий поліпшується звичайно на зиму, але в літі вертає знову і так може тягнутися роками.

Лічення. Передусім усунути причини. Знищити чужоїди відповідними середниками, порошок та всілякий бруд очистити. Без того вступу булоб лічення безцільне. Щоби запобігти наслідкам сверблячки, треба коні коротко, або до драбин вязати, щоби голову держали високо, не гризлися та не чухали.

Луску та струпи уважно віддалювати, найліпше ватою, намоченою в олію, вапняній воді, або вперед наложити оклад з 5% бороваго розчину. Оминати всяких змивань милом. Посипувати порошком з дубової кори або крейди. Відтак можна уживати масти: оловяної, бороваї (5 частин бороваго квасу і 5 гліцерини), по рівній часті вазеліни і ляноліни. Коли сверблячка не уступає, добре (при мокрій осипці) пендзлювати 10% розчином ляпісу або давати оклади з оловяної води.

Якщо недуга вже застаріла (затяжна), лагідні середники не помагають; тоді треба вжити сильніших ліків: дегтю, мила, сублімату, креоліни і т. п. Змивати милом, відтак дег-

тем з розпущеним спиртом, або розчин креоліни, тинктура йоду (1 часть йоду на 4 гліцерини). Взагалі лічення осипки вимагає багато часу і дбайливости.

Лишай у коней.

Цю заразливу недугу викликає грибок, якого голим оком не можна бачити.

Познаки. На голові, шиї, лопатках, по боках грудей, череві виступають круглі, остро відграничені плями, лисі або покриті якби коротко пристриженим волоссям та сірою лускою. Притім сверблячки зовсім нема, або лише дуже мало. Ця недуга легко переноситься з одної звірини на другу, а також і на людей.

Лічення полягає насамперед на відокремленню хорих звірят від здорових і відзаразненню (дезінфекції) стайні. Відтак очищується заняті місця на шкірі, усуваючи луски і струпи і щойно по остриженню волосся можна змивати розтвором креоліни і намазувати йодиною.

Короста. Пархи.

Коростою означається заразливу недугу шкіри, викликану галапасом, кліщакком. Хвороба виявляється запаленням шкіри при сильній сверблячці.

Дозрілий кліщак, якого тільки кризь побільшаюче шкло можна побачити, виглядає круглий з 4. парами п'ятичленних ніг з кігтями і добре розвиненим ротом у виді зубчастих ножиць. Діставшись на шкіру звірини виверчує довгі хідники, в яких загіжджується та плодиться. Самиця більша трохи від самця, зносить нараз 20—24 яець, з яких по певних перемінах в 14—17 днях виростають зрілі кліщакки. Обчислено, що в той спосіб з одної самиці по 90 днях може повстати коло 1½ мільона кліщакків.

Зараження настає безпосередньо, або посередньо т. зн., що крім хорих звірят заразити можуть всякі предмети, які зіткнулись з хорою шкірою, а головню упряж і покривала. Також недогляд коней (нечищення шкіри) сприяє у великій мірі поширюванню недуги.

Короста починається по більший частині на голові, шиї і лопатках малими виголеними місцями, які скоро поширюються і займають щораз більшу просторінь. Першою ознакою буває сверблячка, яка особливо вночі, в теплоті (взагалі коли тіло розгріється) сильно збільшується. Коли почухати у коней заняті місця, то видно, з яким вдовolenням вони піддаються, витягають горішню губу, згинають хребет і т. д.

Хоробові зміни на шкірі проявляються з початку малими гудзками, позбавленими волосся, пізнійше повстають також малі міхурці і струпи. Часто однак можна лише завважити злущування нашкірка. Тимчасом шкіра грубує, морщиться, коравіє, нерідко кровавить та виділює гнійний плин. При за-недбанню недуги та поширенню на ціле тіло, коні кощавіють та скоро виснажуються.

Лічення. В початках помагає кількоразове натирання 10% карболовим олієм, або дегтевим спиртом (по рівній частині), опісля розуміється дбайливе чищення шкіри. В тяжчих, поширених випадках лічення більше ускладнене та вимагає довшого часу. Насамперед наскільки можна остригти волос і віддалити струпи; щоби шкіру розмягчити намазати хорі місця сірим милом і так лишити. По 12—24 годинах усувається розмоклі струпи літною водою з милом і щіткою, осушується шкіру і найближчого дня прикладається властиві протикоростні середники.

З численних ліків уживається з успіхом найчастійше такі: Віденська мазь. Плинний деготь і сірка по 500 гр., зелене мило і спирт по 1000 гр. Цю мішанину втирається щіткою в шкіру і лишається через 6—8 днів, а відтак змивається теплою водою з милом. Таке поступовання повторюється ще 2—3 рази. Місто віденської мази можна вжити креоліни і зеленого мила по одній, а спирту 8 частей, ціле тіло натерти на 4 частини в 4 днях; прим. першого дня тільки голову, шию і грудницю, другого передні ноги. По намазанню цілого тіла дати оден або два дні відпочинку і відтак повторити. Колиби по натертю виступило запалення шкіри якої частини тіла, тоді перервати дальше натирання на два, три дні, помазати запалені місця милом і спиртом.

лені місця чистим олійом і зменшити кількість спирту (прим. замість 8 частей тільки 6 або 5). Намазанне цілого тіла нараз креоліноюю мішаниною, а хотьби віденською мазею, може викликати запаленне нирок, а навіть скору смерть. У дуже ослаблених звірят можна по натертю кожної части тіла, зробити оден день перерви, або зменшити частини кождоразового натирання (прим. одного дня тільки голову і шию, другого груди, третого передні ноги і т. д., так що ціле тіло замість натерти на 4 рази, ділиться на 6 або й 7 частей). Можна пробувати і слабшої мішанини: Креоліни, зеленого мила і спирту по 100 гр., дегтю 50 гр., сірки 25 гр., і води 150 гр; натерти тіло на 3 части (денно одна часть), а по 3 днях змити.

Всі ці середники вимагають великих заходів, багато часу й немало гроша.

В часі світової війни, де більша половина коней була коростава, переводжено проби лічення корости ріжними середниками. Найбільше успішними показалася креоліна і ропа, (последна навіть в застарілих недугах давала вдоволяючі висліди).

Наведемо тут спосіб лічення корости в однім з більших воєнних шпиталів для коней.

В лекших випадках, коли тільки деякі части заняті коростою, втирати на ті місця креолінову масть, (4 гр. креоліни на 100 гр. сала або масла і добре перемішати). Втиранне масти треба повторити 3—4 рази, а по кождім разі дати два дні перерви. На останку змити 3% розчином креоліни і коли шкіра висхне, чистити щодня щіткою.

При застарілій хоробі, коли короста поширена на ціле тіло, шкіра поморщена, корава, тоді лишається хйба ще спробувати лічення ропою. На $\frac{1}{2}$ кг. гашеного вапна наливається 6—8 кв. води і лишається через 24 години, опісля сціджується нафту. Для коней добре відживлених, сильних можна ужити пів на пів ропи і вапняної води, для слабших однак 1 часть ропи, а 2 вапняної води. Притім коней не треба стригти. Цілого коня ділиться на 4 части (слабих, зле годованих на більше.) Натирати щіткою, одного дня одну часть, другого другу і т. д. Щоби однак не натирати самою ропою, треба часто мішати патиком до спада. По натертю цілого тіла робиться 2—3 дні перерву. Ціле поступованне повторюється 3—4 рази і опісля йде чищення шкіри. Часом трапляється, що підчас

лікування ропою напухне нога або яка інша частина тіла, тоді треба лічення перервати на кілька днів.

Не забувати, що на час лічення треба звірята добре годувати, а по видужанню ще якийсь час пильно глядіти, чи недуга не відновляється і коли тільки покажуться найменші позначки, поновити натирання.

Рівночасно з ліченням треба відокремити хорі звірята і перевести строге відзараження (дезінфекцію) стайні, упряжі, покривал, щіток і т. п.

К о м а х и.

Багато з комах не шкодить звірятам, значить не викликає хоробових змін на шкірі, тільки непокоїть при їді, в стайні, на пасовиску та при роботі (прим. домашна муха); але є й такі, що нападають тонкі місця шкіри, ссуть кров і через те стають дуже грізні, бо розносять усякі зарази. Є ще й такі, що сідають на рани, складають яечка, з яких виводяться черви, дразнять, розятрують рани і припізняють говенне (мясна муха).

До винищування мух в всілякі засоби прим. креоліна, нафталіна, бензина, вонючі олії, леп і т. п.

В о ш і

подибуються по більшій частині у зле годованих, винищених звірят. Вони ссуть кров, викликають сверблячку і через те погіршують ще дужче лихий стан відживлення.

В о л о с о ї д и.

Подібні до вошей, але не ссуть кров, тільки жеруть луску з нашкірка та волос. Держаться голови, шиї і на ногах звірят. Викликають сверблячку, а навіть запалення шкіри.

Найліпшим середником на винищення вошей та волосодів це креоліна. 1 частин креоліни і зеленого мила, а 7 частей спирту, або змивання 2—3% розчином креоліни, лізолу, бацілолю.

Пошесні недуги.

Під пошесними недугами розуміємо хвороби, спричинені малесенькими сотворіннями неслідними голим оком. Ті сотворіння звані дрібнотворами можна розглядати тільки крізь осібні прилади „мікроскопи“. До тіла здорових звірят дістаються вони з повітрям, водою, пашею, слиною або з різними річками, які тільки зіткнулись з недужими звірятами. Заразники ті в тілі розводяться скоро і витворюють трійливі продукти, які спричинюють недугу. Час, від коли дрібнотвори дістаються до тіла здорової звірини аж до хвилі перших позначок недуги, називаємо станом вивязування хвороби. В тім часі (стані) звірина позірно здорова, не зраджує ще хворобових змін.

Трапляється, що звірина перебуває заразливою недугу (подужає) і коли знову до її тіла дістануться дрібнотвори, то вона вже не западає, а якщо й заслабне, то тільки дуже легко. Значить, у тілі такої звірини, що беребула заразливою недугу, твориться щось таке, що обезсилює нові заразники, або, як звичайно говориться, звірина придбала відпірність.

Коли звірину заразити ослабленими дрібнотворами, то вона перебуває вже легко недугу і придбає відпірність проти тої самої зарази.

На тім полягає охоронне щіплення проти заразливих недуг.

Углик*. Марен. Телій**.

Се заразлива недуга, викликана через бациль углика, виступає у всіх звірят, найчастійше однак у коней і рогатої худоби.

В деяких вогких, багнистих околицях, навіщуваних часто повенею, являється углик місцевою недугою, то значить майже що року виступає в літній порі у звірят на пасовиську,

* Назва углик походить від темної, чорної краски крови.

** Телій від того, що хорі на ту заразу корови скидають теля.

В загалі углик держиться торфовиск, моклаків, чорної, теплої землі з непронускальним підкладом.

Зараженне відбувається через кормовий провід з кормом і водою; головно коли корм і вода походять з місць близько стерниск, мочарів, ставів, відпливів з гарбарень, фабрик щіток і т. п. з піль гноєних штучними навозами (коли кістяна мука походить з костей, заражених угликом звірят). Дальше через рани шкіри і слизних болон рота, через укушення, комахи. Вкінці через легені.

Крім цих 3 форм може ще перенестися зараженне з матері на плід (в матиці).

Обяви хоробові углика бувають ріжні, залежить від того, чи занятий кормовий провід, шкіра, чи легені. Головною ознакою при всіх тих формах углика є все нагла поява, висока горячка і нагальний перебіг, по 1—2 днях смертний, тяжкий, загальний стан звірини.

В дуже острих випадках проходить недуга серед об'явів пораження мозку. Добре годовані звірята падають нагло серед конвульсійних дрожань на землю; з рота і ніздрів добувається кровава шума, а з відходової кишки чиста, темна кров, харкотять, якби дусилися, і в кількох хвилях до пів години гинуть. Часто знаходиться рано в стайні мертві звірята, які ще вечером видавалися здорові, гинуть нагло підчас роботи на пасовиску, підчас їди. Ця форма виступає найчастійше в овець і рогатої худоби, а рідше в коней.

Острі або приостраві форми мають повільнійший перебіг недуги. Вона триває звичайно 3—12 найбільше до 24 годин. Висока горячка (40—42°). Звірята неспокійні, роздратовані, б'ють ногами, скачуть у жолоби, дрожать, нерідко скрегочуть зубами, то знову стають приголомшені, хитаються, або тяжко дишуть, стогнуть. Слизні болони сині, з ніздрів, рота, відходової кишки, а навіть вух спливає кров.

До тих об'явів долучуються ще забурення зі сторони кормового проводу та колькові позначки з бігункою.

У коней (рідко коли у рогатої худоби) виступають на шиї, грудниці, під черевом, на родних частях, з початку тверді, гарячі і болючі, відтак холодні, без болю, тістоваті опухи. Ця форма углика триває 3—7 днів і часто переходить у виздоровлення.

Лічення. В самих початках недуги можуть мати успіх щіплення. Звичайно по защіпленню 40—80 гр. сироватки, зав-

важується вже по 6 годинах упадок горячки, а по 12 г. цілковите виздоровлення. Можна також пробувати частійші поливання тіла студеною водою, натирання камфорою, терпентиною, чистим спиртом. Завдати до середини вино, алкоголь. При забуренню кормового проводу креоліна, лізоль 15—20 гр. з водою, клізми (вливи) з креолінової води. Опухи на тілі лічити хірургічно: розрізувати, опісля видушувати і промивати 3% карболовим квасом, 5% креоліною і т. п.

Лічення углика може переводити тільки вет, лікар.

Головну увагу треба звернути на походження паші і води та строге переведення дезінфекції стайні і всіх тих предметів, з якими стикалась недужа звірина.

(Про дезінфекцію гл. даліше).

Запалення сугавів у лошат

визначається гнійним запаленням всіх сугавів і об'явами загального затравлення крові новородків (лошат і телят).

Недуга виступає, коли дрібнотвори з занечищеної підстилочки або землі дістануться через свіжо обірвані пупцеві начиння до тіла. Захорілі лошата заражують у дальшій ході своїми відходами і ропою з пупа ставнну підлогу і тим причинюються до поширення недуги. В той спосіб лише дається пояснити, що недуга, яка з початку появляється тільки у одного лошати (спорадично), згодом нападає на всі новонароджені лошата і стається ставною хворобою т. зн. привязана стало до певного місця або хліва.

Рис. 154. Лошата з гнійним запаленням сугавів.

Об'яви виступають звичайно вже в 24—48 годин по народженню, виїмково лише може недуга й пізнійше появи-

тися, або лошата хоре вже може прийти на світ. Пуп напухає, гарячий, загноєний, обривок пупцевого мотузка поволи лише засихає. Ці позначки запалення пупа можуть при відповіднім ліченню скоро уступити і хорі лошата видужують. Однак в більшості випадків справа погіршується і переходить в загальне закаженне. Звірята втрачають охоту до ссання, лежать сумні, а коли пробується їх піднести, упадають скоро безсилі. Найчастіше появляються запалення сугавів, які напухають рівночасно, або оден по другім, стають гарячі та болючі. Помалу виступає кашель; утруднений віддих, (запалення легенів), а в кінці бігунка з вонючими відходами. Звірята худнуть, очі западають, теплота тіла упадає низше правильної, вуха і кінчини холодні, виступають поти і звірята виснажені гинуть серед корчів.

Ліченне. Пуп промивати дезінфекційними плинами, видусивши спершу гній. Запалені сугави натирати сірою мастею. Хорі звірята відповідно живити, молоко, яйця, винні зупи (юшки).

Охоронне поступованне. Зараженне новородків можна обминути через строгє держанне чистоти в хлівах. Притім високо вагітні звірята при близькій породі, перевести до окремої стайні, яку перед і по породі старанно здезінфекціонувати; новонароджені лошата не класти в перших хвилях на звичайну підстілку, але на чисте простирано або свіжу солбму. Вкінці породові части матери (піхву) промивати 2% розчином креоліни або лізолю.

Поступованне з новонародженими. Головну вагу класти на пуп. Пупцевий мотузок змити 3% карболевою водою або 5% креоліною, опісля 5 см. від пута підв'язати чистою (наперед відзараженою) крайочкою і низче підв'язання відрізати ножицями, а перекрій намазати йодиною або карболевою водою. Змиванне повторяти що дня, доки обрізок не засхне, а перекрій посипувати танноформом або другим яким дезінфекційним порошком. По 4—5 днях засохлий мотузок можна відтяти, а пупцеву ранку намазувати 1% субліматовою желатиною, поки не заблизниться.

Інфлюенца.

Під загальною назвою інфлюенци належить розуміти заразливу недугу, яка обявляється катаральними запаленнями слизних болон, а також запальними опухами шкіри і сухожилок.

Інфлюенца повстає лише через зараженне. При ніяких недугах коней заразливість не в така велика, як власне при інфлюенці. Хвороба може в дуже короткім часі поширитися на коні не лише одної загороди, але й цілої місцевости. Зараженне слідує безпосередно, з коня на коня, а рідше посередно, через послугу, підстілку, упряж і т. п. Перші випадки недуги проходять звичайно з тяжкими обявами, а щораз дальші мають вже лекший перебіг, правдоподібно заразники поволи слабнуть. Коні, які вже раз перебули недугу в справді відпірні, але самі ще довший час можуть розносити заразу.

Обяви. Недуга починається високою горячкою 39·5 – 41° і більше. Коні умучені стоять з примкненими очима, з повислими вухами, не звертають уваги на окруженне, сонні, мало їдять. З початку запір, лайняк сухий, твердий, покритий слизом, відтак бігунка (пронос) з воднистими вонючими відходами. Очі червоніють, слизять, повіки напухлі, гарячі і болючі, закисають. *Ці запальні зміни в очах є визначним обявом при інфлюенці.* Під гридьми, черевом, на ногах виступають холодні тістоваті, без болю опухи. Часом появляється ще на тілі кропивка, Слизні болони віддихових доріг легко запальні, приушні і підщелепові залози підпухлі, з носа слизно-гнійний вплив, віддих прискорений і кашель. Коні худнуть, а вагітні кобили скидають лошата,

Недуга триває пересічно 6—10 днів, в тяжших випадках 2—4 тижні. Коли однак ще не зовсім видужані коні запрягти до роботи, може звичайно лагідний перебіг хвороби значно погіршитися через появу других недуг (комплікації). Такими комплікаціями є: запаленне нирок, очеревної і т. п.

Лічення. При звичайнім, лагіднім перебігу інфлюенци, в більшій часті випадків лічення середниками є злишне. Головно класти вагу на діету, часте провітрюванне стайні і шанованне коней. Якщо можна, держати коні в погоду, на вільнім воздуху, (в затишнім місци), здалека від здорових. Проти горячки вливи (клизми) студеної води до відхової кишки. Відокремити хорі від здорових коней і перевести дезінфекцію стайні.

Грудна недуга.

Грудна зараза є властиво заразливим запаленням легенів; до того звичайно долучується ще олегочна, нирки і серце.

Недуга появляється головно по більших стайнях (військових, торговців кіньми) і частійше по містах, як по селах. Одноразове перебутте зарази дає відпірність на кілька літ. До зараження причинюється надмірна праця, простуда, задушні стайні, а також всякі катаральні стани. Недуга поширюється з коня на коня через видихуване повітря, вплив з носа, відходи або через людей (торговців), гній, підстилку і т. п.

Обяви. Недуга починається відразу горячкою 40—41° і дрощами, або попереджена зменшеним апетитом, і кільковими обявами, або рівночасно з тим виступає кашель, охлялість, зачервонілі слезні болони очей, рота.

Від другого або третього дня занедужання розвивається запалення легенів і олегочної. Віддих що раз більше прискорюється, виступає кашель, поверховний, короткий, болючий. Вплив з носа з початку скупий, відтак гнійний, жовтий, густий, як яєшниця, а в дуже тяжких випадках навіть кровавий. Звірята худнуть, не лягають зовсім, і стоять з широко розтавленими передніми ногами, обминаючи кожде порушення, а коли лягають, то лише на хорий бік.

Якщо перебіг недуги правильний, лагідний, то вже пятого або шестого дня горячка меншає і коні в дві до чотири неділі видужують. До такого скорого, щасливого перебігу недуги причинюються добре провітрювані стайні або перебування на свіжому повітрі та шанування коней (не уживання вже в перших починах хвороби до праці). Неправильний перебіг недуги з наклоном до комплікацій являється у виснажених коней, перепрацьованих, в зле провітрюваних, задушних стайнях. Такий стан (особливо при запаленню олегочної) з хвилевими поліпшеннями може тягнутися цілі тижні, а навіть місяці і перейти в дихавицю. Нерідко однак може наступити смерть вже в кількох днях в наслідок ослабленого серця або загального закаження крові.

Лічення. Всі хорі та підозрілі коні відокремити, крім того стайню, в якій були поміщені, відзарозити. Рівночасно

з виведенням коней, усунути з зараженої стайні гній та підстилку (найліпше спалити). Стайні часто провітрювати. Хорі коні, наскільки можна, держати в погідні дні на свіжому повітрі. Головну увагу звертати на піддужані коні (реконвалесценти), які ще довгий час по уступленню хоробових об'явів можуть заражувати. Тому треба такі коні що-найменше через 6 недінь держати окремо і під доглядом.

Лікування хорих коней віддати негайно лікареві. Заки однак лікар прибуде, можна натирати гірчичним олійком зі спиртом (1 часть гірчиці на 12 ч. спирту). Давати висихаючі оклади на груди. При великім ослабленню дати 20 гр. антифебрини в 1/2 фляшці вина.

Тиф. Пятниста горячка.

Визначається підшкірними напухами і численними кровавленнями в шкірі, слезних болонах і внутрішніх знарядях.

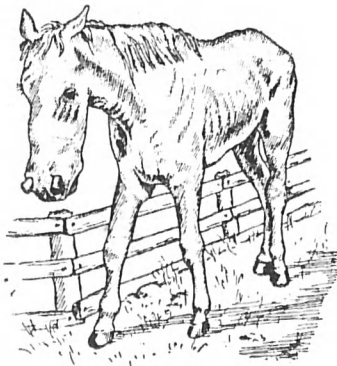

Рис. 155. Опух голови при тифі. В ніздря вложені цівки з бвни, що улекшують віддих коневі.

Недуга виступає найчастіше по перебутих заразних недугах: золзах, запаленню горла, грудній заразі, інфлюенці, а також застарілі гнійні боляки та катаральні стани внутрішніх знарядів викликають тиф.

Обяви. Недуга починається темно-червоними цятками на слизній болоні носа. Ті цятки, з початку завбільшки головки шпильки або гороху, опісля зливаються в смужки або плями, притім слизна болона сильно напухає і вкривається струпами. Рівночасно з цятками на слизній болоні носа, або 2—3 дні пізніше по-

являються тверді опухи на шкірі найчастіше на голові, грудниці, череві, ногах і полових частях. Опухи зростають,

зливаються і обезображують части тіла; нерідко шкіра в тих місцях тріскає, замирає і куснями відпадає. Коні не можуть рухатися, при згинанню сугавів відчувають біль, не лягають, часто не можна їх рушити з місця. При сильнім опуху голови звужуються отвори носа, а то й цілком затулюються і виступає душність. З початку приймання корму відбувається ще без перешкоди, опісля однак наслідком напуху губ і околиці гортанки жування і ковтання стає утруднене і вкінці не можливе. Виступають більші або менші колькові болі як ознаки хоробових змін шлунка і кишок. Лайняк твердий, в малих клубках, з слизно-гнійною поволокою, а опісля, коли виступить запалення кишок, уперта бігунка.

Одною з найчастіших комплікацій тифу є запалення легень, яке нерідко переходить в гангрену (гниючі ями) легенів з рівночасним збільшенням горячки.

Перебіг недуги представляється дуже ріжноманітно; від легких випадків, де кроваві пляма на слизних болонах та нечисленні опухи на шкірі в кількох днях уступають аж до тяжких змін в легенях, кишках, на шкірі (залежини) з обезображенням голови, ніг і смертним закінченням в наслідок удушення або закаження. Смертність при тифі виносить пересічно 50%.

Лічення здати на лікаря, зрештою переводити залежно від об'явів. Передусім подбати про відповідний корм, свіжу воду з додатком сільного квасу (1 ложка на ведро води), при горячці $\frac{1}{2}$ —1 кв. вина, оковити на ведро води; зелену траву, пійла. В погідні дні, літом держати коні на свіжій повітрі, в непогоду примістити в просторій стайні, зняти кантар, щоби могли свобідно повертатися. Опухи натирати чистим олієм, або мішаниною: камфори 50 гр., оцтан олова 200 гр., алуна 100 гр. (з того ложку на 1 кв. води). Якщо ніздря опухнуть так, що коні не можуть дихати, вложити в оба ніздря цівки з бзини (гл. рис. 155).

Золзи.

Є це заразлива недуга коней, яка визначається нежитом слизних болон, горішних віддихових доріг, головно носа і гнійним запаленням сусідних лімфових залозів.

Золзи виступають найчастіше у молодих коней у віці 2—5 літ. Однак можуть попадати і старші, а також зовсім молоді лошата, в перших місяцях життя.

Пособляє до хвороби молодий вік, ослаблений стан звірят в наслідок простуди, злого відживлення, катаральних змін слизних болон, постійне держання в стайнях і т. д.

Зараження слідує в той спосіб, що вплив з носа або гній (рõпа) хорих звірят безпосередно або через занечищені предмети попадають до горішних доріг віддихових.

Час розвою недуги (т. є від хвилі, як дістануться до нутра заразники до появи хоробових познач) дуже короткий, 4—8 днів.

Обяви. Першими позначками недуги є кашель, менша або більша горячка, зменшена охота до їди. По 2—3 днях показується острый нежит носа зі слизним, а опісля гнійним жовтозеленкавим впливом з обох ніздрів. Одночасно майже напухають лімфові залози під щелепами, стають гарячі, болючі; шкіра в тих місцях сильно натягнена, витончується і в кінці проривається, причім витікає густий, біложовтавий гній. Часто твориться більше таких наривів, які однак дозрівають і отвираються. По впливі гною зменшується опух і горячка уступає.

В легших випадках виздоровлення наступає в 8—14 днів. Коли однак напухнуть лімфові залози в околиці гортанки і звірята лише з трудом ковтають, може корм дістатися до гортанки і спричинити запалення легенів і смерть. То знову можуть заразники через лімфові начиння дістатися до ріжних частей тіла, викликати опухлення, а дальше гноєння лімфових залозів і наривів (т. зв. перекиди) і тоді недуга довго затягається.

Лічення. При правильнім перебігу золзів вистане чисто держати звірята, пильно провітрювати стайню і подавати легкостравний корм. При згноєнню лімфових залозів, треба пам'ятати, щоби нариви можливо вчасно отвирати. Щоби прискорити дозрівання наривів, натирати напухле місце острою мастею: сірої масти 50 гр., миляного спирту 10 гр. і олію 30 гр., разом змішати і два рази денно натирати, крім того робити оклади з добре теплої каші. Ті оклади треба часто (що $\frac{1}{2}$ години) зміняти, бо холодні можуть скорше зашкодити, як помогти. Отвирати нариви треба в такий спосіб: кінець острого, здезінфекціонованого ножа, вколоти в найбільше пі-

дібране місце нарива, але не глибше як $\frac{1}{2}$ см. Опісля добре вимитим і відзаразним пальцем поширити звільна отвір рани на 1—2 см., щоби легше гній міг спливати. По видушенню гною прополікувати рану 2% розчином креоліни. В противнім випадку витвориться дике мясо.

При сильнім катарі носа робити вдихування пари з 20—30 гр. креоліни. Подавати штучну карловарську сіль — 1 ложку на кождоразовий корм.

Хорі звірята відокремити від здорових і перевести дезінфекцію стайні.

В тяжких випадках не можна обійтися без лікаря.

Заразливе запаленнє рота.

Ця недуга появляється переважно у коней в формі гнових прищів на слизних болонах рота і визначається лагідним перебігом.

Зараженнє приходить через слину і слиз (з носа) хорих звірят, які з водою і кормом дістаються на слизні болони рота.

Обяви. Слизниця рота зачервоніла, гаряча, на внутрішній стороні губ, яснах, на кінці і по боках язика, а навіть в носі появляються малі, з початку лише рідко розкинені тверді гудзки. По 2—3 днях гудзки множаться, зливаються і поширюються на цілу болону, а в дальших 4—5 днях переходять в міхурці, а ті остаточно в гнові прищі.

Недуга триває звичайно 10—14 днів, а в тяжких випадках около 3 тижні.

Ліченнє. Давати хорим коням зелену пашу, м'яке сіно, пійла, а здержати овес. Рот переполікувати 2% розтвором креоліни.

Простець. Тетан.

Є це первова недуга, викликана бацилем простця (*bacillus tetani*), а визначається корчем мязей цілого тіла або поодиноких лише груп.

Заразник знаходиться в горішній верстві землі, добре гноєній (огородовій), в намулі, в уличнім поросі, в гною, сінні і відходах здорових коней.

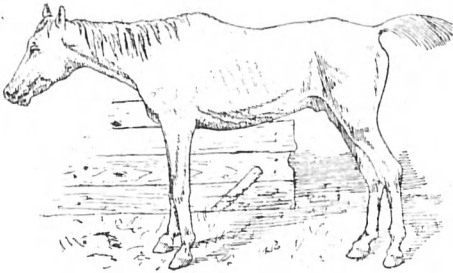

Рис. 156. Кінь хорий на простець: голова і шия витягнені, хвіст з хребтом в р'вній лінії.

Зараженне приходить через рани шкіри або слизних болон, занечищені землею. Особливо небезпечні в загвождження (закови), затрати (засіки), взагалі рани на долішних частях ніг, дальше

переломи, рани по валашанню (кастрації), нагніти від упряжі, пупцеві рани у лошаті і т. д.

Недуга не виступає зараз по зараженню, але по кількох днях, а навіть по 4 тижнях.

З домашніх звірят западають на простець найчастійше коні, рідше корови і вівці, а лише виїмково свині і пси.

Обяви. Коні стоять з тугими, розставленими ногами, з витягнутою шиєю і головою, непорушно на однім місці. Вуха витягнені в гору, наближені до себе, очі з розширеними зіницями, запалі і перухомі. Крила носа піднесені в гору і в наслідок того ніздрі лійковато роздуті. Рот запертий і лише силою вдається його розтулити на 1—2 см. Хвіст нерухомий, витягнений в гору і представляє рівне продовження хребта. Ноги закостенілі, в сугавах не даються зовсім або дуже мало зігнути, а через те коні вистерігаються кожного порушення, особливо тяжко їм повертатися або подаватися взад. Мязи дуже натягнені, тверді як дошка, а деякі остро зарисовуються з під шкіри. Часами на якийсь час корч по-

пускає, коні рухаються свободніше, але те позірне поліпшення не переходить скоро і приходять нові напади корчів.

Вражливість вже від початку недуги дуже велика, часто світло, голос, дотик викликають нагальний корч з рясними потами. Віддих поверховний і прискорений, часто стогнучий. Температура тіла тільки в тяжких випадках підвишена, або під кінець при надходячій смерті. Принимання корму утруднене або цілком унеможливлене.

При частинному простці обмежується корч м'язів лише на поодинокі частини тіла і то найбільше на ті, на котрих попало закаженне. Попаде корч на м'язи жування, то перебіг недуги з причини утрудненого відживлювання не може бути добрий, в інших випадках частинного простця іде тільки про переходові забурення руху.

Злими позначками недуги є: вчасне та сильне затиснення рота (trismus), шкоре поширення корча на м'язи цілого тіла, дуже утруднений віддих, шкорий зріст температури тіла і сильні поти. За добрий знак можна вважати, коли хвороба проволікається; взагалі коли звірина перебуває 14—16 днів, можна мати надію на выздоровлення.

Лічення. Уживання лічних середників при тетані має лише побічне значіння. Першим завданням лічення є совісне дезінфекціонування тих ран, які могли бути безпосередно причиною зараження. Хору звірину помістити в спокійній, затемненій і з м'якою підстилкою стайні, (солома не повинна бути за довга, щоби звірина не запуталася і не упала). Завісити на гуртах, причім треба дуже обережно поступати з огляду на велику вражливість хорої звірини. Головною річю є відживлювання. Як довго ще звірята приймають корм, подавати зелену м'яжку пашу, варений овес, свіжу воду; коли однак принимання корму утруднене, давати частійше пійла з яйцями, червоним вином або штучно відживляти. При задержанню калу, вигортати рукою або давати вливи з води з милом.

По уступленню корчу підчас видужування проводити коні 1|4—1|2 години повільною ходою і щойно по кількох тижнях уживати до праці.

Сап. Носатина.

Це заразлива і звичайно затяжна недуга коней (ослів і мулів), яка визначається повстанням вузликів і струпів на слизних болонах носа, шкіри і внутрішніх знярядах.

Заразник знаходиться звичайно в хорих знярядах і їх виділинах, особливо у впливі з носа і змістові шкірних струпів.

Зараженне набирається по більшій частині через кормовий провід в той спосіб, що вплив з носа хорого коня стікає до корму або води, а з тим дістається до здорових коней і то тим легше, коли здорові коні в купі з зараженими їдять з одного жолоба, або пють з одного ведра.

Залежно від місця усадовлення недуги, у внутрішніх чи зовнішніх знярядах, розрізняються 3 форми сапу: носовий, легенів і шкіри.

Обяви. З початку завважається сіро-білявий вплив з носа (з одного або й обох отворів). Опісля вплив стає сіро-зеленкавий, брудний, липкий, нерідко змішаний зі смужками крові. На слизній болоні носа, головню на носовій перегороді появляються сірі, жовтаві вузлики, які скоро переходять в поверховні або глибші поразки (струпи) з викоченими, наджертими берегами і солонинковатим дном. До того долучується опух підщелепових залозів, вузлуватий (гудзкуватий) твердий, неболючий, зрослий з долішною щокою і шкірою і не дається на бік пересунути.

Сап легенів розвивається дуже поволи; можуть перейти місяці, заким у коня (який за той час міг вже більше коней заразити), виступлять познаки і то так мало замітні, що довший час можуть на себе не звернути уваги. Повільне худнення, кволість і глухий сухий кашель це звичайно одинокі через довший час обяви, з яких можна би здогадуватися сапу.

При шкірній формі подибується в шкірі або під шкірою вузли і поразки. Шкірні вузлики завбільшки гороху, згодом проривають і переміняються в малі поразки, які пізнійше або гояться або поширюються. Підшкірні вузлики появляються по більшій частині на ногах. На грудях і під черевом доходять величини ліскового оріха і по якімсь часі розпадаються і переходять в досить глибокі лійковаті поразки з легко кровавлучими берегами. В околиці тих вузликів чи поразок груб-

шають лімфові начиння, лучать з собою вузлики і лімфові залози і виглядають з під шкіри як товсті мотузки або чотки.

Перебіг зтяжного сапа (залежно від випадків) є незвичайно різний і може тягнутися від кількох тижнів до кількох літ.

Лічення хорих на сап коней, з огляду на те, що ветеринарно-поліційні закони наказують такі коні зараз вибивати, не має ніякого практичного значіння.

Щоби устерегтися від сапа слід тямити: в дорозі не напувати коней зі спільної колоди або ведра. По заїздах не ставити коней поруч з чужими, не годувати зі спільних ясел. Не впускати до своєї стайні чужих коней. Не купувати старої, уживаної упряжі, а коли вже купиться, треба докладно дезінфекціонувати: ремінь вимазати дегтем, посторонки намочити в 3% розторі креоліни, а залізо вижарити в огні. Коли в місцевості є носаті коні не випускати своїх коней на спільні пасовиська. Всякі підозріння на сап треба негайно зголошувати вет. лікареві або до громадського уряду.

Часто з самих оглядин тяжко розпізнати, чи конина хора на сап (пр. при сапі легенів); в такому випадку уживається малевіни, зладженої з культур заразників сапа. Малевіна здоровим коням не шкодить, а у сапатах викликає часові позначки, з яких можна вносити про сап.

Відзаразнення (дезінфекція) стайні.

Хорі на заразу звірята заповірюють стайню відходами, впливом з носа, посокою з ран і т. п. Коли до стайні, в якій стояла заражена звірина, ввести здорову, то по кількох днях завважитья, що вона занедужав на ту саму хворобу, що й тамта. Щоби зараження обминути, треба стайню відзаразнити. Відзаразнення переводиться таким способом: стіни, стелю (коли низька), драбини, ясла і всі куточки обмести з павутиння і пороху. Полишену в жолобах пашу, підстілку і гній викинути і або спалити, або зляти вапном і закопати в місці, куда не ходять звірята. Щойно по тих вступних приготован-

нях можна розпочати властиве відзараження. Жолоби, драбини, перегороди, стовпки обмити лугом з попелу, опісля разом зі стінами побілити вапном, заливаючи добре всі щілини. Вичищену долівку посипати порошком з вапна. Вкінці відзаразнити ще упряж. Ремінь намазати дегтем, песторонки намочити в розчині креоліни, а залізо (ланцюги, кільця, тощо) вижарити в огні. В так очищеній стайні повідчиняти вікна і двері і лишити через 24 годин на діланне протягу.

Рани.

Залежно від того, чим і в який спосіб зроблено рану, бувають рани різані, рубані, колені, рвані, та з натовку.

Різані рани заподіяні ножем, косою або склом, а рани завдані з розмахом, прим. сокирою, це рубані. Так одні, як і другі дуже кровавлять.

Перш усього треба спинити кров. В рану вложити клубок вати, а зверху чистий платок і все разом обв'язати тісно довгим полотенцем (повязкою). Коли рани на ногах, наложити повище рани крайку, або краще гумову цівку і сильно стягнути (однак не довше як на 6—8 годин, бо нога здеревіє і може замертти). Більші рани на шкірі треба промити розчином креоліни або лізолу і зашити. Якщо рани не глибокі, а краї рівні, не пошарпані, можна пробувати самому зашити вивареною в окропі грубою ниткою. Берегів рани не стулювати щільно з собою, тільки зблизити, а шви накладати зрідка, щоби гній міг легко витікати. Рану переполікувати що дня карболевою або креоліновою водою (але так, щоби плин дістався до середини рани).

Рани колені на вид не великі, але йдуть глибоко в тіло і можуть зранити жили, внутрішні наряди і спричинити кровотечу, через те рани ці дуже небезпечні. Такі рани докладно оглянути, чи не залишився в них цвях, обломок скла, дроту або чого другого, розуміється треба негайно виймати, а рану довкруги вимити дезінфекц. плinom і замастити йодиною. Коли така рана попала в сустав, покликати зараз лікаря.

Рвані або кусані рани мають краї нерівні зі звисаю-

чими клаптиками шкіри і м'язів. При таких ранах треба вистричи шерсть на берегах, прочистити і промивати 2 рази денно креоліновою водою і замащувати йодиною. Коли рана глибша і м'язи пошарпані, не зашивати самому, а повірити це лікареві. Рани на долішних частях ніг, а до того гнійні, найліпше купати в теплому розчині креоліни, а опісля замазувати йодиною або піоктаніною. Таку купіль робиться так: до половини ведра вливається теплий розчин креоліни і ставляється туди (розковану) ногу через 15—20 хвиль, опісля, коли нога трохи підсохне, замазується рану йодиною.

Нориці (фістули) повстають з гнійних ран, наливів, натоків хомутом або сідлом. Нориці гояться дуже тяжко. Коли не є глибокі, витискати з них щодня гній і запускати сильними дезінфекційними плинами: 10% розчином карболю, 2% ляпісом, йодиною.

Нариви, коли ще не дозрілі (не вижили), робити оклади з теплої каші, льняного сім'я, вареної бульби або натирати сірим милом, терпентиною, острыми мастями; прим. сірої масти 50 гр. мильного спирту 10 гр, і олію 35 гр. Як налив змякне і під пальцями можна вичути гній, проколоти острим кінцем ножа і гній видусити, опісля прополікувати що дня одним з дезінфекційних плинів. Нерідко повстають з наливів червоні нарости, сильно вибуялі, *дике м'ясо*. В такому разі треба вирізати (се може зробити тільки лікар), або коли ще не велике, натирати що дня синім каменем.

Опухи. При свіжо запалених опухах з початку зимні оклади, часто поливані студеною водою, оклади з оловяної води, опісля теплі висихаючі. При за давнених, твердих опухах, теплі оклади, масаж, багато руху, втирати острі масти.

Натовки постають з удару чимсь тупим, при чім можуть бути зранені м'язи, перервані жили, навіть переломані кости, а шкіра лишається ціла, прим. удар не підкованим копитом. Коли від удару розірвано жилу, то кров виливається під шкіру і повстають опухи, а ті можуть перетворитися в нариви.

Лічення гл. вище.

Опарення бувають від окропу, горячих оліїв, а найчастіше від пожежі. Шкіра звичайно на хребті або ногах спечена або й зуглена, завмерла, тріскає і витікає посока; творяться гнійні рани, які дуже тяжко гояться.

Спечені місця змивати розчином креоліни, відваром ду-

бової кори, вапняною водою, оловяною водою, посипувати крохмалем, танноформом, мастити цинковою мастею, або вазеліною.

Переломи кісток бувають, коли звірина посовгнеться, впаде, коли другий кінь ударить копитом і т. п. Переломи, в яких шкіра лишається ціла, не зранена, є такі небезпечні, як переломи відкриті, з розірваною шкірою або скісні, де острі відломки калічать м'язи і пробивають шкіру. Нераз трудно розпізнати, чи є перелом кістки, чи звих, чи натовк, особливо, коли виступить опух.

Познаки, по яких можна пізнати перелом кістки, є менш-більш такі: звірина не може підвестися з землі, а коли підведеться, то тільки на трьох ногах. На переломану ногу не спирається зовсім, дрижить, прів з болю. Кінець ноги від перелому (коли рухати) гойдається як на мотузку, причім чути хряск, як зачіпають об себе кінці переломаної кістки.

Лічення. Зразу, коли нема опуху, підвісити коня на гуртах,* зломану ногу зложити так, щоби переломані кінці стулювалися з собою (як в здоровій нозі;) обвинути ватою або м'яким сукном, найрадше фільцом зложеним у двов, а на верх наложити чотири дощинки, листви і обмотати крайкою (гл. рис. 173). Поверх дощенок обвивається ще гіпсовою повязкою і обмащується розведеним гіпсом. Дуже тісно ноги обмотувати не можна, щоби дощинки не надавили посудів і не припинили доплив крові, з чого може прийти легко гангрена. Якщо перелом не свіжий і нога вже опухла, треба наперед класти студені оклади, щоби опух зійшов, опісля наложити гіпсову повязку.

Звих суставів повстає, як звірина піткнеться чи посовгнеться. Сустав напухає, а при надавлюванню вичувається голівку кістки, що сторчить на боці. Звихнена нога довша або коротша.

Можна пробувати натягати ногу повертаючи нею на боки, причім кістка заскакує назад у своє місце.

Намул, Набій клуба і хребта. Якщо хомут або сідло за великі, зле пристають, надавлюють, а то й натовкають

---

*) Підвішування коня. Мішок випихається соломою як подушку і до кожного рога прив'язується посторонок, опісля підсувається мішок конині під груди і черево, а посторонок зачіплюється до стелі або до сволака. Такий прилад можна легко в кожній хвилі зробити і має ще ту добру сторону, що не врізується в шкіру і не надавлює черева.

шкіру на клубі або хребті, шкіра запалюється, стає горяча, болюча і напухає. Коли зразу не зарадиться лиху і хомут дальше натовкає шкіру, запальний опух переходить в нарив, який проривається і нерідко твориться нориця. Такі набой тривають місяці і лише дуже тяжко гояться.

Лічення. Як довго ще нема гною, лишити коня з 10 днів без упряжі, робити зимні, опісля теплі оклади з 1⁰/₂ су-блімату або 2¹/₂ карболю, намазувати цинковою мастею, по-сипувати йодоформом, ксероформом. Коли однак витвориться нарив і прірветься гній, тоді краще віддати лічення лікареві.

Пропуклини.

У молодих лошат трапляється часто **пупова кила**. Та-кі лошата положити на хребет, в'дпровадити кишки з ки-лового мішочка назад до черевної ями і обмотати живіт по-лотняним поясом. По 4—6 неділях кила звичайно проходить.

Черевна кила. Повстає через удар в череву копитом сусідного коня, або упадок на острій предмет.

На череві або слабинах появляється більший або мен-ший м'який гудз, який при надавлюванню зникає. При тяж-ких породах, праці кила звичайно збільшується і може дійти до величини міха.

Якщо кила мала, можна її лічити ще й оперативним способом, однак при більших шкода заходу.

Випад відходової кишки.

Після сильної кольки, запору, коли конина силується, бував, що відходова кишка випаде. Випала кишка підпливає, як дриглі, розпукується, кровавить і може завмерти.

Коли випад свіжий, змочити кишку розчином галуну або вимазати боровою вазеліною і обережно, щоби не зранити

стінок, вправляти, притім коня так поставити, щоби зад був вище від переду. Коли причиною випаду був запір, зменшити коневі пайку корму, робити клізми.

Запаленнє припрутня.

У коней трапляється, що в припрутні набереться забагато омасти, „закисає“. Омаста дразнить шкіру, запалює, виступає опух, що сильно звужує отвір і коні не можуть висувати прутня.

Нагромаджену омасту треба вигорнути пальцями, промити спершу теплою, миляюю водою, опісля розчином креоліни.

Валашаннє жеребців

належалоби з правила віддавати лікарям. Коли однак з яких причин валашаннє переводять валашайники, коновали, тоді треба пильну увагу звернути на чистоту: Лещатка і другі прилади виварити в окропі, руки вимити милом, вичистити бруд ізза нігтів і зняти розчином сублімату або креоліни. Хвіст лошати заплести і привязати мотузком до гриви, щоби не занечищував рани. Мошну і ціле межиніжже вимити теплою водою з милом, а потім сполокати ще дезінфекційним плином.

По операції класти на крижі лошати студені оклади, що спинює кровотечу. Станок у стайні вичистити з гною і підстелити свіжої соломи, жеребця привязати коротко, щоби не міг лягати. В годину або дві після валашання можна дати води і сіна. На другий день зняти лещатка, а на третій проводити по подвірю. Не скорше як через оден тиждень можна ужити лошя до праці. Колиб по операції виступила кровоте-

ча, або жеребець не хотів їсти, кульгав тощо, треба негайно покликати лікаря.

Валашанне найліпше переводити на весну (в маю), доки нема ще спеки і великої мушні.

Розпізнанне причин храмання.

Буває часто, що не легко розпізнати у коня, котра нога у нього ушкоджена, а на котру ногу кінь храмає, та де саме шукати причини храмання. Підчас руху кінь старається перенести вагу тіла на здорову ногу, хорою ногою спирається дуже обережно і коротко, причім підносить голову в гору, щоби облігшити вагу хорій нозі. З рухів голови можна пізнати, на яку ногу кінь храмає: якщо підносить голову в гору при ставленню на землю передної правої ноги — кінь криває на праву передню ногу. При храманню на задні ноги, підіймає в гору ту сторону заду, на яку ногу криває, прим. коли хора задна права нога, кінь підносить правий бік заду, а голову спускає. Дальше, коли недуга сидить в долішних частях ноги, копиті, путі або стегнах, тоді кінь хоронить хору ногу висуваючи вперед; коли в горішній части (лопатці), кінь не висуває ноги і не підносить. Проводячи коня вкруг, можна видіти, що кінь більше криває, коли хора нога в навні; коли хроба сидить в долішній части ноги, храманне змагається, як хора нога від середини, бо тоді лежить на ній більша вага. Опісля шукається хорого місця, починаючи з долини, від копита. Насамперед порівнується теплоту копита з другими, чи не збільшена, відтак пробними кліщами надавлюється підошву враз зі стінкою над вбитими цвяхами. Якщо в копиті нема болю, шукається дальше у вінці, путі, сугавах, суваючи пальцями здовж стегнів та надавлюючи, чи нема погрубшання. Сугави поволи згинається і розгинається, причім вважати, чи кінь не підриває ноги, не жалується. В цей спосіб перешукується здовж цілої ноги.

Сплеченнє.

Під сплеченнем розуміється всілякі хорєбові зміни в м'язах і стегнах часті лопаткової, а заразом запаленнє раменного сустава.

Причина. Коли кінь удариться до жолоба, одвірка, стіни, збо впаде на твердий предмет, зле наступить, спіткнеться; потрясеннє напружених м'язів підчас скорої їзди з гори, простуда.

Обяви. Ціла лопатка пашить, напухає. Кони́на не може піднести хорої ноги в гору, і висунути вперед, криває і то дужче на мягкій землі, піску, як на твердій. Коли коня брати взад, тягне ногою по землі, волочить; при відтяганню ноги взад, вперед або на бік кінь показує біль. Як причиною недуги є ревма, храманнє підчас руху (коли кінь упріє) значно зменшується.

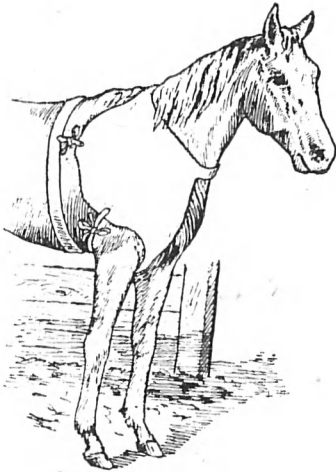

Рис. 157. Оклад на лопатку з студеної води.

Ліченнє. В початках, особливо коли лопатка горяча, робити оклад з глини, розведеної водою з оцтом і часто поливати холодною водою (гл. рис. 157). Замість глини можна робити оклади з студеної води і що 10 хвиль зміняти. Якщо храманнє до кількох днів не уступить, натирати камфоровим спіртом або мішаниною: 50 гр. сірого мила, 1 кв. горя-

чої води і 120 гр. кантаридової наливки — натирати три рази денно.

Коли храманнє по довшім руху зменшується, що вказує на ревму, робити що 3 години висихаючі оклади (пришніц), втирати флюїд: амоняку, камфорового спірту і етеревого по 30 гр., а оковитки 300 гр. Коням подавати, наскільки можна зелену траву і через цілий час хороби лишити в спокою.

Нагніт (гудз) на ліктію

повстає через надавлювання оцилів підкови, коли кінь лежить з підогненими ногами як корова на голій цегляній або деревляній підлозі.

Нагло, нероз через ніч, появляється на ліктію мягкий опух завбільшки яблука або кулака. Такий гудз рідко загниває і проривається, по більшій частині остає твердий, причім кінь не хромає.

Лічення. На свіжі ще гарячі гудзи робити студені оклади, Тверді натирати острими мастями. Коли гудз у споді звуужується, якби сидів на шийці, підв'язати тонкою гумою, після чого сам відпаде. Часто однак муситься усувати оперативним способом, а повсталала рана гоїться дуже довго.

Коні, які звикли лежати з підогненими ногами (по коров'ячому) належить поміщувати у вигідних становисках з грубою підстількою, кувати без оцилів, а навіть на ніч завивати копита віхтями соломи.

=====

Рани, набої та опухи на зап'ястку.

У коней зле кованих, що тягнуть навантажені вози на ховзькій дорозі або під гору і падають на коліна, подибується менші або більші рани, набої.

Такі коні на час лікування лишити в спокою, рани промивати розчином креоліни і намазувати йодиною.

Коли коні стоять на твердій підлозі без підстільки, виступають на зап'ястку мягкі, гарячі опухи різної величини, які погано гояться.

Опухи намащувати йодовою мастю ($\frac{1}{2}$ гр. йодини і 100 гр. мильного спирту) або йодиною і тісно обмотувати полотняною пов'язкою. Тверді опухи вилічити тяжко.

=====

Пипчак.

Пипчак буває у коней, що звикли бити задною ногою до стіни, або з удару підчас ковання. На ступаковій кістці скокового сустава повстає невеликий мягкий опух. Цей опух звичайно не болить і не спричинює храмання, хиба за свіжа.

Робити оклади з 100 гр. оловяного цукру, 50 гр. паленого галууну і 2 кв. води. Коли горячка і біль уступить, а опух однак лишився, втирати остру масть.

Накостені на путі. (Мертва кістка).

Це твердий, не великий напух кости з внішньої або середньої ст. рони пута.

Накостені повстають з тяжкої роботи, швидкої, частої їзди, з удару або натовку, коли кінь черкає ногу.

Коня лишити 8—10 днів в спокою, а накостені намазувати йодиною і накладати повязку.

Запаленне сухожилків

подибується у коней дуже часто.

Причини. Тяжка робота, натягненне сухожилків в наслідок злого наступу, посовгненне, збиванне ноги ногою.

Познаки. Кінь сильно храмає. Запалені сухожилки (найчастійше згинаючі і то на передній нозі) звичайно гарячі і підпухлі. Кінь висуває ногу наперед, не наступає нею і легко спотикається.

Лічення. Якщо сухожилка горяча, болюча, робити через 1—2 дні студені оклади (з ледом), або із мішанини 50 гр. паленого галууну, 100 гр. оловяного цукру і 2 кв. студеної води. Хоре місце обвинути кусником мішка або згрібного полотна і часто поливати мішаниною. По 2 днях, якщо не наступить поліпшенне, спробу-

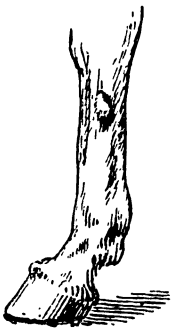

Рис. 158. Мертва кістка.

вати висихаючі оклади (прішніц) що 4 години. Часами при висихаючих окладах конина зраджує великий біль, в такім разі зняти оклад і втирати 5 гр. йодоформу, 70 гр. вазеліни або милянний спирт. Можна також робити теплу купіль, вложити хору ногу у ведро з теплою водою на 15—20 хвиль. Як довго кінь криває, мусить спочивати, не виводити навіть зі стайні. В випадках коли наступить скороченне сухожилків, треба коня відповідно підкувати на вищі оцілі і можна ще зовсім добре уживати до праці.

Рис. 159. Куванне на високі оцілі по перебутїм запаленню сухожилок.

Рани на згиначах пута й копита. Рани сухожилків, що згинають путо й копито на задних ногах, повстають підчас сполохання коней, коли коні „вдирають“ і б'ють ногами об віз, або підчас їзди з гори, коли пірветься шляя і негальмований віз налетить на коня, задовгі посторонки, поранення до плуга (підчас орання) і т. п.

Перш усеґо спинити кров; коли сильне кровавленне (кров бє цюрком), звязати тісно повище рани гумовою цівкою або крайкою чи поясом, опісля очистити рану, промити дезінфекційним плїном, замстити йодиною і наложити повязку. Часом трапляється, що сухожилки розірвані так, що кінь стоїть не на копиті, але на путі, тоді треба коня підвісити, спинити кровотечу і післати по лікаря.

Наливчики. Наливчиками звать мягкі опухи на скоковому або путовому суставі. Повстають дуже часто у коней слабих або уживаних завчасу до тяжких робіт.

Познаки. На суставах появляються круглі, мягкі болючі опухи, виповнені просочиною, які однак не викликають кульганя.

Лічєннє. При свіжих, болючих наливчиках можна пробувати студені оклади, відтак надавлюючі повязки (гл. рис. 146). Отворенне наливчиків є небезпечне і безцільне.

Запаленне путового сустава. Причини. Посовгненне, викрученне сустава через застрягненне ноги в діравій підлозі стайні, наглий скрут на місці при завертанню.

Коні нагло кривіють, підчас спочинку не простують но-

ги, висувають на перед, стараються якнайменше спиратися на хору ногу. Опісля виступає напух і біль, який можна завважити, коли коневі піднести і сильно випростувати ногу.

Лічення. З початку студені оклади з води з ледом або з мішанини: 50 гр. галуну, 100 гр. оловяного цукру і 2 кв. зимної води. Коли се не помагає робити висихаючі оклади або натирати 20 гр. мила і 120 гр. спирту. Коневі лишити безумовно спочинок, дати добру мягку підстлітку.

Запалення вінцевого сугава. Причини. Дідичність, звих, за вузьке або за широке уставлення ніг у копитах, натовки.

Коні храмають і не простують ноги. Храмання збільшається на твердїм, нерівнім ґрунті. Коли повертати копитом на боки, придержуючи рівночасно одною рукою понизче запястка, кінь зраджує біль, підриває ногу. Опісля появляється горбковатий опух, а з часом наkostenі в виді обруча.

Лічення. З початку, заки ще нема наkostenів, можна, відповідно підкувавши і студеними окладами, цілком вилічити. Коли отвориться обруч, втерти остру масть, або припікати (пунктувати) розпеченим залізом. Однак по таким пунктованню кінь мусить стояти 2 місяці.

Засіка вінка. Затрат. Повстає по більшій часті через поранення вінця острими оцилями (зимове ковання), бродження в примерзлім снігу, або коли кінь при наглім скрутї наступить остро кованою ногою на другу і зранить ріг. Ці рани можуть бути поверховні. Само здрапання шкіри, рога гоїться скоро без лікування. Коли однак острый оциль застрягне глибоко в тіло, в рану попаде бруд, або ще гірше зранить сугав, тоді кінь на ногу зовсім не наступає, з рани стікає з гноем жовтавий плин, путо напухає й болить. Якщо навіть рана загоїться, то опух залишається, росте, нога грубушає і з часом повстає „слонова нога“. Коли зранення глибоке, запалення зі шкіри поширюється на глибші часті й сугав, конина відчуває великий біль, здебільша лежить, а на клубі і стегнах творяться залежання.

Лічення. Передусім очистити рану, опісля купати хору ногу в теплім розчині креоліни через 15—20 хвиль і по кожній купелі замазувати йодиною і накладати повязку.

Стегнове кульгання (храмання). Причиною стегового кульгання може бути запалення мязів, сухожилок, нер-

вів в наслідок удару, упадку, посовгнення, застрягнення ноги, та запалення стегнового сугава.

Кінь нагло храмає причім не висуває ноги, ледво підносить. Коли причиною є запалення мязів, появляється опух, збільшена теплота і біль.

В початках робити зимні оклади з води або глини, відтак втирання з 20 гр. настою з паприки.

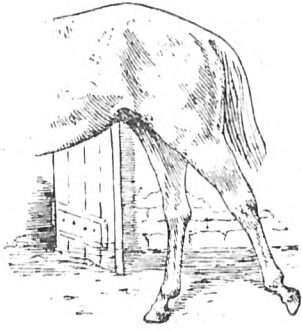

Рис. 160. Кінь при звиху наколінка волочить ногою.

Рис. 161. Наставлювання наколінка на властиве місце.

Запалення колінного сугава. Повстає від удару та натоків. Коліно горяче, опухле і болуче. Кінь криває, не спирається на хорій нозі.

Якщо коліно горяче, робити 1—2 дні холодні оклади, опісля висихаючі і, намазувати йодиною.

Звих наколінка. Трапляється частійше у молодих коней. Коли кінь посовгнеться, упаде, ударить ногою, зле скочить, нагло зсунеться ногою в глибокий рівчак, наколінок заскочить в гору або на бік.

Обяви. Нагле кривання, пручім нога видається задовга. Кінь волочить ногу за собою, ледво передним крайчиком копита доторкає землі і, не згинаючи її зовсім, скаче на трьох ногах. Якщо коня удариться легко батогом і кінь підтягне швидко звихнену ногу, наколінок сам заскакує на своє місце. Перебіг звичайно щасливий, хотяй у молодих коней може звих повторитися.

Лічення. Звихнену ногу береться одною рукою за путо і сильно потягається в пе-

ред і до гори, а рівночасно другою натискається наколінок. По наставленню наколінка на властиве місце добре ще втерти кантаридову масть. В початках дати коневі цілковитий спочинок, високо вязати, щоби не міг кластися і щойно по 10 днях уживати до праці.

Шпат.

Шпатою називається хронічне, сухе запалення кісток на внутрішній стороні скокового суглава задньої ноги.

Причиною шпата може бути: надмірна перевтома, швидка їзда на твердих дорогах, наглі короткі скрути, при чім сильно напружується скоковий суглав, раптове осаджування коней на місці. Нахил до шпата мають молоді коні 3—5 років, з вузькими, короткими скоковими суглавами, або переймають у спадку (дідичність).

Об'яви. Коли коня виведеться зі стайні, він з початку сильно храпає, опісля в міру руху кульгання зменшується, або й устає. В стайні кінь раз у раз підводить хору ногу, згинає її в скоковому суглаві і держить так якийсь час. Кульгання при шпаті визначається коротким підриванням ноги до гори: „півняча хода“. Щоби пересвідчитися, чи кінь має шпата, можна зробити таку пробу: хору ногу підноситься до гори, сильно згинається і зігнутою держиться через кілька хвиль, опісля пускається і зараз поганяється коня трухцем. Кінь шкульгає сильно, не спирає добре хорої ноги на землю, опісля переходить в чвал.

З початку, коли виступить кульгання, не можна ще зазначити нарости, щойно пізніше, не раз аж в кілька місяців видно на долішній внутрішній стороні скокового суглава менше або більше відділену тверду кісткову нарість.

Лічення. Шпат рідко коли вилічується. Якщо кульгання виступить нагло, а разом завважиться збільшену температуру внутрішньої сторони суглава, робити оклади з глини з оцтом, або з води з ледом. Коли се не помагає, втирати масть з 1 гр. червоного йодку ртуті і 10 гр. вазеліни, або припікати розпеченим залізом (гл. рис. 162—165). Крім того давати коням лише $\frac{3}{4}$ пайки дотеперішого корму і через кілька тижнів держати в стайні в цілковитім спочинку. В початках лікування дозволити коням кластися що третій день.

Крім звичайного шпата подибується з заднього скокового суглава (нище ступакового

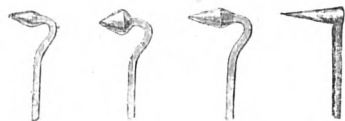

Рис. 162. Р. 163. Р. 164. Р. 165. Заліза вживані до припікання шпату, мертвої кістки та других накістків.

горбка) невелике погрубінне, зв. заячим шпатою (гл. рис. 132). З заячим шпатою кінь здебільша не кривав.

Дальше буває ще козячий шпат; кісткова нарість по зовнішній стороні скокового сугава. Шпат цей трапляється рідко і не спричинює великого храрання.

Оба ті шпати лікувати як звичайний шпат.

Груда.

У коней часто буває шкіра під мичкою, в путі запалена, горяча й поморщена. Хід коня тупий і болючий. По кількох днях повстають міхурці, з яких просочується посока. Міхурці прориваються, засихають і твораються прищі. Цей стан при відповідному ліченню скоро поліпшується. Коли однак ліченне занедбається або коні мусять ходити в студінь по розмоклих дорогах, стан хороби значно погіршується. Шкіра грубшає, тріскає, поміж морщинами робляться глибокі борозди, волос зліплюється, рідшає і сторчить як у їжача; згодом наростають немов бородавки, а між ними збирається гнійна, липка посока. Недуга посувається вище, аж до скокового сугава, нога стає груба як колода, ослизла, з найже-ним волосем: „їжача нога“.

Нерідко кусники шкіри поміж бороздами відгнивають, мертвіють і відпадають, залишаючи по собі рани (виразки) нерівні, горбковаті, з брудним дном. Ці рани поширюються, зливаються, перекидаються на сугава і можуть спричинити закаженне крові.

Ліченне. В початках недуги робити теплі купелі з крелінової води або з 200 гр. оловяного цукру, 100 гр. паленого галуноу і 5 кв. теплої води. По купелі місця, з яких просочується посока, посипувати порошком з 1 гр. йодоформу і 5 гр. таніни. Грубші струпи змащувати мастю з 1 гр. йодоформу і 10 гр. вазеліни або йодиною, передтим однак треба довкруги струпів вистригти волоссе.

Коням стелити чисту, житну солому. Коли кульганне зменшиться, можна вживати до легкої праці на сухих дорогах в погідний і не за зимний час,

Щоби ухеронити ко́ня від ґрудн, треба ногу ²в путі, під мичкою на сухо витирати або змивати літною водою, опісля витерти. Перед дорогою в слоту намастити ногу (в путі) не-соленим салом, а за поворотом очистити з болота і витерти віхтем соломи. Якщо покажуться на путі ранки або поре-пини, треба негайно змити їх літною креоліною водою і за-мастити йодиною або піоктаніною.

Черканнє.

Причиною черкання буває звичайно вузьке уставленнє ніг у путі й копиті, неправильний хід, погане підкованнє, за широкі підкови, скісні копита, злі дороги і т. п.

Обяви. На осередній стороні пута видно поверховні або й глибші ранки, наkostenі, опухи.

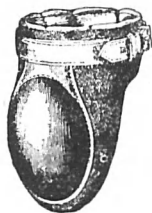

Рис. 166.

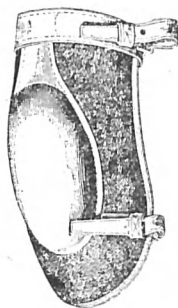

Рис. 167.

Шкіряні ногавиці проти черкання.

Ліченнє. Перш усього звертати увагу на кованнє: через відповідне зібраннє рога спровадити правильне уставленнє копита, можна також ужити підкову зрізану в передній частині до заду. Коли черканнє не дасться усунути через відповідне кованнє можна надягати шкі-

ряні ногавиці (гл. рис. 166 167). Рани гоїти окладами з 50 гр. паленого галу́ну, 100 гр. оловяного цукру і 2 кв. води. Опісля намазувати йодиною і накладати повязку з марлі.

Опої (ревматичне запаленнє копит).

Опої повстають з напоювання спітнілих з дороги коней студеною водою, з годовання житом чи ячменем або, коли не

ковані коні підійються на твердій дорозі. Якщо опої прикинуться на передних ногах, тоді кінь висуває передні ноги, а задні підтягає під себе, стараючись перенести вагу тіла на зад. Колиж захоріють всі чотири ноги, то кінь по більшій часті лежить і з часом творяться залежини на стегні, клубках і рамени. Копита горячі, болючі, передної ноги піднести не можна, бо кінь не остоїться, підошва видута, передний край копита грубшає і загинається в гору, стінки копита вкриваються карбами. Кінь кульгає (на мягкій землі менше як на твердій), не їсть, кал з початку твердий, збитий, опісля бігунка (пронос).

Лічення. На копита класти глину, замішану на воді з оцтом, або холодні оклади, також поливати студеною водою. Рівночасно дати на прочищення, пустити кров. Самого вівса не давати, мішати з буряками, давати свіжої трави, пійла з 2—4 ложками глявберської соли.

Наколи і заковка на копиті.

Наколи на підошві бувають, коли кінь наступить на острі річи як цвяхи, скло, кусники бляхи. Якщо наколи не глибокі, після очищення та промивання дезінфекційним плинном, гояться скоро; інакше з глибокими наколами, що нарушать мясні частини копита або й кістку. Тоді виступає гнійне запалення копита, гній пробиває собі шлях у гору до вінця і сюди діставється на вні. Кінь не стає зовсім на ногу, або тільки передним краєм копита (зачепом).

Лічення. Коня треба розкувати, вичистити підошву, випустити гній, опісля перополювати розчином креоліни (найліпше сикавкою, щоби плин переходив наскрізь) і змащувати рану (в середині) йодиною. Добре також робити теплі купелі з креолінової води через 15—20 хвиль.

Заковка. Часто ковалі, підковуючи коня, вбивають цвяхи в мясні частини копита. Кінь не куляє зараз, аж коли заковане місце стане загивати, на другий або третій день.

Лічення. Насамперед підкову відорвати, а опісля пробними кліщами надавлювати підошву копита враз зі стінкою. Коли кінь при надавлюванню „жаліється“, отвір, куди прой-

шов цвях, поширити лійкуватим копитним ножем, щоби гній міг легше стікати. Копито купати в теплому креоліновому розчині, замащувати загвожджену ранку йодиною і наложити повязку.

Нориця копитного хрища.

Причиною нориці копитного хрища бувають натовки, засіки вінця, наколи, поширинне гноевого запалення з сусідних частин. Коли копитний хрищ нагноїться, гній добувається на вні через шкіру вінця і повстає нориця.

З норицею копитного хрища може кінь якийсь час не кульгати; нориця може в однім місці зарости, а гній може пробиватися в іншому. Вінець напухає, став твердий і грубшав в двох за копито.

Лічення тільки оперативним способом, вирізати копитний хрищ, що розуміється може зробити тільки лікар.

Недуги стрілки.

Гниття стрілки. Коли коні стоять в гною, копит ніхто не доглядає, або за сильно збереться стрілку, коли за високі бічні стіни копит, тоді ріг стрілки загниває, починаючи з борозди.

Объяви. Недуга частійше подибується на задних ногах у кобил. В борозді стрілки збирається густа брудна й вонюча матерія. Ріг стрілки мякне, стрілка виглядає якби вижерта й полушена.

Лічення. Стрілку очистити, вимити розчином креоліни і вложити в неї бавовну, намочену в нерозпущеній креоліні або 5% формаліні.

Рак стрілки. Є це хвороба м'ясних частин підошви, копита і стрілки, причім замість правильного рога витворюється вонюча, м'яка, сировата маса.

Безпосередню причиною рака бувають набої і поранення підошви і стрілки; ушкоджений ріг відкриває голі м'ясні частини на діланне хворобливих впливів. В більшій однак частині випадків ця недуга є спадкова (дідична).

Об'яви. Звичайно щойно при кованні завважається на кінці стрілки й на підошві отворені вглиблення (рани), виповнені смердючою масою. Чим даліше здоровий рід зникає, а з розпалих бороздин виростають бородавчаті, легко кровавлячі нарости. Хвороба, в разі занедбання лічення, поширюється що раз даліше на цілу стрілку, підошву, п'ятки і рогову стінку і коні сильно кульгають.

Лічення найліпше повірити лікареві. В лекших випадках, коли хвороба ще не дуже поширена, замазувати заняті місця чистою формаліною, опісля давати повязку, змінювану що 5 днів.

Розколини рога.

Розколини рога подибується на передній і на бічних стінках копита. Причиною розколин бувають, сухі, хрусткі копита, поранення кінця, погане стісування копита при кованні. Розколини здовж копита, що заходять до шкіри вінця і сягають до м'ясних частин, є тяжкі і небезпечні, тоді — як поперечні і поверховні зовсім нешкідливі. Розколини можуть ковалі стягати клямрами (гл. рис. 129), бляшками, дротами причім треба уважати, щоби клямра чи нюти не за глибоко входили і не надавлювали м'ясних частин (гл. рис. 128); При поперечних розколинах вистане по обох кінцях вистругати рівці, щоби даліше не поступали. Поздовжні й глибокі розколини можнавилічити тільки операцією.

Познаки недуг у коней.

1. Піднебінне опухло та місцями звисає на зубах; жування утруднене, гляди — *Охолони*.

2. Місця під вухами напухлі, горячі і болючі, конина держить шию і голову витягнуто, не повертає нею, гл. — *Приушниця*.

3. Кінь горячкує, стоїть з витягнутою головою, як пв воду, то вертає її ніздрями, також часто слизниця рота горяча, підпухла, язик обложений, на ньому збирається слиз, що тягнеться в тонких нитках, гл. — *Горловиця, Ротовиця, Золзи*.

4. Конина мало їсть, зате зідає брудну підстилку; часто горячка; шерсть наїжена, кал твердий, сухий, часто розвільненне, гл. — *Нежит шлунка*.

5. Кінь має сильну горячку, погляд бистрий, вистрашений, робить боками; загибіль наступає скоро, гл. — *Углик*.

6. Кінь обявляє біль черева, іноді приймає незвичайні постави гл. — *Кольки, Нежит шлунка*.

7. Кінь обявляє душність, хіть до їди лиха, або не має горячки, а тремтить на цілому тілі, несупокій, іноді очі випялені гл. — *Соняшний удар, Глисти у коней, Наплив крові до легенів*.

8. Кінь не віддає сечі, або віддає тільки каплями, при чому відчуває великі болі, гл. — *Кольки, Задержанне сечі, Запаленне сечевого міхура, Запаленне очеревної*.

9. Кінь оказує тупий хід, кулів то на одну, то на другу ногу, робить короткі кроки, в руху штивність меншає, гл. — *Ревма мязів*.

10. З носа виділюється ясно-червона кров каплями, або в більшій кількості, гл. — *Кровавленне носа*.

11. Конина кашляє, кашель болючий, віддих прискорений, іноді горячка, гл. — *Запаленне олегочної, Запаленне легенів, Нежит дишок*.

12. У коня дрощі, певні части тіла виказують не однакову теплоту, часом виступає просочина, гл. — *Запаленне олегочної*.

13. В коня появляється нервність, дур, іноді отупінне, сонність, зір дикий, зіниці звужені, гл. — *Запаленне мозку*.

14. Кінь стоїть задуманий з сіном в роті, отупінне, сонливість, іноді поразення певних частей тіла, або спирає голову на ясла, коліно, стіну, гл. — *Оглум, Запалення мозку.*

15. Кінь стоїть сумний і оглядається на черево, гл. — *Колька у коней.*

16. Слизниця очей, рота, також сеч, піт, молоко дістають жовту краску, хіть до їди зменшена, гл. — *Жовтяниця, Стверднінне печінки.*

17. Здержання виділювання сечі, або часте мочення, колькові об'яви, штивний хід, гл. — *Ниркові камінці, Запалення нирок.*

18. Кінь нагло занепадає, потиться, в заді храмає, сеч червона, брунатна, або чорна, гл. — *Чорна сеч (охват).*

19. Конина дістає нагло високу горячку, дріжить, скаче, то знова стає приголомшена, гл. — *Углік.*

20. Конина дістає горячку, очі червоніють, повіки підпухлі, закисають, спершу запір, потім пронос, долиною тіла неболючі опухи, гл. — *Інфлюенца.*

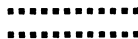
21. Кінь кашляє, дістає боляки на голові, шиї, гл. — *Золзи.*

22. Кінь здебільша не лягає, стоїть з розставленими ногами, тяжко кашляє, впливи з носа з першу скупі, опісля більші, густі і жовті, гл. — *Грудна недуга, Золзи.*

23. Кінь не їсть, сумніє, очі закислі, опухи ніздрів, губ, або голови, впливи з носа, спершу воднисті, опісля темні, слизоваті, гл. — *Тиф у коней.*

24. Конина стоїть з наїженою шерстю, без полиску, впливи з носа, час до часу не їсть, гл. — *Нежит дишок, Нежит гортанки, Сап, Золзи.*

25. Кінь сопе, кашляє, змінлива горячка, опух підщочних залозів, шерсть наїжена, гл. — *Сап — Носатина,*

Часть V.

СВИНЯ.

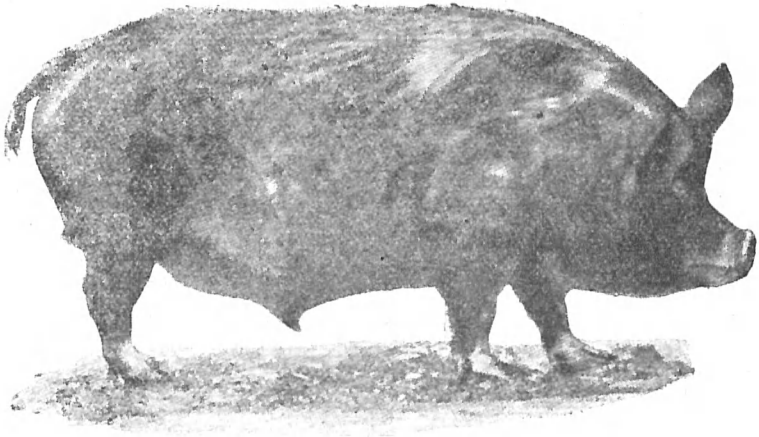
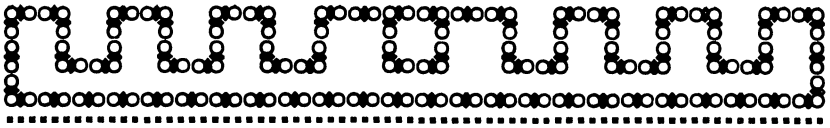

Рис. 168. Свиня расы Бергшпир.

Свині.

Раси свиней.

Свині походять від європейської або від індійської дикої свині. Від сеї останньої розведено домашні свині головню в Китаю й Англії. Від європейської дикої свині маємо всі інші раси домашньої свині в Європі.

За прикметами а також місцевостями розрізняється:

1. Короткоуха раса, плекана на Мадярщині, Закарпаттю, Буковині, Галичині, Чехах, Баварії. Свині сеї раси мають звичайно довгу рийку, головню мадярські та закарпатські. Вони не вихіснують добре паші. Сю хибу усувають через перехрещуванне з англійською расою.

2. Довгоуха, або клапатоуха раса, плекають головню в Європі західній, середній та північній. У сеї раси шерсть густа, тверда і гладка, на хребті більша, масти здебільша ясної; тулуб вузький, ноги відносно високі. Розвій і тученне свиней сеї раси поступає поволи, через те до тучення надаються аж з кінцем третого року. За те є се найбільші й найтяжчі свині та мають смачне мясо. Угодвані, доходять до 400—450 кг. живої ваги. Для прискорення розвою й тучення плекають відміну мішану з англійською расою.

Свині сеї породи витривалі на негоду та значно плідні. Льоха родить річно 10 або і до 20 поросят.

Важніші породи сеї раси се: французька, низова-німецька та польська.

3. Романська раса, плекана в Португалії, Іспанії, Італії, Швейцарії. Ростом мала, тучиться скоро, масти чорної і сивої, а на негоду мало витривала.

4. Кучеряво-шерстна раса, плекана в південно-східній Європі: Туреччині, Болгарії, Сербії, Мадярщині, Румунії,

по часті на Україні. Ростом малі і поволи розвиваються, але витревалі на негоду і втучуються та доходять 200 кг. ваги.

Найважнійша порода сеї раси се: монголіца, плекана на Мадярщині головно стадинами по лісах, де тучаться жиром. Знані монголіци з баконського ліса. Хребет у неї рівний, широкий, ноги короткі, грубі; уха острокінчасті, короткі; масть біла, сива, червонаво-брунатна. До тучення добра, солонина дуже добра і смачна.

5. Англійська раса — мішана порода із крижовання англійських клапоухих свиней із китайськими і романськими. Замітні короткою головою, високим чолом, короткими і стоячими вухами, бочівковатим тулубом з тонкими кістками та короткими ногами.

Свині сеї раси скоро дозрівають, скоро і легко тучаться та добре вихіснують пашу. Їх можна поділити по масти на: білі, чорні, сорокаті, і по рості на відміни: малу, велику й середну.

Відміна: мала, замітна скорим тученням, вже в 8—12 місяців „готові“ та мають до 200 кг. ваги. Плідність мала та даються плекати тільки при лагіднім підсонню. Знані породи: іссікс (чорні) і віндсар (білі).

Відміна: велика, плідність середна, щітина біла, на негоду середно-витревалі. Найзамітнійша між ними свиня: йоркшір (зі схрещення клапоухих з китайськими і неаполітанськими), які доходять до 1—1½ м. довжини та 500—600 кг. ваги. Також знані: свиня суфолькська та ляйцистерська.

Відміна: середна, зі схрещення англійських малих і великих зі свиньми неаполітанськими і китайськими. Мають прикмети попередних двох, англійських та перевищають їх щодо витревалости, плідности й тучення. Знана свиня бергшір з короткою головою і довгим тілом, що в віці 1½ до 2 літ доходить до 200—300 кг. ваги. Масть бергшірів чорна з жовтими цятками на рийці, чолі, потилиці та ногах.

Сюди належать середні, білі йоркшіри; середні, білі суфольки та тамворти, масти червоної з чорними латками.

6. Американська раса зі схрещення завезених до Америки європейських домашніх свиней із китайськими і бергшірами. Масті чорно-сорокатої, з малою головою, короткою рийкою, довгим тулубом та тонкими і низькими ногами. Називають їх „поланд-хіна“; вони витревалі й добрі до тучення.

На Україні мало удаються раси шляхотні, головно ан-

глійські. Через те найдогідніші до тучення йоркшіри і беркшіри, хоча нераз спроваджувані, вироджуються і тепер досить рідкі. Свині найбільше плакають на Чернигівщині, Поділля та Волині. Там найбільше знані прості раси: московська, кучерява, польська. Сі раси хоча поволи і пізно тучаться, однак добре годяться з місцевим підсоннем.

Розвій свиней.

Свиня має 7 звен шийних, 14—17 реберних, 6—8 лідвичної части, 4 крижових, та 20 хвостових. Ребра плоскі; грудь більше висока; ноги з чотирма пальцями, два з переду з роговими наростями зв. ратичками. В будові замітна досить довга часть лідвична. Шлунок поєдинчий, кишки коло 15 разів довші від тулуба. У самиці дійки по обох сторонах черева, 5—8 пар. Щітина рідка, деколи густійша, головно на спині. Зубів має січних 12, черінних 24, клів 4 та 4 вовчі зуби (перші за клами).

Народжені поросята мають: 4 кли і 4 вовчі зуби. По чотирох тижнях дістають пару молочних щипців, по 8—12 тижнях середні молочні. Три перші пари черінних виростають в 4—6 тижнів. По упливі пів року починає скидати молочні зуби, долішні вовчі в 8 місяців, горішні в 9 місяців, щипці по 12 місяцях, середні по 15—18 місяцях, а на їх місце дістає сталі. Отже в 1½ року має свиня вже всі сталі зуби.

Вік свині по зубах напевно можна пізнати до одного року, опісля тяжче. Пізнійше певнішими знаками віку є в самця морщини на рийці, а у самиці обвисле черево.

Народжене порося важить 0'6—2 кг., опісля відносно скоро розвивається і в $\frac{3}{4}$ року можна вживати до розплоду. Плідність досить значна: 2 рази в рік по 4—20 малих.

Народжене молоде доки ссе — зветься порося, або паця, опісля до першого року підсвинок або назимок. Дорослі: самець зветься кнур, вепер, кабан, а самиця льоха.

Вигляд свиней.

Свині хлівні повинні мати тонку шкіру, зате чередні можуть мати грубу. У чередних також і шерсть буває густіша. Якщо на шкірі замітні струпи, ранки чи здрапання, то се є ознакою недбалого та нечистого хову свиней.

Голова повинна бути середно велика. Деякі породи довгорийкових є лихі на кормленне. Однак загально годі твердити, що лише коротко рийкові є добрі на кормленне, або середні, бо се залежить у великій мірі від раси і її пристосовання до підсоння. Був час, коли годівельники пошукували тільки за коротко рийковими, а в недавніх часах помітний нахил в пошукуванню за довше-рийковими, мовляв — такі свині, маючи довгу і сильну рийку, краще годуються на пасовисках.

Шия долом повинна мати згиби (фалди), які звичайно є ознакою добре тучних пород. За те тонка шия се рішуче хиба.

Спина повинна бути широка і рівна. Коропова спина у шляхетних пород є хибою.

Широкі груди се ознака доброго ужитковання корму. Черево стягнене (запале) се велика хиба, свідчить про недугу. Значна кількість дійок у льохи є ознакою більшої плідности.

Криж має бути круглий; острий — значна хиба.

Хвіст повинен бути трохи закручений та легко оволошений.

Стегна повинні бути добре омязені. Ноги не закороткі, омязені. Постава ніг добра прямовісна; звичайно висунені вперед або взад є причиною недуг костей.

Вкорінене переконання, що свиня любить нехлюйство, бо радо перебуває по калабанях, в гною та болоті. Однак, якщо дати їй можливість підчас спеки купатися в чистій воді, та дати сухе, охарне приміщення, тоді й свиня в болото не лізе. Тому держання свиней в мерзенних норах, ніби хлівах, ніяк неоправдане і така звірина не вихіснує належито корму, а через те не може годівельникові принести бажаної користи. Окрім того в таких обставинах свиня легко набавляється недуг, худне, а тоді продають її за безцін, щоби тільки збутися, або й гине. Тоді повно нарікань, що хов свиней небезпечна річ, бо можна багацько втратити. Таке головно бу-

ває, коли хто, ніби на більшу міру, ховає кілька штук, а вони або поздыхають, або на час ніяк не підгодовуються.

Втрата безнеречна. Однак винен годівельник, який думає, що частенько змиваючи свинку, хоча гній тижнями не підбираний, а в хліві стало вогкість, вже все для худобини зроблено. Се звичайно причина, що в нас люди хоч мають місце, а тим самим можливість, а ніяк не примудряться до того, щоби завести добре прибуткову стаднину, хоча багато вкладають праці в інше діло, яке в їх обставинах не може приносити значнійшого прибутку. А однак багато розумних годівців (головно в Америці, де все іде в рекордову скалю) довело, що свині можна всякому ховати в великих стаднинах та мати значний прибуток. Се саме відноситься також до хову інших домашніх, ужиткових звірят, головно малих ростом, для котрих навіть добрі урядження для більшої кількості штук не

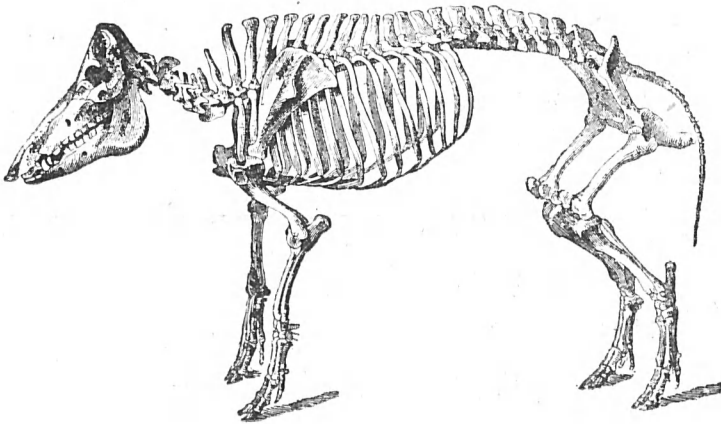

Рис. 169. Кістяк свині.

винесуть тільки, що урядження для менше штук великої худоби. Тому всякий дрібний господар не може заводити стаднини коней чи коров, але прим, стаднина свиней (або курей чи інших) добре ведена на одному моргові ґрунту, що над потічком, то-що, дасть 20—40 разів кращий прибуток, ніж сіянне хочби так конечної рослини, як пшеничка.

Ціла справа в тому, що пшениця виплачується на велико-морговім господарстві, а приміром на одно-морговім не ви-стачає навіть на прожиток сімї. Тому на малих господарствах

треба заводити чим скоріше або більше поплатні годівлі відповідної звирини, або спеціальні плянтації більше платних, шляхетних рослин.*

Познаки здоровля у свиней.

Здорова свиня повинна їсти все, що їй подадуть, не повинна вибирати. Коли свиня при кормленню вередує вперед вибирає щось ліпше, то або не добра на тученне або щось їй хибув.

Найзамітнішою познакою здоровля є хвіст звинений в колісце. Подвійне колісце на хвості є познакою особливо доброго здоровля. І на відворот, коли хвіст у свині опускається, то се познака шлунково-кишкових забурень, або горячки. Опісля як у стані здоровля наступає замітна поправа, хвіст знову закручується. Діється се тому, що при недужі мязи хвоста слабнуть.

Загально познаки занедужань у свиней подібні, як у інших звірят. Кашель є познакою недуги грудей, гортанки, або горла, а у поросят є небезпечним обьявом,

Якщо свиня ховає голову під солому, є се звичайно познакою горячки, або інших недомагань.

Свині замкнені, без руху часто мають твердий, сухий кал, який є познакою кишочних недомагань. Кал здорової свині не є збитий. Здорова свиня віддає калу $\frac{1}{2}$ до $1\frac{1}{2}$ кг. денно.

Як приходить пора прокормлювання здорові свині квичуть. Якщо свиня сезнастанно цілий день квичить, то наскільки не є лихоб годована, терпить на якусь внутрішню недугу.

Теплота тіла у здорових свиней виносить 38.5 до 40° Ц. У поросят вища.

У здорової свині припадає на 1 мінуту: ударів живчика 60—80; віддихів 8—15.

*) Видавництво приготує до друку більший практичний підручник сільського господарства.

Годівля свиней.

Хліви і їх урядженнє.

Хлів повинен бути добрий; ясний, провітрюваний, теплий, з підлогою, коритами та огорожею для перебування на вільнім повітрі. Якщо годується більше штук, то повинні бути бодай два, відділені хліви. Се останнє віддає добрі прислуги при появі пошести.

Тільки в добрих хлівах свині добре зужитковують корм і добре тучаться. В хлівах темних, парних або за зимних, без воздуха, мокрих і брудних, свині добре не тучаться, а то й хоріють. Однак не треба будувати хлівів дорогих, бо се й не виплачується і такі хліви рідко для здоровля свиней відповідні.

Як що хлів зимний, треба. в середині виложити дошками, тоді й в хліві буде тепліше, та й свиня не буде лежати під зимною стіною.

Підлога говинна бути тривала. Бетонова підлога для свиней невідповідна і за зимна. Ліпша є деревляна, але скоро нищиться; коли годівлю задумується на довший час, то се не вигідно і вийде задорого. Найліпша підлога з палених цегол, ставлених плоско. Діри між цеглами можна залляти цементом.

Переділи добре робити деревляні, або цементові, обкладувані дошками.

Жолоби і корита повинні бути такі, щоб їх можна легко чистити.

У хлівах треба часто провітрювати повітря. Головно тоді, коли годованців не випускається на двір, або коли держиться їх більше штук. До провітрювання можна вживати також вікон; у кожному разі так провітрювати, щоби не було шкідливих протягів.

Загороди перед хлівами є конче потрібні. Свині, які приневолені стало перебувати тільки в хлівах не зужитковують так добре корму. Загороди перед хлівами повинні мати трохи тіни (прим. дерево) та урядженне до купання свиней з залишеннєм якогось місця (без бруку) з вільною землею, де свині моглиби ритися. Годуючи більшу кількість свиней, добре мати в загороді басен (бетонувий ставок), або потічок. Якщо потік

глибокий, треба відповідно прокопати і загородити, щоби свині мали відповідно глибоку купіль та далі не заходили*.

В хліві повинно бути одно місце призначене на леговиско для свині, яке добре робити напроти жолоба, під противною стіною. Леговиско задержують свині в чистоті та сухо.

На підстилку добра довго кровна солома. Шумилине на леговиско, головню для вгодованих штук, за тверде.

Чистоту треба задержувати якнайбільшу. Головню літом, по викиненню гною добре хлів переполювати (змити) водою. Окрім того два рази в рік переводити загальне чищення хліва та вибілювати при тім стіни.

Тому, що свині потребують і з'їдають вугілля, попіл, цеглу та ин., добре потрохи все давати тих присмаків до загороди.

Хочби й не можна користати з річки чи басену, то все таки треба свині купати. Свині відчувають сверблячку шкіри, длятого коли свиня не має досить чистої води на купіль, тоді лізе і в найбруднішу калабаню.

Коли свиня може викупатися, або коли її змивається зимною водою, то й сверблячка шкіри менше дошкулює. Купаючи свиню добре опісля натерти її віхтем та уважати, щоб не лежала на продуві. Свині миті добре їдять та краще зужитковують корм. Опісля наїджені не квичуть та задержують у хліві чистоту. Змивати і очищувати треба також поросята.

Якщо свиней не змивається, то вони часто дістають воші, які можна винищити розтвором креоліни (25 гр. на 5 кварт води), або лізолю. Поручають також натирання солодкою сметанкою.

В господарствах, де можна годувати свині на пасовисках, звичайно свині краще удаються, бо свіже повітре і рух добре ділають на їх розвій і тученне. Льохи з дуже обвислим черевом не надаються до годівлі на пасовисках.

---

*) Господарство, що має доступ до потоку надається добре до заложення навіть більшої годівлі (чи фарми) гусей, качок. Але тоді для догіднійшої годівлі, конечно відгородити вищою сіткою належну часть потока.

Вибір розплодовиків.

Цілею плекання свиней — придбати для себе мясо і товщ; або добути добре угодвані штуки до продажу. Однак не кожна раса добре плекається в кожній околиці, а при тому бувають різні місцеві вимоги, приміром на вивіз жадають звичайно тільки певних рас свиней.

Тому при виборі розплодових штук треба звертати увагу на те, які прикмети свиней в даній околиці мають більший попит. Якщо попит є на мясо і товщ, то треба заводити скоро дозріваючі раси, які скоро тучаться. Зате там, де більший попит за поросятами, треба заводити раси, які дуже плідні. Інші раси треба добирати, коли годується свині в хлівах, а інші, коли мається годувати на пасовисках.

З поміж поросят вибирати до розплоду найздоровші одиниці. При тім зважати, від якої льохи вони походять, прикмети в потомків в дідичні. Через те вибирати льошки і пацючки від здорової, плідної та випасової льохи. Розплодові льохи і пацюки повинні мати всі прикмети здорових і добре жирних свиней.

Парованнє.

До розплоду допускається льоху, якщо вона достаточ-но розвинена. Льохи скорозрілих рас (англійська) парується в 7—9 місяців. Якщо з ними довго чекати, то часто виступає безплідність. Однак коли бажано мати сильну розплодову льоху, то з парованнем треба підждати до 11 або 12 місяців.

Свині, що поволи розвиваються парується по році до 14 місяців.

Якщо льоха не дістає полового гону, то треба додати до корму щодня по кілька ложок насіння льну або парену кропиву та вівсяні крупки.

До паровання допускається льоху, коли дістане половий гін, тобто „гукається“. Тоді льоха стає неспокійна, квичить хриплим голосом, бігає, скаче на інші свині, а родниця під-

пухає й червонів. Гуканне триває 24 до 40 годин, а відстановити належить в 12 годин. Гуканне, в разі незапліднення повтаряється в 8—14 днів. По опоросенню льоха гукається в 4 до 5 тижнів. Однак льоху, яка кормить не треба парувати, бо стратить молоко, або молоко станеться шкідливе для поросят.

Кнура можна допускати до розплоду вже в тім віці, що льоху, але не часто, найбільше раз до два рази тижнево. Пізнійше став він сильнійший. Сильний кнур вистарчає на 25 до 40 льох, однак не повинен крити більше як раз денно. Якщо кнур не показує полового гону, то треба його годувати, як у такім випадку вище подано для льох.

Після покриття відганяється кнура від льохи, а в пів години опісля можна його ще раз припустити.

Парованне свиней повинно відбуватися в обширній загороді, щоби їм ніщо не заваджало.

Час дозрівання плоду триває у льохи 16—18 тижнів, звичайно 115—120 днів, а пересічно 116 днів т. в 3 місяці, 3 тижні і 3 дні.

Поросну льоху треба добре годувати, не поїти за зимою водою, хоронити головно від побивань та тродувів, а також від зимна і спеки.

Кормленне свиней.

Свині не в перебірчиві на корм та належать до звірят, що все поїдають. Вони зїдають поживу ростинну і звіринну. Свині мають можливість добре вихісновувати поживу і тому набирають мяса й товщу. Всетаки вони краще тучаться, коли дістають добірніший корм.

При годованню свиней на пасовиску треба подбати, щоби вони мали досить води та холод для випочинку. Добрими в вохкі пасовиска головно в букових та дубових лісах. Молоді свині розвиваються і тучаться там дуже добре, якщо до паші з пасовиска додати їм і иншого корму. Однак не можна

держати їх вічно на вільному повітрі, потрібні також хліви, які хоронилиб їх від негоди, спеки та зима.

В хлівах годують свиней всякими господарсько-кухонними відпадками. Однак доброю пашею для них є конюшина головно червона; зелена, молода люцерна, ріпак, лубін, вика, яринні відпадки; бурян дрібно січений та змішаний з грисом, а даліше: буряки, морква, картофля, жолудь. Свині добре вихіснують також: відпадки з цукроварень, прим. бурякові обрізки; відпадки з молочарень, а даліше: помій, послід, молот, брагу, солод. Тучаться також від зерна, головно кукурудзи, гороху, бобу, фасолі, а також вівса, ячменю, пшениці, рижової муки, даліше сирватки, маслянки. Зерном виплачується свині годувати тільки тоді, як зерно паде в ціні. Вони зїдають також радо мясо звірят; подається варене, покряне і посолене.

Для доброго тучення треба свиням додавати до корму соли та подавати вугілля.

З кормом треба подавати досить пїйла, бо свині запотребовують багато води. З пїйлами подається час до часу жменю кормового вапна, або спорошкованої крейди,

Пересічно потребує свиня 100 кг. живої ваги, около 12 кг. корму денно.

Загально основи кормлення такі:

1. Кормити 3–4 рази денно.
2. Корм подавати в малих пайках, досипаючи що раз свіжі пайки.

Не подавати нараз більше корму, як свині можуть відразу зісти. Се дається перевести добре в малих господарствах, де кожную штуку можна кормити окремо. Тоді памятати, кільки корму можна кожній штуці подати нараз.

4. Корм не повинен бути за горячий, а теплота корму повинна все бути однакова. Про теплоту корму найкраще переконатися вложивши за кожний раз руку.

5. До корму додавати соли; однак, де свині кормиться багато кухонними відпадками, не треба подавати окремо соли.

6. Перед кормленням вичишувати корита. Часто свиня кидається до подаваного корму, а потім не хоче їсти. Тоді треба вперед очистити корито.

7. Все подавати воду до пиття.

8. Для додання охоти до їди, добре перед кормленням подати жменю вівса вареного зі солею.

Щоби мати успіх у кормленню, треба подавати відповідно приготований корм.

Картофлі і буряки добре подавати варені і подушені і чимось заправлені, прим. грисом.

Листе капусти, буряків, молодої салати, кроїти, парити або і варити, — як додаток до корму дає знамениту пашу для свиней.

Кукурудзу добре подавати сиру або в крупах. Від варених кукурудзяних крупів свині тучаться дуже добре, головню солонина стає смачніша. Ріжниця в кормленню свиней сухою кукурудзою і вареними крупами значна; коли свині, годованій кукурудзою в певнім часі прибуває 4 кг., то иншої, годованій вареними крупами і такою самою кількістю, в тім самім часі прибуде 20 кг. ваги.

Жито, пшеницю, овес, ячмінь також подавати в крупах і варені. Тоді свиня значно краще їх зужитковує.

Горох, фасолю, жолуді подавати душені чи в крупах та варені, заправлені отрубамі та з пійлами.

Зелену пашу подавати все свіжу, покровну. Однак не кормити тільки нею, але давати їй инший корм.

З молоком, чи молочними відпадками не подавати більшої кількості пшеничних отрубів, та гороху, фасолі. Маслянка для поросят не добра, викликає розвільнення. Для поросят добре повне молоко і солодке збиране.

Сирватку подавати з кормом, але тільки варену, бо заразники (прищиці, перлиці), що там є, можуть викликати занедужання. — Квасне молоко з кормом, робить корм смачнішим; але в останнім часі тучення його не подавати.

Свині призначені до розплоду кормити так, щоби надто не опасалися, бо будуть за тяжкі до розплоду. Тому таким свиням не подавати за багато прим кукурудзяних круп.

Муку рижову не подавати в більшій кількості як $\frac{1}{2}$ кг. денно для одної свині, а під кінець опасу взагалі не подавати; инакше солонина зіпсується.

Свиням, які терплять на затвердження, добре подавати отруби, які розвільнюють.

Молоді льохи добре кормити зеленою пашею, буряками, вівсяними крупами, отрубамі, відпадками з молочарень, то-що.

Догляд розплодовиків.

Молодих, чотиромісячних кнурів багато пускати на вільне повітря, пасовиска та відділити від льох. Треба їх добре кормити, прим. крупами ячмінними, вівсяними, зеленою пашею, відпадками з молочарень, то-що, але картофель подавати небагато.

Льохи повинні мати досить руху на пасовиску чи загороді, де моглиб свобідно рити. Кормити змістовою пашею. Давати багато зеленої паші, картофлі зі збираним молоком, кухонні відпадки, крупи, то-що. Не давати сирватки, солодів і т. п.

Під кінець поросних льох не гнати на далекі пасовиска; се часто спричинює покиди. Рівнож не давати їм за зимної води, перемерзлого корму, як також зіпсутого, спліснілого. Дальше: хоронити від перестуди (зимних продувів), від побиття (в черево, рийку) через удари або пересування через вузкі щілини (в дверях, плотах). Рівнож уважати, щоби пси, або кнурі не непокоїли льох. Головно дуже шкідливі є перестрашення від напасливих псів.

При кормленю уважати, щоби не подавати в більшій кількості такого корму, що надмірно опасає, розвільнює, затверджує або здуває.

Дбати про чистоту та сухість у хліві, головно, щоби льоха не ховзалася при вставанню.

Порід.

В останнім часі перед породом треба пильну увагу звертати на поросні льохи. На тиждень перед породом перегнати льоху до окремого затишного та темного переділу. Спокій є для льохи конче потрібний, а нагальне зривання дуже шкідливе. Рівнож дуже шкідливі є зимні хліви; теплота не повинна бути низча як 13° Ц.

В послідних днях опухає родниця, на бородавках вимени появляється дрібка молока.

Порід майже все переходить правильно, без людської помочі. Іноді у льох, які перший раз родять, порід першого поросяти проходить тяжче і тоді треба перше порося, легко тягнути, витягати.

Часу породу треба допильнувати, бо можлива в потреба деякої помочі. Однак перед породом ніяк льохи не непокоїти, зате можна дозволити їй на деякий рух.

Поросна льоха їсть мало, в дуже неспокійна, має дикий погляд та уривно і сильно квичить, гукає. Добре її успокоювати, потираючи лагідно по бородавках вимени. Деколи ставиться дуже неспокійна та насильно хоче вирватися з хліва. Опухлена родниця справляє подразнення, а льоха третється до стін та іноді надрапує аж до крові.

По народженню поросяти треба його увільнити від плодових болон, бо вдуситься. Пупцевий провід звичайно самий проривається; колиб не прірвався, треба перетяти. Пупцеві кровопливи рідко виступають; колиби однак таке трапилося треба провід підв'язати.

Народжені поросята добре зараз забрати і уложити з боку на сіні, доки всі не народяться. При тому придивитися, чи котре не має надто острих зубків, щоби при ссанню не поранило льохи. Притуплення острих зубів можна переводити при помочі добрих кліщів.

Поросята родяться що 5—10 минут одно за другим. Буває, що льоха порося, що ранить її при ссанню, убиває та з'їдає.

Як всі поросята народяться, треба їх приставити до ссання. Слабші поросята приставляти до передних бородавок, які мають більше молока.

Як що поросят в більше, чим бородавок, то треба приставити одно до іншої льохи. Однак, коли се неможливе, то найслабше забити.

Буває, що льоха поїдає поросята, щоби до цього не допустити, треба :

1. Поросним льохам не подавати мяса.
2. Старатися, щоби в хліві не було щурів, які льохи з'їдають, та через те призвичаюються до мяса.
3. При породі зараз спрятати: неживі поросята, плодові болони і плодове місце.

4 Коли заходить небезпека поїдання поросят, то треба їх помастити креоліною.

Льохам, що поїдають поросята накладають на рийку шкіряний каганець в виді короткої рурки, але так, щоби льоха могла з корита тягнути корм, але не могла отворити настільки рота, щоби зісти порося.

Поміч при тяжких породах.

З помічю не вільно за скоро спішитися, але треба виждати. Часто льохи, які надто опасені, ослаблені, або старі, родять поволи.

Коли порід тягнеться задовго, треба конче зараз приступити до помічі, бо опісля, через надмірний опух родниці, поміч стане неможлива.

Поміч треба уділити, коли: порід триває до $1\frac{1}{2}$ години без висліду, а при тому родниця зачервоніла та з вимени стікає молоко; коли по народженню першого поросяти минає без висліду 2—3 чверти години.

В такому випадкові треба вичути рукою, чи нема якої перешкоди для народження поросяти.

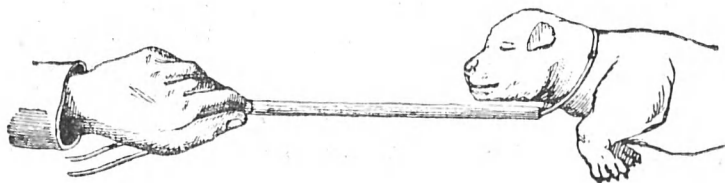

Рис. 170. Наложення петлі.

Часте посагання рукою викликає сильний опух. Тому, як що замітяться, що нема ніякої перешкоди, посягнень не повторювати безпотрібно.

До помічі треба мати приготовану мотузкову петлю та відзарзнути руку через змивання в креоліновім розтворі.

Памятати, що поросята родяться на перемену то головою, то задком. При голівковім положенню ніжки підсунені під черево.

Як що породовий шлях підчас породу стався сухий, то гумовою руркою вляти до середини троха оливи.

Як льоха має сильні болі, дуже квичить, в надто неспокійна, а до того виступав дроз, то льоха задержує порід. Помагає, коли дати лівзативу з румянку або завдати $\frac{1}{2}$ квати молока з одним грамом макового молочка.

Коли в породовім шляху задержиться головка, або задні ніжки, треба легко потягнути. Часто се вистарчає. В противному випадку треба заложити петлю на головку (пор. рис. 170) або на одну, чи обі задні ніжки та за мотузок лагідно при болю потягнути. Надто сильне тягнення спричинює смерть льохи.

Коли голова поросяти підійде за високо в лоханю, треба рукою його трохи відсунути взад, а потім держачи за щокую добре потягнути.

Коли в породовий шлях впихається відразу двое поросят (звичайно одно головою, а друге задком), то обое відіпхнути рукою в зад, а потім старатися втягнути в породовий шлях те, що в дальше в матиці.

Знову, коли порося втискається в шлях породовий боком (положенне поперечне), то треба його відіпхнути в глибо, а опісля підтягати головою або задком.

Часто перешкодою в породі в завмерлі поросята. Тоді треба таке порося конче вибрати обережно, щоби в середині не спричинити ніякого скалічення. Часто завмерлі поросята в зісохлі або зігнилі, а найдрібніше скалічення може спричинити зараження крови. Іноді позірно вродилися всі поросята, однак з родниці звисають останки плодового місця. Є се познакою, що у внутрі в ще завмерле

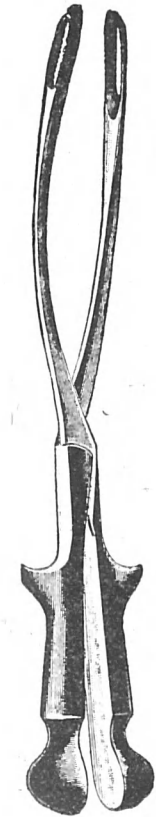

Рис. 171. Кліщі
Дра Редера.

порося, яке треба усунути. Коли з родниці витікає вонюча теч, то се наслідком завмерлого плоду; тоді треба переполо-

кати матицю 1% розтвором лізолю.

До витягання поросят можна вживати замість мотузкової петлі, негрубого випаленого дроту, або кліщів Дра Редера. Такі кліщі конечні, коли родниця за вузка або рука за велика й неможливо її вложити до середини. Кліщів Дра Редера вживається в той спосіб, що їх розкладається та кожную частину впроваджується до середини окремо. Там підсувається кліщі як найдалше під поросля, а щойно потім кліщі складається разом.

Догляд по породі.

По відбутім породі дати льосі можливість відпочати спокійно. Дати також суху і м'яжку підстилку. Льохам дуже вичерпанам дається незбираного теплого молока, або пійла з вівсяних круп з червоним вином або пивом.

Бував, що льоха придушує поросята. У деяких рас виступає се майже з правила; льохи інших рас поводяться з поросятами дуже дбайливо. Однак часто причиною придушування поросят буває те, що поросля запхається глибоко поміж солому, а опісля не може скоро вилізти, утікаючи перед льохою, яка укладається на підлозі. Іноді знову придушують льохи поросята тому, що їх в темному хліві не бачать.

Порада на се може бути така. Старатися, щоби в хліві було ясно в день, а також в ночі (ліхтарка), доки поросята трохи не підростуть, або з початку на ніч забирати їх від льохи. Дуже догідними показалися загородки, роблені в середині хліва, на певну віддаль від стін. Таку загородку робиться з вузкої дощинки (на стовпиках) так, щоби лише поросята могли попід спід перелізти. Тоді льоха не може положитися під саму стіну, а поросята мають певне місце захорони. Також добре на підстилку не давати довгої соломи.

На корм для льохи треба звертати пильну увагу. Бував, що від лихого корму для льохи поросята дістають бігунку. Поросята, що мають дуже велику бігунку, треба конче відділити від інших. Якщо льоха має за мало молока, попри відповідну поживу, можна бородавки вимени натирати камфоровим спіртом, щоби побудити виділюванне молока.

На корм для льохи, що кормить, не призначувати вареного гороху або крупок горохових, зате подавати крупки кукурудзяні, вівсяні, моркву, то що.

Якщо льоха згине, то старатися підставити поросята до іншої льохи, передовсім такої, що має мало поросят. Щоби льоха прийняла чужі поросята, треба від неї забрати її, опісля всім поросятам натерти спину горілкю та пустити до льохи. Однак, коли се не можливе, то треба годувати їх каровячим молоком. Спершу треба молоком поросята заливати, опісля вони вже самі будуть пити. Молоко можна розводнювати, а колиб виступило у поросят розвільнення, додати по пів ложки на одно спорошкованої крейди. По шести тижнях за корм подавати з молоком варені бараболі без лупин.

Для доброго розвою поросят потрібно в теплі дні виганяти їх з льохою на свіже повітря. В загороді повинно бути трохи вільної землі, піску, а побіч в коритах для льохи крупи ячмінні, пшеничні з дрібкою соли та вода.

Відпочиваючи поросята лежать і сплять купою при собі. Від трох тижнів вже скачуть, риють, шукають за поживою та хетять їсти з корита разом з льохою. Тому добре робити для поросят окремі переділи.

Поросят, що ссуть, в чотири тижні можна подавати троха незбираного молока, а в 6 тижнів парені та душені бараболі без лупин з молоком та з додатком троха вівсяних крупок.

Іноді поросята, хоча спершу добре розвиваються, опісля нараз марніють; наскільки не в недужі на яку пошестну недугу, то недостає їм руху та солей. Тому треба пускати їх на свіже повітря, де моглиби мати рух та зїдати соли з землею, піском, ставовим намулом, а також до корму додавати спорошкованої крейди або фосфорану вапна. Так само треба поступати, коли поросята пють гноївку, що в хоробливим об'явом,

---

Догляд поросят по відлученню.

Перед відлученням поступово приучувати поросята до подаваного корму. По відлученню даліше подавати розведене молоко та бараболі з молоком, але збільшувати пайки бараболь, пійла з вівсяної або ячмінної муки.

Відлучення найкраще переводиться в 7—8 тижнів. Однак іноді треба скорше. Добре не відлучувати всі поросята, але слабші залишити коло льохи, щоби допивали решту молока. Таке поступовання корисніше для льохи.

В тиждень по відлученню можна вже подавати окрім попереднього корму ячмінні крупи, житні отруби. Пізніше маслянку, квасне молоко, кухонні відпадки, трохи цілого ячменю і т. и. Зате житні крупи є шкідливим кормом для поросят.

Якщо льоха перед відлученням поросят запліднена, то поросята треба зараз відлучити, бо змінене молоко їм зашкодить. Однак перед 8 тижнями льохи є ще за слабкі, щоби їх відстановляти. Тому не добре так поступати.

Перед відлученням кнуриків, не призначених до розплоду, належить с к а с т р у в а т и. Валашники, що переводять такі операції, звичайно роблять се дуже вправно. Всежтаки треба звертати увагу на те, щоби знаряддя було чисте і відзаражене та, щоби операцію переводила вправлена людина. Кастровання можна поручити також і ветлікареві.

Також добре переводити валашання свинок не призначених до розплоду, бо така не „зриватиметься“ до кнура, та помимо доброго корму, не схудне. Валашання свинок тяжча справа, як валашання кнуриків. Тому до сього діла треба доброго оператора. Операція полягає на вирізання яєчників. Опісля зашивається рану, а на 7-ий день змінюється шви.

.....
.....

Недуги у свиней.

Зовнішні недуги.

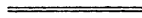
Звихнення.

Свиня багато лежить, старається не ступати на недужу ніжку. Часто при рушенню ноги свиня відчуває великий біль.

Звихнення виступають через поховзнення при вставанню то що, часто у тяжких, поросних свиней.

Лічення. Свиню перенести до сухого переділу, деб не ховзалася, дати суху підстілку та старатися направити звих.

Якщо виступило запалення, прикладати повязку (бандаж) з вогкої глини з оцтом. Опісля натирату м'язи недужої ноги камфоровим спиртом. Замість натирати самим спиртом, добре до нього додати половину тої кількості арніки (50 гр. на 100 гр. спирту).

Зломання кістей.

Іноді через вложення ноги в діру підлоги, або поховзнення виступає у свиней зломання кісти. Буває також у поросят, прим. від перескакування. Тоді свиня від болю багато квичить та охоронює болючу ногу.

Лічення. У поросят звичайно зломання лічиться само досить добре, так, що не конче сим заходитися. Також не потрібно заходитися ліченням зломаної ноги у випасових штук, які й так скоро мають іти на заріз.

Лічиться звичайно тільки свині призначені до розплоду. Поросятам робиться перевязку з платинки, замоченої в клею. Старшим треба зложити кістки, ніжку повище і пониже зломання промити, а колиб від зломання на зовні була

рана, треба її очистити та посипати відзаразнюючим порошком. Опісля оwinути ногу чистим сукном, а зверху перев'язати чистим полотном, замоченим у клей або крохмаль. На се все наложити бандаж, але міцний, щоби скоро не знищився, замочений в деревній смолі, або наложити перев'язку з пов'язаних дощочок (пор. стор. 235). Де нога вузча, під дощоч-

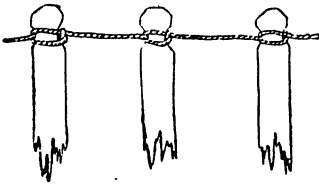

Рис. 172. Зв'язування дощочок.

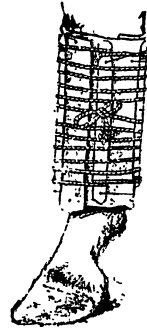

Рис 173. Наложення перев'язки.

ки підложити вати, щоби в інших місцях (де нога грубша) дощочки не нагрізали. Гл. рис. 173. Завивати шільно. Опасок не знімається, доки кість не зростеться. По загоєнню, знявши опаски, легко промити шкіру літною водою.

Шкірні прищі.

В наслідок не змивання свиней, вогких, нечистих хлівів, лихого кормлення, або зараження виступають у свиней на шкірі всякі прищі та струпи. Іноді свині при тому менше їдять та худнуть.

Лічення. Змивати свиню теплою водою з дегтевим милом або креоліною. Дати їй можливість ритися в землі, качатися в болоті, перебувати на вільнім повітрі та добре її кормити.

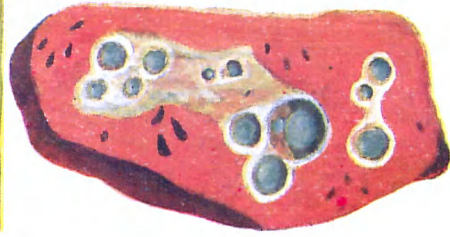
Якщо свиня менше їсть, додавати до корму кілька разів тижнево:

Цяжми при чумі
(тяжкий перебіг
недуги).

Цяжми при чумі (загідний перебіг недуги).

Легені заняті глістості-
ками Eschinococcus.

Тонша кишка

Грубі кишки
при пощестях у свиней

Глісток Eschinococcus (гл. стр. 425).

глявберської соли	—	—	2 ложки
карловарської соли	—	—	1 ложку.

Змивання дегтевим милом повторювати, доки струпки не відпадуть.

Сверблячка.

Причиною занедужання є маленька вошь, звана свербом (*sarcoptes squamiferus*).

На хребті, шії, повіках, лицях, під стегнами виступають малі гудзочки, струпи, які спричинюють уперте чіханне. Сверб всисається в шкіру, нищить каналики і там складає яєчка. Зародкіз буває дуже багато, тому недуга скоро поширюється та дуже докучає. Пізніше твориться згрубінне шкіри, яка морщиться. Сверб більше розвивається літом, а під зиму менше докучливий.

Як що не лічити, то недуга дуже докучує та сильно виснажує звірину.

Ліч е н н ь. Наперед намилити розвареним зеленим милом і так полишити на кілька годин. Опісля змити соломяними віхтями або щіткою: водою з розвареним милом і 30 гр. креоліни на 1 кварту води, або водою з плинним дехтем та 10 гр. вапна на кварту води. По 3 днях змити легким лугом та ще раз помити тим самим розчином.

Лічення по 3 тижнях ще раз повторити, але до того часу докладно вичистити хлів та відзаразнити, бо інакше лічення ні нащо не придасться.

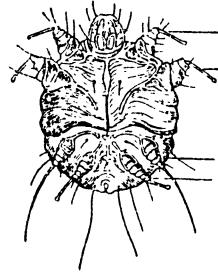

Рис. 174. Короста.

Осипка у поросят.

В наслідок лихого кормлення, або одностайного корму для кормлячих льох, також нехлюйности виступають прищі на шкірі поросят, при чому шкіра запалена, зачервоніла. З прищів випливає просочина, яка змішана з потом, з лускою шкіри та брудом творить струпи, наче смоляні.

Ліч е н н ь. Хорі поросята треба перенести до чистого переділу, змивати креоліновою водою і натирати отрубамі, а опісля намастити вазеліною. — Льоху держати в чистоті, давати ліпший, або змінений, добрий корм, а до помий кавову ложочку сильного кваску.

Окрім того завдати льосі 2 рази тижнево по 25 гр. глявберської соли.

Пропуклини. Кила.

Пропуклина черевна рідко виступає у свиней. Буває від проколення на острі палі, то-що.

Тоді виступає на череві опух величини яблука, який можна впхата до середини.

Ліч е н н ь. Пропуклину добре натиснути і впхати до середини, опісля довкруги натерти терпентиною і наложити шкіряну перевязку. Перевязку залишити на кілька тижнів, але добре прикріпити її поперечними ремнями, щоби звірина перевязки не стягнула.

У поросят не рідко виступають пупцеві кили (пропуклини).

Ліч е н н ь таке саме. Для догідности можна порося положити на хребет, запхавши пропуклину, наложити на неї кусник шкіри, і замість опаски, наліпити зверху плястер.

Пропуклини приядрові у пацючків виступають досить часто.

Ліч е н н ь. Положити пацючка на хребет, пропуклину

запахати до середини, опісля перевести кастрованне, а рану зашити.

Внутрішні недуги у свиней.

Попородова горячка.

Подібно як у коров виступає у льох т. зв. попородова горячка. Льоха їсть мало, лежить з примкненими очима, без чуття. Виділювання молока зникає, а вименні бородавки стають горячі і підпухлі. Часто опух родниці з випливами. При тому віддих дуже прискішений.

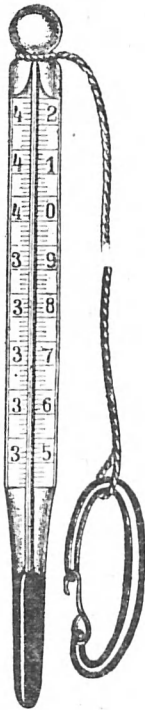

Рис. 175. Тепломір.

Лічення. Два рази денно робити переполікування матиці розтвором терапогену, даючи 25 гр. на кварту літної води. Шкіру розтирати кілька разів денно віхтями. Коли задна часть тіла ослаблена, натирати камфорбовим спіртом. Також мастити вимя, щоби викликати виділювання молока.

Добрі теплі оклади з води, змінювані що 3 години. Окрім того при затвердженню, яке звичайно виступає, завдати кальомелю 4 гр. з кормом, якщо льоха має ще хіть до їди, або в галочках (пігулках) з тістом або з медом, або зробити лівативу з миляної води.

Недугу свині звичайно добре перебувають; випадки загибелі бувають дуже рідко. Тяжчий перебіг недуги у шляхетних рас.

Як свиня вертає до здоров'я, не давати відразу за багато їсти, а кормити спершу молоком, масляною або пійлом з отрубів. До корму першого дня додати 30—40 гр. глявберської соли.

Випад матиці.

В рідких випадках скоро по породі виступає у льохи випад матиці. Вивернена матиця є зачервоніла. (Пор. стр. 127). До помочі треба приступити якнайскорше.

Ліченнє. Найліпшим способом лічення є піднести зад льохи до гори. В тій ціли звязати задні ноги, а мотузок пересилити через гак в стіні та підтягнути зад свині до гори (майже до висоти довжини тулуба). Випалу матицю очистити і докладно обмити літною галуною водою (10 гр. галуны на кварту води).

Опісля відзараженою рукою вхати матицю до середини, та вляти туди (гумовим вужем, чайником, то-що) 2 · 2½ кварта літної галунової води.

Інші способи лічення (пор. стр. 128) у свині рідко удачні. Свиня багачько крутиться та розранює випалу матицю, через що збільшує запаленнє, а через уплив крови легко може наступити загибель. Тому до лічення треба приступити якнайскорше.

Бігункя (пронос).

В наслідок перестуди, лихого, зіпсутого корму виступає у свиней, як і в інших звірят, бігунка.

Тоді відходи розвільнені, рідкі; хіть до їди трохи применшена. При довшім триванню повільне виснаженнє. Горячки не буває.

Ліченнє. Завдати 25 гр. глявберської соли.

Корм подавати здоровий, не розвільнюючий. На день — два зменшити пайки корму, а подавати головно пійла з варених круп ячмінних або вівсяних, варену і подушену жолудь.

Нежит шлунка і кишок.

Бував від перестуди, лихого, зіпсутого корму.

Свиня звішує хвіст, хіть до їди мала, легка горячка, уха горячі, рийка суха і горяча. Тоді свиня риється в соломі, перекидується. Іноді обяви вимушуваних вонітів.

Лічення В легких випадках при зміні корму та дієті по кількох днях занедужання проходить. Тоді й хіть до їди вертає.

В тяжких випадках старатися прочистити шлунок Коли свиня нічого не їсть, зробити лівативу. Коли троха їсть, дати на воніти 1 гр. коріння чемериці. По вонітах частинно вертає хіть до їди. Тоді подати пійло з отрубів з додатком 50 гр. глявберської соли.

На прочищення не навати за часто, бо виступить бігунка. Якщо все таки появиться розвільнення, подавати легкий корм, як пійла з вівсяних круп (варених).

М'ясо зі свиней хорих на нежит шлунка нешкідливе.

Запаленне горла.

Причиною запалення горла буває перестуда; прим., коли розігріта свиня качається в зимнім болоті, коли розігріється, а на дворі нагло постуденіє, і т. п.

Свиня лихо їсть, віддих тяжкий, поликанне утруднене, шию держить натягнуто, голос хрипкий, болучий і сухий кашель, звичайно горячка.

В лекших випадках віддих не надто утруднений, і виздо- ровлення приходить протягом 5—7 днів.

В тяжких випадках рийка стає синава, а свиня дуже неспокійна, сильно витягує шию і розставляє ноги, та серед обявів одушення паде.

Лічення. Свиню держати в захистнім і теплім переділі без продувів. Кормити мало, тільки плинним кормом, а по-

давати тільки отрубові пійла, молоко, маслянку. Шию натира-ти що дня мішаниною:

Сальмяку . . . . . 100 гр.

Льняного олію . . . . . 200 „

Окрім того робити кілька разів денно оклади (або натирання) з горівки напів з водою.

До середини завдати з кормом 50 гр. глявберської соли.

Мясо зі свиней хорих на запаленне горла, які треба до-різати, нешкідливе.

Соняшний удар.

На соняшний удар западають свині, які довго виставлені без охорони на сонішне діланне, прим. при перевозженню в залізничних вагонах, або й в загороді без холоду і води

Без негайної пом'чі скоро наступає загибель Свиня від-дихає тяжко, обяви дрожу, пораження.

Ліч енн в. Перш усього, щоби свиня могла св'бідно від-дихати на провівнім місці і дістала воду. В тій ціли запро-вадити свиню негайно в холод, скинути якщо є, всякі посто-ронки, пута, то-що та зливати голову зимною водою Як прий-де до себе, дати пити подостатком води, холодного або ква-сного молока то що.

Як що поміч спізнена, поліпшення не наступає, негайно зарізати.

Ревма сугавів.

Хіть до їди зменшена, ноги тугіють, мязи і сугави вра-жливі, зад тіла опадає. Свині сумні, риються глибоко в солому та не хочуть йти до корит. Недуга повстає мабудь в наслідок держання в вогкості, при тому небезпечна, часто свині скоро гинуть.

Лічення. Завдати що дня в галочці з медом 2 гр. саліцилової соди (*natrium salicilicum*). Недужі части натирати мішаниною: 2 часті льняного олію і 1 частя сальмяку. Рівночасно перенести хорих до теплого і сухого приміщення.

В наслідок зменшеного руху часто виступав також затвердження, тоді завдати з кормом 2 гр. кальомелю.

В тяжких випадках зарізати з конечности.

Охват.

Коли свині мають ревматичні терпіння, а при тому кормити їх загато збіжем, викою, отрубами, то-що, або зіпсутим кормом, то в наслідок шлункових забурень виступав у свиней своєрідний охват.

Обявляється тугим ходом, дрожаками ніг, скривленою спиною, недостачею охоти до їди та втертим затвердженням. Іноді знову свині тяжко стогнучи лежать в соломі.

Недуга небезпечна; іноді свині навіть по виздоровленню більше не тучаться.

Лічення. Раз на день завдати з кормом 60 гр. глянберської соли. Тугі часті тіла натирати мішаниною: сальмяку 50 гр. і льняного олію 100 гр. Змінити збіжевий корм на зелену пашу, картофлі, буряки, моркву, пійла, квасне молоко, то-що.

Сухе, тепле приміщення, богацько соломи на підстілку. Лічити старанно, а заріз рідко буде конечний.

Гнилець.

Недуга обявляється, як що свиней держати в нехлюйстві та лихо прокормлювати.

Тоді зуби холітаються та випадають. Ясна синіють та

легко розранюються, шкіра опухає, шерсть вилазить. На шкірі творяться червоно-сині плями, а потім прищі. Свині в наслідок висмаження гинуть.

Ліченнє. Перш усього змінити корм, держати в сухім, чистім та теплім приміщенню. З кормом завдавати:

волосого кропу (в порошку)	—	—	5	гр.
ferrum alcoholisatum	—	—	1	„
звичайної соли	—	—	24	„

Корм подавати добрий, різнородний, а також по 2 квартами молока денно.

Прищія.

Про причини, обливи та ліченнє недуги гл. стр. 172. Для свиней недуга не в смертна. Однак поросята, які ссуть хору свиню, швидко погибають. Спершу обявляється у свиней сильна горячка, міхурі і ранки в роті, які скоро присихають. Свиня не їсть оден до двох днів, потім творяться міхурі і ранки на вінці і між ратицями звичайно передніх ніг, рідше всіх чотирьох. Коли свиню змушувється до ходу, то опісля ратишна рогівка злазить.

Держати чисто, багато підстїлки, обв'язувати ноги. Поросята відлучити від недужих лъох. Ліченнє ран в роті не потрібне.

Глисти.

В проводі кормовім свиней загнізджуються глисти, які спричинюють виснаженнє, або й загибїль.

Глисти, або глистюки бувають ріжні і залежно від того ріжні обяви недуги.

Оден рід глист (*echinorhynchus gigas*) спричинює занепад охоти до їди, неспокій, затвердження. Свині недужі на сі глисти багато риють, мають корчі (ловляться за задню часту тіла) та скоро худнуть. Поросята гинуть до тижня.

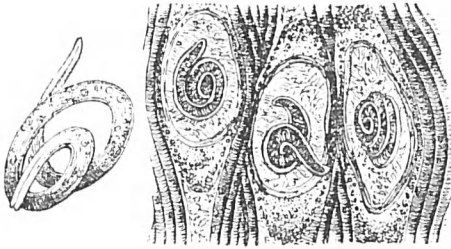

Рис. 176. Глистюк трихіна в м'ясі звірини; побіч самий — побільшений.

Инший рід глист (*ascaris suille*) викликає такі самі об'яви та ще й роздуття слабину, сверблячку, часто недокровеність. Сей глистюк деколи проверчується крізь кишку та викликає

запалення очеревної. В наслідок того свиня гине. В таких випадках запалення очеревної в запаленім місці твориться погано вонюча гниль, яку чути вже за життя свині.

Глисти дістаються до нутра свиней головню через з'їданне личинок хруща та ячок з пашею. В відходах свиней можна зауважити білі, округлі глисти довжини кількох целів.

Лічення. Хорим завдати рано і вечір по ложочці терпентинового оліюку. Рано по годині завдати малим 2 гр. — старшим 4 гр. кальомелю.

Щоби свині знову не з'їдали личинок глист, приперти в хліві. З хліва докладно вичищувати гній і переводити лічення. Як свині перечистяться, перенести їх до иншого здорового переділу, а попередній добре відзаразнити. Добре з кормом подавати краєних огірків та квасної капусти.

Волосниця (трихіна).

Недугу волосниці викликає глистюк зв. волосник або трихіна. Сей глистюк, як і два попередні, належать до громади „вальчаків“, бо їх тіло в гладке, і вальцевате, а не поділене на обручкові відтинки. Вони всі живуть тільки в тілі других звірят та живляться їх соками, тому зуться галапасами або живоїдами.

Волосник тонкий як волосок і довгий заледви на два міліметри. Він живе в м'ясі мишей, шурів, кріликів, котів скручений мов пружина та замкнений в подовгастій, вапняній торбинці. Кол свиня з'їсть миш чи шура, що має в собі волосника, тоді волосник дістається до шлунка свині; там торбинка розпукається і волосник стає свободний, переходить до кишок і там скоро розмножується. Самиця волосника трохи більша і видає живі молоді, коло 1500 штук. Молоді глистюки проверчують кишки і дістаються до м'язів, де скручуються в пружинки і закуклюються в торбинки, які опісля вапніють. В тих торбниках волосники можуть жити цілими роками, витворюючи в тілі небезпечні боляки.

Волосники сидять в м'язах (червонім мяі), а не в солонині. Тому сама солонина без м'яса не є шкідлива для людей. Зате, коли людина з'їсть м'ясо свині хорої на волосницю, то торбинки волосника в шлунку чоловіка розпукуються, дістаються до кишок, а там самиця волосника родить багацько молодих, які або гинуть в кишках по кількох годинах або пролазять крізь кишки у м'язи, де заоклюються в торбинки. Оця саме мандрівка волосників у людини викликає дуже небезпечну недугу трихінову, яка часто є смертною.

Об'яви у великих свиней звичайно мало помітні. За те у малих, як що наберуть багацько волосників, помітна осовілість; занепад охоти до їди; тугість ніг і тулуба, подібно, як при ревмі; бігунка, а іноді охриплий голос. Опісля, як волосники окриваються торбинками, свині видаються знову наче здорові.

Порада. Ліку на волосників, які вже сидять в м'язах не має. Знову ж тоді, коли вони ще в кишках, не можна напевно або й зовсім розпізнати.

Зате можна свині охоронити перед недугою:

1. Коли винищується шурів, які є головними розсадниками недуги, а хліви уряджується так, щоби шурі туди не залазили.

2. Коли свиням ніколи не дають сирі свинини.

Се останнє важне й для охорони людей від недуги волосниці. М'ясо свиней на певно недужих на волосницю взагалі не вживати, а солонину можна, але так само як і м'ясо здорової свинини вперед добре солене, а потім варене. Тільки при варенню в соли волосники гинуть.

Решетина.

Причини. Іноді людина слабує на глистяка зв. ціп'як або солітер. Є це плоский хробак, зложений з багато члеників. На однім кінці має він головку велику, як зерно маку. На головці є чотири присмочки і подвійний вінок гачків. Сими присмочками і гачками причіпляється він до кишок, а дальша часть тіла, яка доходить до трьох метрів довжини, звисає. Цей глистяк не має ані рота, ані очей, ані кормо-

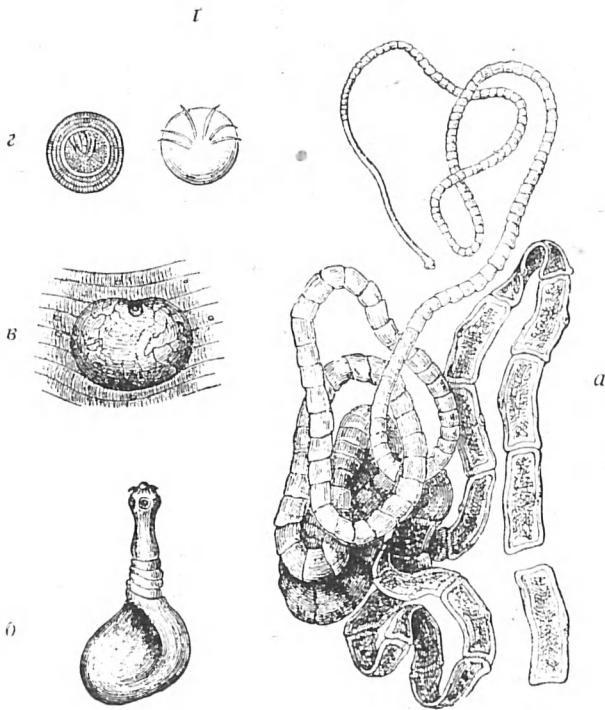

Рис. 177. Ціп'як або солітер (*Taenia solium*); *а* дозрілий глистяк wraz з відірваним членом (поменш.), *б* молодий ціп'як по опущенню личинки, *в* мясо з личинкою, в якій вже можна розпізнати голову ціп'яка, *з* яєчко, з боків твердава шкаралуща (в перекрою), а в середині видно творячуся куклу, *г* кукла по виході з яйця (*б* до *г* побільш.).

вого проводу, бо се йому непотрібне; у кишках він висисає мов губка готову поживу. Членики за головою містять в собі безліч яєчок. Чим дальший член, то більший і краще розвине-

ний. Послідні члени, розвинені, відриваються від решти тіла і виходять з калом людини.

Коли свиня з'їсть кал людини хорої на солітера, то до шлунка дістанеться оден член ціпяка з яечками, які з нього випадають, розвиваються в малі зародки з трома парами гачиків. Сими гачиками пробивають отвір в кишці та пролазять до мяса, де згорнувшись в міхурчики, оселюються. Міхурчики є покриті твердою болонкою та завбільшки просового зерна, виглядають (як розрізати таке мясо) наче розсіпані крупки (рис. 177, в). Тоді називають їх решетина, вугри або крупки.

Коли опісля людина з'їсть таке мясо, то в нього у кишках розвинеться солітер, який висигає найкращі соки, від чого людина нидіє. Лічення дуже утяжливе. Коли при ліченню вийдуть членики ціпяка, а головка остане, то ціпяк опять відростає.

Познаки. Крупки ціпякові осаджуються у свині не тільки в мясі, але і під язиком, на повіках, а найбільше в серці. Коли осадять під язиком, то можна їх вхопити пальцями.

Коли решетини у свині не багато, то й познак занедужання не слідно; свиня виглядає бадьоро і здорово. Коли їх багато, тоді звичайно свиня тратить охоту до їди, не вгдовується. Іноді з'являються опухи на шиї, тоді щітина випадає. Деколи можна замітити білі крупки решетини на внішній стороні повік, під язиком та на відходоїй кишці. Тільки крупки на повіках і під язиком є певними, познаками; інші не є зовсім певним обявом занедужання. Зате по зарізанню свині решетину можна зовсім певно ствердити. Скрізь по мясі видно порозкидувані зернятка.

Лічення коли решетини повно в мясі, неможливе. Не має ліку, який їх відти вигнавши. Зате треба свині хоронити перед недугою.

Не допустити, щоби свині рилися в людськїм гною.

Люди хорі на солітера не повинні доглядати свиней.

Люди здорові не повинні їсти сирї свинини (перетворів). Мало вугровате мясо, добре уварене, звичайно не шкідливе, але про се повинні запевнити лікарські оглядини. Солонина вугроватої свині буває без решетини, т. є нешкідлива, однак певнійше буде уживати солонину від решетинних свиней тільки до технічних цілей.

На решетину занепадає також рогата худоба, тільки рідше, як свині.

Куплену свиню, хору на решитину можна звернути. Зворотний речинець виносить 14 днів.

Недуга легенних глист.

На пасовисках, головно в мокрі роки, подибується глистюк 2—3 цм. довгий. Коли його зародки свиня (головно держані на пасовисках) зість, то западає на недугу легенних глист.

Объяви. На сю недугу старші свині рідко занепадають. Свиня діткнена недугою має повно сих глистюків в гортанці і легенях; в наслідок того безнастанно кашляє, а з харкотинням виходять часто глистюки на зовні, де попавши на вогке і тепле місце живуть, поки їх звірина з кормом не спожие.

Коли свиня рухається, то й кашель змагається. При тому, через затканне віддихового проводу, часто виступають обяви душности.

Дальше виступає занепад схоти до їди, сірі, слизоваті впливи з носа, вкінці виснаженне і загибіль. Однак іноді загибіль наступає й нагло серед обявів удушення.

Ліч е н н е. Свині належить якнайскорше лічити. Підчас лічення якнайліпше кормити. Лічення полягає на винищенню глист при помочі вдихувань пари з очищеного дегтю. (Про урядженне вдихувань: пор. стр. 246). При тому добре-розігрите каміння відгородити дошками, щоби свині не попеклися.

Туберкули.

Свині занепадають на чахотку в наслідок прокормлювання молоком, сирваткою коров недужих на туберкули (пор. стр. 158), або в наслідок прокормлювання сирим мясом хо-

рих туберкулами звірят. Недуга краще розвивається, якщо нема досить відпорности організму, прим. в наслідок лихого відживлювання, невідповідного приміщення, то-що.

Чахотка або туберкули розвивається у свиней звичайно тільки в знярядах травлення — кишках. Рідко переноситься на залози підщочні, приушні, або легені. Коли легені заняті, то свині починають кашляти. Кашель тяжкий віддих утруднений. По кількох місяцях свині гинуть серед вичерпання і виснаження.

На чахотку хоріють і гинуть найчастіше молоді свині, головно поросята.

Розпізнання чахотки у свиней досить трудне. При запідозрінню треба зарадитися у вет. лікаря. На зверх замітні опухи на залозах голови і шиї. По зарізанню слідні на легенях і в залозах ніжної величини гудзочки, з яких, коли їх перетяти, спливає клийкий гній. Гудзочки сірої або жовтої краски.

Поради. Хорі штуки чимскорше віддати на заріз. Чи мясо можливе до з'ужитковання, рішає лікар. Лічення хорих свиней не виплачується тимбільше, що й так не має доброго лічного середника.

Зате дуже важним є берегтися перед занедужаннем череди. (Пор. стр. 163).

У свиней чахотка є зворотною хибою, якщо половина ваги до зужитковання є недопустима або тільки умовно допустима. Евікційний речинець виносить 14 днів.

Пошесні недуги.

Бігунка у поросят.

Недуга пошесної бігунки у поросят є дуже небезпечна, іноді вигублює цілу череду.

Обяви, як звичайно при бігунці. Недуга небезпечна тим,

що заразлива. Заразники недуги досі докладно не розсліджені. Недуга об'являється головню у нехлюйних хлівах.

Ліченнє в. Подавати поросятм з кормом 2 рази денно по:

танальбіни — — — $\frac{1}{2}$ —1 гр.

В хлівах удержувати чистоту, часто зміняти підстїлку, даючи теплу, суху і здорову та провітрювати часто хліви.

Віспа.

Ся недуга рїдше виступає у свиней. Об'яви і ліченнє гл. стр. 249.

Здоровї свинї, а головню поросята заражуються від щїплених людей, або недужої худоби, головню коров та переносять її на инші здоровї свинї.

Щоби охоронити свинї перед зараженнем недугою, не треба допускати їх поблизько примїщень, де стоять хорї корови, кози, чи вівці. Якщо в громадї панує між людьми пошесть віспи, або щїплять проти віспи, доглядаючи свиней треба вперед докладно обмивати руки. Також не пускати дїтей гратися з поросятми, головню недавно щїплених дїтей, бо легко можуть перенести пошесть віспи на свинї.

Звичайню віспа у свиней проходить сама, без окремого лічення.

Червінка.

Недуга червінки дуже заразлива і тяжка; на неї, як появиться, звичайню погибають всі зараженї свинї.

Недугу викликає заразник, малий прутень, який дїстається до нутра свинї через кормовий провід wraz з водою, пїйлами, кормом, через кал недужих на червінку через безпосе-

редне зіткнення з занечищеними предметами. Недугу заносять до хлівів також люде (прим. торговці худоби) з обувом.

Познаки бувають різні, залежно від перебігу. При острому перебігові свині зразу перестають їсти, безнастанно лежать зариті в соломі, горячка підноситься до 42° Ц, на голові, ухах і на череві виступають червонові плями, які скоро зливаються разом, Заразом з'являється слизовинний, або з примішкою крові, досить смердючий пронос (бігунка). Загибель наступає по одній добі до трьох.

В лекших випадках недуга триває 3—6 днів, а окрім попередних об'явів, помітне ослаблення, недомаганне шлунка, пріспішений віддих.

Недуга може прийняти також затяжний характер; тоді триває кілька тижнів або й кілька місяців. В такому випадку виступає ослаблення серця, при чому свиня тяжко віддиhaє, худне, а іноді також запалення сугавів, в наслідок чого свиня не може ходити.

Деколи бувають ще інші об'яви. При червонових плямах на шкірі, які скоро зливаються разом, виступає поразення шкіри, яка по кількох днях в декотрих місцях грубне, відстає кусниками і відпадає. Іноді навіть відпаде кусник уха або квоста. Тоді недуга триває 2—3 тижні та звичайно кінчиться видужаннем.

Лічення буває безуспішне хоча в багато поручуваних ліків, які дуже рідко помагають. Якщо появиться в загороді недуга з такими об'явами, чи без об'явів, або в сусідстві (прим. поблиській іншій громаді), треба конче вівзати ветлікаря, щоби ствердив недугу. По ствердженню недуги він зарядить охоронне щіплення здорових штук. Таке щіплення треба перевести якнайскорше, бо се одинокий добрий лік, але помічний тільки, як недуга ще не розвинулася. Тому в загроженних місцевостях часто влада заряджує примусове щіплення сироваткою для охорони здорової череди.

В околицях, де недуга з'являється рік-річно, добре переводити щіплення череди в кінці квітня та у початках травня. Щіпиться сироваткою (яка хоронить заледви на 3—4 тижні), або культурами. У дорослих свиней доконується щіплення за ухом, а у поросят на рамени.

Декуди годівельники, добре обізнані з корисним діланнем щіплення, радо ними послугуються, а навіть самі переводять у себе щіплення. В таких випадках треба бути дуже обе-

режним, бо давка до щіплення має в собі живі бактерії. При недостаточному обережнім обходженню, можна викликати пошесть червінки!

Щоби охоронити череду від пошести, треба дуже задержувати чистоту в хліві, доглядачів та подаваного корму, а підчас пошести не пускати свиней на пасовиска, тільки держати в чистих і провітрюваних хлівах.

Як недуга устане, конче перевести відзараженне хліва. Гній докладно забрати і в таке місце, куди худоба не доходить та прикрити (бо недугу можуть рознести також птахи, хрущі, коти, пси). Менче вартісні деревняні предмети в хліві спалити, інші, посуду, цілий хлів очистити та промити креоліновою водою. Так само відзаражити креоліновою водою обув доглядачів, а плаття добре випрати.

Найважніше при недугі: зараз при вибуху відділити здорових від хорих, якнайскорше перевести щіплення, знищити кров і мясо загинувших штук. Кров виливана на обірник до води, то-що, буває добрим розсадником недуги.

Мясо і солонина зарізаних штук іноді можлива до вжитку, якщо солонина зовсім біла, а мясо незмінене, але треба зараз зварити. Однак про ужиточність мяса мусить вирішити лікар.

Солонини, що підійшла вже до половини червоністю не можна вживати, бо-ж — звичайно, кожний нездоровий корм шкідливий для людини, хоча через се не дістається такої недуги, що в у свиней, але можна захоріти від затроєння нездоровим кормом.

Сама недуга, що на неї нездужають свині, не вразлива для людей.

Чума.

Недугу викликають маленькі заразники, яких досі докладно не розсліджено. Недуга дістається до нутра мабуть разом з кормом. Дальше ширенне недуги відбувається при помочі калу недужих штук та шириться под'бно як „червінка“ у свиней. Небезпечнійша від червінки тим, що триває довше, а підчас цілої недуги недужа свиня розносить пошесть. Найчастійше нападають на неї молоді свині.

П о з н а к и. Свиня горячує, тратить хіть до їди, здебільша лежить зарита в соломі не дається спонукати встати, черево при дотику болюче. Дальше: осоловілість, вихудненне, з очей часто витікає густа слизота, яка зліплює повіки, при вставанню заточується задом, на тілі виступають плями та виступає кровава смердюча бігунка. До того часто долучують ся недомагання віддихового проводу, голос стає хрипкий. Серед виснаження свиня гине часто по кількох днях, однак нераз недуга протягається й на кілька тижнів.

Ліче ннє ріжними ліками часто нічого не помагає. Недуга ще добре не розсліджена; можливо, що при чумі виступає разом також пошесть свиней. Тоді щіпленне проти чуми не вистачає і свиня гине. Роблять ся ріжні проби щіплень, однак ще без зовсім певного висліду.

Найпевнійшим способом непоширювання недуги є:

- 1) Здорові штуки перевести до хліва добре відзараженого та держати в запертю;
  - 2) Недужі штуки забити, бо розносять заразу та можуть заповітри ти цілу околицю.
  - 3) Хліви по хорих докладно відзаразнювати.
- Про недугу звідомити урядового ветлікаря.

Пошесть свиной.

Недуга виступає рідше; звичайно тільки поодинокі, не захоплюючи цілих черед. Недугу викликають бацили, а припускають, що захоплює свині тільки при лихому догляді.

Недуга виступає найчастіше в сполучі з чумою свиной.

Познаки. Свиня тратить хіть до їди, починає горячкувати, загребується в солому, дрижить. Пізнійше виступає сухий кашель, тяжкий і прискішений віддих, що може перейти в сильну душність. Загібіль часто наступає по 3—6 днях.

Лічення. Уживається до поборення недуги ріжних щіплень, які ще не в достаточній удосконалені. Якщо недуга виступає в чистому виді (без чуми свиной), то дуже доцільним є охоронне щіплення.

При перших обявах занедужання візвати ветлікаря.

Якщо недуга появиться, можна добре встерегти свині від неї, коли заховується всякі осторожности подані при червінці і чумі.

Докладне відзаразнювання хлівів, чистість в обході, добрий і в достаточній мірі корм, дають забезпечення перед поширенням недуги. При тому пожадана осторожність, щоби новонабуті штуки не впускати до хліба разом з іншими свинями.

Щоби зробити свині відірними на недугу в часі пошестей, треба памятати те, що сказано в уступі: догляд свиной (гл. стр 408), між іншим: здорові, теплі, сухі і провітрювані хліви, запевнення руху, ріжнородний корм та вживання пасовиска.

Перевоженнє свиней.

Часто трапляється, що при перевоженню свині гинуть від спеки або з умучення. Щоби до сього не допустити, треба:

1. На дорогу свині добре накормити і дати досить води напиться.

2. Приміщувати їх так, щоби мали досить місця, щоби не душилися на купі; в залізничних вагонах не напихати свинь за багато, щоби мали місце положитися, а підлогу посипати трачином або піском; на возах в горяче літо перевозити так, щоби на возі свиня мала трохи холоду.

3. При довшій дорозі треба кілька разів денно подавати воду до пиття.

4. Свиней не звязувати та уможливити їм свобідне віддихуваннє.

На корм на дорогу найкраще надаються ячмінні крупы і кукурудза.

Хто цього не перестерігає — наражується на те, що свині можуть від соняшного удару згинути.

Часть VI.

Д Р І Б.

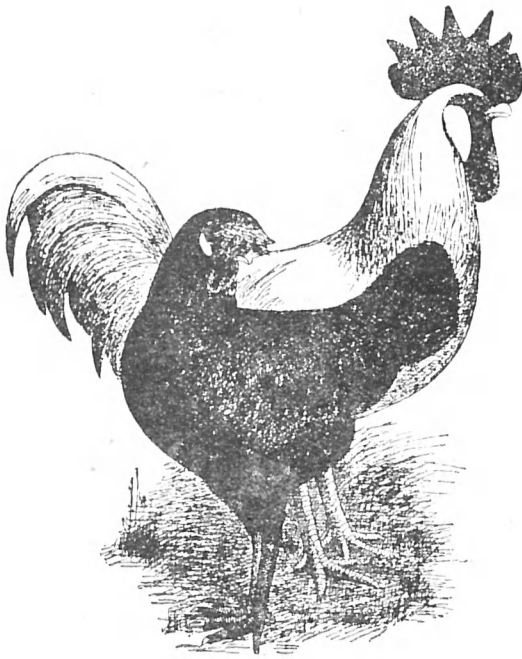
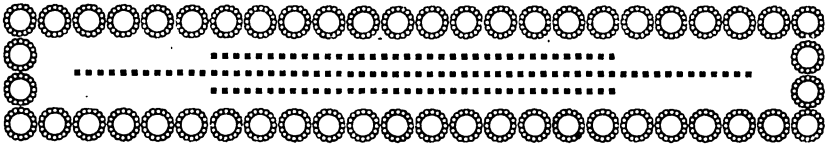

Рис. 178. Кури раси Мінорок.

Кури.

Раси Курей.

Наші кури походять від диких курей, які ще й тепер живуть в полудневій Азії по лісах. Освоєні людьми та плекані віками, переродилися в різні шляхетні породи.

Кури можна поділити на дві головні відміни: кури великі і малі.

До великих зачисляють чисто-кровні азійські породи та виплекані від них в Європі і Америці. Сі кури є тяжкі, мають більше, або менше смачне м'ясо. Курки дозрівають в осени та несуться головню в зимі.

Малі кури дуже добре у нас знані, бо годовані майже в кожному господарстві. Є між ними звичайні породи, замітні добрим м'ясом, і також породи несучок, які річно зносять два рази тільки і більше яєць, що звичайні кури.

1. Раса кохінхіни се дуже великі кури та може найстарша на землі раса курей. Походять з північного Китаю, а до Європи завезені в половині XIX. століття. Півень важить 5½ кг., а курка 4 кг. Вони є краски жовтої, білої і сивої. При доборі розплідників сеї раси звартають увагу на те, щоби курка мала добру форму тіла, а півень, щоби мав гарну краску піря. Сі кури більше гарні на око, як корисні. М'ясо недобре, ликовате, несучість слаба (до 100 яєць річно), дозрівання пізне, курят багато гине. Зате великі та гарні, їх держать для прикраси парків, то-що.

2. Раса Маляї се найвищі кури і дуже завзяті їх півні, які стрінувши півня иншої раси, задзьобують його на смерть. Се дуже стара азійська раса великих курей, які діставалися до Європи або через Грецію до старої римської імперії, або через Україну до західної Європи. Замітні високими ногами

та диким поглядом, Краски звичайно ясно-бурої, сподом чорні. Їх держать для прикраси та для курячих змагань (в деяких краях управляють люде такий дикий спорт). Для годівлі вони дуже безвартні. Курки найменче несучі зі всіх курей, квочки часто задзьобують свої ціпята.

3. Раса Брамапутра, походить з Індій, споріднена з Кохінхінами і Маляями, до Європи дійшли через Америку і Німеччину. В Європі ушляхотнені, держані головно по містах ізза своєї великості, досить доброї несучості (до 150 яєць річно) та лагідної вдачі. Люблять чистоту і коло них треба старанно ходити, а то вигибають. Ясні кури сеї раси плекають більше в Америці та Німеччині, а темні в Англії.

4. Раса Ваєндоти. Се індійські кури, які первісно мали срібliste піре. Спроваджені до Європи і Америки та ушляхотнені мають тепер піре біленьке, як сніг. Є се великі кури, не такі високі, як сильно збудовані. Півень важить до 5 кг., а курка до 4 кг. Несучість: курка несеться вже цілу зиму, річно до 180 яєць. Вони витривалі на зимно, удаються добре й у нас, тому декуди на Україні годують їх для великих і вчасних яєць.

В Америці виплекано різні відміни як: Колюмбія, куро-патвисті, жовті, золотисті, зозулясті. Є се кури досить добрі і гарні опіреннем.

5. Раса Лянгшани, походить з Манджурії, В Європі розвели їх головно Німці і Англіїці, в красках чорній, білій, синій, жовтій, зозулистій. Найкращі в чорні Лянгшани і їх найбільше плекають, хоч у Англії дуже люблені також білі Лянгшани.

Є се великі, добрі господарські кури, які дадуться добре плекати також у нашім підсонню. Однак кожна нова раса, яку хочеться завести, вимагає головно в першому поколінню більше старанного догляду, доки зживеться з відмінними відносинами.

Їх мясо смачне, несучість до 160 великих яєць річно, краски ясно, — або червонаво-жовтої.

Жовтава раса у курей всіх рас — вказує на походження або споріднення курей з Азії.

6. Раса Орпінгтон походить з Англії, має пять підвідмін: білу, чорну, жовту, порцелянову, зозулисту. Несучість до 150 яєць, ваги до 65 гр. Курки часто квочають. Орпінгтони дуже добре тучаться та мають смачне мясо. Малі курята

треба берегти перед россою, бо в них низькі ноги і скоро перестуджуються, З малку досить пажерливі. Надаються до хову й у нас.

7. Раса Плімут-Рок походить з Америки. В Європі тепер годовані головно в Фінляндії, Швеції, Норвегії та Данії. Півні доходять до 6 кг. ваги, а курки до 4 кг. Несучість 180 яєць, ваги коло 70 гр. Молоді курки несуться в 6—7 місяців. Яйця краски червоноюї. Курята скоро опірюються. Плімут-Рок се дуже загартовані кури, які добре тучаться та надаються до хову у нас.

8. Раса Мінорки походить з берегів Середземного моря, ушляхотнені в Англії і Німеччині. Плакають мінорки чорні і білі, іноді зозулясті. Є між ними дві відміни: з простими гребенями і з рожечковими. Сильний клюв, у білих — білий, у чорних — чорний. Є се кури середньої величини; півень до 4 кг. ваги, курка до 3½ кг.

Мінорки зачисляють до найбільш позиточної відміни курей. Несучість 190—220 яєць річно, ваги коло 70—80 гр. Молоді курки несуться вже в 5 місяців. На м'ясо не в найліпші. Надаються до хову на вільних просторах; в курниках несучість значно маліє та скоро хорують. На курята треба більше зважати і прим. в слоту не випускати.

Мінорки надаються до хову у нас в чистій расі, або в змішанню з простими для піднесення несучости.

9. Раси: Сусекс (англійські), Род Айленд Ред (американські), Домінікани, Лебгорнс (американські), Фаверолі (французькі), Ліворненські (італійські), Даркінги (англійські), та багато ріжних менше або більше позиточних рас, яких в дуже багато, і які менше або більше надаються до хову у нас. Для обзнайомлення вказуємо тільки загально на декілька рас. Хто цікавиться сим більше, то мусить переглянути окрему книжку про раси і годівлю курей.

10. Раси звичайних курей годують у нас майже у кожнім господарстві. Вага півня 2½ кг. курки до 2 кг. Несучість пересічно до 100 яєць річно. Сі кури витревалі на зимно, неперекірчиві в їді, вимагають дуже мало догляду. Се певно й сталося причиною того, що досі ніхто не виплекав з них ніякої замітної раси. А всеж таки далобися се зробити, тільки годівлю треба вести старанно і після певного пляну. За те у нас на витворенне доброї раси не звертається уваги. А коли хто хоче мати добрі кури, то спроваджує заграничні, коло них не

уходжує відповідно і такі кури опісля переводяться, а годівельник голосить, що у нас расові кури не вдаються. Однак се не слушне, бо всетаки декуди годують і в нас від ряду літ також і расові кури.

Здається до поширення у нас доброї господарської раси можнаби дійти через перепарованне расових зі звичайними, як се роблено деінде. Але годівлю треба вести пляново. За те у нас, коли глянете на стадо курей будь котрого господарства, то кожна курка инша! Само собою, що в той спосіб не можна дійти до витворення раси.

Плеканне курей.

Плеканне курей є добре поплатною галузею господарства. По великих містах, які в останніх часах чим раз більше розростаються, запотребовують богацько курей і яець. Годівельники курей можуть на курах добре заробляти, бо все мають збут на свій товар.

У нас на плянове плеканне курей, чи інших домашніх птиць, не звертають більшої уваги. Загально держать кілька курок, щоби в ряди годи був гріш на сіль чи нафту. Годівельників, що держать бодай 100—150 курок у нас дуже тяжко подибати. А однакож — замітний прихід з плекання курей може бути тільки при плеканню більшої їх кількості.

Коли господар має мало землі, а на ній хоче все мати, й пшеницю, і ярину, і корову, і порося і кілька курок, то при плеканню того всього він дуже богацько часу тратить даром. Се через те, що лекше оброблювати тільки одну галузь господарки, як вічно переходити від одного до другого; тимбільше, як се річи, які треба доглянути якраз у пору, бо інакше змарніє. І власне на перескакуванні від одної області господарки до другої пропадає багато часу. Інакше йде праця, коли доглядається тільки одно діло. Тоді не марнується часу, заки від одного перейдеться до другого. Тому одну галузь доглядається багато краще, бо всі думки вкладається на те, як те одно уліпшити. Тоді більше часу лишається на відпочинок і дохід з праці буває значно більший,

У нас про се іноді говориться, однак тяжко знайти таких, які се дійсно зрозумілиби, т. в перевели практично, в життя. Однак в інших краях в богацько людей, що віддаються плеканню тільки одної галузі господарки. Через те їх доходи кращі, а країна, що мав багато людей, що добре заробляють, мусить бути богата. У нас чомусь діється на відворот. Богацько людей, що слабо заробляв, чекав все на якусь хапатню, або які посторонні підмоги (субсидії). Се все нічого не варте; люди як були незможними, такими й на далі позістаються. А всежтаки вони моглиб добре заробляти, бож у них часто в бодай шматок землі, де можна уладити власний варстат праці, а коло них моглиб зар бити ще й інші, що нічого не мають. Коли в здорові руки до праці, треба ще й голову мати на карку, а діло піде. Певно, не зразу, але поволи можна богацько з нічого створити. Тільки — треба братися до діла, заставивши також голову до доброї праці.

Таких примірів, що однородною господаркою можна дійти до значних успіхів, багато. Тут не місце цим займатися. Всежтаки наведемо оден.

Тому, що тут говоримо про кури, то й наведемо опис одної фарми курей.*

Фарма М-ра Чарльса Вікса в Каліфорнії. Пять тисяч долярів річного доходу з одного акра землі.

Що може з малого кусника землі здобути уміла, невсипуска праця, доказав фармер Вікс. Акер — це менше, як галицький морг землі. Це простір на 105 стіп ширини, а 410 стіп завдовжки.

На цім куснику землі Вікс має хату і курник на 2.500 курок, сад і яринний город. Кожна пядь землі в там використана. З того малого кусника удержує Вікс родину з 4 осіб, а ще й що року відкладав 5 тисяч долярів чистого доходу.

Курник у Вікса 320 стіп довжини 24 ширини. Поділений на 25 відділів, кожний по 12 стіп, з одного і другого боку; разом 50 відділів. В однім відділі живе 50 курей. Кожна курка несе на рік найменше 200 яець; на однім яйці в зарібку оден цент, тоб-то два долари на рік, що від 2.500 курок виносить доходу 5.000 дол. на рік.

М-р Вікс держить виключно кури одної раси, зв. леб-

*) За дозволом редакції, передрук з часопису „Жіноча Доля“ ч. 3. 1926 р. стор. 8.

горнс, які майже безперестанно несуться і ніколи не квокають. Курят вигривається машиною. ↗

Кури держить м-р Вікс в замкненню, і на одну курку припадає всього 3 стопи² простору. Але й увесь прочий простір зужиткований; на ньому садок озочевих низьких дерев, щоби не заступали кұрам світла, та яринний город, з яких Вікс має також значну користь, бо все докладно оброблює і використовує.

Головну користь має м-р Вікс з курей. Щоби щораз то більше удосконалювати свої кури і вилучувати не продуктивні, він держить катальог усіх курок; кожна курка має на носі причеплене значкове число. Щоби се можна вести хосенно, він має гнізда, що самі замикаються, як курка знесе яйце не вийде, поки її не випустять.

Кожну курку, яка або слаба, або не несеться відповідно, Вікс вилучує; забиває або продає. Кожної весни м-р Вікс старається або виміняти або купити найліпші когути, щоби в сей спосіб поправити расу. Кури і когути з тої самої родини, коли довше множаться, то швидко вироджуються.

Містер Вікс також зауважив, що кури ліпше несуться, як в замкнені, а при тому мають добірну їду, чистий курник, чисту воду, багато сонця просто з повітря (не через шиби), тай багато мерви, деб гребли за зерном Ситі кури і товсті не несуться добре. Так само і корови; ті, що стоять в стайні дають більше молока, як ті, що все на пасовиску.

Тільки про фарму курей, яка при відповідному догляді може принести добру користь.

Хто хоче поправити расу своїх курей, то живі кури або вилягові яйця можна спровадити також від наших годівельників.*).

---

*) І. Осадчук, управитель школи в Boszczyнку, р. Skalbmierz, woj. Kieleckie (має різні расові, також мінорки); Осип Станкевич, дир. Пов. С. Кооп., Зборів (має лебгорнс'и); „С-ка Укр. Агрономів“, Львів, вул. Собіського ч. 28 (посередничить в спроваджуванню просто від годівельників живих птиць або вилягових яць расових курей, гусей, качок та інших).

Добір курей.

Плакаючи кури треба собі заздалегідь уложити плян, для якого хісна буде вестися годівлю. Кури можна плекати: 1) для яєць; 2) для курят; 3) для мяса (дорослі кури); 4) для спорту. Перші три можуть мати у нас відповідне приміненне та відповідно до того треба добирати кури з відповідними прикметами. Годуючи кури виключно для ужиткової цілі, годівельник мусить добирати ужиткові кури, які дають багато яєць і досить доброго мяса, а не звертає уваги на їх зверхній вигляд.

Годуючи курей для яєць треба дбати, щоби раса не переводилася, але уліпшувалася. Се значить, коли курка несе прим. 150 яєць, то до розплоду допускати яйця курок від них, що також так само несучі. Інші від розплоду виключити. Коли так робиться через кілька років, то несучість переходить у прикмету курок, усталяється. Плакаючи курей в сей спосіб цілими віками, дійшли люде до рас, яких несучість в усталена і при добрім плеканню не зменчується.

Добираючи кури-несючки, звичайно можна пізнати вже по їх верхньому вигляді, чи вони добре несуться. Добра несючка повинна мати подовгастий тулуб, а зад широкий, ясно-червоний гребінь, повинна бути рухлива та часто цокотати. Рівнож півень повинен бути здоровий. Се пізнати по тому, коли півень рухливий, часто піє та тріпає крильми, а чужих півнів не боїться, не втікає від них.

Годуючи знову кури для мяса, треба добирати раси курей, що скоро тучаться та дають багато доброго мяса.

Найтрудніша годівля курей спортових, та спортивно-ужиткових. Та таких у нас майже не буває.

Спроваджуванне живих расових курей є досить кошовне, тому звичайно спроваджують вилягові яйця. Однак треба спроваджувати від совісних годівельників.

Спровадивши вилягові яйця не можна їх зараз класти під квочку. Дорогою яйця збовтуються і їх треба поставити на дві доби в холоднім місці, щоби устоялися. Розуміється класти під таку квочку, що є спокійна і добре сидить, щоби дорогих яєць не збавити.

Коли вибрано расу, що добре ховається у нас, то й можна діждатися добрих розплодовиків для заложення доброї, годівлі.

Урядженнє курника.

Маючи кури треба для них знайти відповідне приміщення, яке зветься курником. Лишати курей в стайні, разом з худобою є не тільки для худоби нездорово, як було нераз сказано при недугах худоби, але й для курей се недобре.

Курник повинен бути для курей захороною перед зимом та вогкістю. Він не мусить бути дорогий, а для малої кількості курей може бути й при стайні, але віддільно.

Курник повинен бути: теплий, сухий, ясний, провітрюваний, без продувів та чистий.

Теплий курник кури дуже люблять, а такий є теплим що в ньому зимою не мерзне вода. Коли курник зимний, то не тільки кури скорше хоріють, але й більше їдять, бо перебуваючи в зимному курникові для витворення тепла в своїм тілі, вони потребують більше поживи. Тому курники при стайнях є дуже добрі, але конечно треба їх відділювати. Курник буде теплий між иншим тоді, коли буде без дір. А се має також ту прикмету, що до такого курника не дістанеться щур, тхір, чи лис. Добрі є подвійні деревляні стіни в середині виповнені торфом. Де нема торфу, там добре на зиму класти попри стіну загату.

Сухий курник є передумовою здоровля курей. Кури взагалі люблять сухість. В сухих курниках вони не так легко застуджуються, як у вогких. Сухість можна досягнути через відповідну будову курника, коли він нічим не буде підтікати, коли буде все очищений та провітрюваний.

Ясний курник повинен бути на те, щоби курам було видно, як випаде так, що треба їх держати в запертю, щоби квочка виділа, де пошукати за гніздом. Також часто, коли смеркне, а в курнику зовсім темно, кури бояться туди заходити, а сідають на плотах та деревах. Окрім того в темних курниках легко вибухають зарази, бо їх тяжко чистити а сонце не висушує вогкості.

Вікно повинно бути досить обширне, щоби до середини доходило подостатком світла. Звичайно числиться на вікно світла 10% до величини підлоги, т. зн. 10 см² вікна на 1 м² підлоги. Рівнож вікно повинно бути соняшне, т. є таке, щоби будинки або дерева не кидали тіни. В вікні крім шиби повинна бути сітка, щоби раму зі шибою можна було відчиняти.

Провітрюваний курник є тим добрий, що птиця може бути здоровою тільки при свіжому повітрі. Добре провітрювання можна досягнути тільки в обширному будинкові.

В малих курячих господарствах для провітрювання не треба ніяких особливих уряджень, на пр. великих продувників; вистане отворити вікно і двері, а все буде свіже повітря. Щоби уникнути протягів, добре робити вікна і двері в тій самій стіні, а не по противних.

В курниках для великої кількості курей, яких держиться в заперті, двері зовсім замкнені, а вікно добре відчинене, без скла, щоби сонце доходило просто. Тоді й вікно чи вікна повинні бути більші (бодай 15% до поверхні підлоги), щоби якнайбільше сонця могло до курей доходити. Відчинене велике вікно буде zarazом добрим продувником повітря. На зиму, коли вікна здебільша зачинені, то провітрювання в таких курниках треба уряджувати иншим способом, прим. малі вентилятори в вікнах, якими вітер крутить та так наганяє свіже повітря, або більші деревляні продувники (пор. стр. 64) в середині курника. Такі продувники треба так уряджувати, щоби з надвору можна було їх примикати, щоби при отворенню дверей не повставав продув.

Двері в курнику повинні бути такі високі, щоби доросла людина могла свобідно переходити. Коли се курник, де курей не випускається, то двері все зачинені. Коли се курник для курей, що їх випускається, то добре в долішній часті дверей зробити отвір, яким кури моглиби входити.

Такий курник буде zarazом без продувів. Отже, щоби охоронити кури в курнику від продувів, треба в потребі замикати продувники (як вони є), вікна і двері давати в тій самій стіні, в курнику не лишати ніяких дір. Продуви для курей, як і для иншої звірини, шкідливі.

Чистота в курнику, це найважливіша справа. Ніщо так не вигублює курей, як нечистота. В нехлюйних курниках плодиться сила всяких бацилів, які переносять на кури пошесті, від чого кури масово гинуть. Колиж кури приходиться по-

держати в такому нечистому курникові, то кури мусять неминуче погинути.

Чистоту в курнику треба додержувати: часто вичищувати дно курника, провітрювати, допускати сонце. Окрім того добре курник два рази в рік (на весні і в осені) докладно відзаразнити, хоч би й не було ніякої недуги. Се якраз на те, щоби недуга не появилася.

Підлога повинна бути така, щоб нечистота на ній не кисла, бо се сприяє розвоєві бацилів. Тому деревляна підлога до курників не годиться. Найліпша підлога до курників бетонова, або також з піску чи шутру.

В курнику мусять бути щаблі (банти), на яких кури сідають на спочинок, т. зв. сідала. Сідала робиться так, щоби до стін не дотикали. Се через те, що в деревляних стінах часто гніздяться насікомі, які шкодять курам. Тому сідала робити на 30 см. віддалі від стін. Через те радять робити сідала завішені до стелі. Добрі сідала також підперті до долівки на висоті до $1\frac{1}{2}$ м. для курей легких рас, а для курей тяжких рас тільки $\frac{3}{4}$ —1 м. Віддаль щаблів від себе на 35 см, а щаблі заокруглені та грубі (в промірі) на 6 см. До першого щабля приставити драбинку, або дошку, щоби кури могли легко діставатися на сідала. Де держать багато курок, числять 30 см. місця на щаблях для одної курки.

Попри одну стіну курника треба уложити гнізда. Гнізда повинні бути видні, щоби курка могла їх легко замітити, але само гніздо повинно бути притемнене. Тому захід до гнізда добре робити з противної сторони, як вхід до курника. Гнізда повинні бути прості, бо лиш такі курки зужитковують. Коли годується малу кількість курок, то гнізда можна де будь з боку примістити, але конче з гори чим прикрити, а саме гніздо повинно бути трохи глибоке, щоби курка в ньому на пів ховалася. Таке гніздо можна зробити із невисокої скринки, або обложити кількома дощинками, або кількома цеглами, а в середині виложити соломою. Опісля з гори прикрити чим прим. віком зі скринки, або й збити кілька лат двома поперечками. Добре, коли гніздо заслонене чим від входу до курника, а кожне гніздо зроблено віддільно. Тоді курка зносячи яйце не страшиться, коли хто переходить попри курник таї одна другій не перешкаджає.

Там, де годують більше курей конечні гнізда, які самі

замикаються (гл. рис. 179). В таке гніздо курка легко входить, але вийти не може. Тоді можна все знати, котра якраз курка знеслася. До метрики кожної курки треба втягнути дату, коли вона кожне яйце зносила. Щоби не губитися в розпізнаванні

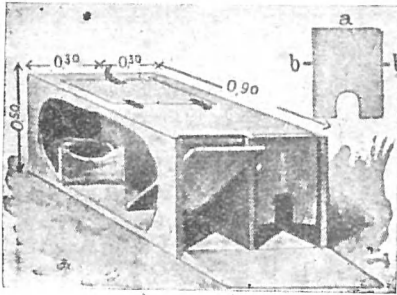

Рис. 179. Самозамикаюче гніздо для несучок. Передня стіна рухома тільки до середини, так, що курка не може сама вийти. В горішній стіні зарисований отвір, куди курки вилітає. Для догідности можна робити подвійні гнізда, як се подано на рисунку.

курей, то кожна курка мусить мати відмінний значок. Про значки мова далі. — Гніздо, що само замикається, хто трохи знається на столярці, може самий зробити. Опис такого гнізда поданий під рисунком. В більшому курнику такі гнізда уставляється попри одну стіну, а пів метра над ними робиться з дощок дашок здовж цілої стіни. Виглядає так, начеб гнізда були уложені під довгою і досить високою лавою.

Одно гніздо числиться на три курки.

Там, де для курей дуже мало місця і курки стало держать в койці, і коць треба зробити гігієнічним, а то кури не будуть нестися ані угодуватися. В койці також треба зробити знізда, сідала (бодай $\frac{1}{2}$ м. від дна), давати курам чистої води і досить піску, щоби могли вигідно порпатися.

Однак, хто хоче плекати кури, мусить поставити їм курник. Вище подано, які прикмети має мати курник і відповідно до того треба вибрати на нього місце. Стіни будуть звичайно деревляні. Курник можна ставити також муrowаний, але такий треба в середині відповідно урядити, щоби не був зимний, бо в мурі все зимнійше, як у деревлянім, мащенім будинкові. Для осягнення теплоти можна прим. вложити в середині стіни верствою гіпсу на 3 см. грубости.

Хто думає, що для расових курей треба опалюваних курників, той помиляється. Ніякий годівельник не опалює курника. Певна річ, коли курник лихо мащений, з дірами, а прийдуть великі морози, то не тільки спроваджена, расова курка замерзне, але також і наша звичайна. Тоді не треба до курника печі, але самий курник треба добре зладити.

Стеля і дах курника мусять бути такі, щоби становили добру охорону від вітру, дощу, сонця. Тому курник прим. без стелі, а з бляховим дахом, нікуди не годиться. В ньому в літі мусить бути за горячо, а в зимі за зимно.

Кого не стати на курник ні мурований, ні деревляний, той ставить курник в виді землянки (як у війну військо будувало), складаючи дві стіни до себе як дах. Такі стіни можуть бути зроблені з такого матеріалу, як робиться плоти, зверху присипані землею, а опісля приложені верствою свіжої дернини. Але й тут конче зробити вікно.

Коло курника повинно бути подвір'ячко з піддашем, умисне тільки для курей, де вони можуть хоронитися підчас непогоди.

Пасовиско.

Кури випускаємо на двір, де вони рухаються, а частенько роблять досить шкоди.

Хто хоче кури плекати та не мати від них шкоди, прим. на грядках, то для курей мусить визначити окреме подвір'є, яке буде для них і пасовиском, та його відгородити. Огорожа мусить бути так висока, щоби кури не перелітали. До сього надаються сітки на 2 м. високі. Добре, коли в середині сітчаної загороди є ще кілька окремих перегород. В менших господарствах можна загороджувати також плотами бодай 1½ м. високими, але в більших годівлях без сього не обійтись.

Годівельники, що держать багато курей, у відгородженім пасовиску сіють траву або конюшину, щоби кури мали що спасати. В менших господарствах за пасовиско може служити також прим. відгороджений сад.

Ціле пасовиско добре поділити на дві частини. В одній держати кури, а другу замінити на яринний город. По році справу перемінити; де був город пустити кури. Через те город буде добре угновний, а кури дістануть свіжу землю. Се робиться тому, бо коли кури довші роки все на однім подвір'ю, то так його занечистять, що опісля кидається пошесть. Кому вигіднійше — може таку перемену робити що три роки.

Пасовиско для курей повинно бути відповідно велике до числа курей. На курку числиться пересічно десять квадратних метрів простору, т. зн. прим. на 150 курок треба 1500 до 2 тисячі квадратних метрів простору. Добре не відпускати курам відразу весь простір, але й сю частъ ділити на двоє та що місяця пускати кури на иншу.

Пасовиско для курей мусить бути сухе і соняшне. На голих площях, де нема зовсім дерев, треба подбати також про тінъ, де б кури мали також трохи холодку. До сього добре надаються корчі. Без холоду в горяче літо, кури часто вигибають.

На кожнім подвір'ю повинні бути дві не дуже високі скрині; одна з піском, або пісок з попелом, а друга з будівельним грузом. Кури потребують конче що дня купатися в піску.

Крім того кури мусять мати на своїм подвір'ю воду. Вода повинна бути все чиста і свіжа. Воду добре давати до такого начиння, щоби кури його не могли перевернути.

Очищуваннє.

В нечищених курниках розмножуються ріжні насікомі, які дуже докучають курам, а іноді й виснажують їх та вигублюють. Від них повстають у курей як й иншої птиці також й пошести.

У курей бувають такі насікомі: пташина міль, чи то мілик, зв. пташинець, пташина вош, гризільники пер і блощиця дробу. Сі насікомі розмножуються по стінах і сідалах курника; днем сидять вони в щілинах, а в ночі нападають на кури, яким дуже докучають. Курята нападєні більшою кількістю сих насікомих скоро гинуть.

Дуже докучливі є пташинці, які є дуже малі (гл. рис. 180); їх видно тільки як маленькі червоні крапки. Вони можуть залісти до носових ямин і спричинити нежит. Гризільники пер, які є залєдві на 3 мм. довгі (гл. рис. 181), вгризаються в пера та спричиняють випаданнє пер. Дуже небез-

печні є пташині блощиці, які є дуже докучливі, незвичайно скоро розмножуються та можуть винищити ціле стадо курей.

Рис. 180.
Пташинець.

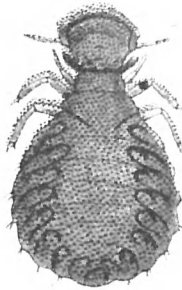

Рис. 181.
Гризильник пер.

Щоби не допустити до розмноження наскомих в курнику, треба його добре очищувати. А саме:

Стіни треба що року мастити вапном із додатком 5% розчину креоліни. 5% розчином креоліни або лізолю вимивати сідала що місяця, а лаву над гніздами і гнізда що

три місяці. Бруд і кал вигортати літом що два тижні, а зимою вистане що 4 тижні. Щоби кал не прилипав до долівки, треба її посипувати попелом, торфом або піском. Зате долівки ніколи не посипувати трачинням або соломою; вони дуже натягають вогкість, а через те на них скоро розмножуються наскоми та всякі заразники. Щоби кал легше згортати з дощок, та щоби зимою не примерзав до них, добре також дошки посипувати піском або попелом. В курниках де кури стало примкнені, очищування сідал, дощок, підстілки переводити якнайчастійше, бодай раз на тиждень.

Долівку з землі або з піску бодай раз на рік згорнути на кілька цалів та заступити свіжою.

Щоби курам помогти самим очищуватися, до скринь з піском досипати трохи порошку проти комах.

Однак, як пташинці в курнику розмножаться треба раз все очистити та змити лізолевою водою, а змивання повторювати що місяця. Добре також посипати кури в ріжних місцях добре змішаним порошком з:

чемериці . . 1 часть
анишу . . 5 частей.

В великих годівельнях курей уживають також окремих апаратів до розпилювання ріжних дезінфекційних середників.

Відзаразнення курників і курей найкраще переводити серед літа, або з початком осені. Чисте обходжування курей дуже поплачується годівельникові.

Кормленнє.

Добре кормленнє є важним чинником успіху в плеканню курей. Інакше кормиться кури-несучки, інакше на заріз, також відмінно літом а зимою, а інше кормленнє мусить бути курей, що користають з вигону, а тих, що стало сидять в курнику.

Кури, які літом цілий день бігають по вигоні, потребуєть менше подаваного корму, як зимою, або ті, що замкнені в тісному курникові. Вони самі знаходять собі черваків, жуків, траву, насіннє зіль, корінці, та тим доповнюють свій прокорм. Такі кури вистане годувати два рази денно: рано і в вечір. Рано на їх прокорм надається м'який корм: заминка, а в вечір трохи зерна. До зужитковання зерна курка потребуєть більше часу, тому дається його вечером.

Ранішній корм може складатися з отрубів, варених і душених картофель, кухонних відпадків, м'ясної мучки, спорошкованих макухів та збираного молока. Таку заминку подається літом зимною, а зимою повинна бути тепла.

Такий корм добрий для старших курей, але для курят не відповідний. За багато картофель курам не треба давати, бо кури тоді рідко добре несуться, а знову курята часто закупають на розмякченнє костей. При обильнім кормленню картофлями у великих курей виступає в волях неправильна ферментація.

На десять штук курей ранішній корм може складатися із:

м'ясної муки	2½	ложку
отрубів	2	кварти
картофель	1	кварта
зеленини	2	жмені

Замість м'ясної мучки, можна дати мучку з риб, іноді ложку спорошкованих макухів, то-що. Муку запарюється горячою водою, а для зміни додати дещо з кухонних відпадків, та підбілити дрібною збираного молока. Зеленина в заминці повинна бути добре січена, як прим. листє салати, бурачиннє, молода кропива то-що, або й звичайна трава. Однак дуже звертати увагу на те, щоби в кормі була все зміна. До заминки додати дрібку, на кінець ножа, соли.

Зважати, щоби корм не був зіпсутий, бо кури похорують. Перший корм повинні кури дістати зовсім рано. Літом

кормити кури о 6-ій годині рано. Якщо іноді в такій порі не можливо прилагодити заминку, то кинути їм трохи ячменю — „хай перекусять“.

Вечером коло 5. або 6. години дати зерна: одна жменя на дві курки. За зерно надається: ячмінь, овес, пшениця, гречка, кукурудза. Ячмінь, кукурудзу добре намочувати, бо тоді кури менше їх зїдають, як сухі. При прочім зерні се не робить різниці, тому не конче мочити. Кукурудза є добрим кормом для курей призначених на тучення, однак не надається для несучок, бо при частім кормленню нею приходить затовщення яєчників.

Для курей, що перебувають на тіснім подвірю, а також для всіх зимою, крім поданого кормлення рано і в вечір, треба давати заминку і в полудне, коло 12. години.

На десять штук курей припадає:

мясної мучки	5 ложок
грису	1 ложка
картофель, повна	1 кварта
зеленини	½—1 кварта.

Не забувати про додатки і зміну корму, як сказано вище. Осінню по довшій слоті не добре випускати кури на пільне стерня, бо часто зїдають за багато намоченого зерна.

Заминку подається курам в деревляних коритах, бляшаним поливанім або глиняним начинню. Начинне повинно бути таке, щоби кури його не перевертали.

Кури несучки потребують крім зерна і зелені, більше як інші мінералів і мяса, для творення яйця. Вапно потрібне до творення яйцевої шкаралущі, тому дається їм піску, товчених шкаралущ із черепях, слимаків або й гашеного вапна, дальше молочних костей і деревного вугілля.

Куряче яйце має в собі білка 11.4%, товщу 10.8%, мінеральних частей 0.6%, води 7%. Смак яйця зависимий від корму, що його мала курка. Тому корм мусить бути свіжий, а в ньому всі потрібні складники.

Кому для малої кількості курей тяжко купувати мясну мучку, той може кормити такою заминкою: пшеничний грис, варена морква або буряки (часом картофлі), льняні або сім'яні макухи, кухонні відпадки і конюшинна полова. При робленню заминки, полону, муку окремо добре парити, щоби змякла, а потім разом вимішувати і заминку подавати остужену,

Курам, що все замкнені, а іншим зимою зерно добре подавати не до начиння, але між солому або полови. В однім куті насипати досить полови, а зерно добре перемішати. Кури будуть довго порпатися, шукаючи за поживою, а через те будуть мали рух та розігріються. Як дуже зимно, добре на долівку курника положити трохи кінського гною і притовчи його. Кури будуть його розпорпувати, шукаючи за зерном вівса, та через те розігріються. Щоби кури розгрівалися деякий корм, прим. буряки, сире мясо, замість давати до заминок завішують в курниках на мотузках на яких 30 см, від долівки. Кури скачуть, дзьобають і розгріваються.

Зимою тяжче за зелену пашу, тому для невеликої кількості курей добре постаратися її самому в сей спосіб В скринки насипати городової землі та в глиб на 2 см. засіяти збіже, або салату. Скринки уставити в теплім місці на печі. Як зеленина підросте на кілька цалів, вимкнути, корінне вимити з землі та дати курам. Молоду зеленину вони дуже люблять. Для більшої кількості курей треба постарати зеленину, як: головки капусти, брукви, бурячинне і ин.

В більших годівлях курей, де їх держать замкнених, на корм курок несучоқ треба звертати особливу увагу. Зерно ціле дається тільки вимішане між грубою верствою полови, а крупи тільки до кормових мішанок, куди додається мінеральні і мясні додатки.

Цілого зерна дають одну жменю на день, по половині рано (між полови), а другу половину перед вечером. Зерна добре не давати лиш однородного, але мішати по рівній часті: пшеницю, овес, ячмінь; пшеницю, овес, кукурудзу; овес, гречку, ячмінь або овес, гречку, жито. Зміна все пожадана. На 10 курок коло 300 гр. зерна денно.

Крім того подається 3 рази денно мішанку круп; рано і перед вечером суху, а в полудне як вогку заминку. На раз $\frac{1}{3}$ часть для 10 курок із мішанки:

вівсяних круп	100 гр.
ячмінних „	100 „
кукурудзяних круп	100 „
пшеничних отрубів	80 „
пшеничного грису	80 „
меленого мяса	150 „
кістяної муки	10 „

спорошкованого вугіля	10 „
соли	10 „

Якщо до мішанки не додається мяса, то треба його завісити в курнику на мотузку, щоб кури просто дзьобали. М'ясо можна заступити маслянкою подаючи курам до пиття. Ще ліпше давати на переміну. Як додаток до корму м'ясо або маслянка є конечний, як-що залежить на тім, щоби несучість курей була дійсно стало вдоволяюча.

До курника дається мішанку в таку посуду, щоб кури її не перевертали, до неї не залазили і не нищили корму. До сього добре може послужити прим. плитка бляшанка, обложена з боків малими драбинками, а з гори прикрита віком. Тоді кури витягають корм тільки встромлюючи голівки поміж щаблі лежма уложених драбинок.

До курника вставляється також дві скринки, не надто високі, щоби кури могли легко дістатися. В одній скринці помістити пісок і дрібний шутер, а в другій гашене вапно, тинк, товчені шкаралуші яець, слимакових мушель і т. п.

Коли до корму домішується курам кухонні відпадки, то пайку соли треба зменшити, або й зовсім знести, залежить від того, кільки соли є в відпадках. Як кури мають забагато соли, то не несуться. Тому всякі пайки треба самому відповідно до обставин усталювати.

Шутер курам також потрібний: вони не мають зубів, а камінчики в шлунку допомагають до травлення.

Начинне на корм треба якнайчастійше очищувати.

Кури треба поїти чистою водою і не за зимною. Брудна вода, відстояла, по калюжах і т. д. для курей дуже шкідлива. Як зимно, воду можна змінити раз денно, але літом 3—4 рази денно. Якщо дуже горячо, добре воду змінити навіть що години. Через те дається курам в парний день все свіже занятте. Часто з нудів кури взаємно видають собі пера, спиваючи при тім скржавлену теч, що впливає з насади пер.

Начинне на воду повинно бути все чисте.

При кормленню курей, як і інших звірят, дуже важною річчю є правильність. Раз прийнятий час кормлення додержувати постійно.

Якщо кури кормиться добре і помімо того з весною

головно тяжкі раси не несуться, подавати рано теплу заминку з додатком насіння кропиви (дістається в дрогеріях) $\frac{1}{2}$ ложечки на одну курку.

Догляд курей.

Кури будуть добре годуватися, чи нестися, як попри відповідне кормлення будуть мати також відповідний догляд, т. є як у кормленні буде додержана точність, та як задержиться якнайбільшу чистоту курника і посуду.

Попри те треба також звертати увагу на догляд шкіри, піря та пазурів.

Догляд шкіри. Як вище сказано, курам часто докучають різні насікомі, від яких кури дуже виснажуються. Як боротися з насікомими кур подано на стр. 451. Однак багато легше не допустити до розмноження насікомих, як опісля їх вигубити. Тому треба докладно задержувати чистоту та при-держуватися порад для охорони перед насікомими.

Догляд піря. Від серпня вже кури часто починають піритися. Тоді вони, головно добрі несучки, децю ослаблені. Тому треба їх добре кормити, хоч менче несуться, щоби скорше опірилися. В той час треба кормиги також мясом. Можна подавати сиру конину або воловину по 15 -- 20 гр. на одну денно. Колиб сирого мяса не хотіли їсти, треба уварювати, січи та домішувати до мягкого корму.

В часі опірювання добре додавати: до води на кінець ножа сірчану заліза, або дрібку білого вина, в яким стояли поржавілі дроти чи цвяхи, або яечка мурашок та трохи з кормом удушувати цибулю. В той час треба хоронити кури від простуди.

Однак пера можуть випадати в наслідок насікомих або недуги. Як позбутися насікомих сказано попередно. При недугі курей проти випаду піря можна втирати наливку з хі-нової кори.

Догляд пазурів. Іноді у курей на спідній части пальців повстають зранення, або згрубіння, які добре смарувати

гліцериною або в тяжчих випадках розчином азотану срібла (1 гр. на 25 гр. води). Щоби до сього не допустити треба усунути з курника і подвіря всі острі предмети, а сідала повинні бути гладкі (гибльовані).

Догляд яєць. Треба старатися привчити кури нести яйця тільки в гніздах. З гнізд яйця забирати, щоби не забруджувалися. Забруджені яйця дуже тратять на вартости. Торговці яєць їх не радо купують. Окрім того забруджених яєць не можна вмивати, бо змиваються пори, через що яйця скоро псуються і тому торговці для висилки таких яєць зовсім не купують. Також розпłodові яйця забруджені не добрі, бо в них пори заліплені, — не входить воздух і курятко не може розвиватися.

Яйце не псується¹ через 4—5 тижнів, опісля зіпсуті можна впізнати по тім, що пливають при дні, або посеред води, коли вложити їх до начиння з насоленою водою (10 ч. соли на 90 частей води).

Щоби яйця довше держалися, треба півнів відокремити від курок і недопустити до запліднювання яєць.

Коли на зиму треба яєць (тоді кури мало несуться, а яйця дорогі), то добре свіжі яйця, як пристигнуть, обляти льняним олієм і складати в пачці з добре висушеним піском. Яйця складається острим кінцем в долину, обережно одно коло другого, щоби не надтовклися. Пісок повинен яйця прикрити. Скринку ставиться в холоднім, але сухім місці. Так переховані яйця не псується і кілька місяців. В останніх часах уживають до переховування яєць також готового препарату „гарантоль“. Перепис на кожній пачці; дістається в дрогеріях. Коли яйце замерзне, кладеться його на ніч в свіжу, насолену воду. Сіль витягне мороз і на другий день яйце добре до вживання.

Насаджуваннє квочок.

Квочки добре насаджувати вчасно, прим. в лютні. Тільки від вчасних курят можна зимою сподіватися яєць, інакше треба чекати аж до весни. Се важне головно при плеканню тяжких рас, які поволи розвиваються.

На квочки до насаджування треба вибирати курки спокійні, такі, що не з'їдають яєць та чисті, без насікомих. Інакше курка побє яйця, або кілька випє, або позастуджує їх, або через насікомі не досидить свого часу. Також не вибирати куроқ з вапняками на ногах, бо се заразлива недуга, яка може перенестися на курята.

На гнізда надається пачка з поробленими дірами для провітрення. Якщо насаджується більше квочок, то умістити їх в окремі затишнім приміщенню, куди нема вступу для інших курей, головно для когутів. Курки на гніздах не повинні одна другу бачити, а ще ліпше, коли від себе зовсім відділені. Квочку садиться спершу на 2—3 гіпсових яйцях на кілька днів, доки добре не розсидиться. Беріг гнізда не повинен бути за високий, бо курка при вискакуванню може побити яйця.

Вилягові яйця повинні бути якнайліпші. Спроваджуваних не можна зараз насаджувати. Вилягове яйце, що має два тижні в зіпсоване, тому такі яйця мусять бути свіжі. Яйця мусять бути зверху чисті; в забруджених, через недостачу повітря, ціпятак дусяться. Добре вибирати правильно збудовані яйця, не округлі і не за довгі, але овальні, та до світла приглянутися, чи в ширшім кінці є воздушна комора. В добрім яйці воздушна комора представляється до сонця як круглаве темне пятно. Не уживати до насаджування яєць, де воздушна комора з боку або в острім кінці. Добре насаджувати яйця тільки від куроқ, які найбільше несуться.

Якщо приготовлено місце під гніздо і вилягові яйця, а курка розсиділася, треба зготовити гніздо. Дно гнізда посипується вапном, а зверху кадеться верству вогкого дерня, щоби охоронити білок в яйці перед висиханнем. У горяч можна дернину від часу до часу звохчувати. Зверху кладеться коротку солому, уложивши її в „гніздо“.

Зимою насаджується квочку в теплій хаті, а літом в тіні, Зате ніколи не ставити на сонці.

Коли все приготоване насаджується квочку, а під неї вилягові яйця т. зв. покладки, яких під середню велику курку не треба давати більше як 15, а під велику як 17. Якщо покладок підложено більше, то курка ніяк не може їх добре висидіти, тому часто багато яєць псується.

Насаджена квочка мусить на корм діставати зерно, ячмінь, пшеницю, гречку, кукурудзу та свіжу воду. Якщо квочка 2—3 дні з гнізда не злазить, то треба її зняти, щоби випорожнилася і наїлася, а яйця міжтим прикрити. Але курка мусить скоро назад вертати на гніздо, щоби покладки не застудилися. Коли гніздо занечиститься, треба очистити. Коли яйце зібється, то треба його усунути, а замашені інші яйця обтерти вогким катраном.

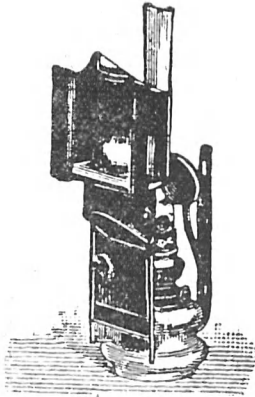

Рис. 182. Лямпя до пересвітлювання яєць.

В шість днів по насадженню можна яйця до світла переглянути. Робиться се скоро, беручи по одному яйцеві. До сього служить лямпя до пересвітлювання яєць (гл. рис. 182). Коли в яйці в середині є темне пятно, то яйце запліднене. Не запліднене яйце буде ясне; його можна вибрати до вжитку. Другий раз просвітлюються яйця 14 дня.

Під кінець вилягання яєць (з кінцем 19., або з початком 20. дня) треба гніздо обережно вичистити, не винимаючи курки та підложити трохи свіжого сіна.

Коли 21 дня курята вилазять, не треба при тому нічого помагати, бо найчастійше при розбиванню шкаралуці убивається в середині ціпятко. Ціпяток не забирати від квочки, доки не обсохнуть.

Першого дня ціпяток не треба кормити.

Штучні квочки.

В більших годівельнях дробу, щоби мати вчасні курята уживають до вилягання курят вилягових машин. Такі штучні вигрівальні в більших годівельнях конечні.

В уживанню є три роди штучних вигрівалень: опалювані нафтовою лампою, ogrівані рурами з киплячою водою і ogrівані електрикою. Сих послідних покищо годі у нас уживати. Зате й у нас вже уживають двох перших, Дехто хвалить одні, а дехто другі. Вигрівальні, ogrівані киплячою водою, вимагають більше заходу, за те є безпечні; через необережність в них нічого не запалиться. Знову ogrівані нафтовою лампою вимагають певної осторожности, бо лампа мусить через три тижні без перерви горіти. За те їх обхід значно лекший.

Штучні вигрівальні мають шуфляди з сітковим дном, на яке кладеться сукно, а опісля покладки. В кожній шуфляді є тепломір до змірення теплоти.

Перед вложенням покладок до шуфляд, випробовується машину, чи добре працює, опісля усталюється теплоту до 37—39°5° Ц. Тепломір не повинен виказувати низче 37° Ц., ані вище 40° Ц.

Покладки мають низчу теплоту, тому по вложенню їх до шуфлядок, тепломір спаде, але скоро знову мусить піднятися. Теплоту провірюється 2 рази денно та обертається яйця. Так само, як під куркою — курята вилазять 21 дня. Опісля ціпятка переноситься до окремої „штучної квочки“, де вони вигрівуються.

Тому, що нема квочки, доглядач мусить сам учити курятка їсти й пити. Звичайно курятка сескоро піймають і вже в 3—4 дні самі їдять та пють, та на дальше дуже добре обходяться без правдивої квочки.

Буває, що хтось насадить покладки в штучну вигрівальню та не добре її обходить, а опісля не діждеться курят. Сим не треба зражуватися Досвід багато учить, а в друге піде діло краще.

Кормленнє курят.

Ціп'ятка треба випускати з квочкою на свіже повітря. Однак вчасною весною, коли на дворі ще досить холодно, не треба випускати їх відразу на цілий день. Третого дня перед полуднем на годину (як погода), четвертого на дві години і т. д. Літом, коли дуже тепло, не треба такої обережності:

Перший корм для курят — на твердо зварене яйце і посічене. Напій — збиране молоко, потім молоко з водою, а на зміну саму воду. По тижневі сама вода. Корму подається лише стільки, що курята можуть за раз зісти; що лишиться — спрятати. Корм, що залишається, псується, кисне, мухи обсідають, а опісля став шкідливий для куряток. З початку кормиться курятка що дві години, а поїться (з початку самому треба поїти) що 4 години.

Однак не треба курять годувати за скоро. Вильовуючись має курятко в шлуночку жовток, який вистачає йому на час до трьох днів. Тому першого дня не треба їх зовсім годувати, а другого зовсім мало. Вони звичайно в перших двох днях таки самі не цікаві до їди. Сим не треба журитися, що курята з голоду погинуть, бо так воно повинно бути. Зате на відворот: барацько курят за скоро годованих — вигибає в перших 10 ти днях.

Третого або 4-го дня можна до яйця домішати хліба, сухого добре розмоченого в молоці. Такий корм подавати на зміну раз денно до 10 го дня. Четвертого дня змішати вареної пшеничної каші, трохи ружу і трохи в молоці моченого хліба. Давати три рази денно, а міжтим сухі крупки кукурудзяні змішані з пшеничним грисом. Давати також зеленени, навіть самої молоді трави. В низькій скриничці все повинно бути трохи піску. Так годується тиждень до 10-ти днів.

Від одного до 4 тижнів: сухий корм: крупы гречані, кукурудзяні, пшеничні, вівсяні. На полудне вогку заминку з сих крупів з додатком отрубів, грису зеленени та дрібки соли і деревного вугілля. Пайки корму спершу малі, а опісля з кожним тижнем дещо збільшається.

По чотирох тижнях той самий корм з додатком $\frac{1}{2}$ части меленого мяса і $\frac{1}{2}$ споршкованих костей.

Сухий корм, дається курятам поміж полу або пісок,

щоби, так само як великі кури, за ним порпалися. Заминку в таке начинне, щоби корму не нищили.

При тім старатися, щоби курята якнайбільше були на свіжому повітрі та загартовувалися на зиму. Тому добре, коли в курятнику одна стіна вільна, тільки зі сіткою, щоби курята і ночію звикали до зміни повітря. Всеж-таки малих куряток в слоту не випускати.

Догляд курят.

Курята легких рас скоро розвиваються. Курки-молодушки в 4. місяці вже цокочуть, а в 5. або 6. починають нестися, Півники вже по 2. тижнях виріжнюються від курочок, а по 8. тижнях відростає їм гребінь. По десяти тижнях вже піють, а по 3 місяцях дістають на хвостиках когутяче піречко. В пять місяців вони вже забігають коло курок.

При поростанню в піре, курята скидають пух, а до творення піречка потребують відповідних складників в поживі. Коли курята бігають по більшім вигоні, то знаходять собі відповідну поживу в хрущиках, слимачках, червачках. Коли курята на тіснім подвірю, рогові складники потрібні до творення піря, треба їм піддати. Тому давться що дня по ложочці палених або товчених шкаралущ слимаків, черепах, муравлині яйця, мішанки насіння трав і зіль. Можна по ложочці домішувати до заминки. Дуже добре ділає подаванне з вогким кормом 5—10 крапель наливки заліза (до набуття по дрогеріях).

Тоді треба курята добре кормити та хоронити перед перестудою.

Часто лихо кормлені курята в 3—4 тижні починають хоріти. Ховаються по кутиках або лежать на сонці та трясуться. Причиною занедужання може бути також перестуда, вогкість. Однак частійше лихий добір корму. Тоді треба додавати до корму те, чого не доставало, прим. спорошквані кости, вугіллі, явчка мурашок і т. д. При тому добре додати м'ясної мучки.

Іноді курята від застарих, або ослаблених курей викльо-

вуються на око здорові, однак у нутрі мають певні хиби. Такі курята по кількох тижнях гинуть масово. Таким курятам годі помочи. На будуче можна хоронитися через добирання інших когутів, прим. з іншим годівельником їх виміняти.

Квочку з курятами держитися спершу віддільно від інших курей. По 6 тижнях можна в ночі перенести їх до курника на умисно приготоване гніздо.

Старшим курятам уладити низче щєблі, де вони сідалиби на ніч. Однак за скоро не пускати курят на сідала, головно високі, бо курята часто розбиваються, або дістають перекривленне грудного містка, що лихо відбивається на дальшому розвоєві курятка.

Значеннє курей.

Щоби мати перегляд, як котра курка несеться, уживається значків до значення курей. В більших годівельнях без значків ніяк не можна обійтися, бо ніколи годівельник не буде знати, котру курку не оплатиться держати. В малих курячих господарствах такі значки можуть служити просто на те, щоби розпізнавати свої кури від чужих. Значки до значення курей в ріжного рода*: кавчукові ріжної краски, алюмінієві з зазначеними числами і датою до причіплювання тримісячним молодушкам на ногу, алюмінієві з числами і замочками, перстені з целю-

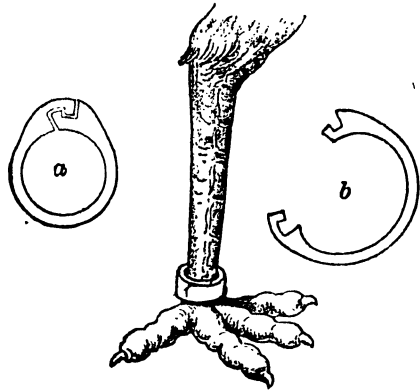

Рис. 183; Рис. 184; Рис. 185.
Рис. 183. Перстенець Гауптнера, зложений на ніжку; рис. 184 перстенець зложений на ніжку; рис. 185 перстенець розложений до вложення на ніжку курки.

*) Можна дістати (замовити): „Покутський Господар“, Коломия, ринок.

льоїди з числами фірми Гауптнер. Не добрі є алюмінієві з замочками, бо замочки ломляться. Найліпші з целюльоїди Гауптнера. Вони легкі та не спричинюють поранень. Такі перстенці представлені на рис. 184.

Розплодове стадо.

Вартість хісновання з курячого стада залежить від добору розпловиків та їх догляду.

Якщо хочеться мати певну користь з курей, то попри добрий догляд, треба знати вартість хісна кожної штуки. Се дасться осягнути в більших годівлях тільки при помочі заведення спису всіх курей, де буде зазначено, коли курка виклювалася, від яких курей походить, а даліше кожного дня, чи знесла яйце. Доданне несучости курки і цілого стада за кожний місяць дасть образ, який прихід від стада та котра курка не виплачується. Але попри те, треба точно записувати також власні видатки.

На розплід оставляється собі все тільки найліпші курки і півні, а не на відворот. Хто що ліпшого понесе до мі. та на продаж, все буде мати миршаві кури.

Курки несуться добре в першому і другому році; в третьому році звичайно курка не виплачується. Тому старих курей треба позбуватися. Для розплоду вживати курок однорічних і дворічного когуга, або на відворот: однорічного когуга і дворічні курки. Когутів добре щороку вимінювати або спроваджувати нових. Коли через більше літ уживається до розплоду тільки своїх півнів, то раса стає слабша. Частинно можна на се зарадити в сей спосіб, що кури плекається в двох відділених стадах. По році робиться у себе виміну, а саме переноситься півнів з одного відділу до другого.

Коли потрібно вчасних курят, конечно уживанне штучної вигривальні.

Бував, що літом по дощах курки наїдяться багато черваків, а не їдять піску і инше, та тоді „лиють“ яйця. Таким додати до корму: піску, тинку, крейди.

Звапнення на ногах.

У курей появляються на ногах сверблячі струпи, від яких ноги виглядають начеб покриті вапном. Кури дзьобають по ногах.

Недугу викликають дрібнотвори, які вгризаються під шкіру. В таких місцях повстає запалення, а наскірок злущується. Опісля на надлущеній шкірі наліплюється піт, порошок і з часом повстають грубі, сірі гудзи, які властиво є сверблячими струпами.

Лічення. Перш усього не допустити до розмножування заразнаків. Сідала і курник докладно відзаразнити. Опісля розмочити струпи зеленим милом і водою з додатком алькоголю. В 2—3 дні після того зісунути обережно струпи, але уважати, щоби не поранити з ірини. Після того пензлювати 10% розчином ляпісу.

Відгнети на ногах.

Кури кулявіють більше або менше. На підошвах видно відгнети, гудзи, опухи. При натисненню відгнету замітний біль.

Відгнети, гузи на підошвах повстають через сидженне на острих сідалах, зранення, або від простуди. В болючих місцях виступає запалення, яким можуть бути заняті пушечки підошв, або й цілі пальці.

Лічення. Пізнати причини і усунути їх, тоді не великі відгнети самі лічаться. Недавні запалення лічаться холодними перевязками.

Якщо гудз дуже горячий і творить гній, тоді він дуже болючий, його треба розмягчити окладом прим. з теплої кулеші. Як оплатиться докладно лічити, то на оклад наложити правильну перевязку: верх окладу наложити вогке полотене, на се кусник тонкої цератки, а на все наложити ще кусник катряну і завязати. Як гнійняк дозрів, можна його перетяти чистим і острим ножем, або як самий трісне, наложити оклад з галунової води.

Гребінниця.

Причиною недуги в грибок (*Favus*), якого набираються також миші і деколи домашні звірята (савці).

Позначки. Гребінь стає білий, начеб напудрований, а недуга може поширитися й на ковтки та шию. В тяжких випадках, випадають також пера.

Лічення. Заражені штуки відосібнити. В початках недуги натирати заняті місця цитриновим соком, або розчином креоліни (15 гр. на 100 гр. теплої води).

Недугу в початках можна легковилічити. Коли лічення припізниться і недугою занята вже шия, товилічення тяжке і не виплачується.

На лічення недуги поручають по дрогерійних складах також різні масти, які треба випробувати.

Відмороженне гребеня.

Кури, які перебувають по зимних курниках, або сидять на дворі в великі морози при студенім вітрі, часто відморожують гребені.

Гребінь стає зимний або й опухлий, слабне і нагинається. Спершу білий, опісля синіє, а то й чорніє. При тому кури внутрішню терплять і тратять хіть до їди.

Лічення. Свіжі відмороження можна зараз натерти снігом або зимною водою і посмарувати нафтою, та держати кури через кілька днів у тепломі місці (коли зачинюється кури до курника, треба дбати, щоби вони мали рух і розгрівалися; гл. стр. 454).

При більших відмороженнях або при спізненім ліченню, смарувати два рази денно йодовою мастею з додатком кількох краплин камфорового спірту.

Хорих конче відокремити, бо інші кури радо здьобують відморожений гребінь.

Зранення гребеня.

У півнів або й курок нероз появляються зранення гребеня. Найчастіше півні дзьобаються взаємно, або нападають їх індики.

Хто хоче мати здорові кури, повинен зраниений гребінь промити та посмазувати мішаниною:

тіоформу	—	—	—	—	3 гр.
клеїни	—	—	—	—	30 „

Запалення яєчника.

Іноді курка при зношенні яйця тре задком до землі, бігає в колісці та сильно пре. При тому часто настає випад яєчника.

Причини. При зношенні попереднього яйця шкаралушці трісла в яєчнику і в середині залишилися кусники шкаралуші, які викликають поранення, або і заткання яєчника.

Познаки. Курка стає неспокоїна, крутиться в колісці пре на яйце, тре задком; відхід за червонілий, впливи слизу і крові, здуття черева.

Порада. З яєчника треба усунути кусники шкаралуші. В тій цілі наоливити палець і через відхід вичути перешкоду та старатися вибрати. Якщо це не вдається, малою, сикавочкою (бальоником) зробити переполікування. Коли в сей спосіб не можливо допомогти, то й на вилічення нема надії.

При випаді треба випавші часті промити та старатися впровадити назад. Можна також зробити переполікування 1% галуною водою.

При запаленні яєчника курки часто виливають яйця (зносять без шкаралуші). Тоді подається їм тинк, товчені шкаралуші яєць, черепак.

Запір яйця.

Бував, курка ніяк не може знести яйця; якщо не помочи їй, то звичайно гине.

Причини. Причиною запору може бути або запалення яєчника, або неправильна, чи то завелика будова яйця.

Лічення. Якщо причиною запору запалення яєчника, поступати, як подано в попереднім уступі.

Якщо яйце неправильне, зробити вливи (клізми) з оливи, уживати малої сикавочки. Можна також пробувати наоливити відхід і яєчник оливою. Такі наоливлення повторювати. Коли не помагає, то курку забити, бо згине з перевтоми.

Коли мавтєся до діла прим. з цінною породою, або з улюбленою куркою, то треба зважитися на таку операцію:

Курку звернути на хребет, яйце в середині уважно стовчи, щоби витекло, а шкаралущу обережно всю вибрати, уважаючи, щоби який кусник не залишився.

Зломанне костей.

Зломанне кости стегна або підстегня, які є омязєні, у курей тяжко вилічити. Зломанне кости стопової або пальців лічиться досить скоро.

При зломаннях кости стегна або підстегня тяжко заложити перевязку; таку курку найкраще забити.

При зломаннях кости стопової (часть між скоковим суставом і пальцями) накладається лупок з бзини та робиться перевязку.

В тій цілі ніжку чисто промити теплою водою, оwinути чистим полотенцем замоченим в саліцилевій воді (на $\frac{1}{2}$ квартирки теплої води кілька краплин). Се оwinути катряном, замоченим в гіпсовій воді (розпустити добрий гіпс, добре і скоро змішати і за свіжа замочити катрян), а опісля наложити човенця з бзиня, то-що. (Кусник бзинового бадилля відповідно до довжини стопи притяти, але дещо коротше, щоби на згибах ноги не заваджало, розколоти на двоє і в середині очи-

стити, та з двох сторін наложити такі половинки). Поверх перевязати тонкою (на 1—1½ см. широкою) краєчкою. В 3—4 тижні намочити перевязку і здіяти, гіпсовий катрян обережно розбити. Здіймивши цілу перевязку (бандаж), промити ніжку 1% креоліновою водою.

Запаленнє лобового залоза.

Кури мають понад насадою хвоста залоз, який виділює лобву мазь. Того лою вживають кури до наоливлення пер проти вогкости.

Іноді виступає гнійне запаленнє сего залоза, в наслідок заткання проводів.

Познаки. Натисненнє залоза викликає великий біль. Залоз підпухлий, зачервонілий стверднілий.

Якщо виступає гнійне запаленнє, то кури тратять хіть до їди.

Ліченнє. Надго стверднілий залоз мастити лавровим олійком (дістати в дрогерії). Гній випустити через провід або при помочі розтяття. Рану держати чисто та смарувати 1% розчином борної кислоти.

Внутрішні недуги.

Глисти в гортанці.

Іноді кури виконують дивні рухи; витягають шию, хапають повітря. Такі кури мають глисти в гортанці, які заступають віддиховий провід та викликають душність. Кури худнуть, а іноді нагло від удушення гинуть.

Позначки. Така недуга появляється в наслідок нечистого держання курника, вигону. Запалі на глисти кури часті викидають з себе глисти, які стають заразниками для решти дробу.

Поради. Недужі кури відосібнити та перевести відзараження курника і вигону. Глисти і кал недужих курей згортати і палити. Осушувати всякі вогкі місця на вигоні.

До лічення недужих курей завізвати вет. лікаря.

Стяжник у курей.

Нераз до шлунка курей дістається глиста-стяжник (пор. стр. 250). Внутрі він розроджується і багато стяжників виповнює кишки курей. Іноді в курячій калі можна подібати частини стяжника. Часто при тому виступає пронос (бігунка).

Лічення. До заминки додавати трохи чіснику. При острій бігунці на кінець ножа сантоніни. Бувають різні роди стяжників; коли вище подане не помагає, спробувати цитварове насіння в галочках з медом або по $\frac{1}{2}$ чайної ложечки відвару папороти.

Курячий кал треба палити.

Запалення волів.

Позначки Курка сидить з опущеними крильми, хіть до їди устає, часто з носа випливає вонюча просочина, іноді виступає також душність.

При натисненню твердих волів замітний більший біль.

Причини. В волах твориться заткання, а далі запалення в наслідок нестравлених тіл, прим. кусників костей, шкаралущі яєць, волосів, пер, камінців. Також в наслідок переладовання зерном збіжа (прим. в жнива) або фасолі, гороху.

Іноді в наслідок зіпсутого корму, Тоді в волах накисає напучнявілий корм

Лічення. Старатися нагромаджений корм із вола усунути. Недужі кури замкнути і подати першого дня тільки воду, а ніякого корму. Воло легко пальцями натиснути, дещо розчавити збитий корм, переконуючись при тому, чи нема якого острого предмету (прим. шкаралущі яйця), який розраниявавби воло.

Найчастійше вже само розчавлення збитого корму помагає. Однак, коли за добу воло не спорожниться, завдати чайну ложечку мішанини:

сільна кислота — — ½ гр.
чистої води — — — 50 „

і розчавлювання збитого корму повторити, підсуваючи зміст вола в сторону дзьоба.

Коли занедужання помітиться пізно, то лічення утруднене а дріб гине з виснаження.

Нежит носа і дихавиці.

Кури чхають і мають заткані носові отвори.

Причиною занедужання перестуда. Недуга рідко виступає.

Поради. При легкім нежиті носа вистане задержати кури в сухім, теплім курнику. Подавати теплі заминки і літне молоко замість студеної води, від якої занедужання побільшується.

При нежиті дихавиці подавати три рази денно по пів ложечки солодкого дерева. Зробити галочки з медом. Студеної води не подавати. Держати тепло.

Запір.

Коли кури з'їдають одностайний корм, головню багато зерна, а не мають води до пиття, часто появляється запір. Прим. часто виступав, коли кури в бездощеву пору ходять по стерні та без води наїдяться багато зерна.

Поради. Можна завдати троха льняного олію (в галочках або прим. з кулешею). В тяжких випадках по пів ложечки рицинового олію залляти або замісити з дрібкою кулеші). При тім змінити корм; замість сухого зерна подавати варене, ярину та ріпу.

Жовтачка.

В наслідок лихого прокормлювання виступав у курей то пронос, то запір, що переходить в нежит кишок. При занедбанню лічення витворюється недуга печінки. Тоді гребінь, ковтки і повіки жовкнуть. Загибель пригодить по кількох днях.

Лічення. Перш усього прочистити кишки; тому через 1—2 днів майже голодівка. Рівночасно (держати кури в запертю) завдати по пів ложечки рицинового олію; давку третього, або і пятого дня, повторити. Через перший тиждень давати мало їсти, опісля пайки поволи збільшати. Подавати молоде збіже, варену гречану кашу, риж, січи зеленину, моркву.

До двох тижнів кури повинні бути здорові.

Ревма.

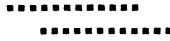
Ревматичні обяви виступають у курей в наслідок держання в вогких місцях, головню вогких курниках. Найскорше западають курята.

Об'являється непевним ходом і тугістю сугавів.

Лічення. Найвідповіднішими булиб сіркові купелі. 10 гр. сірки розпустити в одній кварти кипятку, по остудженню в теплій купелі — купати через кілька хвиль. Опісля на чисто змити в теплій воді та осушити. Замість того можна легко натирати часто камфоровим спіртом. Такі лічення робити що дня.

Окрім того треба кури держати в теплих і сухих курниках; долівку посипувати сухим піском, який часто змінється, щоби було сухо. Добре в літі грубо висипати піском на вигоні якесь затишне місце, щоби кури до схочу перпалися і вигрівалися.

Пошесні недуги.

Сухоти.

Сухоти (туберкули, горбковиця) у домашніх птиць найчастійше виступають у курей, голубів, індиків, пантарок. Водяні птиці рідше западають.

П р и ч и н а. Сухоти викликають мікроби (пор. стр. 158 до 163). Кури найчастійше заражуються від недужих на сухоти людей через харкотинне, яке вони радо зїдають, або через мясо, молоко недужих звірят. Курята від хорої на сухоти курки, заражуються ще в яйці; такі курята довго не живуть.

Недугу може до господарства занести також прим. куплена, хора на сухоти курка. Така курка порпаючись залишає в поросі, піску, попелі, багато заразників, якими заражуються опісля інші кури.

Об'яви. Розпізнати зверху сухоти у дробу дуже трудно. Птиця постійно худне, тратить попередню жвависть, сумніє, поволи рухавься, легко дається зловити, також виступає жовтачка, водна пухлина шкіри, блідість гребеня і ковтків, курка менше або й зовсім перестає нестися. Опісля дістає

пронос, від чого дуже виснажується і гине. Так буває, коли сухоти виступають на легенях, кишках, печінці, то-що. Коли сухоти виступають на костях і сугавах, то помічається опухи сугавів. Тоді проявляється кульганне, яке все більшає і птиця опускає крила. Часом такий опух тріскає; тоді виходить з нього багацько гною. Іноді на шиї напухають залози, або опух виступає біля ока. Птиці нездужають на сухоти кілька місяців та гинуть.

Забивши птицю можна недугу певно розпізнати. На внутрішних знарядях, головно печінці, селезінці, очеревній знаходяться малі жовтаві гудзочки величини зерна проса або фасолі, а також гнійні місця.

Лічення покищо неможливе. Доброго середника до лічення, а навіть відповідного охоронного щіплення, якого можнаби масово вживати, покищо немає. Тому треба старатися недопустити недугу до господарства. Отже:

1. Не допускати людей недужих на сухоти до догляду курей, чи іншої домашньої птиці.

2. Ніякої птиці, чи розплодових яєць не купувати з околиць, де панує будь яка пошесть.

3. Птицю, закуплену з невідомих господарств, через два тижні держати окремо і годувати з окремої посуду.

4. Домашній птиці не подавати не вареного молока або мяса коров або овець підозрілих на сухоти.

Якщо в господарстві появиться на птиці недуга сухіт, то треба всю птицю вигубити, а стерво спалити. Всі дрібні предмети, на яких птиця сідала, попалити; всі знаряди і посуду, яких уживано для годівлі докладно очистити і відзаразити. Рівнож очистити і відзаразити курники і стайні.

Нової годівлі не розводити скорше як через три чверти року. Яєць по недужій птиці не переховувати на розплід, бо молоді будуть заражені, та й звичайно скоро загибають. Такі яйця можна вживати, але тільки добре переварені.

Білий пронос у курят.

Недугу викликають палочковаті бацилі. Занепадають від них малі курятка до тижня, більші рідше, а старші над чотири тижні зовсім не занепадають.

Недуга переноситься від відходів недужих курят, які відходами занечищують корм, воду і проче. В таких відходах повно бацилів, і коли здорові курятка з'їдають занечищений корм, чи п'ють таку воду, самі набираються недуги.

Великі кури від того бациля не хоріють, однак можуть мати його в собі. Тоді яйце такої курки буде також заражене, а курятко або не розвинеться, або розвинувшись — загине таки ще в яйці.

До господарства недуга може занестися, коли чужа квочка з недужими курятками заходить до господарства, або коли своя квочка водить курята по дорозі чи сусідних господарствах, де є така недуга в курей. Недугу можна надбати до господарства також через куплені кури або вилягові яйця із заражених господарств.

Познаки. Відходи в курят часті, краски білої, а при тому пінисті, рідкі. Тими відходами занечищують собі курятка пух на задках, з яких часто звисають білі сомплики зісохлого калу. Курята не їдять, ослабають, сумніють, шукають теплого кутка, або з наїженим (здутим) пухом лежать, тяжко відди-хаючи та опустивши крильця.

У зовсім малих куряток загибель наступає по кількох годинах, у більших в 2—3 дні.

Лічення. Якщо появиться пронос у курят (за курятами треба дбайливо доглядати та все біля них помічати), треба недужі зараз відлучити. Здорові курята розділити на кілька груп і держати на свіжих місцях. На випадок занедужання не дати всім курятам через перших чотири дні нічого їсти, та частенько біля них вимітати. За те курята поїти сирваткою; від неї гинуть бацилі, що викликають пошесний пронос.

На заході, головно в Америці і Німеччині заводять навіть охоронні щіплення курят проти проносу. У нас покищо звертають на сю недугу малу увагу. Однак там, де годується кілька тисяч кур, боротьба з сею пошестю — річ дуже важна. Тому треба стеретись, щоби недуга не заволіклася до господарства, а погибші курятка добре закопувати і місця, де вони перебували очистити і відзаразнити,

Обклад.

Іноді головно кури, індики, голуби западають на недугу зв. обклад. Рідко занепадає водяна птиця. Недугу викликають бацилі, які є дуже витривалі, а вбити їх можна розчином сублімату.

Недуга переноситься при допомозі недужих, куплених курей, при допомозі голубів та диких птахів.

Познаки. В кутиках рта на піднебінню, в гортанці, на язичі (при посаді) творяться міхурчики (плівки), спершу жовтаві, подібні до клаптиків сира (гл. рис. 186). Опісля міхурчики грубшають і темніють, а вкінці стають бураво-сірі і тріскають. Коли ці міхурчики здерти, то під ними показуються почервонілі місця, з яких стікає кров. (У голубів міхурчики у роті мягкі без пропуклень). Поволи місця коло міхурців набирають і творяться нові міхурці, які зливаються з давнішими і вкінці все заняте місце вкрите одним широким міхурем. При скорому перебігу недуги це діється за 1—2 днів.

Рис. 186. Курка недужа на обклад; в кутиках зьоба і на язичі жовтаві міхурчики.

Такі міхурчики творяться також на носі, на повіках, на гребені і ковтоках (гл. рис. 187.)

Часто такі прищі переходять з гортанки у волю. Тоді птиця тяжко віддихає, не може їсти, розтвирив дзьоб — витягнувши шию, щоби втягнути повітря. При віддиху чути свист і хропінне.

Недужі спершу їдять мало, а далі й зовсім перестають приймати корм.

Зразу з носа витікає рідка просочина, яка поволі стає чим раз більше гнійна і вкінці переміняється на бураво-сіру слизоту. Ся слизота засихає в носі, затикає його, а птахи, чхаючи викидають іноді з носа клаптики міхурців. Коло ока твориться горячий і болючий опух, який, коли натискати його, випускає через отвір носа багатò слизового гною. Тоді

очі червоніють і напухають, а гній часто цілком їх заліплює. Коли такі міхурці стерти, то вони знову відростають.

Недуга триває 2–3 тижні, іноді й 1–2 місяці. Спершу птиця недужі не піддається, опісля сумнів, не їсть і вкінці виснажена гине. Менше як половина недужої птиці з недуги виходить. Як птиця виздоровіє, то поволи міхурці повідпадають, а заглиблення під ними, згоюються.

Рис. 187. Когут недужий на обклад; гребінь, ковтки, повіки заняті міхурчиками.

Лічення. Перш усього здорових відлучити від хорих; хорі хай остануть там, де були, бо й так вся обстан вка коло них заповітрена. Здорові, заки перенести їх на інше місце, відзаразнити. Робиться се так: приготувати 5% розчин креоліни, піддерти птасі крила до гори і замочити по шию в розчині. Опісля осушити.

Лічення хорих іноді помагає. Однак як птиця маловартна, то годі з нею

заходитися. Краще зарізати та зужитковати. Продавати хорих птиць не вільно.

При ліченню найуспішніше в здирання міхурців. Робиться се так: згрубілі міхурці помазувати 2% розчином гліцерини; як змякнуть, зіймати ватою або чистою платинкою. Платинку можна намазувати цитриновим кваском. Зачервонілі місця під міхурцями помазувати 1% розчином лізолу або креоліни. Очі обережно промивати 1% розчином борової кислоти. Червоні заняті місця по шкірі добре помазувати також 2% розчином азотану срібла.

Птицям, у яких гортанка заложена і вони тяжко віддихають, добре робити вдихування з потерухи сіна (гл. стр. 7). Робити 3 рази денно.

При недужі часто виступає пронос. Проти проносу подавати з водою до пиття: на пів кварта (пляшку) води 5 гр. тальнальбіни або 5 гр. танноформу, або 1½ гр. (одну чайну ложку) копервасу, або, як кури трохи їдять, булку замочену в червонім вині.

Виздоровленням подавати залізисту воду та м'який корм, як варені каші (ячмінна, гречана, риж.)

Тиф.

Іноді кури занепадають на тиф. Недугу викликають бацилі, які є досить витривалі, навіть у стерві птиці живуть по кілька місяців. Недуга виступає головно у курей, індиків, пантарок.

Недугу заносять готовно недужі на тиф, коли прим. купити недужу на тиф курку і впустити її до господарства. Птиця, що хоріла на тиф, може сею недугою заразити другі і в кілька місяців, хоч сама вже здорова. Найбільше пошесть поширюється через корм і воду, запечичені бацилями від недужої птиці, або коли птахи поїдають м'ясо павшої на тиф птиці. Бацилі тифу переходять із кормом до нутра птиці і дістаються головно до кишок. Вони доходять також до крові, печінки, стрижухи хребетного, але вже в меншій мірі.

П о з н а к и. Кури сумніють, тратять хіть до їди, навіть не пють, мало рухаються, худнуть і ослабають. Часто виступає пронос з рідкими, зеленуватими відходами. Вкінці курка виснажується і гине.

Недуга триває 3—4 дні, а іноді тиждень. Однак часом буває і остра форма недуги, головно тоді, як у перше появляється в господарстві. Тоді кури гинуть протягом кількох годин.

Часто частина курей гине, а частина виздоровлює, а опісля в 2—3 місяці недуга в друге відновлюється. Звичайно хоріють не всі кури, чи інші птиці, на раз, але тільки частина, в 2—3 місяці знову частина, і т. д. доки майже всі, або і всі не перехоріють. Таке може продовжатися рік, або й довше.

Лічення має дуже малий успіх, через те не оплатиться з тим заходитися. Зате роблять з більшим успіхом охоронні щіплення, які переводять ветлікарі.

Найкраще хору птицю залишити, де була, а здорову перенести в інше приміщення і не випускати. Всю недужу і за-

підозрілу птицю дорізати (варене м'ясо можна їсти), а все приміщення і посуд по ній докладно відзаразити. До такого приміщення добре 3—4 місяці іншої птиці не пускати.

В той спосіб можна припинити поширення недуги. Однак до здорової птиці частенько приглядатися, чи часом не хворіє, а коли чується, що в якомусь господарстві птиця хворіє, не докупувати для себе ніякої.

Холера.

Недугу холери викликають палочковаті мі-роби (*bacillus avisepcticus*), які дістаються до нутра враз із кормом і водою. Переноситься головню від хорих штук через відходи, якими вони занечищують корм, воду та предмети.

Є се дуже небезпечна для курей недуга, від якої гине ба-гацько птацтва. Ся недуга на Україні часто трапляється. Мі-кроби холери живуть на сухім повітрі і на сонці 2 доби, в тіні 3 доби; в кипятку гинуть зараз, але від морозу не гинуть; на вогких місцях, гною і в трупах живуть до трьох мі-сяців.

Коли бацилі холери дістануться до тіла здорової птиці, то у нутрі скоро розмножуються та виділюють трійливий сік, від якої птиця хоріє, троїться.

На холеру нападають не тільки кури, але й всі домашні, а також й дикі птиці.

Найтяжче хоріють на холеру расові кури, гуси і качки. Недугу дуже часто заносять до господарства голуби.

Познаки. Недужі птиці стають сумні, сидять з найже-ним пірем, тратять хіть до їди, але мають велику спрагу, від-дих утруднений, дзьоб розтворений, а з нього випливає пінава слизота.

При тому пошесть має обяви масового затровння і пти-ця гине протягом одного до пяти днів. Однак при острій формі перебігу занедужання птиці гинуть нагло, майже без ніяких познак. Найчастійше несподівано рано бачиться бага-

то птичих трупів, або несподівано спадають з сідал, або птиця закрутиться колом та паде; тоді загибель настає дуже скоро.

При секції (кровню) трупів помітно вражають червоні плями на серці, начеб хто повимальовував фарбою. Червоні цятки подибується також на кишках і легенях, які в темно-зачервонілі.

Лічення при короткім і наглім перебігу недуги неможливе; зате успішно ділають охоронні щіплення при помочі сироватки. Щіплення здорових дає їм відпорність на недугу через два тижні. Також помагає недужим у початках недуги, але в розвиненім стані недуги щіплення безуспішце.

Щіплення переводять велікарі в заповітраних господарствах, а коли недуга ще не вигасне, по двох тижнях щіплення повторюється.

Птицю, що загине, треба палити, або дуже глибоко закопувати. Переводити відзаразненне стаєн, курників, посуду, додаючи до вапна розведеного хльорку (на велике ведро води 1 фунт хльорку). Здорову птицю переводити у відзаразнені відділи, через 2 тижні не випускати, а до води до пиття додавати сільної кислоти (2 ложки на ведро води) або креоліни (10 крапель на склянку води).

Підчас вибуху пошести уважати, щоби воробці або инше дикептаство не пило води з тої самої посуду, що й домашні птиці. Тому, що недугу можуть заносити також й голуби, то через кілька тижнів держати їх в запертю.

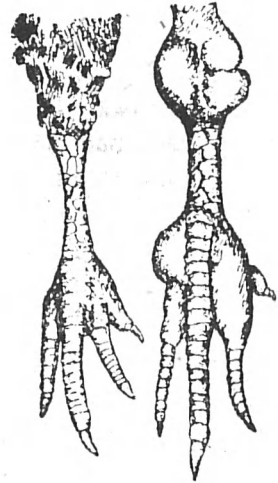

Рис. 188. Рис. 189.
Рис. 188. Нога здорової курки. Рис. 189. Нога курки недужої на холеру при затяжнім перебігу недуги. Замітні опухи на сугавах.

Чума.

Ся пошесть дуже винищує дріб; занепадають на неї майже виключно кури, а дуже рідко голуби і гуси. Недугу викликають незвичайно дрібні бацилі, які знаходяться в калі, випливах з носа, в крові недужої птиці.

Познаки. Кури сумніють, колибаючися ходячи, траплять охоту до їди, сидять похнюпившись мов сонні. Гребінь і ковтки прибирають темно-червону краску, а під кінець недуги виступає на них сіра луска. В горлі нагромаджується липка червонова або сіра слизота, іноді в роті видно дрібні сині цятки. Очі червоніють і опухають; довкруги очей темно-червоні запалення, очі примкнені і часто слезавлять.

В противности до холери виступає звичайно пронос із зеленкуватими, червоновими, або брудно-сірими відходами. Вкінці виступає ослабленне, курка не рухає більше ні ногами ні крильми та гине, завертаючи голову на зад, на хребет.

При секції (розкродуванню) погибших на чуму курей видно слизницю кишок менше зачервонілу і запалену, як при холері.

Недуга триває 2 - 3 дні, іноді й 6 - 8 днів. Хорі рідко виходять.

Лічення. Покищо добрих ліків немає. Охоронне щіпленне тільки що випробовується.

Коли трапиться така недуга, дати хору птицю або труп ветлікареві, щоби вирішив, чи заходить випадок чуми. Коли так, то хорих дорізати, трупів спалити, або глибоко закопати, а здорових у відзаразненім курнику на 8 днів відосібнити.

Здоровим подавати до води сірчан заліза (пів чайної ложечки на кварту води) або сільний квас (1½ ложечки на кв води).

Закуповуючи кури добре все держати їх два тижні окремо, заки впусниться їх між своїх. Посуду з водою до пиття для домашньої птиці уставляти так, щоби дикі птиці туди не доходили, бо вони часто є розсадниками пошестей.

Лихі навички у курей.

Зіданне пер.

У курей часто виступав наліг зідання пер. Причиною може бути:

1. присутність галапасів на шкірі або в перах.
2. лихий добір корму, в якому замало мінеральних солей.
3. лихий, здебільша вогкий і липкий корм, який причіплюється до пер.
4. держанне в замкненню при недостаточнім кормі.

Іноді наліг викликає не одна з вище поданих причин, але кілька. Щоби позбутися налогу, треба пізнати причину і усунути її та дати досить піску, щоби порпаючись могли знайти інше заняття.

Зіданне яєць.

Іноді великою гризотою в хазяйстві в обставина, що курки поїдають яйця. Таких курок нераз побивають, то-що, але в той спосіб не можна нічого путнього осягнути. Деякі курки так навикли зідати яйця, що ніяк не можна їх відучити.

Причиною такої навички є те, що куркам подавано шкаралуці цілі, не товчені. Курка мусіла сама розтовкати шкаралуцу, а опісля так привикла, що взялася до повних яєць.

Поради. Курок не бити, ані не обтинати їм дзьобів. Курку з великим налогом зарізати, бо інші кури часто люблять наслідувати. Впрочім добре помагає давати до гнізда одно деревляне (або скляне) яйце. Курка дзьобаючи не зможе його розбити. По кількох пробах відійде їй наліг. Але в гніздах не залишати цілих яєць.

Губленнє яєць.

Губленнем яєць називають те, що курка не зносить яйця до зробленого гнізда, але зноситься десь инде, через що опісля годі знайти яйце. При тому бував, що курка що кілька днів зносить його де инде.

Причиною гублення яєць бувають невідповідні гнізда. Гніздо повинно бути не плитке, але глибоке, бо курка хоче, щоби не було видно, як вона зносить яйце. В такому гнізді, щоб курка пам'ятала, де зносить яйця, залишати одно деревляне яйце.

